

Vakıflar Dergisi

Yıl: Haziran 2021 • Sayı: 55

Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Haziran 2021 - Sayı: 55 - Hakemli Dergidir. Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanır

Sertifika No: 16651

ISSN: 1011-7474

e-ISSN: 2564-6796

Vakıflar Dergisi TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı ve EBSCO veritabanı tarafından taranmaktadır.

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Burhan Ersoy

Yayın Koordinatörü

Rifat Türker

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Mevlüt Çam

Yayın Yönetmeni

Mehmet Kurtoglu

Teknik Editör

Hasan Demirtaş

Yayın ve Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Halit Çal	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Çınar	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Metin İzeti	Tetova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz Kurt	Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Kayhan Orbay	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Oruç	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Öz	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Murat Yılmaz	Cumhurbaşkanlığı Sosyal Politikalar Kurulu

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Muhamed M. Arnaod	The World Islamic Sciences and Education University /Ürdün
Prof. Dr. Fahameddin Başar	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Bulut	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Murat Çizakça	KTO Karatay Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Géza Dávid	Institute of Oriental Studies / Macaristan
Prof. Dr. Abdülkadir Dündar	Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğan	Ege Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Seyfettin Erşahin	Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Süreyya Faroqhi	Bilgi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Khalifa Hammache	Emir Abdelkader University / Cezayir
Prof. Dr. Mefail Hızlı	Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Adnan Kadric	University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Mustafa Kara	Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ziya Kazıcı	Marmara Üniversitesi (Emekli) / Türkiye
Prof. Dr. Bilal Kemikli	Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Zekeriya Kurşun	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Heath W. Lowry	Bahçeşehir Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İbrahim Numan	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak	TOBB Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İlber Ortaylı	MEF Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Suphi Saatçi	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Haşim Şahin	Sakarya Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüsrev Şubaşı	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal	Pamukkale Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Eugenia Kermeli Ünal	Hacettepe Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız	Hacettepe Üniversitesi (Emekli) / Türkiye
Prof. Dr. Musa Yıldız	Gazi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali Yılmaz	Uşak Üniversitesi / Türkiye
Dr. Mevludi Arslan	Hırvatistan Meşihatı Başkan Yardımcısı / Hırvatistan
Dr. Nazif Öztürk	Vakıflar Genel Müdürlüğü (Emekli) / Türkiye
Dr. Vedat Şahiti	Kosova Baş Müftülüğü / Kosova

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki mesuliyeti yazarına aittir.

Yazışma Adresi

T.C.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı

Atatürk Bulvarı No.:10 06050 Ulus / Ankara / Türkiye

Tel: (0312) 509 60 00 - Faks: (0312) 324 47 22

e-posta: vakiflardergisi@vgm.gov.tr web: www.vgm.gov.tr - https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakiflar

Baskı: Sözcü Yayıncılık

Zübeyde Hanım Mah. 628. Sokak No: 26/47 Altındağ/ Ankara

TAKDİM

Vakıflar Genel Müdürlüğümüz dünyadaki gelir eşitsizliğini, adaletsizliği, merhametsizliği görerek bu yılki vakıflar haftası konusunu “şefkat ve merhamet” teması olarak belirlemiş ve kutlamıştır. Varoluş mantalitesini adalet, şefkat, merhamet gibi ilkeleri üzerine inşa eden İslam medeniyetinde vakıflar bu anlayışın nirengi noktası, temel taşıdır. Şefkat ve merhamet teması üzerine kutladığımız vakıflar haftasında; yalnızca vakfın bu boyutu üzerinde durulmamış aynı zamanda dünyadaki adaletsizlik ve merhametsizliğin çaresinin vakıf ruhuyla yeniden bulunacağına işaret edilmiştir.

Adalet insanlar arasında düzeni sağlarken, merhamet ve şefkat toplumun yardımlaşma, birbirine hayır ve güzellikte bulunma duygusunu geliştirmiştir. Adaleti mülkün temeli gören İslam medeniyeti, şefkat ve merhametle toplumsal dayanışmayı sağlamış, özellikle vakıf kurumuyla hayır, hasenat, güzellik, merhamet ve şefkat gibi güzel hasletlerin yayılmasını sağlamıştır. Adalet ve merhamet Allah’ın sıfatlarından olduğundan dolayı Müslüman için bunların manevi anlamı ve önemi vardır. Peygamberimiz “hayırda yarışınız” ve “birbirinize ihsanda bulununuz” tavsiyesinde bulunmuştur. Gerçekte sırf Allah rızasını kazanmak için hayır ve hasenat duygusuyla kurulan vakıflar; şefkat ve merhametin, iyilik ve güzelliğin, cömertlik ve paylaşımın vücut bulduğu yerler olmuştur.

UNESCO tarafından bu yıl Ahi Evran, Hacı Bektaş-ı Veli ve Yunus Emre yılı ilan edilmiştir. Gerek Hacı Bektaş-ı Veli gerek Yunus Emre ve gerekse Ahi Evran bu toprakların ruh mimarları, Anadolu’yu mayalandıran büyük şahsiyetlerdir. Bunların şahsiyetlerin genç nesil tarafından bilinip, öğretilerinin özümsemekle okunması oldukça önemlidir. Zira bir medeniyet tasavvurundan bahsedilecekse bu ve bunlar gibi büyük şahsiyetlerden yola çıkılarak ancak bir medeniyet inşa edilebilir. Genel Müdürlüğümüz ilan edilen Ahi Evran, Hacı Bektaş-ı Veli ve Yunus Emre yılı etkinliği olarak daha önce ilk baskısını yayınladığı “Hacı Bektaş Veli Dergâhı Ziyaretçi Defteri” kitabının ikinci baskısını yapmıştır. Ayrıca Sezai Karakoç’un “Yunus Emre” kitabı ile Abdülbâki Gölpinarlı’nın “Yunus Emre” kitabının dağıtımını yaparak adı geçen büyük şahsiyetlerimizin anısının yaşamasına katkı sunmayı hedeflemektedir.

Her gün biraz daha kaliteli yayınlarıyla dikkat çeken Genel Müdürlüğümüzün önemli hizmetlerinden biri de Vakıflar Dergisi’dir. İki özel sayı hariç, 55. sayıya ulaştığımız Vakıflar Dergisi hep daha güzeli ve iyiyi yakalamak için yayın çizgisinden ödün vermeden yoluna devam etmektedir. Dergimize gösterilen ilginin son yıllarda daha da arttığını yayınlanmak üzere gönderilen makalelerden anlamak mümkündür. Vakıflar Dergisi’nin bu sayısında Yayın Kurulu’nda değişiklik yapılmıştır. Daha önce Yayın Kurulu üyesi olan ve 2021 yılı itibarıyla ayrılmış olan Prof. Dr. Mehmet Bulut ve Prof. Dr. Ali Yılmaz’a dergimize verdikleri katkıdan dolayı teşekkür ederiz. Bu sayımızla birlikte Prof. Dr. Hatice Oruç, Prof. Dr. Halit Çal, Prof. Dr. Metin İzeti ve Prof. Dr. Kayhan Orbay hocalarımız Yayın Kurulu üyesi olarak katılmışlardır; her biri alanında önemli bir yere sahip olan hocalarımıza başarılar dileriz. Yayın Kurulumuza, kıymetli makaleleriyle dergimize katkı sunan yazarlarımıza, makale inceleme süreçlerinde yer alan akademisyenlere ve derginin çıkmasında emeği geçenlere teşekkür ederiz. Yeni sayılarda buluşmak dileğiyle.

Burhan ERSOY
Vakıflar Genel Müdürü

ÖNSÖZ

Kıymetli Okuyucularımız,

Vakıflar Dergisi'nin 55. Sayısı, 2021 yılının ilk sayısı olarak okuyucularımızla buluşuyor. Dergimizin tanıtım sayfasında görüleceği üzere 2021 yılı itibariyle Vakıflar Dergisi'nin Yayın Kurulu'nda bir bayrak değişikliğine gidilmiştir. Prof. Dr. Ali Yılmaz ve Prof. Dr. Mehmet Bulut Yayın Kurulu'ndan ayrılmış; Prof. Dr. Halit Çal, Prof. Dr. Hatice Oruç, Prof. Dr. Kayhan Orbay ve Prof. Dr. Metin İzeti Yayın Kurulu üyesi olmuşlardır. Yayın Kurulu'ndan ayrılan üyelerimize bugüne kadarki özverili katkılarından dolayı teşekkür ederken yeni üyelerimize de başarılar dileriz.

Vakıflar Dergisi'nin bu sayısında içerik bakımından yedisi tarih ve ikisi sanat tarihi olmak üzere vakıf temalı toplam dokuz makale yer almaktadır. İlk makede Ali Açıkel, Osmanlı döneminde Tokat'ta Takyeciler Camii vakıflarını konu edinmiştir. Yazar çalışmasında bütüncül bir yaklaşım ile 15. yüzyılda inşa edilen bu caminin vakfı ile birlikte cami adına kurulan diğer 37 vakıftan yapılan tahsisatları da ortaya koymuştur.

Ahmet Gündüz, "Vakfiyeleri Işığında II. Bayezid'in Eşi Bülbül Hatun'un Vakıfları" adlı makalesinde II. Bayezid'in hanımı ve Şehzade Ahmed'in annesi Bülbül Hatun'un Amasya'da kurmuş olduğu vakfın vakfiyelerini ele almaktadır. Çalışmada, Bülbül Hatun tarafından vakfedilen mal varlıkları, vakfın hayrat yapıları ile vakıf görevlilerinin yapacakları işler, alacakları ücretler ve imarettten yararlanacak kişiler ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Bilal Dedeyev ve Yusuf Küçükdağ'ın ortak çalışması "İstanbul'da Sinân-ı Erdebilî Tekkesi, Vakıfları ve Vakfiyesi" adını taşımaktadır. Çalışmada, Halvetî-Sünbülî şeyhi olan Sinâneddin Yusuf-ı Erdebilî'nin İstanbul'da Ayasofya Câmii yakınında yaşadığı evine 1517'de yeni hücreler ilave ettirerek oluşturduğu tekkesi ile bu tekke için kurmuş olduğu vakfının tarihsel süreçteki durumu ele alınmaktadır.

"Muslihüddin bin Abdulgani (Müezzîn Hoca) Vakfı" adlı çalışma Eyüp Kul tarafından kaleme alınmıştır. Yazar, 16. yüzyıl ortasında Balkanların kadim kentlerinden Üsküp ile Yenipazar ve Trepçe'de vakıf tesis eden "Müezzîn Hoca" namıyla meşhur Muslihüddin bin Abdulgani vakfı hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Muhammet Nuri Tunç "Besni Cüce Zeyrek Ağa Camisi (Hacı Zeyrek - Kurşunlu - Külhanönü Camisi)" adlı çalışmasında III. Murad döneminde saray hayatının dikkat çeken şahsiyetlerinden biri olan Cüce Zeyrek Ağa'nın Besni'de yaptırmış olduğu cami ve bu cami için kurmuş olduğu vakfı incelemektedir.

Fadime Demirdöğen tarafından kaleme alınan "XVI. Yüzyılda Basra Vakıfları (1590 Tarihli Tahrir Defterine Göre)" başlıklı makede, 1538 yılında Osmanlı egemenliğine giren Basra'nın 1590 yılındaki vakıf yaplanması işlenmiştir. Bu çalışmada, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde bulunan 94 numaralı Basra Tahrir Defteri kaynak olarak kullanılmıştır.

Ahmet Köç, "19. Yüzyıl Sicillerine Göre Hacı Bayram-ı Velî Vakfı'nın Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme" adlı çalışmasında, Bayrâmiyye tarikatının kurucusu Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı'nın 19. yüzyıldaki ekonomik durumu üzerinde durulmaktadır.

“Yusuf Ziya Paşa'nın Hayatı Ve Keban'da Yaptırdığı Konak Hamamı” başlıklı makale Selda Yıldırım ve İsmail Aytaç'ın ortak çalışmasıdır. Makalede, Yusuf Ziya Paşa'nın Keban'da yaptırmış olduğu Konak Hamamı'nın sanat tarihi bakımından önemi hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

İsmet Çalık ve Emine Konak'ın birlikte kaleme aldıkları çalışma “Doğu Karadeniz Kırsal Cami Mimarisinin Hayata Tutunuşu: Dernekpazarı Kondu Güney Mahallesi Camisi ve Restorasyonu” adını taşımaktadır. Çalışmaya konu edilen eserin vakıf kayıtları, yapım sürecinin tarihsel verileri, mimari ve süsleme özellikleri sunulmuş, Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından 2018-2019 yılları arasında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları yazarlar tarafından irdelenmiştir.

Vakıflar Dergisi, sizlerden aldığı destek sayesinde akademik hayattaki yerini her gün güçlendirerek yoluna devam etmektedir. Bize bu mutluluğu yaşatan yazarlarımıza, hakemlerimize ve siz değerli okurlarımıza teşekkürlerimizi sunarız.

Aralık 2021'de yayımlanacak olan *Vakıflar Dergisi* 56. Sayısında buluşmak temennisiyle...

Editörler

Haziran 2021

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Takdim	3
Önsöz	5
Osmanlı Döneminde Tokat Takyeciler Camii Vakıfları	9
Waqfs of Takyeciler Mosque in Tokat during the Ottoman Period Ali Açikel	
Vakfiyeleri Işığında II. Bayezid'in Eşi Bülbül Hatun Vakıfları	25
The Waqf of Bayezid II's Wife Bülbül Hatun in the Light of its Waqfiyyes Ahmet Gündüz	
İstanbul'da Sinân-ı Erdebilî Tekkesi, Vakıfları ve Vakfiyesi.....	55
The Sinân-ı Erdebilî Tekkah and its Waqfs and Waqfiyya Bilal Dedeyev - Yusuf Küçükdağ	
Muslihüddin bin Abdulgani (Müezzin Hoca) Vakfı	85
The Waqf of Muslihuddin bin Abdulgani (Muezzin Hodja) Eyüp Kul	
Besni Cüce Zeyrek Ağa Câmii (Hacı Zeyrek - Kurşunlu - Külhanönü Câmii).....	101
Besni Cüce Zeyrek Ağa Mosque (Hacı Zeyrek - Kurşunlu - Külhanönü Mosque) Muhammet Nuri Tunç	
XVI. Yüzyılda Basra Vakıfları (1590 Tarihli Tahrir Defterine Göre).....	117
Basra Waqfs in the 16th Century (According to Tahrir Register of 1590) Fadime Demirdöğen	
19. Yüzyıl Sicillerine Göre Hacı Bayram-ı Veli Vakfı'nın Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme...139	
An Evaluation on the Economic Structure of the Waqf of Hacı Bayram-ı Veli According to the 19th Century Registry Records Ahmet Köç	
Yusuf Ziya Paşa'nın Hayatı Ve Keban'da Yaptırıldığı Konak Hamamı.....	157
Life of Yusuf Ziya Pasha and His Bathhouse in Keban Selda Yıldırım - İsmail Aytaç	
Doğu Karadeniz Kırsal Cami Mimarisinin Hayata Tutunuşu: Dernekpazarı Kondu Güney Mahallesi Camii ve Restorasyonu.....	171
The Clinging of Eastern Black Sea Rural Mosque Architecture to Life: The Mosque of the Kondu Güney Neighborhood in Dernekpazarı and its Restoration İsmet Çalık - Emine Konak	

Osmanlı Döneminde Tokat Takyeciler Camii Vakıfları*

Ali Açikel**

Öz

Tokat, tarihte birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Anadolu'daki eski şehirlerden biridir. XI. asrın sonlarında Türk hâkimiyetine giren Tokat şehrinde Danişmentli, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde cami, mescid, medrese, imaret, zâviye, han, hamam ve türbe gibi çok sayıda dinî, sosyal, ekonomik ve kültürel eserler vücuda getirilmiştir. Bu eserlerin vücuda getirilmesinde Tokat'ın doğu-batı, güney-kuzeye giden yol güzergâhında bulunması, ılıman iklimi ve verimli tarım toprakları ile zengin bir sosyo-ekonomik potansiyele sahip olmasının rolü büyüktür. Osmanlı ülkesinin genelinde olduğu gibi, Tokat'ta tesis edilmiş olan dinî, sosyal, kültürel ve iktisadî eserler, vakıf akarlar yardımı ile varlığını idame ettirmiştir.

Bu makalede Osmanlı döneminde Tokat'taki ikinci ulu cami olarak değerlendirilen Takyeciler Camii vakıfları ele alınacaktır. Caminin inşa kitabesi olmamakla birlikte, vakıf kayıtları yapının 15. yüzyılda inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Bu cami XII-XX. asırlar arasında Tokat şehir merkezinde inşa edilen 17 caminin en büyüklerinden biridir. Caminin vakıfları hakkında sınırlı zaman dilimlerini kapsayan ve az sayıda belge incelemesine dayanan bazı münferit çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmada arşivlerin muhtelif fonlarındaki belgeler ve Tokat Şer'îye Sicillerindeki kayıtlar yardımı ile başlangıcından günümüze kadar Takyeciler Camii'nin bütün vakıf akarları incelenecektir. Caminin inşası sonrasında bakım ve onarımı ile görevlilerinin maaşı için bir vakıf tesis edilmiştir. Ayrıca bazı hayır sahipleri camii için ilave vakıflar kurmuşlardır. İncelemenin amacı, Takyeciler Camii vakıflarını bütün yönleriyle ele alarak Tokat'ın sosyo-kültürel tarihine katkı sağlamaktır.

Anahtar kelimeler: Tokat, Camii, Vakıf, Osmanlı, Takyeciler, Muhasebe.

Waqfs of Takyeciler Mosque in Tokat during the Ottoman Period

Abstract

Tokat is one of the oldest cities in Anatolia, which has hosted many civilizations in history. In the city of Tokat, which fell under Turkish rule in the late XIth century, many religious, social, economic and cultural artifacts such as mosques, small mosques, seminary schools, soup kitchens, lodges, inns, public baths and tombs were constructed during the Danismendid, Seljukid and Ottoman periods. Thanks to its mild climate and fertile agricultural lands, Tokat, situated on the east-west, south-north road route, had a rich socio-economic potential which played a great role in the foundation of many waqfs in the city. As in the rest of the Ottoman Empire, the religious, social, economic and cultural buildings of the Tokat waqfs have survived with the help of waqfs revenues.

This article will examine the Takyeciler Mosque waqfs, which are considered as the second grand mosque in Tokat during the Ottoman period. Although the mosque building does not have an inscription, the waqf records reveal that the building was built in the 15th century. This mosque was one of the largest of 17 mosques built in the city center of Tokat between XII and XXth centuries. There are some individual studies on the waqfs of the mosque which cover limited time periods and base on a review of small number of documents. In this study, all the waqf revenues of the Takyeciler mosque will be examined from the beginning until today with the help of archival documents from various collections and records in Tokat Şer'îye Registers. After the construction of the mosque, a waqf has been established for its maintenance and repair and for the salary of employees. In addition, some benefactors have set up additional waqfs supporting the mosque. The aim of the study is to contribute to the socio-cultural history of Tokat by examining the Takyeciler Mosque waqfs from all aspects.

Key words: Tokat, Mosque, Waqf, Ottoman, Takyeciler, Accounting.

* DOI: 10.16971/vakiflar.7255331

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Nisan 2020 / April 2020

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Temmuz 2020 / July 2020

** Prof.Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, TOKAT.

e-mail: ali.acikel@gop.edu.tr; ali.acikel66@yahoo.com. ORCID: 0000-0001-9477-6923.

1. Giriş

Tokat, tarihte birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Anadolu'daki kadim şehirlerden birisidir. Şehrin Türklerin idaresine girişi 1074 yılında Danişmentliler döneminde gerçekleşmiştir. XII-XIV. asırlar arasındaki süreçte Danişmentliler, Selçuklular ve Kadı Burhaneddin Devleti zamanında Tokat şehrinde çok sayıda dinî, sosyal, ekonomik ve kültürel vakıf eserleri vücuda getirilmiştir (Yınanç, 1998; Gökbilgin, 1974; Turan, 1980; Wolper, 1994; Kucur, 1993). Şehirdeki bu imar ve inşaa faaliyetleri, XV. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlılar döneminde de artarak devam etmiştir. Bu dönemden kalan Tapu Tahrir Defterleri, vakfiyeler, Vakıf Defterleri, diğer arşiv belgeleri, Tokat Şer'îye Sicilleri ve günümüze kadar ulaşan tarihî eserler bu hususu teyit etmektedir. Bu eserlerin çokluğu, bir bakıma Tokat şehrinin maddi zenginliği ile alakalıdır. Bu maddi zenginlik, şehrin doğu-batı, güney-kuzey yol güzergâhında olması, ikliminin ılımanlığı ve tarım topraklarının verimliliğinden kaynaklanmaktadır (Şimşirgil, 1990: 259-315; Genç, 2000: 272-291). Şehrin bu sosyal ve ekonomik potansiyeli çok sayıda vakıf eserin kurulmasına ve daimi olarak topluma hizmet sunmasına imkân sağlamıştır.

Osmanlı ülkesinin genelinde olduğu gibi, Tokat'ta tesis edilmiş olan dinî, sosyal, kültürel ve iktisadî eserler vakıf akarlar yardımı ile varlığını idame ettirmiştir. Vakıf kelimesinin terim olarak anlamı bir mal veya mülkün sevap kazanmak gayesiyle doğrudan ve dolaylı bir şekilde toplumun yararına tahsis edilmesidir¹. Bu tahsis dinî ve hayrî eserler yaptırmak ve bunların ihtiyaçları için yeterli miktarda gelirler bağlamak şeklinde olabileceği gibi çok daha farklı alanlarda da olabilmektedir.

Bu çalışmada Tokat'ta XV. yüzyılda inşa edilen ve zengin gelir kaynakları bulunan Takyeciler Camii vakıfları üzerinde durulacaktır. Bu cami ve vakıfları hakkında bazı münferit çalışmalar (Uysal, 1987: 337-343; Yavi, 1986: 80-81; Seçgin, 1993: 113; Şimşirgil, 1990: 97-98; Gündoğdu vd, 2006: 79-81; Erkara, 2010: 94-117) bulunmakla birlikte caminin bütün vakıflarını ele alan hususi bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmaların büyük bir bölümü sanat tarihçileri tarafından yapılmış olup caminin mimari özellikleri üzerine yoğunlaşmıştır. Caminin vakıflarından söz eden çalışmalarda ise belirli bir asır ya da zaman dilimi esas alınmış ve az sayıda sınırlı kaynaklardan istifade edilmiştir. Tespitlerimize göre, XII-XX. asırlar arasında Tokat şehir merkezinde 17 cami inşa edilmiş olup bunlar arasında Ulu Camii, Ali Paşa Camii ve Takyeciler Camii en büyük camileri oluşturmaktadır. Vakit namazların yanında "cuma" ve "bayram" namazlarının da kılındığı ve hatibin hutbe okuması için minberi olan büyük yapılara cami, minberi bulunmayan yani Cuma namazı kılınmayan mabetlere mescit denilmektedir (Önkal ve Bozkurt, 1993: 46-56).

Bu makalede önce camiyi tanımlayan genel bilgiler verilecek; daha sonra vakıfları üzerinde durulacaktır. Caminin mimari özellikleri birçok çalışmaya konu olduğu için tekrar edilmeyip sadece özetlenecektir. Çalışmanın sonunda ise genel bir değerlendirme yapılacaktır. Çalışmanın kaynakları, dönemin arşiv malzemesi, Tokat Şer'îye Sicilleri ve araştırma eserlerdir. İncelemenin esas amacı, Takyeciler Camii vakıflarını birinci elden kaynaklara dayalı olarak bir bütün halinde ele alıp Tokat'ın sosyo-kültürel tarihine katkı sağlamaktır.

2. Takyeciler Camii'nin Tarihçesi

Günümüzde Sulusokak semtinde Yağlıbasan Medresesi karşısında yer alan caminin adı, 1455-1574 dönemi Tapu Tahrir Defterlerinde *Câmi'-i Tokat*,² 1574 yılı Rum eyaleti Evkaf Defterinde *Takyeciler* ve *Câmi'-i Hatun*³ şeklinde geçmektedir. 17. yüzyılın ortalarında Evliya Çelebi, seyahatnamesinde cami için "Attar-

1 Vakfın farklı tanımları için bk. Şemseddin Sami (1317: 1495-6); Yediyıldız (1986, 153; 2003: 8-10); Sertoğlu (1986: 105).

2 BOA. TD 2, s. 218; BOA. TD 19, s. 194; BOA. TD 79, s. 324; BOA. TD 387, s. 477; TK. KKA. TD 12, s. 99a.

3 TK. KKA. Evkaf Defteri 583, s. 29a.

lar içinde Takyeciler Camii yüksek kubbeler, uzun minare ve mavi kurşunla örtülü mamur bir camidir” tanımlamasını yapmıştır (Evliya Çelebi, 1314: V/58).

Takyeciler Camii’nin inşa kitabesi olmadığından yapılış tarihi bilinmemektedir. Ancak yapı, plan bakımından XV. yüzyıldaki çok kubbeli Osmanlı camileri ile paralellik göstermektedir (Uysal, 1987: 342; Seçgin, 1993: 113). Caminin vakfına dair kayıtların 1455 yılından itibaren Tapu Tahrir Defterlerinde yer alması, yapının XV. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiğini teyit etmektedir. Nuri Seçkin, Diyanet İslam Ansiklopedisi’nde Tokat Maddesi Mimari bölümünde caminin Osmanlı döneminde XV. yüzyılın ilk çeyreğinde ikinci bir ulucami olarak inşa edildiğini ifade etmektedir (2012: 224).

Caminin banisi ile alakalı Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)’nde bulunan Hurufat Defterleri (HD) ile Tokat Şer’iye Sicillerinde bazı bilgiler yer almaktadır. Örneğin, Muharrem 1141/Ağustos 1728 tarihli bir imamet tevcih kaydında *Tokad’da Hacı Ömer binâ eylediği Takyeciler câmi’i⁴* ifadesi; Şevval 1213/Mart 1799 ve Safer 1224/Mart 1809 tarihli diğer iki imamet tevcih kaydında *Tokad’da Takiyeciyân câmi’i dimekle ma’rûf Hacı Ömer Ağa câmi’i⁵* cümlesi geçmektedir. Camii için 75 numaralı Tokat Şer’iye Sicilinde yer alan 25 Cemaziyelevvel 1286/2 Eylül 1869 tarihli imamlık vazifesi atama kaydında *Medine-i Tokad’da kâin Hacı Ömer Ağa nâm-ı diğer Takiyeciyân câmi’i⁶* ifadesi; 104 numaralı sicilde kayıtlı 29 Receb 1321/21 Ekim 1903 tarihli bir diğer imamlık vazifesi atama kaydında ise *Tokad sancağında vâki Takyeciler nâm-ı diğer Hacı Ömer câmi’i-şerifi⁷* cümlesi kullanılmıştır. Bu kayıtlar Takyeciler Camii’ni yaptıran şahsın Hacı Ömer Ağa olduğunu ortaya koymaktadır. Hacı Ömer Ağa’nın kim olduğu ise meçhuldür. Hacı Ömer’in “ağa” unvanı taşıması onun askeri-idarî-malî bir birimin yöneticisi ya da varlıklı bir kişi (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 28) olduğunu göstermektedir.

Takyeciler Camii, XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve XX. yüzyılda birkaç kez tamir görmüştür. XIX. asrın sonlarındaki tamirle alakalı olarak caminin güney duvarının Bedesten’e doğru olan köşesinde 1288/1872 tarihli bir tamir kitabesi bulunmaktadır (Yavi, 1986: 80). Caminin batısına bitişik şadırvan üzerindeki kitabeye göre, şadırvan 1312/1894 tarihinde yenilenmiştir (Mercan-Ulu, 2003: 69). Birinci Dünya Savaşı yılları onarımında kubbeleri kaplamak için kurşun bulunamadığından kırma çatı ile kapatılmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün 1939 depremi sonrası ile 1964-65 ve 1969 yılları onarımlarında ana şema değiştirilmeden sadece duvarlar, destekler ve örtü değiştirilmiştir (Uysal, 1987: 337).

Eğimli bir arazi üzerinde kurulan cami, kareye yakın dikdörtgen planlı, dokuz kubbeli bir Osmanlı yapıdır. Batı ve kuzey cephelerdeki kapılarla girilen harim; sivri kemerlerle dokuz birime ayrılmış ve her biri kubbe ile örtülmüştür. Batı cephesindeki girişin önüne son cemaat yeri gibi düşünülen bir mekân eklenmiştir. Güneybatı köşeye bitişik kare kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefeli bir minaresi vardır. Yapı kesme taştan ve tuğladan inşa edilmiştir (Uysal, 1987: 338-342; Yavi, 1986: 80-81; Seçgin, 1993: 113; Gündoğdu ve diğerleri, 2006: 79-81; Erkara, 2010: 95-117; Akyüz ve diğerleri, 2010: 107).

Tokat Belediyesi tarafından Şubat 2017’de Takyeciler Camii çevresinde yürütülen peyzaj çalışmaları sırasında caminin avlusunda 17 metre derinliğinde bir su kuyusu tespit edilmiştir. Daha sonra kuyunun üzeri tekrar kalın saclarla kapatılmış, sacların üstünde ise beton parke çalışması yapılmıştır.⁸ Bu kuyunun ne zaman yapıldığı ise bilinmemektedir.

4 VGMA. HD No. 1144, s. 226.

5 VGMA. HD No. 565, s. 11; VGMA. HD No. 541, s. 133.

6 TŞS 75, 61/3.

7 TŞS 104, 2/5.

8 <https://www.youtube.com/watch?v=DIqlmyhSx20>

3. Takyeciler Camii Vakıfları

Takyeciler Camii'nin muhtemelen bizzat Hacı Ömer Ağa'nın tesis ettiği vakfı ile diğer şahısların zamanla bu camiin ihtiyaçları doğrultusunda ihdas edilen görevler için kurduğu vakıfları bulunmaktadır. Burada önce Hacı Ömer Ağa'nın kendi camii için tesis ettiği vakfı üzerinde durulacaktır.

3.1. Hacı Ömer Ağa'nın Cami Vakfı

Takyeciler Camii Vakfı'nın vakfiyesine arşivlerimizde ulaşamamıştır. 387 numaralı Mufassal İcmal Defterinde caminin vakfından *Dazımama* köyünün 3/4 malikâne hissesi⁹ toplam 672 akçe olarak kayıtlıdır.¹⁰ Caminin vakıfları toplu olarak 1574 tarihli Rum eyaleti Evkaf Defterinde yer almaktadır. Buna göre, yapının vakıf kayıtları ve görevlileri aşağıda Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Takyeciler Camii Vakfının 1574 Yılı Gelir ve Giderleri¹¹

Gelirler		Yıllık gelir (Akçe)
Dazımama köyünün (Turhal kazasına tabi) 3/4 malikane hissesi		(belirtilmemiş)
43 adet dükkanın (Cami civarındaki İğneciler çarşısında) senelik icarı		5544
Toplam		5544
Giderler	Görevlinin adı	Yıllık gider (Akçe)
Hatiplik vazifesi, günlük 4 akçe	Mevlana Abdullah	1440
İmamlık vazifesi, günlük 1 akçe	Kasım Seyyid	360
Nazırlık vazifesi, günlük 1 akçe	Mustafa	360
2 nefer Cuma namazı ve vakit namazı müezzinlik vazifesi, günlük 2 akçe	Mehmed	720
Salâ müezzinlik vazifesi, günlük 1 akçe	Himmet	360
Reisü'l-huffaz vazifesi, günlük 2 akçe	Hafız Mehmed	720
5 nefer huffaz vazifesi, günlük 5 akçe	-	1800
Cibâyet vazifesi, günlük 1 akçe	Mevlana Hasan	360
Toplam		6120

Tablo 1'de belirtildiği üzere, Takyeciler Camii Vakfı'nın 1574'teki gelirleri, Dazımama köyünün 3/4 malikane hissesi ile 44 adet dükkanın yıllık kirasından oluşmaktadır. Bu gelirler caminin bakım ve onarım giderleri ile 13 görevlinin ücretlerine sarf edilmiştir. Bu tarihte hatiplik vazifesi günlük 4 akçe ile Mevlana Abdullah, imamet görevi günlük 1 akçe ile Seyyid Kasım, nezaret görevi günlük 1 akçe ile Mustafa, Cuma ve vakit namazı müezzinlik vazifesi 2 akçe ile Mehmed, sala müezzinliği günlük 1 akçe ile Himmet, reisü'l-huffazlık görevi günlük 2 akçe ile Hafız Mehmed ve câbilik vazifesi günlük 1 akçe ile Mevlana Hasan'ın üzerindedir. Bu görevlilerin toplam gündelikleri 17 akçe, yıllık maaşları ise yaklaşık 6120 akçe tutmaktadır.

9 Malikâne tabiri, Osmanlı Devleti'nin Sivas eyaleti ve bazı eyaletlerde "mâlikâne-divânî sistemi" adıyla uyguladığı çifte vergileme rejimi ile alakalıdır. Selçuklu sultanları ve küçük beyliklerin idarecileri yerel beylere çok sayıda kırsal yerleşim yerinin vergi toplama haklarını devrettiklerinden, Osmanlılar 1393-1398 yılları arasında Rum/Sivas eyaleti topraklarını ilhak ettiklerinde yerel beylerin vergi toplama haklarını ve imtiyazlarını kabul ederek bölgede farklı bir toprak idaresi ve vergi sistemi uygulamaya başladılar. Bu mali uygulama, bir vergi birimi (köy veya mezra) gelirinin *divânî hisse* ve *malikâne hisse* olarak paylaşıldığı "malikâne-divânî sistemi" idi. Divânî hisse tımar sahiplerine, malikâne hisse ise mülk sahibi yerel beylere tahsis edilmişti. Başka bir ifade ile bu sistem altında köylüler *divânî hisse* ve *malikâne hisse* olarak iki öşür ödediler (Barkan, 1939: 119-184; aynı yazar, 1980: 151-208).

10 BOA. TD 387, s. 477.

11 TK. KKA. Evkaf Defteri 583, s. 29a.

Takyeciler Camii Vakfı'nın XVII, XVIII. yüzyıllar ve XIX. asrın ilk çeyreğine ait muhasebe kayıtlarına arşivlerde ulaşılamamıştır. Bu nedenle adı geçen vakfın bu devirlerdeki akarları hakkında bir değerlendirme yapmak mümkün olamamaktadır. Bununla birlikte Takyeciler Camii bu süreçte ibadet yeri olma vasfını kaybetmemiş, vazifelileri görevlerinin başındadır. Bu devirlerde Takyeciler Camii görevlilerinin atamaları ile alakalı Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan bazı defterler (Hurufat Defterleri başta olmak üzere) ile Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nın muhtelif fonlarında ve Tokat Şer'îye Sicillerinde çok sayıda kayıt bulunmaktadır.

Bu kayıtlar incelendiğinde nazırlık vazifesinin çoğu kere tam hisse¹² tasarruf edildiği görülmektedir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı kataloglarında kayıtlı 26 numaralı Sivas Ahkam Defterinde ise Takyeciler Camii vakfının nazırlık görevini beratla müştereken yürüten Seyyid Halim, Seyyid Mehmed Arif ve Seyyid Ahmed'in işlerine başkaları tarafından yapılan müdahalenin durdurulmasına dair bir hüküm yer almaktadır.¹³

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 408 numaralı defter, 1195-1271/ 1780-1854 yılları arasında Takyeciler Camii için imamet vazifesi atamalarını muhtevirdir.¹⁴ Bu defter başta olmak üzere birçok Hurufat Defterinde imamlik vazifesinin bazen tam hisse,¹⁵ bazen iki hisse,¹⁶ çoğu kez de dört hisse halinde tasarruf edildiği görülmektedir.¹⁷ Ayrıca, bazı imamların Takyeciler Camii'nde bazen öğle ve ikinci namazlarında iki vakit¹⁸ bazen de günün üç vakit namazında¹⁹ görev yaptıkları anlaşılmaktadır.

XVII. asır sonrası süreçte, Takyeciler Camii'nde müezzinlik vazifesi için yapılan atamalarla alakalı çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlarda müezzinlik vazifesinin bazen tam hisse olarak iki vakit (sabah ve akşam ya da öğle ve akşam namazları) müezzinliği²⁰; bazen de tam hisse olarak üç vakit (akşam, yatsı ve sabah namazları) müezzinliği²¹ şeklinde tasarruf edildiği tespit edilmiştir.

XVII. asırdan itibaren Takyeciler Camii hafızlık vazifesi ile alakalı kayıtlarda devirhânlık ciheti adı yoğun olarak kullanılmıştır. Bu kayıtlarda devirhânlık vazifesinin tam hisse olarak tasarruf olunduğu²² görülmektedir.

XVII-XIX. asırlarda arşivlerde, Takyeciler Camii vaizlik vazifesi ile alakalı da çok sayıda atama kaydı yer almaktadır. Bu kayıtlardan 1574 yılı Evkaf Defterinde belirtilmeyen vaizlik görevinin sonradan ihdas edilerek Çarşamba ve Cuma günleri vaizliği adı altında genellikle tam hisse,²³ bazen de yarım hisse²⁴ şeklinde yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

XVII. asırdan itibaren Takyeciler Camii'nde ferraşlık (temizlik görevi), tevliyet, çerağdarlık (aydınlatma görevi) ve müremmimlik (tamircilik) cihetlerine yapılan atamalarla ilgili de arşivlerde bazı kayıtlara rastlanmıştır. Örneğin, Gurre-i Zilhicce 1122/21 Ocak 1711 tarihli başka bir belgede Takyeciler Camii'nde

12 VGMA. HD No. 568, s. 4; VGMA. HD No. 1083, s. 250; VGMA. HD No. 1094, s. 12; VGMA. HD No. 1096, s. 17), bazen de dört hisse halinde (VGMA. HD No. 542, s. 150).

13 BOA. SAD. No. 26, s. 205/2.

14 VGMA 408, s. 114/771.

15 VGMA. HD No. 1121, s. 26.

16 VGMA. HD No. 568, s. 11.

17 VGMA. HD No. 539, s. 200; VGMA. HD No. 541, s. 133; VGMA. HD No. 565, s. 11, 12.

18 VGMA. HD No. 1144, s. 226.

19 VGMA. HD No. 1095, s. 9; VGMA. HD No. 1121, s. 24; VGMA. HD No. 1140, s. 231.

20 VGMA. HD No. 541, s. 144; VGMA. HD No. 1076, s. 109; VGMA. HD No. 1094, s. 6, 15, 24, 28; VGMA. HD No. 1121, s. 29.

21 VGMA. HD No. 541, s. 136; VGMA. HD No. 1092, s. 38; VGMA. HD No. 1158, s. 133.

22 VGMA. HD No. 1092, s. 18, 42; VGMA. HD No. 1094, s. 5, 8.

23 VGMA. HD No. 539, s. 202; VGMA. HD No. 565, s. 14; VGMA. HD No. 1083, s. 247; VGMA. HD No. 1095, s. 8; VGMA. HD No. 1158, s. 137.

24 VGMA. HD No. 537, s. 189; VGMA. HD No. 565, s. 10.

ferraşlık ve tevliyet vazifelerine atama yapılmıştır.²⁵ 1574 yılı Evkaf Defterinde belirtilmeyen çerağdarlık görevinin sonradan ihdas edilerek tam hisse olarak²⁶ tasarruf edildiği tespit edilmiştir. Son olarak, 1574 yılı Evkaf Defterinde geçmeyen müremmimlik²⁷ görevinin sonradan ihdas edilerek tam hisse olarak²⁸ tasarruf edildiği görülmüştür.

XIX. asrın ilk yarısına ait 53 numaralı Tokat Şer'îye Sicilinde Takyeciler Camii Vakfı'nın 1836-1839 yılları arası muhasebe dökümleri yer almaktadır (Bk. Tablo 2.). Tablo 2.'de yer alan bilgilere göre, cami vakfının geliri sadece Turhal'a bağlı Dazımama köyünün 3/4 malikâne hissesinden oluşmaktadır. Vakfın Tokat merkezde bulunan dükkân akarlarına bu muhasebe dökümlerinde yer verilmemiştir. Vakfın giderleri ise imam, hatip, mütevellî, nazır, devirhân, çerağdar ve müezzinden oluşan görevlilerin ücretleri ile Evkaf-ı Hümayun Nezareti öşrü, muharrir ücreti, şahnelik²⁹, aşboğaz³⁰ ve nakliye masrafı harçlarından ibarettir. Evkâf-ı Hümayûn öşrü, yıllık gelirin % 10'una tekabül etmektedir. Bütün vakıflarda olduğu üzere, Takyeciler Camii Vakfı, bu dönemde mülhak vakıf olduğundan Evkâf-ı Hümayûn Nezareti'ne yıllık gelirinin % 10'unu *nezaret hissesi* olarak ödemek durumunda kalmıştır. Vakıf muhasebeleri *ma'rifet-i şer'î şerîf* ve "*vakfın mütevellisi ma'rifetiyle*"³¹ yani şer'î mahkeme ve vakıf mütevellisi vasıtasıyla yapıldığından muhasebe işlemleri için mahkeme kadısı ile kâtibine *harç-ı muhâsebe ve ma'aş-ı muharrir* adıyla bir ücret ödenmiştir.

Takyeciler Camii Vakfı'nın 1574 yılı muhasebesinde belirtilen görevli sayısı 13 iken 1836-1839 dönemi muhasebesinde, bazı görevler hisseli olarak birden fazla kişi tarafından tasarruf edildiğinden, bu sayının arttığı görülmektedir.

1875-1918 yılları arasında Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi ile Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan muhasebe defterlerinde Takyeciler Camii Vakfı ile alakalı muhasebe dökümleri bulunmaktadır. Bu defterlerden seçilen üç ayrı muhasebe dökümü aşağıda Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 3.'teki veriler, Takyeciler Camii Vakfı'nın 1875 yılı muhasebesine aittir. Vakfın bu tarihteki yıllık geliri 1604 kuruş olup bu meblağın bir kısmı vergi ve nakliye ücretine ayrılmış, kalanı ise nazır, imam, vaiz, hatip, mütevellî, çerağdar, ferraş ve müezzinden oluşan vakıf görevlilerine maaş olarak dağıtılmıştır. Vakfın görevli sayısı 1574'te 13 kişi iken, bazı görevler hisseli olarak bir ya da iki kişi tarafından üstlenildiğinden, 1875'te 6 kişiye gerilemiştir. Muhasebeler farklı formatlarda olduğundan vakfın 1574-1875 dönemi gelir miktarlarını kıyaslamak mümkün olamamaktadır.

25 BOA. İ.E. Evkaf nr. 4592.

26 VGMA. HD No. 539, s. 206; VGMA. HD No. 1092, s. 37; VGMA. HD No. 1096, s. 21.

27 Arapça olan meremmet kelimesi "ıslah ve tamir etmek" demek olup Türkçe "çi" ekiyle "meremmetçi" şekline dönüşmüştür. Müremmim ya da meremmetçi ise "tamirci" demektir. Bk. Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Dersaadet 1317, s. 1319; Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1966, s. 37; Nilgün Çevrimli, *Vakfiyelere Göre Tâbir ve İstilahlar*, Ankara 2019, s. 512.

28 VGMA. HD No. 1121, s. 24, 32.

29 Şahnelik, şahneye yani mahsul öşrünü toplayan görevliye verilen ücreti ifade etmektedir (bk. Pakalın, 1983-III: 305).

30 Aşboğaz, günümüzde erkek evinden kız evine gönderilen düğün erzakını ifade etmekle birlikte (<https://kelimeler.gen.tr/asbo-gaz-nedir-ne-demek-23259>), muhtemelen vakıf vergi tahsili yapan görevlinin erzak gideri için yapılan ödemedir.

31 Bu ibareler Tokat Şer'îye Sicillerindeki muhasebe kayıtlarının giriş paragraflarında yer almaktadır. Örnek olarak bk. TŞS 26, 95/1; TŞS 53, 29/1.

Tablo 2. Takyeciler Camii Vakfının 1836-1839 Yılları Arası Gelir ve Giderleri³²

Gelirler/Yıllar	1836		1837		1838		1839	
	Rublağ ³³	Rublağ	Kuruş	Rublağ	Kuruş	Rublağ	Kuruş	
Dazmana köyü 3/4 malikâne hissesi (Turhal)	128	82	400	72	225		33	
Toplam	128	82	400	72	225		33	

Giderler/Yıllar	1836		1837		1838		1839	
	Rublağ	Kuruş	Rublağ	Kuruş	Rublağ	Kuruş	Rublağ	Kuruş
Evkâf-ı Hümâyûn öşrü ve muharrir maaşı		13		40		28		0
Şahnelik, aşboğaz ve nakliye masârifi		16		26		0		8
Tevliyet (vergi ve harçlar çıktıktan sonra kalanın beşte biri)		20		72		0		0
Toplam		49		138		28		8

Görevli giderleri/Yıllar	1836		1837		1838		1839	
	Rublağ	Gödük ³⁴	Kuruş	Kuruş	Rublağ	Gödük	Rublağ	Gödük
Ferrâş (rub' hisse)	2	0,5				-		-
Ferrâş (nîm hisse)	4	1				-		-
Çerâğdâr	17	0				-		-
Nâzır	9,5	0				2		1
İmâmet (nisf hisse, evkât-ı selâsede)	4	1				3		1,5
Vâiz	8,5	0				2		1
İmâmet (nisf vazîfe ile rub')	2	0,5				2		1
İmâmet (üç rub' hisse)	6	1,5				-		-
Mü'ezzin (evkât-ı zuhr ve asırda) ve çerâğdâr	17					-		-
Hatîb	8,5					0		0
Ferrâş, mütevellî ve çerâğdâr						4,5		0
Ferrâş, mütevellî (diğer) ve çerâğdâr ve mü'ezzin						5		1
Mütevellî (diğer), Ferrâş ve mü'ezzin						5		-
Toplam	78,5	4,5	262³⁵	97³⁶	25			

32 TŞS 53, s. 30/1, 50/2, 75/4, 186/1

33 Rublağ/urublağ, 1,5 şiniklik (12 kg) tahıl ölçü birimidir. Bk. Muhsin Demirci, *Kültürümüzde İskevsür Ağzı*, Ankara 2008, s. 151. Bu ölçü birimi bir ölçeğin üçte biri şeklinde halen Tokat'ın Başçiftlik ve Reşadiye ilçeleri kırsalında kullanılmaktadır.34 Gödük, kilenin on altıda birine karşılık gelen tahıl ölçü birimidir. Bk. Dursun Ayan, "İki Tahıl Ölçüsü Üzerine Sosyomatematik Notlar: Şebinkarahisar Kilesi ve Gödük", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VI/1 (2004), s. 76.

35 Bu miktar 10 nefer bâ-berât-ı âlî vakıf hademesi arasında taksim olunmuş ancak dökümü verilmemiştir.

36 Bu miktar 10 nefer bâ-berât-ı âlî vakıf hademesi arasında taksim olunmuş ancak dökümü verilmemiştir.

Tablo 3. Takyeciler Camii Vakfının 1875 Yılı Gelir ve Giderleri³⁷

Gelirler	Rublağ	Kuruş
Dazımana köyü (Turhal'a tabi) malikâne hissesi	140,5	1604

Giderler	Hisse	Kuruş	Para
Nakliye ücreti	0	404	0
Mehmed Efendi'nin nezaret vazifesi	0,25	30	0
Salih ve Ahmed Efendi'nin nezaret vazifesi	0,75	90	0
Emin Efendi'nin iki vakit imamet vazifesi	2	240	0
Yevm-i selasede Ebubekir Efendi'nin vaizlik vazifesi	1	120	0
Emin ve Ahmed'in müezzinlik, çerağdarlık, tevliyet ve ferraşlık vazifesi	3	337	20
Seyfeddin Efendi'nin müezzinlik ve çerağdarlık ve türbedarlık vazifesi	3	360	0
Rüsumat	0	22	20
Toplam	10	1604	00

Tablo 4.'teki veriler, Takyeciler Camii vakfının 1901 yılı muhasebesine aittir. Vakfın bu tarihteki yıllık geliri 820 kuruş 20 para olup bu meblağın bir kısmı muhasebe ücretine ayrılmış, kalanı ise nazır, imam, hatip, mütevellî, devirhân, çerağdar, ferraş ve müezzinden oluşan vakıf görevlilerine maaş olarak verilmiştir. Vakfın görevli sayısı 1574'te 13 kişi iken, bazı görevler hisseli olarak bir ya da iki kişi tarafından üstlenildiğinden 1875'te 6 kişiye gerilemiş, 1901 yılında ise 8'e yükselmiştir. Muhasebeler farklı formatlarda olduğundan vakfın 1574-1901 dönemi gelir miktarlarını kıyaslamak mümkün görünmemektedir.

Tablo 4. Takyeciler Camii Vakfının 1901 Yılı Gelir ve Giderleri³⁸

Gelirler	Kuruş	Para
Dazımana köyü (Turhal'a tabi) malikâne hissesi (2/3)	820	20

Giderler	Hisse	Kuruş	Para
Ali Paşa mektebi hocası Fehmi Efendi'nin iki vakit (öğle ve ikindi) imamet vazifesi	2	164	0
Kavali-zâde Hüseyin Efendi'nin devirhan vazifesi	1	82	0
el-Mu'i-zâde Mehmed Efendi'nin rub' ve Salih ve Ahmed Efendilerin 3 rub' nezaret vazifesi	1	82	0
Ahmed ve Osman Efendilerin 0,5 hisse çerağdarlık ve müezzinlik vazifesi	1,5	123	0
Musa b. Seyfeddin'in diğer 0,5 hisse müezzinlik ve çerağdarlık vazifesi	1,5	123	0
Osman Efendi ve Mehmed Emin ve Ahmed b. Hüseyin ve Musa b. Seyfeddin'in tevliyet ve ferraşlık vazifesi	3	215	0
Muhasebe harcı ve muharrir maaşı	0	31	20
Toplam	10	820	00

Tablo 5.'teki veriler, Takyeciler Camii vakfının 1918 yılı muhasebesine aittir. Vakfın bu tarihteki yıllık geliri 820 kuruş 26 para olup bu meblağın bir kısmı muhasebe ücretine ayrılmış, kalanı ise nazır, imam, hatip, mütevellî, devirhân, çerağdar, ferraş ve müezzinden oluşan vakıf görevlilerine maaş olarak verilmiştir.

37 T. VBMA. Muhasebe Defteri 1, s. 81.

38 T. VBMA. Muhasebe Defteri 10, s. 46.

Vakfın görevli sayısı 1574'te 13 kişi iken, bazı görevler hisseli olarak bir ya da iki kişi tarafından üstlenildiğinden 1875'te 6 kişiye gerilemiş, 1901'de 8'e yükselmiş, 1918 yılında ise 7'ye düşmüştür. Muhasebeler farklı formatlarda olduğundan vakfın 1574-1918 dönemi gelir miktarlarını kıyaslamak mümkün görünmemektedir. Ancak 1901 ve 1918 yılları muhasebelerinde gelir toplamalarının aynı olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Takyeciler Camii Vakfının 1918 Yılı Gelir ve Giderleri³⁹

Gelirler	Kuruş	Para
Varidat bedeli	820	26

Giderler	Hisse	Kuruş	Para
Fehmi Efendi'nin imamet vazifesi	2	164	0
Musa Efendi'nin müezzinlik ve çerağdarlık vazifesi	3	236	0
Musa Efendi'nin tevliyet ve ferraşlık vazifesi	1	81	30
Hüseyin Efendi'nin ferraşlık vazifesi	1	82	0
Ahmed'in 1/3 ferraşlık vazifesi	1	82	10
Kavalı-zâde Bekir Efendi'nin vaizlik vazifesi	1	82	10
el-Mu'î-zâde Mehmed ve Salih Efendilerin nezareti	1	82	6
Muhasebe harcı ve muharrir maaşı	0	10	10
Toplam	10	820	26

3.2. Takyeciler Camii'nin Diğer Vakıfları

Genel olarak, XVII. yüzyıldan itibaren Takiyeciler Camii giderleri için bazı vakıflardan tahsisat ayrılmış ya da camide bazı hizmetler için yeni vakıflar kurulmuştur. Bu vakıflar alfabetik sıra ile aşağıda verilmiştir.

3.2.1. Abdülbaki-zâde el-Hac Mehmed Vakfı: Vâkif, 1153/1740 yılında 10 kuruş nakit para ile bir adet kazzaz(ipek) dükkânı gelirini Takyeciler Camii'ni şerifinde minberin sağ tarafındaki şamdanlar için bir miktar şem'-i asel (bal mumu) vakfetmiştir.⁴⁰

3.2.2. Ahi Evran Zaviyesi Vakfı: Tokat'ta Ahi Evran zaviyesinin ne zaman kurulduğu ve Ahi Evran'ın kimliği hakkında arşivlerde herhangi bilgiye ulaşılamamıştır. Zaviye ile ilgili arşiv ve sicil kayıtları 1455 yılından 20. asrın başına kadar gelmektedir (Açıkel, 2002: 233). Bu zaviye vakfından Takyeciler Camii'ndeki bazı hizmetler için görevlilere tahsisat aktarılmıştır. Bu görevler şunlardır: Tevliyet,⁴¹ imamlık,⁴² devirhânlık,⁴³ vaizlik,⁴⁴ ferraşlık⁴⁵ ve cüzhânlık.⁴⁶

3.2.3. Ahmed Alemdar Vakfı: Bu vakfın ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte, 5 Şaban 1181/27 Aralık 1767 tarihli bir atama belgesine göre, Ahmed Alemdar vakfından almak üzere Takyeciler Camii'nde vaizlik görevi tevcih edilmiştir.⁴⁷

39 S. VBMA. Muhasebe Defteri 9, s. 295.

40 TŞS 119, s. 94.

41 VGMA. HD No. 537, s. 185; VGMA. HD No. 1092, s. 2, 32; VGMA. HD No. 1096, s. 21.

42 VGMA. HD No. 1094, s. 8.

43 (VGMA. HD No. 449, s. 75/138; VGMA. HD No. 541, s. 141, 144; VGMA. HD No. 568, s. 4, 19; VGMA. HD No. 565, s. 21; VGMA. HD No. 1092, s. 4, 5, 17, 21; VGMA. HD No. 1095, s. 6; VGMA. HD No. 1140, s. 226; VGMA. HD No. 1144, s. 225, 226; BOA. İ. E. Evkaf no. 3012.

44 BOA. Cevdet Maarif no. 5721.

45 VGMA. HD No. 537, s. 185; VGMA. HD No. 1096, s. 21; VGMA. HD No. 1092, s. 2, 32; VGMA. HD No. 1158, s. 132.

46 TŞS 79, 114/243; TŞS 84, 62/291.

47 BOA. Cevdet Maarif no. 8753.

3.2.4. Ayşe Hâtun ibnet-i Lutfullâh Efendi ibn-i Ahmed Necîb Efendi Vakfı: Vâkîfenin 27 Muharrem 1288/18 Nisan 1871 tarihli vakfiyesine göre, vakfedilen dükkanlardan birinin icarının üçte biri ile bal mumu alınarak Takyeciler Camii'inde yakılması şart koşulmuştur (Açıkel-Sağırılı, 2005: 435).

3.2.5. Cemal Yahya Müderrisi Mustafa Efendi'nin zevcesi Rukiye Hatun Vakfı: Rukiye Hanım, 1150/1737 yılında Cemal Yahya Medresesi talebesiyle Takyeciler Camii müezzinine Göncüler çarşısında bulunan bir nalbant dükkânını vakfetmiştir.⁴⁸

3.2.6. Dizdâr-zâde Elhâc Yakub Hamdi Beğ ibn-i Es'ad Bey b. Murtaza Bey Vakfı: 4 Şaban 1315/28 aralık 1897 tarihli vakfiyesinde, vakfedilen bir adet bağın icar gelirinden Takyeciler Camii'nde her gün sabah namazından sonra Yasin-i Şerif okunması ile mübarek kandil gecelerinde ve arefe günlerinde Kuran-ı Kerim tilavet edilmesi şartı yer almaktadır (Açıkel-Sağırılı, 2005: 461).

3.2.7. Düdükçü-zâde Vakfı: Bu vakıf, 1041/1631 yılında tesis edilmiştir.⁴⁹ Vakfın kuruluş şartı, Takyeciler Camii su musluğuna gelen su ile etrafındaki tuvaletlerin tamir, bakım ve temizliğidir.⁵⁰ Ayrıca vakfın akarından Takyeciler Camii'inde üç vakit müezzinlik cihetine günlük 3 akçe ve mülkhânlık cihetine günlük yarım akçe ücret tahsis edilmiştir.⁵¹

3.2.8. Elhâc Halil Ağa b. Ömer'in Nukud Vakfı: 1 Şevval 1219/3 Ocak 1805 tarihli vakfiyesine göre, vakfın 300 kuruşluk sermayesinin riba gelirinin üçte ikisi ile Takyeciler Câmii havuzuna cereyân eden su yolunun ta'mîr ve bakımının yapılması şart koşulmuştur (Açıkel-Sağırılı, 2005: 323).

3.2.9. Emîne bint-i Ahmed'in Bahçe Vakfı: Vâkife, 19 Rebiülahir 1234/15 Şubat 1819 tarihli vakfiyeye göre, bahçe vakfı icar gelirinden 3 kuruşluk bal mumu alınarak Takyeciler Camii'inde yakılmasını şart koşturmuştur (Açıkel-Sağırılı, 2005: 372).

3.2.10. Fâtıma bint-i Hasan'ın Bahçe Vakfı: Keçeciler Mahallesi sâkinesi Fatıma Hanım, 12 Şevval 1231/5 Eylül 1816 tarihli vakfiye ile bir adet bahçesini vakfa çevirerek Takyeciler Camii'inde sabah namazı kıldıran imama aylık bir kuruş tahsis etmiştir (Açıkel-Sağırılı, 2005: 364).

3.2.11. Fâtıma bint-i Yusuf Vakfı: Tokat'ta Aleksan Mahallesi sâkinesi olan Fatıma Hanım'ın tesis ettiği vakfın 1 Ramazan 1187/16 Kasım 1773 tarihli vakfiyesine göre, akardan senede bir batman bal mumu alınarak Takyeciler Camii'inde Berat gecesinde yakılması şart koşulmuştur (Açıkel-Sağırılı, 2005: 285).

3.2.12. Habeşi Hacı Hasan ve kızı Rukiye Hatun Vakfı: Vâkîflar, Takyeciler Camii'inde üç vakit müezzinlik ciheti için günlük 4 akçe gelir tahsis etmiştir. Safer 1230/Ocak 1815 tarihli atama kaydına göre, camide üç vakit (sabah, akşam ve yatsı) müezzinlik yapan Seyyid Hafız Mehmed b. Ali, görevini Mehmed Emin'e devretmiştir.⁵² Bu müezzinlik ciheti ile ilgili Tokat Şer'îye Sicillerinde de atama kayıtları yer almaktadır.⁵³

3.2.13. Hacı Ali b. Ahmed Vakfı: Bu vakfın ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte atama kayıtlarına göre, vakfa ait Eskiçiler çarşısında 1 adet dükkân icarı Takyeciler Camii su yolunun bakımı için vakfedilmiştir.⁵⁴

3.2.14. Hacı Halil Ağa Vakfı: Vâkîf, 1217/1802 yılında mülk dükkânlarının icar gelirini Takyeciler Camii-i şerifi şem'-i revgan (mum yağı) ve kandilleri giderleri için vakfetmiştir.⁵⁵

48 TŞS 119, s. 92.

49 TŞS 119, s. 98.

50 VGMA. HD No. 539, s. 206; TŞS 9, 92/2.

51 VGMA. HD No. 1094, s. 11.

52 VGMA. HD No. 568, s. 8.

53 TŞS 91, 54/118.

54 VGMA. HD No. 539, s. 206; VGMA. HD No. 542, s. 145.

55 TŞS 119, s. 101.

3.2.15. Hacı Mehmed Beşe b. Musa Vakfı: Mehmed Beşe Efendi, dükkân akar vakfından Takyeciler Camiinde Pazartesi, Perşembe ve Cuma günlerinde öğle namazından sonra Muhamediyehânlık vazifesi için bir miktar gelir aktarmıştır.⁵⁶

3.2.16. Hatuniye Vakfı: Bu vakıf muhtemelen 898/1493 yılında Tokat'ta kurulan Gülbahar Hatun Vakfı (Açıklık ve Sağırılı, 2005: 179) olmalıdır. Vakfın gelirlerinden Takyeciler Camiinde öğle ve ikinci namazı müezzinliği cihetine günlük 1 akçe ücret aktarılmıştır.⁵⁷

3.2.17. Hüdâyi-zâde Ehlullah Efendi Vakfı: Bu vakıf, han, dükkânlar, ev ve 100 okka bakır kaptan oluşan akarı ile 1139/1726 yılında tesis edilmiştir.⁵⁸ Vakfın akarından Takyeciler Camii'inde sabah namazından sonra hadis-i şerif ve Kuran tefsiri dersleri vermek üzere bir görevliye tahsisat ayrılmıştır.⁵⁹

3.2.18. Hüseyin Efendi Vakfı: Bu vakfın ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte atama kayıtlarına göre, vakfa ait Tahtelkale'de 1 adet dükkân icarından Takyeciler Camii'inde yarım hisse öğle ve ikinci vakti imamlığı ve yarım hisse ikinci namazı sonrası Nebe suresi tilaveti cihetine günlük bir akçe tahsis edilmiştir.⁶⁰

3.2.19. İmamoğlu Osman Ağa b. Ahmed Vakfı: 3 B 1323/3 Eylül 1905 tarihli vakfiyesine göre, Takyeciler Camii'inde müezzin olanlara şart koşulmuştur. Vakfın icar geliri, rakabeden çıktıktan sonra üç çeyreği Takyeciler Camii'inde akşam, yatsı ve sabah namazlarında müezzin olan zata verilecek, bir çeyreği ile şem-i asel alınıp camiin aydınlatılmasında kullanılacaktır (Açıklık-Sağırılı, 2005: 463; TŞS 106, 61/1).

3.2.20. İplikçi Hacı Mehmed Vakfı: Vâkıf, vakfettiği iki adet kazzaz (ipek) dükkânının icarını Takyeciler Camii'inde bir devirhânlık cihetine tahsis etmiştir. Şevval 1189/Kasım 1775 tarihli atama kaydına göre, bu camide devirhân olan Ahmed b. Hafız Mustafa'nın vefatı üzerine yerine oğulları Mustafa ve Abdurrahman atanmıştır.⁶¹ Muharrem 1231/Aralık 1815 tarihinde Abdurrahman, yarım hisse devirhânlık vazifesini kardeşi Mustafa'ya devretmiştir.⁶²

3.2.21. Kazanasmaz-zâde el-Hac Hüseyin, vâlidesi Saime Hatun ile kız kardeşi Rukiye Hatun Vakfı: Vâkıflar, 1137/1724 yılında bir adet demirci dükkânı ve yarım hisse tarakçı dükkânları gelirinden Takyeciler Camii-i şerifinin aydınlatması için 18 vukiyye (okka) şem'i asel vakfetmiştir.⁶³

3.2.22. Kibleli-zâde Mehmed Bey Vakfı: Bu vakfın ne zaman kurulduğu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. 29 Recep 1213/6 Ocak 1799 tarihli hüccet kaydına göre, Mehmed Bey, vakfı akarından Tokat'taki boyahane icarı fazlasından Takyeciler Camii'inde Cumartesi ve Pazar günlerinde öğle namazından sonra vaaz vermek üzere bir vaizlik görevi ihdas etmiştir. Bu görevi ifa etmekte olan Seyyid Abdurrahim b. Seyyid Nurullah'ın vefatı üzerine yerine günlük iki akçe ile oğlu Seyyid Osman Halife atanmıştır.⁶⁴

56 VGMA. HD No. 565, s. 22; VGMA. HD No. 568, s. 27; TŞS 7, 109/1.

57 VGMA. HD No. 541, s. 144; VGMA. HD No. 1095, s. 10.

58 TŞS 119, 92.

59 VGMA. HD No. 539, s. 199; VGMA. HD No. 568, s. 4; VGMA. HD No. 1076, s. 108-9; VGMA. HD No. 1092, s. 15, 22; VGMA. HD No. 1096, s. 6-7; VGMA. HD No. 1158, s. 131.

60 VGMA. HD No. 1144, s. 226.

61 VGMA. HD No. 1096, s. 7.

62 VGMA. HD No. 565, s. 10.

63 TŞS 119, s. 93.

64 TŞS 4, s. 84/3.

3.2.23. Kürekszâde es-Seyyid Mustafa Vakfı: Vâkif, 1160/1747 yılında Takyeciler Camii-i şerifinin aydınlatılması için bir miktar şem'-i asel (bal mumu) vakfetmiştir.⁶⁵

3.2.24. Mehmed Çavuş kızı Fatma Vakfı: Bu vakıf 1043/1633 yılında Takyeciler Camii için kurulmuştur.⁶⁶ Sicilde vakfın amacı belirtilmemiştir.

3.2.25. Melek İbrahim Paşa Vakfı: Bu vakfın ne zaman kurulduğu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Şaban 1168/Mayıs 1755, Rebiülevvel 1184/Haziran 1770 ve Muharrem 1225/Şubat 1810 tarihli atama kayıtlarından bu vakfın Şehreküstü Hamamı gelirinden Takyeciler Camii'inde bir vaizlik cihetine gelir tahsisi yaptığı anlaşılmaktadır.⁶⁷

3.2.26. Munise Hatun ibnet-i Hâfız Hüseyin Efendi ibn-i İbrâhim Vakfı: 2 Zilkade 1309/29 Mayıs 1892 tarihli vakfiyeye göre, Munise Hanım bir adet mülk bahçesini vakfetmiştir. Bahçenin icarından bir kısmı ile Karasu denilen tatlı suyun su yolları inşâ edilerek Takyeciler Câmii-i şerîfinin havlusunda vâki' çeşmeye akan suya ilâve olunmasını şart koşturmuştur (Açıkel-Sağırılı, 2005: 447).

3.2.27. Leblebici-oğlu Mehmed Efendi ibn-i Osman Efendi Vakfı: 11 Şaban 1236/24 Mayıs 1821 tarihli vakfiyeye göre, vakfedilen bahçe icarından Takyeciler Câmii-i şerifinde Berat gecesinde yakılmak üzere iki kuruşluk bal mumu alınması istenilmiştir (Açıkel-Sağırılı, 2005: 380).

3.2.28. Niksarlı Uzun Hacı Mehmed Vakfı: Vâkif, 1118/1706 yılında bir adet muytab (kıl dokuma) dükkanı icar gelirinden Takyeciler camii-i şerifinin aydınlatılması için 6 okka şemi-i asel (bal mumu) vakfetmiştir.⁶⁸

3.2.29. Rabia Hatun bint-i Abdullah b. Fazlullah Vakfı: 3 Şevval 1213/10 Mart 1799 tarihli vakfiyesine göre, 50 kuruşun riba geliri ile mütevellî Ömer Efendi Takyeciler Camii'inde Pazar günleri vaizlik yapacaktır. Ayrıca bu vakıftan Ali Paşa Camii imam vekili ücreti ile Garipler Camii kandillerine şem'-i bezir almak için gelir tahsis edilmiştir (Açıkel-Sağırılı, 2005: 309; TŞS 119, s. 98).

3.2.30. Salih Halife Vakfı: Bu vakfın ne zaman kurulduğu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Gurre-i Muharrem 1176/23 Temmuz 1762 ve Gurre-i Şevval 1176/15 Nisan 1763 tarihli iki atama kaydından Takyeciler Camii'inde Cuma vaizliği cihetine gelir tahsisi yapıldığı anlaşılmaktadır.⁶⁹

3.2.31. Saliha bint-i Hatib Mehmed Efendi Vakfı: Saliha Hanım, 1137/1724 yılında Hatib Hamamı'nda olan 100 sehimden 58 sehim hissesi ile Eskiciler çarşısında vâki' bir adet nalçacı dükkânı, bir şıra leğeni ve bir şıra kazanı icar gelirini vakfetmiştir. Vakfın hamam ve dükkan gelirinin bir yarısını Takyeciler câmii-i şerifinde akşam, yatsı ve sabah namazlarında imam olanlara, diğer yarısını da öğle ve ikinci namazlarında imam olanlara tahsis etmiştir.⁷⁰

3.2.32. Silahtar Osman b. Haydar Vakfı: 1 Muharrem 1041/20 Temmuz 1631 tarihli vakfiyeye göre, Tokat Güzelaşçı Mahallesi sakini Dergah-ı Ali silahtarlarından Osman Bey, tesis ettiği vakfından Takyeciler Camii'inde imam ve olanların sabah namazından sonra Yasin-i şerif okuyup Hz. Peygamber'in ruhuna bağışlamaları, müezzin olanların da kametten evvel üç *İhlas* ve bir *Fatiha* suresi okuyup vâkifin ruhuna bağışlamaları için bir miktar gelir tahsis etmiştir. Yine her yıl akardan tahsis edilen 25 akçe ile caminin mihrabının her iki yanında Berat gecesinde yakılmak üzere 6 batman bal mumu alınacaktır (Açıkel-Sağırılı, 2005: 215). Ayrıca Osman Bey, 1061/1650 yılında her beş senede bir caminin kubbeleri sıvasında

65 TŞS 119, s. 93.

66 TŞS 119, s. 91.

67 VGMA. HD No. 1092, s. 5; VGMA. HD No. 1082, s. 114; VGMA. HD No. 541, s. 137.

68 TŞS 119, s. 99.

69 VGMA. HD No. 1076, s. 102; VGMA. HD No. 1076, s. 103.

70 TŞS 119, s. 98.

kullanılmak üzere 20 kuruş, her gün Yasin, İhlas ve Fatıha sureleri okumak şartıyla caminin imamına günlük 4 akçe, müezzine günlük 2 akçe ücret tahsis etmiştir (Tunca, 2000: 51).

3.2.33. Şerife Dudu İbnet-i Elhâc Sâlih Vakfı: 7 Cemaziyelahir 1309/27 Aralık 1892 tarihli vakfiyesinde vakfedilen ev ve bahçe gelirinden iki okka bal mumu (şem'-i asel) ve iki batman yağ mumu (şem'-i revgan) alınarak vâkifenin Takyeciler Camii'ine vakfettiği altışar kanatlı iki adet tunç dökme şamdanda yakılması şartı yer almaktadır (Açıklık-Sağırılı, 2005: 449).

3.2.34. Şeyh Hacı Hasan'ın Akar Vakfı: Hacı Hasan Efendi, 1141/1728 yılında iki dolap ve bakır kaplarının gelirini Takyeciler Camii imam ve müezzin ücretlerine vakfetmiştir.⁷¹

3.2.35. Tabur kâtibi Tokadî Ahmed Asım'ın Nukud Vakfı: Vakfiyesi göre, bu vakıf Evâsıt-ı Zilhicce 1278/19-19 Haziran 1862 tarihinde üç vakitte (sabah, öğle ve ikindi namazlarında), Ramazanlarda dört vakitte (sabah, öğle, ikinci ve yatsı namazlarında) ezandan sonra salavat-ı şerife okutulmak için tesis edilmiştir (Açıklık-Sağırılı, 2005: 425). Ezandan sonra salavat okuma şartı, 3 Şaban 1318/26 Kasım 1900 tarihli mütevellî atama kaydında tekrar edilmiştir.⁷²

3.2.36. Taşçı-zâde el-Hac Mustafa Vakfı: Bu vakfın ne zaman kurulduğu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Zilhicce 1138/Ağustos 1726 tarihli bir atama kaydından Takyeciler Camii'inde Tarikat-ı Muhammediye muallimliği cihetine gelir tahsisi yapıldığı anlaşılmaktadır.⁷³

3.2.37. Ümmühanî Hatun bint-i el-Hac Ahmed Ağa Vakfı: Evâhir-i Rebiülevvel 1226/15-15 Nisan 1811 tarihli vakfiyeye göre, 1 kıt'a bahçesini ve evini vakfeden Ümmühanî Hatun, vakfının gelirinin bir kısmı ile Takyeciler, Ali Paşa ve Behzad Camiilerinde yakılmak üzere dörder buçuk kuruşluk bal mumu alınmasını şart koşmuştur (Açıklık-Sağırılı, 2005: 348).

Son olarak, bu vakıfların dışında 27 Şaban 1107/1 Nisan 1696 tarihli bir belgede Takyeciler Camii'nde hitabet görevi için Tokat Harir (ipek) Mukataası malından günlük 10 akçe tahsis edildiği belirtilmektedir.⁷⁴ Tokat Şer'îye Sicillerinde de Takyeciler Camii'inde bir hitabet görevi için Tokat Harir Mukataası gelirinden günlük 10 akçe tahsisine dair kayıtlar bulunmaktadır.⁷⁵

4. Sonuç

Takyeciler Camii'sinin muhtemelen banisi Hacı Ömer Ağa'nın tesis ettiği vakfı ile zamanla bu caminin ihtiyaçları doğrultusunda ihdas edilen görevler için diğer şahıslar tarafından kurulan vakıfları olduğu tespit edilmiştir.

Hacı Ömer Ağa'nın kendi camii için yaptığı vakfa dair veriler incelendiğinde, evvela, bu vakfın ilk kayıtlarına 1455 yılından itibaren ulaşılabilmektedir. Bu durum Takyeciler Camii'sinin bu tarihten evvel yapıldığını ortaya koymaktadır. İkinci olarak, vakfın gelirlerinin hububat ve dükkân icar gelirlerinden oluştuğu görülmektedir. Son olarak, 1574-1918 yılları arası dönemde, vakıf bünyesinde hizmet üreten görevlilerin sayısı vakıf gelirlerinin artması ile bazı görevlerin birden fazla kişiye paylaşılması ya da değişen ekonomik şartlar sebebiyle vakfiyede belirtilen ücretlerin yetersiz kalması üzerine bazı görevlerin bir kişi üze-

71 TŞS 119, s. 92.

72 TŞS 95, 11-12/1.

73 VGMA. HD No. 1083, s. 251.

74 BOA. İ.E. Evkaf no. 3072.

75 TŞS 76, 227/353; TŞS 86, 84/114; TŞS 97, 17/43.

rinde toplanması sebebiyle zaman içinde değişiklik göstermiştir⁷⁶. Bu değişimler, Hacı Ömer Ağa Camii Vakfı'nda görevli sayısının bazen artmasına, bazen de azalmasına neden olmuştur.

Genel olarak XVII. yüzyılın başlarından itibaren Takyeciler Camii'ine diğer vakıflardan gelir tahsisi yoluyla ya da camide bazı hizmetler için vakıf kurma şeklinde ortaya çıkan toplam 37 vakıf tespit edilmiştir. Bu vakıflarla ilgili bilgiler vakıf senetleri, 119 numaralı Tokat Şer'iyeye Sicilindeki kayıtlar ve görevli atama belgelerinden elde edilmiştir. Günümüze ulaşmayan kayıtlar da dikkate alındığında Takyeciler Camii'ine katkı sağlayan vakıfların sayısının daha da artacağı düşünülebilir. Bu vakıfların dışında Takyeciler Camii'inde hitabet görevi için Tokat Harir (ipek) Mukataası gelirinden günlük 10 akçe tahsis edilmiştir.

Takyeciler Camii'ine katkı sağlayan vakıfların sayısının bu kadar fazla olması oldukça dikkat çekmektedir. 1398 yılında Osmanlı idaresine giren Tokat'ta Selçuklulardan kalma bir ulu cami mevcutken Osmanlı döneminin başlarında ikinci bir ulu camii olarak Takyeciler Camii inşa edilmiştir. Tokat ileri gelenleri ve varlıklı insanlar bu yeni camiye 1900 yılına kadar katkı sağlayan vakıflar kurmuşlardır. Caminin vakıflarına ait akarlar Cumhuriyet döneminde Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aktarılmıştır. Günümüzde cami ibadete açıktır.

76 Genel olarak kurum vakıflarında görevlilerin sayısında zamanla birçok sebebe bağlı olarak artma ya da azalma olmaktadır. Örneğin, Sivas'ta Ali Baba Zaviyesi Vakfı'nda görevli sayıları ve ücretlerinde zamanla değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişikliklerin sebepleri için bk. Saim Savaş, *16. Asırda Sivas'ta Kurulan Ali Baba Zâviyesi'nin Dinî Sosyal ve Ekonomik Fonksiyonları Hakkında Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1990, s. 147-148.

Kaynaklar

1. Arşiv kaynakları

A. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Tapu Tahrir Defterleri: BOA. TD 2; BOA. TD 19; BOA. TD 79; BOA. TD 387.

BOA. SAD (Sivas Ahkam Defteri). No. 26.

BOA. İ. E.(İbnü'l-Emin) Evkaf no. 3012; BOA. İ.E. Evkaf no. 4592.

BOA. Cevdet Maarif no. 5721; BOA. Cevdet Maarif no. 8753.

B. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TK. KKA)

Tapu ve Tahrir Defterleri: TK. KKA. TD 12; TK. KKA. Evkaf Defteri 583.

C. Tokat Şer'îye Sicilleri

TŞS 4; TŞS 9; TŞS 26; TŞS 53; TŞS 75; TŞS 76; TŞS 79; TŞS 84; TŞS 86; TŞS 91; TŞS 95; TŞS 97; TŞS 104; TŞS 106; TŞS 119.

Ç. Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi*

S. VBMA. Muhasebe Defteri No. 9.

D. Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi**

T. VBMA. Muhasebe Defteri No. 1; T. VBMA. Muhasebe Defteri No. 10 .

E. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Hurufat Defterleri (HD): VGMA. HD No. 537; VGMA. HD No. 539; VGMA. HD No. 541; VGMA. HD No. 542; VGMA. HD No. 449; VGMA. HD No. 565; VGMA. HD No. 568; VGMA. HD No. 1076; VGMA. HD No. 1092; VGMA. HD No. 1094; VGMA. HD No. 1095; VGMA. HD No. 1096; VGMA. HD No. 1121; VGMA. HD No. 1140; VGMA. HD No. 1144; VGMA. HD No. 1158;

Diğer defterler: VGMA 408;

2. Kitap ve Makaleler

Akyüz, Abdurrahman, Güven Yetişkin, Saliha İçen ve Yahya Teksarı (2010). *Tokat Merkez ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri*. Tokat.

Ayan, Dursun (2004). "İki Tahlil Ölçüsü Üzerine Sosyomatematik Notlar: Şebinkarahisar Kilesi ve Gödük", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VI/1, 75-83.

Barkan, Ömer Lütfi (1939). "Türk-İslam Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: Mâlikâne-Divânî Sistemi", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 2, 119-184 (Aynı yayının yeniden basımı için ayrıca bkz. Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler*, I, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, 151-208).

Berki, Ali Himmet (1966). *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.

Çevrimli, Nilgün (2019). *Vakfiyelere Göre Tâbir ve İstilahlar*. Ankara: Gazi Kitabevi Yay.

Demirci, Muhsin (2008). *Kültürümüzde İskevsür Ağzı*. Ankara: Kültür Ajans Yay.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*. C. 5, İstanbul: 1314.

* Bu arşivdeki belgeler ve defterler 10 yıl kadar önce Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ne nakledilmiştir.

** Bu arşivdeki belgeler ve defterler 10 yıl kadar önce Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ne nakledilmiştir.

Erkara, Ayşe (2010). *Tokat Merkez’de Osmanlı Dönemi Dini Mimarisi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Genç, Mehmet (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yay.

Gökbilgin, Tayyib (1974). “Tokat”, *İA*, XII/1: 401-412.

Gündoğdu, Hamza Vd. (2006). *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, Ankara.

Kucur, Sadi S. (1993). *Sivas, Tokat ve Amasya’da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları (Vakfiyelere göre)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Mercan, Mehmet ve M. Emin Ulu, *Tokat Kitabeleri*. Ankara 2003.

Turan, Osman (1980). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul.

Önkal, Ahmet ve Nebi Bozkurt (1993). “Cami: Dini ve Sosyokültürel Tarihi”, *TDVİA*, C.7, 46-56.

Pakalın, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. I-II-III*, İstanbul: MEB. Yay.

Savaş, Saim (1990). *16. Asırda Sivas’ta Kurulan Ali Baba Zâviyesi’nin Dinî Sosyal ve Ekonomik Fonksiyonları Hakkında Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Seçgin, Nuri (1993). *Tokat’taki Türk Mimari Eserleri*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Seçgin, Nuri (2012). “Tokat-Mimari”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*(DİA), İstanbul: 41/224.

Sertoğlu, Mithat (1986). *Osmanlı Tarih Lügati*. İstanbul: Enderun Kitabevi Yay.

Şemseddin Sami (1987), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yay.

Şimşirgil, Ahmet (1990). *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*. Basılmamış Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

TDK Türkçe Sözlük (2005).

Tunca, Aylin (2000). *Vakfiyelerine Göre Tokat Vakıfları (H. 1000-1200/M. 1591-1785)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Uysal, A. Osman (1987). “Tokat’taki Osmanlı Camileri”. *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*. Ankara: 347-352.

Wolper, Ethel Sara (1994). *Patronage and Practice in Late Seljuk and Early Beylik Society: Dervish Lodges in Sivas, Tokat, and Amasya*, Doktora tezi, University of California, Los Angeles, U.S.A.

Yavi, Ersal (1986). *Tokat (Komana)*. İstanbul.

Yediyıldız, Bahaeddin (1986). “Vakıf”, *İA*, C. XIII: 153-172.

Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: TTK Yay.

Yinanç, Mükrimin Halil (1988). “Danışmendliler”. *İslam Ansiklopedisi (İA)*, C. III, İstanbul: 468-469.

III. Elektronik kaynaklar

<https://www.youtube.com/watch?v=DIqImyhSx20>

<https://kelimeler.gen.tr/asbogaz-nedir-ne-demek-23259>

Vakfiyeleri Işığında II. Bayezid'in Eşi Bülbül Hatun Vakıfları*

Ahmet Gündüz**

Öz

Bülbül Hatun II. Bayezid'in hanımı ve Şehzade Ahmed'in annesidir. Şehzade Ahmed Amasya'da sancakbeyi iken oğlunun yanında kalmıştır. Hayırsever bir kişiliğe sahiptir. Bütün mal varlığını Amasya ve Lâdik'te inşa ettirdiği hayır kurumlarının devamı için vakfetmiştir. Kurduğu vakfın işleyişi hakkında 1511 ve 1513 tarihlerinde iki vakfiye tanzim etmiştir. Vakfiyelerinde; vakıf mallarının neler olduğu, vakıf görevlileri, yapacakları işler, alacakları ücretler ve imareten yararlanacak kişiler ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bu çalışmada Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde bulunan vakfiyeler ışığında Bülbül Hatun'un vakıf eserleri, gelir kaynakları, vakıf görevlileri, vazifeleri, ücretleri ve imaretin işleyiş şekli ele alınmıştır. Ayrıca, vakıf muhasebe bilanço defterlerinden faydalanılarak vakfın gelir ve giderleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bülbül Hatun, II. Bayezid, Vakıf, Vakfiye, İmaret, Amasya, Lâdik.

The Waqf of Bayezid II's Wife Bülbül Hatun in the Light of its Waqfiyyes

Abstract

Bülbül Hatun was the wife of Bayezid II and the mother of Prince Ahmed. She stayed with Prince Ahmed while he was a sanjakbey in Amasya. She had a charitable character and dedicated all her assets to the continuation of her waqfs in Amasya and Lâdik. In 1511 and 1513, she arranged two waqfiyyes for her waqfs. In the charters; the waqf properties, waqf officers and their duties, their salaries and the beneficiaries of the waqf imaret (public kitchen) were given in detail.

In this study, in the light of waqfiyyes available in the Directorate General of Foundations and Directorate of Presidency State Archives/Ottoman Archives, the waqf of Bülbül Hatun, its income sources, waqf officers and their duties, salary payments and how the imaret worked were examined. In addition, the income and expenses of the waqf were revealed by the help of waqf account books.

Keywords: Bülbül Hatun, II. Bayezid, Waqf, Waqfiyye, Imaret, Amasya, Lâdik.

* DOI: 10.16971/vakiflar.738054

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Mayıs 2020 / May 2020

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Eylül 2020 / September 2020

** Prof. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Gaziantep-TÜRKİYE
e-mail: agunduz@gantep.edu.tr; ORCID ID: 0000-0001-9559-1402

Giriş

Vakıflar, İslâm devletlerinde büyük önem kazanmış, sosyal ve iktisâdi hayat üzerinde asırlarca derin tesirler bırakmış dinî-hukukî müesseselerdir. Bütün Türk-İslâm devletlerinde âdeta bir yarış halinde gelişen vakıflar, bilhassa Osmanlı Devleti'nde tekâmülünün zirvesine ulaşmış (Halaçoğlu, 1995: 155) ve Türk kültür hayatında son derece önemli rol oynayan müesseselerden biri olmuştur (Yediyıldız, 2003: VII). Bu kurumlar Osmanlı toplumunda sosyal hayatın hemen hemen her alanında kendine yer bulmuş; günümüzde kamunun sunmuş olduğu pek çok hizmet, geçmişte, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren, vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. Osmanlı döneminde zirvesini yaşayan bu kültür bir medeniyete dönüşmüştür; padişahın, devletin en ücra köşesindeki reaya kadar pek çok kimse vakıf kurmuştur.

Padişahlarla beraber eş ve çocukları da vakıflar kurmuşlardır. Nitekim padişahların anneleri, eşleri veya kızlarının kurmuş oldukları vakıflar genellikle *Hanım Sultan Vakıfları* olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren görülen bu vakıflar, devletin yıkılış dönemine kadar devam etmiştir. Hanım sultan vakıflarından birisi de Bülbül Hatun'un kurmuş olduğu vakıflarıdır. Bülbül Hatun, Sultan II. Bayezid (1481-1512)'in eşlerinden biridir. Doğum yeri ve tarihi ile aidiyeti hakkında bir bilgi mevcut değildir. Köle kökenli olduğu tahmin edilen Bülbül Hatun'un Osmanlı sarayına ne zaman ve nasıl geldiği bilinmemektedir. Bazı eserlerde *Bülbül bint-i Abdullah* olarak geçmekte ise de (Uluçay, 2011: 44) vakfiyelerinde *Bülbül bint-i Abdummennan* olarak kaydedilmiştir.¹ II. Bayezid'in veliahdı olarak gördüğü, fakat Yavuz Sultan Selim'le girdiği taht mücadelesini kaybeden Şehzade Ahmed'in ve Hundi Sultan'ın annesidir. Çağatay Uluçay, Bursa şer'iyeye sicillerindeki kayıtlara dayanarak, Bülbül Hatun'un Şehzade Mahmud'un da annesi olduğunu belirtir (Uluçay, 2011:44).

Pek çok Osmanlı saray kadını gibi, Bülbül Hatun'un da hayırsever bir kadın olduğu yaptırıldığı vakıflarından anlaşılmaktadır. Nitekim hayatının büyük kısmını Amasya'da geçirmiş olup burada ve Lâdik'te yaptırmış olduğu vakıf eserleri için vakfiyeler tanzim ettirmiştir. Zira eşi II. Bayezid, şehzadeliği döneminde uzun süre Amasya sancak beyliği yapmıştır (Turan, 1992: 234). Oğlu Şehzade Ahmed de Amasya'da doğmuş ve daha sonra 1511 yılına kadar babası gibi burada sancakbeyliği görevini sürdürmüştür (Kılıç, 2007: 49; Özcan, 2015: 72). Dolayısıyla Bülbül Hatun eşi II. Bayezid'in, daha sonra da oğlu Şehzade Ahmed'in sancakbeylikleri döneminde Amasya'da yaşamıştır. Ancak, Şehzade Ahmed'in Yavuz Sultan Selim (1512-1520) tarafından 1513 yılında boğdurularak öldürtülmesinden sonra Bursa'ya gidip yerleşmiş ve ölünceye kadar hayatını burada sürdürmüştür. Yavuz Sultan Selim, Şehzade Ahmed'in muhalfeatının (mirası/metrukâtı) büyük bir kısmını Bülbül Hatun'a bırakmış, o da bu gelirleri Şehzade Ahmed'in türbesine sarf etmiştir (Uluçay, 1959:106). Nitekim oğlunun türbesine beş şamdan, bir seccade, rahleler ve üçü Türkçe ikisi Arapça beş kitap vakf eden Bülbül Hatun, 1515 (H.921) tarihinde vefat edince, kendisi de Şehzade Ahmed türbesine defnedilmiştir (Önkal, 1986:134).

Bülbül Hatun'un kurduğu vakıf eserler için tanzim edilmiş iki vakfiyesi elimizde mevcuttur. Bu çalışmada vakfiyelerindeki kayıtlar çerçevesinde Bülbül Hatun'un vakıfları, gelir kaynakları, vakıf personeli, görevleri ve ücretleri gibi hususlar ele alınmıştır. Ayrıca, diğer arşiv belgeleri ile vakıf muhasebe bilanço defterlerinden faydalanılarak vakıflarının gelir ve giderleri üzerinde durulmuştur. Nihayet, vakfiyedeki kayıtlar çerçevesinde XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde bazı ürünlerin fiyatları verilmiştir.

1 Cumhuriyet Başbakanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), EV. VKF.4.16:1; BOA, EV. VKF.20.8: 3; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), 734: 279.

Resim 1. *Lâdik Bülbül Hatun Camii (1943 Depremi Öncesi ve Sonrası)*

(Kaynak: Baydar, 2016: 192.)

1. Vakıf Eserleri

Bülbül Hatun'un, Amasya'da inşa ettirdiği külliye² içerisinde bir mescit, bir mektep, bir imaret ve çeşme yer almaktaydı. Külliye içerisinde misafirler için bir tabhanenin de mevcut olduğu veya iki hücrenin (oda) bu maksatla kullanıldığı vakfiye kayıtlarından anlaşılmaktadır. Ayrıca Lâdik'te de bir imaret, bir cami ve çeşme inşa ettirmişti (Uluçay, 1959: 107). Uluçay, Bülbül Hatun'un Bursa'da bir medrese yaptırdığını beyan etse de (Uluçay, 2011: 44) gerek vakfiyesinde gerekse diğer belgelerde bu konu hakkında bir kayda rastlanmamıştır.

1.1. Amasya'daki Vakıf Eserler

Amasya'daki vakıf eserleri mescid/cami, sıbyan mektebi, imaret ve hamamdan oluşmaktadır. Bu eserler Amasya'nın Hatuniye Mahallesi'nde, Yeşilirmak nehrinin kuzey kıyısında yer alır (Bk. Resim 2) Külliye'nin inşa tarihi 1510 (H. 915) yılıdır (Abdi-zâde, 1330:134, Yüksel, 1997: 500; Şimşirgil, 1985: LV.) Mustafa Vâzih Efendi, Bülbül Hatun'un İçeri Şehir'de Selçuklular'dan kalma harap bir alana kârgir minareli bir cami ile imaret, mektep ve bir han yaptırdığını ifade eder (Mustafa Vâzih, 2011: 75).

2 1520 tarihli tahrir defterinde; 'İmâret-i Hâtun. Vâlîde-i merhûm Sultân Ahmed. Der şehri-enderûn şeklinde kaydedilmiştir. (BOA, TD, 387: 355).

Resim 2. Amasya Bülbül Hatun Külliyesi

(Kaynak: <https://www.flickr.com/photos/sinandoğan/5125099419/>; Erişim Tarihi: 15/01/2020)

a. Cami

Başlangıçta mescit olarak inşa edilen yapı daha sonraki süreçte camiye dönüştürülmüştür. Kârgir bir yapı olan caminin yanında bir minaresi bulunmaktadır. Doğu ve kuzey tarafları bahçe, batı tarafı ise imarethanedir. Kapısı üzerinde bulunan kitabesi sökülüştür (Abdi-zâde, 1330:134). Dikdörtgen planlı olan camiye kuzeyindeki alçak yay kemerli kapıdan girilmektedir. Kible duvarı nehrin kıyısına geldiği için diğer duvarlardan daha yüksek inşa edilmiş ve duvarların mukavemetini arttırmak amacıyla iki misli kalınlıkta yapılmıştır. İbadet mekânının orta kısmında bulunan iki paye duvarlara birleştirilerek iç mekân altı bölüme ayrılmıştır. Yanlardaki bölümlerden daha geniş ve yüksek olan ortadaki iki bölümün üzeri iki kubbeye örtülmüştür. Caminin kuzey-batı köşesinde tuğla örgülü, tek şerefeli minaresi bulunmaktadır (Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, 1983: 245-246).

Cami, günümüzde ana yapı konumunda olup ibadet mekânı, son cemaat yeri, minare ve bazı mekânların yer aldığı bir iç avludan oluşmaktadır. İç avluya Hazeranlar Sokağı'ndan bir kapı ile girilir. Avlunun güney tarafında cami, batı kısmında çeşme ve hela, doğusunda ise bir kuyu ve boş alan bulunur. Bu boş alanların imaret yeri olduğu tahmin edilmektedir (Müderrişoğlu, 2016: 161). Cami günümüzde ibadethane olarak kullanılmaktadır.

b. Mektep

Caminin kuzeyinde, Hazeranlar Sokağı üzerinde, kârgir, gayet sağlam yapılmış birbinadır (Abdi-zâde, 1327-1330: 262-263; Müderrişoğlu, 2016: 162). Duvarlarında enlemesine üçer sıra halinde tuğla örgüler bulunmaktadır. Tek katlı yapının içi büyükçe tek bir oda olarak inşa edilmiştir. Girişin cephesinde sivri kemerli üç pencere yer almaktadır. Kemerlerin üst kısımlarında tuğlaların farklı şekillerde dizilmesi ile geometrik süslemeler yapılmıştır. Batı cephesinde içeriye açılan alçak kemerli bir kapı ve duvarın üst kısmına yakın iki pencere yer almaktadır. Yapının ilk halinde çatı çift kubbeye örtülüdür. Ancak sonradan

kubbeleri yıkılmış, binanın üstü ahşap çatıyla kapatılmıştır. Yer ve tavan döşemeleri ahşaptandır (*Amasya Şehir Rehberi*: 25). Bir kapı ile birkaç pencereden müteşekkil olan yapı günümüzde bölgeye has el sanatlarının üretim ve satışının yapıldığı bir bina olarak kullanılmaktadır (Müderrişoğlu, 2016: 162-163).

c. İmaret

İnşa edildiği dönemde külliye'nin öne çıkan yapısı konumunda idi. Nitekim vakfiyede sık sık ismi zikredilmekte ve burada çalışan görevliler, aldıkları ücretler, imarette ne zaman ve ne miktar yemek pişirileceği, bu yemeklerin kimlere dağıtılacağı vb. gibi hususlar ayrıntılı olarak kaydedilmiştir. Ancak zaman içerisinde yıkılmış ve günümüze ulaşamamıştır. Bundan dolayısıdır ki planı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Yerinin cami ile bağlantılı olan avluda olduğu tahmin edilmektedir (Müderrişoğlu, 2016: 163).

Bülbül Hatun'un imaretinden vakıf çalışanları, mektebde eğitim gören 10 öğrenci, yetimler, bakıma muhtaç yaşlı kadınlar (pirezen) ve tabhânede (misafirhane) kalan misafirler faydalanmaktadır. Vakfiyeden anlaşıldığına göre imarettten 40 fakir yararlanmaktadır. Bu fakirler için tayin edilen 40 tasın her birine 24 dirhem et, birer kepçe aş ve 3 ekmeç, gelen fukara miktarına göre dağıtılmaktadır. Ancak aştan ve ekmekten artan olursa yaşlı ve muhtaç kadınlar ile atası ve annesi olmayan yetimlere dağıtılmaktadır. Mektepte eğitim gören 10 nefer yetime ise her nöbette 3 çift etmek, 2'şer kepçe aş ve 40 dirhem et takdir edilmiştir.³

İmarette kullanılan temel gıda maddelerinin başında ekmeç yapımında kullanılan un gelmektedir. Günlük olarak habbâz kilerciden 7 batman un teslim alıp, bu undan 180 çift ekmeç pişirmektedir. Ekmeklerin çifti 140 dirhemdir. 180 çift ekmeğin 51 çifti görevlilere, 120 çifti fukaraya ve 9 çifti de yaşlı kadınlara ve yetimlere dağıtılmaktadır. Yemek ve ekmeç için yeterli miktarda tuz, fırın ve mutfak için her gün 3,5 hamal yükü odun alınmaktadır.⁴Yemeklerde ise pirinç, buğday, nohut, et, tereyağı (sadeyağ) tuz, soğan ve çeşitli sebzeler kullanılmaktadır. Tatlılar için de bal, pekmez, nişasta, ceviz, badem, siyah erik, incir ve kayısı gibi gıda maddeleri sarf edilmektedir.

İmarette her gün biri sabahın erken saatlerinde (kuşluk vaktinde), diğeri de ikindiden sonra akşama doğru olmak üzere iki öğün yemek çıkarılmaktadır. Kuşluk vaktinde pirinç çorbası, akşam yemeğinde ise buğday çorbası verilmektedir. Bunun dışında, mübarek gün ve gecelerde de özel yemekler veya tatlılar ikram edilmektedir. Mesela, mübarek aylardan Receb ayının ilk Cuma gününden önceki Perşembe günü ikindi vaktinde 3 batman helva pişirilip fukaraya dağıtılmaktadır. Berât gecesinde ise *dane*⁵ ve *zerde*⁶ harcı ikram edilmektedir.

Yine mübârek aylardan olan Ramazan ayında her gün akşam vaktinde *herise*⁷ aş pişirilmektedir. Bu yemek 1 kile ve 1 çerik (çaryek) buğday, 1,5 batman et, 6 nüđi⁸ yağ ve 4 batman undan yapılıp fukaraya dağıtılmaktadır. Ramazan bayramı gecesi *tutmaç* pişirilmektedir. Bayram günü ise *dane* pirinç pilavı ve zırva⁹ harcı denilen özel yemek pişirilerek ikram edilmektedir. Zırva harcının malzemesi; 1 batman 6 vukkiye bal (asel), 1 batman 6 vukkiye kuru üzüm (meviz), 6 vukkiye¹⁰ kayısı, 6 vukkiye alu-yı siyah

3 BOA, EV. VKF.4.16: 3; VGMA, 734: 282; BOA, EV. VKF.20.8: 9.

4 BOA, EV. VKF.4.16: 3; VGMA, 734: 282; BOA, EV. VKF.20.8: 9.

5 Dâne: etli pirinç pilavı. Bk. (Kazancığlu, 2017: 288).

6 Zerde: Bazı kaynaklarda *zırba* veya *zırbaç* şeklinde de geçer. Koyun eti, badem, kızıl üzüm, bal, safran, hurma, kayısı, incir ve nişasta gibi malzemeler kullanılarak yapılan bir yemek çeşididir. Bk. (Kazancığlu, 2017: 288).

7 Herise (herse): Keşkek olarak bilinen yemek çeşididir. En kaliteli buğdaydan ve etle pişirilerek yapılır. İyice dövülüp elastikiyet kazanınca üzerine kırmızıbiber ve eritilmiş yağ dökülerek servis edilir. Bk. Talas (2005, s.280).

8 Anadolu'da kullanılan ve genellikle 200 dirhemi ifade eden bir ağırlık birimidir. Bk. (Hinz, 1990, s. 29).

9 Bazı vakfiyelerde *zırba*, *zırbaç* olarak geçer. Bk. (Kazancığlu 2017: 288).

10 *Ukiyye*, *vukiyye* veya *vakiyye* şekillerinde telaffuz edilen bir ağırlık birimidir (Kallek, 2012, s. 67).

(siyah erik), buçuk batman incir, 2 nügi badem, za'feran ve 8 vukıyye nişastadan ibarettir.¹¹ Kurban bayramında da aynı yemek verilmektedir.¹²

Muharrem ayının onuncu günü aşure ikram edilmektedir. Aşurenin malzemesi; 2 kile buğday, 2 batman bal, 2 batman pekmez, 2 batman et (güş), 2 batman kuru üzüm, 1 batman siyah erik, 1 batman incir, 1 batman kayısı, 2 nügi badem, 1 kile bakla ve 2 çerik (çaryek) nohuttan ibarettir. Regaib ve berat geceleri de bayram günleri ikram edilen yemeklerin aynısı çıkarılmaktadır.

ç. Hamamlar

Vakfiyeye göre, Bülbül Hatun'un vakfettiği malları içerisinde iki hamam bulunmaktadır. Bunlardan birisi hemen imaretin bitişiğinde yer alan ve *Bülbül Hatun Hamamı* diye bilinen *Yeni Hamam* (hamâm-ı cedîd)'dir. Diğeri ise *Çelebiler Hamamı* olarak bilinen *Eski Hamam* (hamâm-ı atîk) olup vâkıfın elindeki şer'î vesikalar, muteber mübadele ve istibdal yolu ile intikal etmiştir.¹³

Abdi-zâde'ye göre Bülbül Hatun'un vakfettiği hamam caminin batı tarafında bulunmaktadır. Bu hamam Selçuklu Sultanı Mesud'un ümerasından Rıdvan Bey tarafından 1155 (H. 550) tarihinde yapılmıştır. Daha sonra Amasya emirlerinden Şâd Geldi Paşa'nın mülkü iken Bülbül Hatun'un emlakine dâhil olmuş ve 1510 (H. 915) tarihinde vakfedilmiştir (Abdi-zâde 1330:134).

Mustafa Vâzih Efendi ise, *Çelebiler Hamamı* denilen iki harap hamamın Bülbül Hatun tarafından satın alınarak tadilatın sonra vakıflarına eklendiğini ifade eder. Bu iki hamamdan birisi hemen caminin bitişiğinde olup *Aşağı Hamam* adıyla bilinmektedir. Diğeri ise Madenüs Köprüsü başında Selçuklu sarayı bitişiğinde olan ve *Yukarı Hamam* olarak bilinen hamamdır (Mustafa Vâzih, 2011:75).

Vakfiyelerdeki kayıtlara göre, Abdi-zâde'nin bahsettiği hamam *Çelebiler Hamamı* olmalıdır. Ayrıca, Vâzih Efendi'nin bahsettiği *Aşağı Hamam*, vakfiyede geçen *Bülbül Hatun Hamamı* (hamâm-ı cedîd), *Yukarı Hamam* ise *Çelebiler Hamamı* olarak bilinen *Eski Hamam* (hamâm-ı atîk)'dir.

Bülbül Hatun hamamı kare plânlıdır. Tromp intikalli fenerli bir kubbe ile örtülmüş olan soyunmalıkta güney duvarı ortasındaki küçük bir kapı ile soğukluk kısmına geçilmektedir. Soğukluğun doğusunda helalar bulunmaktadır. Batı duvarındaki kapı sıcaklık kısmına açılmaktadır. Sıcaklığın batı kolu yarım kubbe ile örtülmüş, ortadaki merkezî kubbenin kubbe intikali kademeli mukamaslarla teşkilâtlanmıştır (*Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, 1983: 247).

Soyunmalık/soğukluk, ılıkılık, sıcaklık, külhan ve su deposu gibi bölümleri mevcut olan hamam günümüzde aynı işlevini sürdürmektedir. Ancak, çifte hamam olmadığından dolayı farklı gün ve saatlerde erkek ve kadınlar tarafından dönüşümlü olarak kullanılmaktadır (Müderrişoğlu, 2016: 163).

1.2. Lâdik'teki Vakıf Eserler

Amasya'nın kuzeydoğu taraflarını ihtiva eden ve batısında Simre-i Lâdik (Havza), doğusunda Taşova, kuzeyinde Samsun Kavak kazaları ve güneyinde Aroma ile Akdağ nahiyelerinin yer aldığı Lâdik (Gürebüz, 1993: 101), XV. yüzyıldan itibaren Rum beylerbeyliğine bağlı olan Amasya sancağına tabi bir kaza olarak idare edilmiştir. Bu idari statüsü Cumhuriyet dönemine kadar sürmüş ve Cumhuriyet devrinde Samsun'a bağlanmıştır (Öz, 1997: 67). Kazada malikâne-divânî sistemi uygulanmaktadır.¹⁴ Kasabanın malikâne hissesi Lâdik'te bulunan Seyyid Ahmed-i Kebir¹⁵ evladının, divânî hissesi ise Bülbül Hatun'un tasarrufunda-

11 Her vukıyyenin 200 dirhem olduğu not düşülmüştür.

12 BOA, EV. VKF.4.16: 2-3; VGMA, 734: 281-282; BOA, EV. VKF.20.8: 8-11.

13 BOA, EV. VKF.4.16: 2; VGMA, 734: 280; BOA, EV. VKF.20.8: 5.

14 BOA, TD 387: 366; BOA, TD 90: 1

15 Seyyid Ahmed-i Kebir hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bayram,1991: 143-154).

dir.¹⁶ Evliya Çelebi, Sultan (Şehzâde) Ahmed Han'ın annesi Bülbül Hatun vakfı olduğu için Lâdik'in bütün vergilerden muaf olduğunu belirtir (*Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2005: 470; Kuzubaş, 2010: 103).

Bülbül Hatun, Lâdik'te *Bahşi* mahallesinde 1510 (H.915) tarihinde bir cami, bir imaret, bir çeşme ve bir hamam inşa ettirerek gelirler tahsis etmiştir (Abdi-zâde, 1330:134; Uluçay, 1959: 107). Ancak Lâdik'teki cami ve imaretin mimari özellikleri hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Sadece Abdi-zâde Lâdik'teki Bülbül Hatun Camii için "bu cevâmi-i şerife umumen kâgir (kâr-gîr) ve metindir" şeklinde bir açıklama yapmıştır. Esasında, Lâdik Bülbül Hatun Camii günümüzde isim olarak varlığını devam ettirse de, tarihi süreçte maruz kaldığı birçok deprem yüzünden tamamen yıkılmış, yerine yenisi yapılmıştır.

Tespitlerimize göre, caminin hasar gördüğü en eski deprem 1668 tarihlidir. Çok sayıda can ve mal kaybına neden olan 17/18 Ağustos 1668 tarihli Büyük Anadolu Depremi (Polat vd., 2010: 141) Kuzey Anadolu'nun geniş bir kısmını etkilemiştir (Üzen, 2010: 90). Deprem, Amasya ve çevresindeki birçok caminin kubbe ve minarelerinin yıkılmasına yol açmış ve Lâdik'teki Bülbül Hatun Camisi'nin de büyük oranda yıkılmasına neden olmuştur. 1671 (H. 1081) tarihli bir arşiv belgesindeki kayıta yer alan "Lâdik'de olan câmi-i şerîf bundan akdem vâki' olan zelzele-i azîmede münhedim olmağla..." (BOA, D. 1678.49:1) şeklindeki ifadelerden caminin büyük oranda yıkıldığı anlaşılmaktadır. Aynı belgede, caminin tamirâtı için Bülbül Hatun vakfının 1670-1671 tarihleri arasındaki gelirlerinden 98.930 akçe harcadığı kaydedilmiştir. Bu yıllar arasında vakfın toplam geliri 298.080 akçe (BOA, D. 1678.49:1) olduğu dikkate alındığında bu gelirlerin % 33'nün cami tamirine sarf edildiği görülmektedir. Ancak, caminin tamamen tamiri için bu meblağ yeterli olmayacak ve daha sonraki yıllarda vakıf gelirlerinin önemli bir miktarı tamirat masraflarına ayrılacaktır.

Bu arada arşiv belgelerinden sadece caminin değil, hamam ve suyollarının da depremden önemli zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim 1672-1673 (H. 1083) senesi vakıf gelirlerinin 107.656 akçesi depremde harap olan cami, hamam ve suyolları için sarf edilmiştir. Vakfın 1681-1685 (H. 1092-1097) tarihleri arasındaki beş yıllık dönemdeki gelirlerinin 1.030.300 akçesi depremde yıkılan caminin tamirâtına harcanmıştır ki (BOA, D. 4258. 1: 1)¹⁷ bu da toplam gelirlerin % 70'ten fazlasına tekabül etmektedir. Buna rağmen, Lâdik Camii'nin tamirâtı 1688 yılına kadar devam etmiş ve ancak bu tarihte tamamlanabilmiştir.¹⁸

Bülbül Hatun'un Lâdik'teki camisi XX. yüzyılda yaşanan şiddetli depremlerden de büyük zarar görmüştür. Bunlardan ilki 12 Haziran 1902'de sabaha karşı biri şiddetli, diğeri hafif olmak üzere meydana gelen depremdir. Depremde herhangi bir can kaybı yaşanmamış, ancak bazı hanelerin duvar ve bacaları yıkılmıştır. Ayrıca Bülbül Hatun Camisi'nin duvarı ve mihrabı yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmış, Şeyhülislam Medresesi'nin duvarı ile Davud Paşa Camisi'nin bedesten tarafındaki kapısı yıkılmıştır. Sivas vilayetinden

16 "Nefs-i Lâdik, malikâne vakf-ı evlâd-ı Seyyid Ahmed. Sâhib-i hâl tevliyet ve meşihat Sitti Cihân Hâtun. Ahar evlâd-ı Seyyid Mehmed ve divânî Sultan Ahmed vâlidresi olan hâtunun mülkü olup elinde hükm-i cihân mukarrernâmesi olduğu sebebden sebt-i defter olundu" (BOA, TD 387: 366); "Nefs-i Lâdik vakf olub Seyyid Ahmed sahib-i hâl... ve divânî Sultan Ahmed vâlidresi olan hâtunun mülkü olub, elinde nişân-ı Sultan Bâyezid Hân... ve padişah-ı 'alem-penâhın mukarrernâmesi olduğu sebebden sebt-i defter olundu" (BOA, TD 90: 1; Öz,1997: 67-68; Şimşirgil,1985: 31).

17 Belgeye göre vakfın bu tarih aralığındaki toplam geliri 1.468.900 akçedir.

18 "Devletlü ve sa'âdetlü sultânım hazretleri sağ olsun. Taht-ı nezâretlerinde olan evkâfdan kasaba-i Lâdik'de vâki' Bülbül Hâtun Câmi'i 1080 senesinde vâki' zelzele-i 'azîmede münhedim olub ta'mîr olunması hususunda rakabe olunmuş idi. Hâliya câmi-i mezbur tamâm olmağla devletlü sultânımdan ricâ olunur ki câmi-i mezburun mürtezika fukarâlarının berâtları mücebince vazîfeleri verilmesi bâbında Lâdik mütevellisi kullarına mektûb-ı şerîf ihsân buyurulmasını ricâ ederiz. Fermân sultânımıdır. Bendegân-ı mürtezika-i Cami-i Bülbül Hâtun" (BOA, TSMA. E. 1288/107).

gönderilen bir telgrafname ile hasarlı duvar ve hanelerin bir an evvel kontrol edilerek tehlikeli mahallerin boşaltılması, herhangi bir kaybin yaşanmaması hususunda gerekli tedbirlerin alınması talep edilmiştir.¹⁹ Daha bu depremin yaraları sarılmamışken, 19 Mart 1917 tarihinde Lâdik'te şiddetli bir deprem daha yaşanmış ve bazı hanelerin duvar ve bacalarıyla Bülbül Camisi'nin kubbe ve duvarları çatlamıştır.²⁰ 1902 ve 1917 depremlerine nazaran 26 Kasım 1943 tarihinde Lâdik ile Tosya arasında meydana gelen 7.2 büyüklüğündeki deprem çok daha yıkıcı olmuştur. Bu depremin neticesinde binaların % 75'i yıkılırken, kamu binaları ile tarihi binaların ise tamamı yıkılmıştır.²¹ Günümüzde Bülbül Hatun Camisi olarak bilinen cami, 1943 depreminde yıkılan caminin temelleri üzerinde 1962 yılında başlanıp 22 Kasım 1966 tarihinde inşası tamamlanan camidir²².

2. Bülbül Hatun Vakfiyeleri

Bülbül Hatun, Amasya ve Lâdik'te yaptırdığı eserlerin zaman içerisinde beka ve devamının sağlanması için tasarrufu altında olan mülklerini vakf etmiş ve iki vakfiye düzenlemiştir. Bu vakfiyelerin ilki 20 Haziran 1511 (23 Rebbiü'l-evvel 917) tarihli olup asıl nüshası Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde EV. VKF.4.16'da kayıtlıdır. Vakfiye, Hatuniye külliyesi inşa edildikten sonra tanzim edilmiş olup 6 sahifeden ibarettir. Son 3 sahifesi boştur. Belge önemli oranda tahrif olmuş durumdadır. Özellikle birinci sahifede daha çok olmak üzere 2. ve 3. sahifelerde belgelerin sol tarafları tahrifattan dolayı okunamaz durumdadır. Bu vakfiye Amasya Kadısı Muhammed bin Safiyüddin nezaretinde hazırlanmış ve Rumeli Kazaskeri Ahmed bin Mahmud tarafından tasdik edilmiştir (Bk. Ek:1). Aynı tarihli vakfiyenin bir sureti de Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 734 nolu defterin 279-284 sahifeleri arasında kayıtlıdır. 4 Aralık 1722 (24 Safer 1135) tarihinde dönemin Amasya kadısı Mustafa tarafından asıl suretten hiç bir değişiklik veya ilave yapılmadan istinsah edilmiştir.²³ Vakfiye mütercim Osman Keskiöglü tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

Bülbül Hatun'a ait ikinci vakfiye ise birincisinden iki sene sonra 29 Mayıs 1513 (23 Rebbiü'l-evvel 919) tarihinde düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde EV. VKF.20.8 numarada kayıtlıdır (Bk. Ek:2). Bülbül Hatun'un Oğlu Şehzade Ahmed'in Yavuz Sultan Selim tarafından Nisan 1513 tarihinde boğdurularak öldürülmesinden (Uluçay,1954: 197) bir buçuk ay sonra tanzim edilmiştir. İkinci vakfiye de Amasya kadısı Muhammed bin Mevlana Safiyüddin nezaretinde hazırlanmıştır.

Vakfiyelerin ilk bölümleri Allah'a hamd ve sena, Resûle salât ve selam ile başlamış, ayet ve hadislerle vakıf kurmanın önemi vurgulandıktan sonra Bülbül Hatun'la ilgili bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra, eceli geldiğinde amelleri kesilmeyenler zümresine girmek için, Allah'ın kendisine lütf ettiği bol nimetleri vakfettiği açıklanmıştır. Bundan sonra vakfedilen malların neler olduğu, kimler tarafından nasıl idare edileceği ve gelirlerin nerelere ve kimlere ne miktarda harcanacağı ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Vakfiyelerin ilk

19 BOA, DH. MKT.532.38

20 "Devletlü efendim hazretleri; Mart'ın 18. gecesi ba'de-z-zevâl sa'at yediyi kırk geçe Amasya'da şimâlden cenûba doğru 3 saniye kadar devâm eden şiddetlice ve Lâdik kasabasında aynı gecede ikiyi elli geçe 40 saniye kadar devâm eden hareket-i arzdan bir hasar vukû'â gelmemiş ise de ertesi gün kable'z-zevâl sa'at yedi raddelerinde iki defa hafifçe ve ba'de'z-zevâl sa'at bir buçukda şiddetlice zuhûr iden Lâdik kazâsınca bazı hanelerin duvar ve bacalarıyla Sultân Mehmed-i râbî' ve Bülbül Câmî'-i şeriflerinin kubbe ve duvarları ayrıldığı Amasya mutasarrıflığından bildirilmiş ve mezkûr kubbelerin keşfi esbâbına mutassıl idilmiş olduğu ma'ruzdur. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehul emrindir. Fi Cemâziye'l-âhir sene [1]335 ve fi 24 Mart sene [1]333". Bk. (BOA, DH. EUM. KLU).

21 <https://deprem.afad.gov.tr/tarihteBuAy?id=51> (Erişim Tarihi:15.01.2020).

22 Baydar (2016: 9); <http://www.ladik.gov.tr/bulbul-hatun-cami>. (Erişim Tarihi: 15.01.2020).

23 "Haza sûret-i vakfiye. Ani'l asl-ı gayr-i tahrîf velâ tebdîl... El-fakir ileyhi azze şânehu Mustafa el-kâdî be-medine-i Amasya 'afa 'anhu" (VGMA, 734: 279).

kısımları genellikle Arapça, evkaf gelirlerinin toplanması, anbarlanması, vakıftaki görevliler, tevcih edilen ücretler vs. gibi kısımlar ise Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır.²⁴

Vakfiyelerin sonunda, tarihten önceki bölümde şahitlerin (şuhûdü'l-hâl) isimlerine yer verilmiştir. Birinci vakfiyede 11 kişinin ismi kaydedilmiştir. Ancak, bu isimlerden sonra “*ve gayrihim mine'l-hâzîrîn*” ibaresinin kullanılmış olması şahit sayısının daha fazla olduğunu göstermektedir. İkinci vakfiyede ise 13 şahidin ismi mevcuttur. Her iki vakfiyede 9 şahit aynı kişilerdir. Yani söz konusu kişiler her iki vakfiyede de şahitlik yapmışlardır. Bunlar; Fahrü'l-havass ve'l-mukarrebîn Cafer Ağa bin Abdullah Ağa Ser-rikabdarân, Fahrü'l-havâss ve'l-mukarrebîn Süleyman Beg bin Abdullah, Fahrü'l-ekâbir ve'l-a'yân Mehmed bin Şeyh Pir Mehmed, Fahrü'l-ekâbir ve'l-a'yân Mevlânâ Hacı Ali Hevâce-i Sultân Osman el-merhûm, Fahrü'l-havâss ve'l-ekâbir Mahmud Beg bin Abdi silâhdârân, Fahrü'l-havâss ve'l-ekâbir Firuz Ağa bin Abdullah, Fahrü'l-ekâbir ve'l-a'yân Mustafa bin Abdullah Şeyh-i Zâviye-i mezkûr, Fahrü'l havâss ve'l mukarrebîn Rüstem Beg bin Abdullah, Mevlânâ Bâyezid Halife el-imâm-ı mescid ve zâviye-i mezbûr, Mevlânâ Bedreddin el-mu'allim-i zâviye-i mezkûr ve Mevlânâ İskender bin Abdullah'tır.²⁵

Birinci vakfiyede isimleri geçen Mevlana Bedreddin (mu'allim-i zâviye-i mezkûr) ve Mevlana İskender bin Abdullah ikinci vakfiyede bulunmamaktadır. Ayrıca ikinci vakfiyedeki şahitler arasında bulunan Deriş İbrahim (kilârdar), Mevlana Budak (mu'allim-i zâviye-i mezkûr) ve Behram bin Mehmed el-Masur birinci vakfiyede mevcut değildir.

Her iki vakfiye de muhteva olarak aynı olmakla birlikte sadece tevliyet görevinin nasıl sürdürüleceği konusunda bir değişikliğe gidilmiştir. Birinci vakfiyeye göre tevliyet görevi, Bülbül Hatun hayatta iken ve ölümünden sonra, büyük oğlu Şehzade Sultan Ahmed'e, sonra Ahmed'in kızlarının en büyüğüne, sonra kızlarının evlâdının en büyüğüne, sonra batından batına, karinden karine devam etmek üzere, nesil devam ettikçe onlara, neslin inkirazından sonra ise ulul emre bırakılmıştır. Ancak ikinci vakfiyeye göre mütevellilik görevi Şehzade Ahmed'den sonra büyük oğluna geçecek ve nesilden nesile, neslin inkirazına kadar bu şekilde devam edecek, neslin inkirazından sonra da dönemin Amasya kadısına geçecektir.

2.1. Vakfiyelere Göre Vakfın Akarları

Bülbül Hatun, tesis ettiği vakıflara kendisine ait olan mülklerini ve tasarrufu altındaki mallarını vakfetmiştir. Bunlar aşağıdaki tabloda verildiği gibidir (Bk. Tablo: 1)²⁶:

Bahsi geçen yerlerin ve köylerin hepsi bütün hudud ve hukuku ile, yolları, mamur ve metruk arazisi, dağları ve tepeleri, otlak ve mer'aları, tarlaları, mesken ve mekânları, yazlık evleri, harman yerleri, bütün mevkileri, pınarları, meyveli meyvesiz ağaçları, nehirleri, meşelikleri ve koruları, kereste ve baltalıkları, zikrolunsun olunmasın bütün dahil ve hariç hukuku ile vakıftırlar. Ancak başkalarının vakıfları ve ummun faydalanması maksadına vakfedilmiş şeyler hariçtir.

2.2. Vakfiyelere Göre Vakıf Görevlileri

Vâkife, mescit, mektep ve imaret için görevliler tayin etmiş ve her görevlinin yapacağı vazifelerini vakfiyede ayrıntılı olarak belirlemiştir. Her bir görevlinin yaptığı işler karşılığında ne miktar ücret alacağı da kayda geçirilmiştir. Buna göre vakıf görevlileri; müteveli, câbi, imâm, muallim, kalfa, şeyh, nazır, kâtib, müezzin, kilerci, nakib, ferrâş, aşçı, ekmeççi ve diğer hizmetçilerden ibarettir.

24 BOA, EV. VKF.4.16: 1-3; VGMA, 734: 280-282; BOA, EV. VKF.20.8: 1-11.

25 BOA, EV. VKF.4.16: 3; VGMA, 734: 280-283; BOA, EV. VKF.20.8: 13.

26 BOA, EV. VKF.4.16: 1-2; VGMA, 734: 279-280; BOA, EV. VKF.20.8: 4-5.

Tablo 1. Bülbül Hatun vakfiyesine göre vakfettiği mülk ve tasarrufundaki mallar

Lâdik kasabasının divanî gelirlerinin tamamı,
Amasya'ya bağlı <i>Argoma</i> nahiyesinin <i>Yassıviran</i> köyünün mâlikâne ve divanî ²⁷ hissesinin tamamı
<i>Akpınar</i> köyünün tamamı
<i>Merzifonabad</i> vilâyetinde <i>Çakal</i> adlı köyün divanî hissesinin tamamı
<i>Zile</i> civarında <i>Hüseyinabad</i> nahiyesinde bulunan <i>Kılavuz</i> adlı köyün tamamı
<i>Turhal</i> kasabası civarında <i>Kökser</i> adlı köyün 24 hissesinden 18 hisse ve sülüs (1/3) hissenin tamamı
<i>Kökser</i> köyünün bitişiğinde bulunan <i>Viranpınarı</i> adlı köyün tamamı
<i>Turhal Kasabası'</i> na bağlı <i>Vezaniye</i> isimli köyün tamamı
<i>Tokat</i> şehrinde <i>han veledi kili</i> diye bilinen <i>hanın</i> tamamı
<i>Tokat</i> şehrindeki <i>buzhane</i> 'nin tamamı
<i>Tokat</i> 'ta adı geçen buzhaneye bitişik olan dükkanlar (sayısı belli değil)
<i>Tokat</i> 'ta bir dükkan
<i>Havza</i> köyü civarındaki <i>Cemal değirmeni</i> adıyla bilinen değirmenin tamamı
İmarete bitişik olan ve <i>Bülbül Hatun hamamı</i> diye bilinen yeni hamamın tamamı
<i>Amasya</i> 'da <i>Çelebiler Hamamı</i> olarak bilinen eski hamamın tamamı

Mütevelli: Vakıf işlerini vakfiye şartları ve şer'î hükümler çerçevesinde idare eden görevlidir. Bülbül Hatun, kurduğu vakfın mütevelliliğine ilk vakfiyesinde oğlu Şehzade Sultan Ahmed'i tayin etmiştir. Şehzade Ahmed'den sonra kızlarının en büyüğünü ve onların evlâdının en büyüğünü nesil devam ettikçe onlara şart etmiş, neslin inkırazında ise ulu'l-emre bırakmıştır. Ancak ikinci vakfiyesinde Şehzade Ahmed'ten sonra tevliyet görevini Ahmed'in büyük oğluna bırakmış ve onun soyundan gelenlerin bu görevi sürdürmeleri kararlaştırılmıştır.²⁸

Mütevelli, bütün vakfın yönetiminde sorumlu olduğu gibi, hatib, imâm ve mürtezikanın tayinlerinden de yetkili kılınmıştır. Temel vazifesi vakfın idaresidir. Buna göre, evkâfın gelirleri tahsil edilip ambarlandıktan sonra imaretin kâtibi ve nazırıyla beraber bütün evkâfı dolaşır, şehne'nin hesaplarını alıp her ne hasıl olmuş ise câbilere teslim edecektir. Bu sırada bir kâtip de hazır bulunacak ve bu işlemi defterine kaydedip muhafaza edecektir.²⁹

Mütevelli olan kimse her yeni yılda şeyh, nazır, kâtip ve kilerciyi toplayarak imaret masraflarının ayrıntılı hesaplarını görüp özet (mücmel) halinde bir deftere kaydedip muhafaza edecektir. Yeni yıl başladığı gün mütevelli ambarda ve kilârdaki mevcut her ne var ise görüp kayıt altına alacak ve kilârcının zimmetine teslim edecektir. Yeni yılın hesaplarını eski yıla dahil ettirmeyecektir. Ayrıca, yapılacak olan alış verişler bilgisi dahilinde yapılacak ve kendisi de bu sırada bizzat hazır bulunacaktır. Alınan malzemenin ücretini de sahiplerine bizzat kendisi ödeyecektir. Yanında bulunan kâtip ise alınan malzemenin miktarını, kıymetini ve satıcının ismini kaydedecektir. Bu yapılmadığı taktirde ödeme yapılmayacaktır.³⁰

27 Mâlikâne-Divânî: Osmanlı'da bir yerin gelirinin iki ayrı hisse; *divânî* (devlet ya da temsilcileri) ve *mâlikâne* (mülk sahipleri veya vakıflar) arasında paylaşılması şeklindeki uygulamadır. *İki baştan tasarruf* da tabir edilir. Bu statüde olan yerlerde, ürünlerden onda bir değil, beşte bir oranında vergi alınmaktadır. Alınan öşür iki hisse arasında belli ölçülere göre bölüşülmekteydi. Sistemde divânî hisseleri genellikle tımar, zeamet veya has olarak, mâlikâne hisseleri ise mülk veya vakıf olarak tahsis edilmektedir (Öz, 1997:66).

28 Şehzade Ahmed'in Murad, Süleyman, Alâeddin ve Osman adında dört oğlu vardı. Bunlardan Süleyman ve Alâeddin babasının taht mücadelesi sırasında Mısır'a gitmiş ve orada vebadan (taun) ölmüşlerdir. Murad İran'a kaçmış, Osman ise 14 Mayıs 1513'te boğdurularak öldürülmüştür (Uluçay, 1959: 110; Tansel, 1969: 19; Öztuna, 2006: 122). Öztuna (2006), Şehzade Ahmed'in Ali, Mehmed ve Kasım adında üç oğlunun daha olduğunu yazar. Uluçay (1959) ise Alâeddin ile Ali'nin aynı kişi olduğu kanaatinde.

29 BOA, EV. VKF.4.16: 2; VGMA, 734: 280; BOA, EV. VKF.20.8: 6-7.

30 BOA, EV. VKF.4.16: 2; VGMA, 734: 280; BOA, EV. VKF.20.8: 6-7.

Bu vazifesine karşılık olarak mütevellî'nin ücreti birinci vakfiyede vakıf gelirlerinin 1/5'i olarak belirlenmiştir. Bülbül Hatun'un kızlarının evlatlarından (evlad-ı benâd) sonraki dönemlerde mütevellî olanlara günlük (yevmî) 10 akçe ile her yıl (sâl be sâl) 3 müd buğday ve 4 müd arpa takdir edilmiştir (VGMA, 734: 280). 1513 tarihli ikinci vakfiyede ise mütevellînin ücreti, vakfın nukud ve galatının öşrü (gelirin 1/10'u) olarak belirlenmiştir.³¹

Câbi: Vakfın gelirini toplayan tahsildârdır. Vazifesi, mütevellî'nin şehne'den aldığı hesapları teslim alıp, yine mütevellînin izniyle bu hasılı imarete götürüp şeyh, nazır ve kâtip marifeti ile ambardan sorumlu kilârcıya teslim etmektir. Teslim ettiğine dair kâtipten tezkere alması zorunludur. Ayrıca, bâki kalan hasılatı muhafaza ederek zamanı gelince mütevellî izniyle satacaktır. Kime satmış ise ismini ve alacağını defterine kaydedecektir. Elde edilen para (akçe) ve köylerden sağlanan gelirleri geciktirmeden şeyh, nazır ve kâtip marifetiyle mütevellîye teslim edecektir. Şayet mütevellî hazır değilse şeyhe teslim edip kâtipten tezkere alacaktır. Bir sonraki yıl mütevellî, şeyh ve nazır toplanarak câbilerin hesaplarını kontrol edeceklerdir.³²

Bülbül Hatun, vakıf mallarını korumak, kollamak ve mahsulünü toplamak için iki câbi atamıştır. Bunlardan biri Turhal'a bağlı olan Kökser ve Viranpınarı köyleri ile Hüseyinabadda olan Akpınar ve Kalavun köylerinin, Tokat'ta olan Kârbansaray ve Buzhane mukataasının mahsulâtını görüb gözetip, toplayıp hasılını getirip teslim etmekle görevlendirilmiştir. Diğeri ise, Ladik zeameti, Havza köyü civarında olan değirmen ile Merzifon ovasında olan Çakallı ve Yassıviran köylerini gözetip mahsulünü istikametle getirip teslim etmekle vazifelendirilmiştir. Bu iki câbinin her biri için 2 akçe yevmiye ve 1 çerik arpa ücreti tevcih edilmiştir.³³

Şeyh: İmâreti idâre eden görevli olup yapılan işlerin tamamına nezaret eder. İmaret için gerekli olan yağ, bal, pirinç vb. yiyecekler şeyh, nâzır, kâtip ve kilârcı marifetiyle alınır. Kâtip, alınan ürünün veznini, bedelini ve satıcının ismi ile makamını defterine kaydetmek zorundadır. Yazmadığı taktirde ödemesi yapılmamaktadır. Şeyh, imaretin yöneticisi olması hasebiyle imaret çalışanlarını denetler ve kontrol eder. İmâret çalışanları, şeyhin talimatlarına uyup onun çizdiği yol ve öneriler doğrultusunda hareket etmek zorundadır (Kazancıoğlu, 2017: 290). Şeyhin ücreti günlük 3 akçe ve yıllık 3 müd buğdaydan ibarettir. Ayrıca, her gün 2 öğün yemekte 3 çift ekmek (her çifti 140 dirhem), 80 dirhem et ve 4 kepçe aş tevcih edilmiştir.³⁴

Nakîb: İmâret şeyhinin yardımcısıdır. Nakîb veya nakîb-i imaret denilmektedir. Görevi, imareten yararlanan kimselere yemeklerinin noksansız ve kusursuz bir şekilde dağıtılmasını sağlamaktır (Kazancıoğlu, 2017: 290). Her gün habbazhaneye (fırın) gidip pişen ekmeği tartıp, sayar. Yemek esnasında şeyhle beraber hazır olup ekmekleri ölçü ile doğrayıp hademelere ve fukaraya tayin olduğu şekliyle yemeği ve ekmeği üleştirir.³⁵ Nakibin ücreti günlük 1 akçe ve yıllık 1 müd buğdaydan ibarettir. Ayrıca, 2 öğün yemekte 3 çift ekmek, 80 dirhem et ve 4 kepçe aş tevcih edilmiştir.

Kâtip (Kâtip-i İmâret): İmârete giren ve çıkan erzak ve eşyâyı hususi defterine kaydeden kimsedir. Günlük 2 akçe ve yılda 2 müd buğday ücreti takdir edilmiştir. Ayrıca, her gün 2 öğün yemekte 3 çift ekmek, 80 dirhem et ve 4 kepçe aş tevcih edilmiştir.³⁶

31 BOA, EV. VKF. 20.8: 6

32 BOA, EV. VKF.4.16: 2; VGMA, 734: 280; BOA, EV. VKF.20.8: 6.

33 BOA, EV. VKF.4.16: 3; VGMA, 734: 282; BOA, EV. VKF.20.8: 9.

34 BOA, EV. VKF.4.16: 2; VGMA, 734: 281-282; BOA, EV. VKF.20.8: 6, 9.

35 BOA, EV. VKF.4.16: 2; VGMA, 734: 281; BOA, EV. VKF.20.8: 8.

36 BOA, EV. VKF.4.16: 2; VGMA, 734: 280; BOA, EV. VKF.20.8: 6.

Nâzır: İmaretlerde yemeklere ve yemekhânelere nezaret eden görevlidir. Yemeklerin ve yemekhanenin düzen ve tertibini kontrol eder. Bu hususlarda gerekli hassasiyetin gösterilmediğini tespit ederse imaret şeyhine keyfiyeti haber vererek tekrerrür etmemesini temin eder. Nâzıra günlük 2 akçe ücret tevcih edilmiştir.

Mektep Muallimi: Görevi güneş ufuktan doğduğu sırada mektebe gidip 10 nefer yetime Kur'ân-ı Kerim öğretip terbiye (eğitmek) etmektir. Kabiliyeti olmayan öğrencilerin yerine yenilerini koyma yetkisi olup buna kimsenin engel olmaması vakfiyede özellikle belirtilmiştir. Muallim, ikindi vaktine kadar okulda kalmakta, ikindi namazı girince yetimlere birer veya ikişer aşır okutmaktadır. İkinci namazı kılındıktan sonra vakıf sahibine dua ettirdiği öğrencileri serbest bırakmaktadır. Sadece Cuma günleri izin kullanan muallim, diğer günlerde geçerli bir özü olduğu taktirde yerine salih bir kimse görevlendirmek şartıyla izin kullanabilmektedir.³⁷ Muallime yaptığı hizmet karşılığında günlük 2 akçe ücret takdir edilmiştir. Ayrıca, her gün 2 öğün yemekte 3 çift ekme, 80 dirhem et ve 4 kepçe aş tevcih edilmiştir.

Halife-i Mektep: Mektep muallimlerinin yardımcıları olup, kalfa/halife olarak da adlandırılırlardı. Talebelerin derslerini müzakere ederek okudukları derslerde anlayamadıkları yerleri onlara tekrar ederlerdi. Bülbül Hatun vakfiyesinde, her sene Receb ayının başlangıcında mektepte okuyan 10 yetimin her birine bir kat giysi alınmasını şart koşmuş ve bu iş için halife görevlendirilmiştir. Alınacak olan giysiler içerisinde, 1 kaftan, 1 gömlek, 1 kuşak, 1 küllah, 2 çift papuç yer almaktadır.³⁸ Bülbül Hatun vakfiyesinde halife olarak görev yapacaklar için günlük 1 akçe ücret ve cuma günü aşı takdir etmiştir.

İmam (Mescid İmamı): Mütevelli tarafından görevlendirilen imâmın görevi beş vakit namaz kıldırmaaktır. Geçerli bir özü olmadan görevine gelmemelik edemezdi. Özü olduğu durumlarda da mütevelli marifetiyle yerine salih bir kimseyi görevlendirmesi gerekmektedir. Bu görevine karşılık günlük 2 akçe ve yıllık 2 müd buğday ücret uygun görülmüştür.³⁹

Müezzin: Cami ve mescidlerde namaz vakitlerinde ezan ve kamet vazifelerini ifâ eden görevlidir. Salih bir kimsenin müezzinliğe atanması şart koşulmuştur. Görevini beş vakit yapmak zorunda olan müezzine günlük 1,5 akçe ve yılda 1 müd buğday ücret takdir edilmiştir.⁴⁰

Kilerdâr (Kilârcı): Yiyecek ve içecekleri muhafaza ederek lüzumlu yerlere vermek suretiyle sarf eden görevlidir (Pakalın, 1993: 281). Vakfiyeye göre, her gün imarete gidip ikindi vaktine kadar orada bulunmakla görevlidir. Her türlü gıda maddesi kilercinin marifetiyle alınıp kilerde muhafaza edilmektedir. Kilerden herhangi bir ürün vereceği zaman ölçüsüyle verir ve kâtip defterine kaydettirirdi. Ayrıca, her ay bal, yağ, pirinç, un ve sair yiyecek zahiresinden her ne harcanmış ise kâtip ve nazırla beraber hesap edip kâtip defterine işlettirirdi.⁴¹

Kilerci aynı zamanda ambardan da sorumlu tutulmuştur. Yaptığı görev karşılığında günlük 1,5 akçe ve her gün 2 öğün yemekte 3 çift ekme, 80 dirhem et ve 4 kepçe aş tevcih edilmiştir.

Vekil-i Harc: Mektep, imaret gibi müesseselerde lazım olan eşya ve erzakı satın alıp tedarik eden kimse-dir (Yediyıldız, 1983: 60). Vekil-i harc, şeyhle birlikte alışverişte bizzat hazır bulunmak zorundadır. Şeyhin beğenmediği malzemeyi almaya yetkisi yoktur. Ücreti 1511 tarihli vakfiyede günlük 3 akçe, 1513 tarihli vakfiyede ise 1 akçe olarak takdir edilmiştir.⁴²

37 BOA, EV. VKF.4.16: 2; VGMA, 734: 281; BOA, EV. VKF.20.8: 7.

38 BOA, EV. VKF.4.16: 2; VGMA, 734: 281; BOA, EV. VKF.20.8: 7.

39 BOA, EV. VKF.4.16: 2; VGMA, 734: 280-281; BOA, EV. VKF.20.8: 6-7.

40 BOA, EV. VKF.4.16: 2; VGMA, 734: 281; BOA, EV. VKF.20.8: 7.

41 BOA, EV. VKF.4.16: 2; VGMA, 734: 280-281; BOA, EV. VKF.20.8: 6-7.

42 BOA, EV. VKF.4.16: 2; VGMA, 734: 282; BOA, EV. VKF.20.8: 7-8.

Aşçı (Tabbâh): Bazı vakfiyelerde âş-pez olarak da geçer. Aşçı olacak kimselerin hizmete kâdir, emin ve sâlih kimseler olmaları gerekiyordu. Ayrıca yemek pişirmede mâhir olmak, kullanılan malzemelerin ölçüsüne dikkat etmek ve mevsimine göre leziz yemekler pişirmek gibi vasıfları haiz olmak aranan diğer vasıflar arasında yer almaktadır (Kazancıoğlu, 2017: 291). Günlük 2 akçe ve yıllık iki müd buğday ücret takdir kılınan aşçılar, kuşluk vaktinde pirinç çorbası ve akşama doğru buğday çorbası pişirirlerdi.

Buğday Döğücü (Gendüm-Kûb): İmaretlerde pişirilecek buğdayları döverek kabuğundan ayıran görevliye gendüm-kûb veya gendüm-keş denilmekteydi. Bülbül Hatun vakfında görevli buğday döğücünün görevi günde 3 çerik buğday döğmektir. Bununla beraber gerek oldukça pazardan odun almak ve kasaptan et getirmek de vazifeleri arasında sayılmıştır. Günlük 1 akçe ücret ve yemek takdir edilmiştir.⁴³

Un Eleyenler (Nakkâd-ı Gendüm): Buğday ayıklayıcı demektir. Kalburcu da o işi yaptığı için kalburcu adı da verilmiştir (Pakalın,1993: 648). Bülbül Hatun vakfında görev yapan 2 nefer kalburcu bulunmaktadır. Bunlar yaz ve kış aylarında değirmenlik buğday ayıklarlardı. Bu iki görevliye yevmî 2 nevette 4 çift ekmek, 160 dirhem et ve 4 kepçe aş ücretleri mukabilinde verilmektedir⁴⁴.

Ekmeççi (Habbâz): Vakfiyelerde ekmeç çoğunlukla “etmek” şeklinde geçmektedir. Ekmeç pişiren kimseye de genellikle habbâz denilmekle beraber ekmeççi denildiği de görülmektedir. Habbâzların hizmete kâdir, emîn ve sâlih kimseler olmaları, leziz ve nefis ekmeç pişirmeleri gibi özellikleri taşıyor olmalarına dikkat edilirdi. Ayrıca, vâkıfın tâyin ettiği ekmeğin gramajına ve sayısına dikkat etmesi, israftan kaçınması, ekmeğin hamurunun ve tuzunun ölçüsünde itidalli olması gerekirdi (Kazancıoğlu, 2017: 291). Bülbül Hatun vakfiyesine göre 2 ekmeççi görevlendirilmiştir. Bunların her birine günlük hesabıyla birer buçuk akçe ücret ödenmekte ve imarette yemek verilmektedir.

Kâşeşûy: Bulaşıkçı manasında kullanılır bir tâbirdir (Pakalın, 1993: 205). Bir nevi aşçı yardımcısıdır. Kâşelerle yemek servisi yapan, yemek bittikten sonra da bulaşık kapları toplayan kimseye *kâşekeş*, bunların topladıkları bulaşık kapları yıkayıp mutfak eşyalarının konulduğu yerde muhafaza eden görevlilere ise *kâşeşûy* denilmektedir (Kazancıoğlu, 2017: 292). Vakfiyede görevleri, “kâşe üleştirdikten sonra matbah kâsesini cem’ ede yuya pâk ede” şeklinde geçmektedir. Ayrıca, yemek kazanının indirilip bindirilmesine de yardım etmekle de görevlendirilmiştir. Bu hizmetine karşılık günlük 1 akçe ücretle birlikte 2 çift ekmeç, 40 dirhem et ve 2 kepçe çorba takdir edilmiştir.

Ferrâş: İmaret, cami, mescid benzeri müesseselerin temizlik hizmetlerini yapmak ve hasır gibi mefruşatını yaymak hizmetleriyle görevli kimseler hakkında kullanılan bir tabirdir (Pakalın, 1993: 608). İmaretlerde imaretin tabhânelerine (misafirlerin kaldıkları odalar) hizmet veren tabhâne ferrâşları ile imaretin mutfağında ve yemekhanesinde hizmet veren ferrâşlar bulunmaktadır. İmaretin tabhânesinde görev yapan ferrâşların görevleri; misafirleri karşılamak, kaldıkları odaları süpürmek, yataklarını hazırlamak, misafirlerin geldiğini imaret şeyhine haber vermek, imaret şeyhinin misafirler için uygun gördüğü yiyecek-içecek vb. levâzımâtı kilerciye bildirmektir (Kazancıoğlu, 2017: 296).

Bülbül Hatun ferrâşların vazifelerini; haftada bir kere mescidin 2 tabhânesinin hasırlarını kaldırıp temizlemek, yerleri döşemek, döşenmemiş olan yerlerin her gün temizliğini yapmak, dışarıdaki sofaların ve imaret avlusunun her gün temizliğini yapmak şeklinde belirlemiştir. Ferrâş olarak görevlendirilen kimesnenin ücreti günlük 1 akçe ve yıllık 1 müd buğday olarak belirlenmiştir. Ayrıca, şeyh yemeği gibi yemek alacaktır.

43 BOA, EV. VKF.4.16: 2; VGMA, 734: 281; BOA, EV. VKF.20.8: 8.

44 BOA, EV. VKF.4.16: 2; VGMA, 734: 282; BOA, EV. VKF.20.8: 9.

Dolabci: Su çekmekte kullanılan dolap görevlisidir. Görevi, yaz ve kış aylarında 2 gün dolabın bakımını yapıp boş bırakmamaktır. Ayrıca, dolabın her daim su taşımamasını sağlayacak ve bu hususta ihmalde bulunmayacaktır. Ücreti günde 1 akçe ve yılda 1 müd buğday olarak belirlenmiştir. Yemeği ise şeyh için takdir edilen yemek gibi olacaktır.

Suyolcu: İmâretin veya imaretin dâhil olduğu külliyeinin diğer binalarına gelen suyollarının bakım ve onarımını yapan görevlidir. Bu iş için görevlendirilen kişiye günlük 1 akçe ve yılda 1 müd buğday ücret takdir edilmiştir.

3. Vakfın Gelir ve Giderleri

Vakfiyede imaret, cami ve mektebin görevlileri ile ücretleri, ayrıca yapılan diğer masraflar ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Vakfiyedeki kayıtlara nazaran imaret, mescit/cami, mektep masrafları ile görevli ücretleri yaklaşık 37.000 akçe civarındadır. Bunun 22.403 akçesi imaret masrafı, geriye kalan ise mescit/cami ve mektep masraflarıdır.

Ancak vakfiye kayıtlarındaki verilerden vakfın harcamalarını net olarak ortaya koymak pek mümkün olmamaktadır. Ayrıca gelir miktarları hakkında da bilgi sahibi olmak mümkün değildir. Zira gelir kaynakları tek tek açıklanmış olmasına rağmen, bu kaynaklardan elde edilen gelir miktarları hakkında vakfiyelerden bilgi elde etme imkânı bulunmamaktadır. Buna mukabil, bazı vakıf muhasebe bilançolarındaki kayıtlardan vakfın gelir ve gider kaynakları hakkında daha net bilgiler elde etmek mümkün olmaktadır. Bilindiği üzere yıllık muhasebe bilanço defterleri, ilgili vakfın çalışanlar kadrosu, yapılan masrafların çeşidi ve miktarı, ayrıca gelir kaynaklarının miktar ve tutarları, tamirat masraflarının seyri vs. gibi bilgileri barındırması bakımından vakıflar tarihi için önemli tarihî vesikalardır (Barkan, 1993: 238). Bu maksatla Bülbül Hatun vakıflarının gelir-gider durumunu daha net ortaya koymak için vakıf muhasebe defterlerinden faydalanılmıştır.

Faydalanılan ilk vakıf muhasebe bilanço defteri, 1669-1670 (H.1080-1081) tarihlidir (BOA, D.1760.16, Bk. Tablo 2). Defter, vakıf mütevellisi olan dergâh-ı ali bevvalarından Ebubekir Bey ile darûs-saade ağası Abbas Ağa tarafından tanzim edilmiştir. Defter, gelirlerin gösterildiği *asl-ı mal* kısmı, giderlerin gösterildiği *vuzi'a min zalik* kısmı ve kalan meblağın gösterildiği *bakiyeler* kısmı olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Vakıf gelirlerinin kaydedildiği *asl-ı mal* kısmı, *mukataa* ve *müşaherat* alt başlıkları halinde ele alınmıştır. *Mukataa* bölümünde karye, tamga ve bac gelirleri ve *müşaherat* bölümünde ise hamam, dükkân ve boyahane gelirleri, gösterilmiştir. Buna göre vakfın 1669-1670 tarihleri arasındaki bir yıllık geliri 76.000 akçeden ibarettir.

Tablo 2: Bülbül Hatun Vakfı 1669-1670 Yılları Gelirleri (BOA, D.1760.16)

Mukataa Gelirleri	(Yıllık Akçe)	Müşaherat	(Yıllık Akçe)
Mahsul-i karye-i Akpınar	4.000	İcâre-i Hamam-ı Cedîd	7.500
Mahsul -i karye-i Yassıviran	6.000	İcâre-i Hamam-ı Atık	9.000
Mahsul -i karye-i Çakal	4.000	İcâre-i Boyahâne-i Cedîd	9.000
Mahsul -i karye-i Gökse	3.000	İcâre-i Boyahâne-i Atık	7.500
Mahsul -i mukataa-i tamğa	16.000	İcâre-i Dükkân der nefsi Tokat	1.000
Mahsul -i bâc-ı bâzâr	9.000	İcâre-i Hamameyn der Amasya (Harab bûde.Hâli tamamen)	-
Toplam	42000		34000

Vuzi'a min zalik başlığı altında verilen vakıf giderleri 17.320 akçedir. Bu meblağın 6840 akçesi camii şerifin 5 görevlisi için, 3600 akçesi mütevellî Ebubekir Bey, 1440 akçesi vakıf kâtibi Mehmed Halife ve 1440 akçesi de vakfın cabisi Mehmed için sarf edilmektedir. Ayrıca 4000 akçelik tutar ise camii şerifin yağ mumu bahasına ve vakfın diğer ihtiyaçlarına sarf ve harç olunmuştur. Vakfın giderleri gelirlerden düştükten sonra sahu'l-baki olarak isimlendirilen ve *der-kise-i vakf* tabiriyle vakıf kasasına kalan bakiye ise 58.680 akçedir.

Faydalanılan diğer vakıf muhasebe bilanço defteri 1715 (H.1127) tarihlidir (BOA, EV. HMM. d 2036, Bkz. Tablo 3). Deftere göre gelir kaynakları toplamda 1005 guruştan ibarettir.

Tablo 3: Bülbül Hatun Vakfı 1715 Yılı Gelirleri (BOA, EV. HMM. d 2036)

No	Gelir Kaynağı	Tutar (Guruş)
1	Hamam-ı Cedid	225
2	Hamam-ı Atik	205
3	Boyahane-i Cedid	40
4	Boyahane-i Atik	40
5	Mizân-ı Kapan	50
6	Siğir Bazarı	12
7	Damğa maa Bâc-ı Bâzâr	328
8	Amasya'da Yukarı Hamam	80
9	Amasya'da Aşağı Hamam	boş
10	İcare-i Dekâkin be-Medine-i Tokad	15
11	Resm-i Çayır ma'a Yaylak	10
Toplam		1005

Bu gelir kaynaklarından Lâdik kasabasındaki camii şerifte görev yapan dersiâm, vâiz, hatîb, ser mahfil, 2 imâm, 2 müezzin, 3 câbi, 2 duâgû, kayyım, ferrâş, salahân, ammehan, mahzenci, nakib-i nân, kâtib, 10 cüzhân (eczahan), noktacı, kandilci, habbâz, râh-ı hamam, nâzır ve mütevellî için yıllık 430⁴⁵ guruş harcanmıştır. Amasya'daki cami-i şerif ve imaretin görevlileri olan imâm, kilârî, hatib, müezzin, şeyh-i imaret, vekil-i harç, câbi, kayyım, ahuri, muallim-i mekteb, halife-i mekteb, ferrâş-ı mekteb, çerâği, dolabcı, gendüm-küb, aşçı ve kâtib için yıllık 153 guruş sarf edilmiştir (BOA, EV. HMM. d 2036:1-2).

Ayrıca, 1715 senesinde vakıf için yapılan diğer harcamalar da şöyledir; hamam-ı cedid: 22 guruş, hamam-ı atik: 23 guruş, boyahane-i cedid: 6 guruş, boyahane-i atik: 7 guruş, Amasya'da yukarı hamam: 24 guruş, Amasya'da aşağı hamam: 204 guruş, Lâdik'te camii şerif için mum-ı asel: 16 guruş, fitil ve üstadiye: 2 guruş, ramazan-ı şerifte ruğ-ı bezr: 10 guruş, şem'i revğan: 8 guruş, kandil: 20 guruş, hasır: 20 guruş, Amasya'da camii şerife harç ve sarf: 15 guruş, mağaza kirası: 4 guruş ve darû's-saade ağası tarafına 150 guruş olmak üzere toplamda 498 guruş sarf edilmiştir (BOA, EV. HMM. d 2036:2).

Bu durumda yapılan masraflar toplamı 1081 guruş tutmaktadır. Gelir toplamı 1005 guruş olduğuna göre 76 guruşluk bir açık meydana gelmiştir.

4. Vakfiyelere Göre Bazı Ürünlerin Fiyatları

Her iki vakfiyedeki kayıtlar dikkate alındığında bazı ürünlerin fiyatlarını tespit etmek mümkün olmaktadır (Bkz. Tablo 4). Her ne kadar ürün fiyatları çoğu kez mahallin piyasa şartlarına, malın kalitesine, mevsimlere, siyasi ve askerî duruma göre birbirinden farklılıklar gösterse de XVI. yüzyılın hemen başlarında bazı ürünlerin fiyat durumunu göstermesi bakımından önemli olduğu kanaatindeyiz.

45 Toplamda 423 guruş çıkmaktadır.

Tablo 4: Vakfiyeye Göre Bazı Ürün Fiyatları (1511-1513)

Ürünün (Erzakın) Cinsi	Birimi	Birim Fiyatı (Akça)
Buğday	1 müd	100
	1 kile	5
Un	1 müd	100
Pirinç	1 batman	12
Et (güşt)	1 batman	10
Bal (asel)	1 batman	36
Revğan	1 batman	36
Çerağ yağı	1 batman	20
Tuz (nemek)	1 batman	2
Erik (Alu-yı siyah)	1 batman	6
İncir	1 batman	8
Badem	1 nögi	3
Niştasta	1 vukiyye	1
Pekmez	1 batman	10
Kuru üzüm (meviz)	1 batman	5
Bakla	1 kile	8
Kayısı	1 batman	15
Soğan (Piyaz)	1 müd	90
Odun	1 hamal yükü	2,25
Hasır	1 adet	3

Ayrıca vakfiyedeki kayıtlara göre XVI. yüzyılın hemen başlarında 30 akçeye 1 adet kaftan, 15 akçeye 1 adet gömlek, 10 akçeye 1 adet kuşak, 3 akçeye 1 adet küllah ve 10 akçeye 2 çift papuç satın alınabildiği görülmektedir.

Sonuç

II. Bayezid'in eşlerinden olan Bülbül Hatun'un hayatı hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Bazı tetkik eserlerde babasının adı Abdullah olarak verilse de vakfiyesindeki kayıtlarda baba adının Abdülmennan olduğu açıktır. İki çocuğu vardır; Şehzade Ahmed ve Hundi Sultan'dır. Şehzade Ahmed Amasya'da doğmuş ve çocukluğu burada geçmiştir. Babası II. Bayezid 1481 tarihinde padişah olunca, doğup büyüdüğü Amasya şehrine sancakbeyi olarak görevlendirilmiştir. Annesi Bülbül Hatun da oğlunun yanında Amasya'da yaşamaya devam etmiştir. Ancak, II. Bayezid'in saltanatının sonlarına doğru çocukları arasında başlayan taht mücadelesi Bülbül Hatun'un hanesinde büyük endişe ve huzursuzluğun yaşanmasına yol açmıştır.

Bu huzursuz ortamda en fazla etkilenenlerin başında Bülbül Hatun'un geldiği şüphesizdir. En güçlü hükümdar adayı olan ve babası II. Bayezid tarafından da veliaht gözüyle bakılan Şehzade Ahmed'in Yavuz Sultan Selim'le girdiği taht mücadelesini kaybetmesi ve Nisan 1513 tarihinde boğdurularak öldürtülmesi Bülbül Hatun'un acısını katlamıştır. Oğlunun ölümünden sonra gidip Bursa'ya yerleşmiştir. Ancak burada sadece iki yıl yaşamış ve 1515 tarihinde vefat etmiştir.

Bülbül Hatun'un hayırsever bir insan olduğunu bütün servetini Amasya ve Lâdik'te inşa ettirdiği imaret, cami, mektep ve çeşmelerine vakfetmesinden öğrenmekteyiz. Vakıfları için 1511 ve 1513 tarihlerinde iki vakfiye düzenlemiştir. İkinci vakfiyesini oğlu Şehzade Ahmed'in ölümünden sonra düzenlemiştir. Esasında birinci ve ikinci vakfiyeleri arasında pek bir fark görülmemektedir. Sadece birinci vakfiyede müteveli olarak görevlendirdiği Şehzade Ahmed'ten sonra müteveli olarak kızlarının en büyüğünü atamışken, ikinci vakfiyesinde ise Şehzade Ahmed'ten sonra müteveli olarak onun en büyük oğlunu atamıştır.

Vakfiyelerinde, vakıflarına tahsis ettiği gelir kaynaklarını ve vakıfta çalışacak görevliler ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Her bir görevlinin ne iş yapacağı ve yaptığı vazifeye karşılık alacağı ücret tespit edilmiştir. İmaretinde, yetim ve kimsesiz 10 çocuğun eğitim ve iâşesini üstlenmiştir. Günde iki öğün yemek ikram etmiştir. Ayrıca yaşlı ve kimsesiz kadınlara imaretinde yemek çıkartmıştır.

1515 senesinde Bursa'da vefat eden Bülbül Hatun, oğlu Şehzade Ahmed'in türbesine defnedilmiştir. Ancak Amasya ve Lâdik'te kurduğu vakıfları sayesinde ismi günümüze kadar yaşamaya devam etmiştir.

Kaynaklar

1-Arşiv Kaynakları

a. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, D. 1678.49; D.1760.16; D. 4258.1; D. 4258.4

BOA, DH. EUM. KLU;

BOA, DH. MKT.532.38

BOA, EV. HMM. d.2036

BOA, EV. VKF.4.16; EV. VKF. 20. 8

BOA, TD, 387; TD, 90

BOA, TSMA. E. 1288.107

b. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, Defter No: 734.

2- Araştırmave İnceleme Eserler

Abdi-zâde Hüseyin Hüsameddin (1327-1330). *Amasya Tarihi*. C. 1, Dersaadet Hikmet Matbaası.

Amasya Şehir Rehberi (Tarihsiz), Ankara: Anıt Matbaası.

Barkan, Ömer Lütfi (1993). "Edirne ve Civarındaki Bazı İmâret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları". *Belgeler*, (1/1-2): 235-377.

Baydar, Sinan (2016). *Temettuat Defterlerine Göre Lâdik Kazasında Sosyal ve Ekonomik Hayat*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Bayram, Sadi (1991). "Lâdik ve Seyyid Ahmedî Kebir er-Rıfai Hazretleri". *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.74, 139-156.

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi (2005). Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, C. 2, Kitap 2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gürbüz, Adnan (1993). *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Halaçoğlu, Yusuf (1995). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu

Hinz, Walther (1990). *İslâm'da Ölçü Sistemleri*. (Çev: Acar Sevim), İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

Kallek, Cengiz (2012). "Ukiyye". *DİA*, C.42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 67-70.

Kazancıoğlu, Habibe (2017). "16. Yüzyıla Ait Bazı Vakfiyeler Işığında Osmanlı Dönemi İmâretleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (10/53), 283-301.

Kılıç, Orhan (2007). "Osmanlı Dönemi İdarî Uygulamalar Bağlamında Şehzadelerden Mutasarrıf Paşalara Amasya Sancağının Yönetimi". *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, I. Kitap, Amasya, 41-64.

Kuzubaş, Muhammet (2010). "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesinde Lâdik". *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (1/1), 101-111.

Mustafa Vâzih Efendi (2011). *Amasya Fetvâları ve İlk Amasya Şehir Tarihi* (Haz. Ali Rıza Ayar ve Rezep Orhan Özel), Amasya: Amasya Belediyesi Yayınları.

Müderrişoğlu, M. Fatih (2016). "Şehzade Kenti Amasya'da Bir Kadın Bani: Bülbul Hatun ve Külliyesi". *Tarihi Değiştiren Toplumunu Dönüştüren Kadınlar* (Ed. Alev Karaduman, Gonca Gökalp Alpaslan, Pelin Şahin Tekinalp, Meltem Ekti), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.

Önkal, Hakkı (1986). "Bursa'da Şehzade Ahmed Türbesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (7), 143-147.

Öz, Mehmet (1997). "XVI. Yüzyılda Lâdik Kazâsında Malikâne-Divanî Sistemi". *Vakıflar Dergisi*, (26), 65-73.

Özcan, Selim (2015). "Amasya'da Sancak Beyliği Yapan Şehzadeler Döneminde Amasya Şehri". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (5), 69-95.

Öztuna, Yılmaz (2006). *Yavuz Sultan Selim*. İstanbul: Babiali Kültür Yayıncılığı.

Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri ve Terimleri Sözlüğü. C. I-II*, İstanbul: MEB yay..

Polat Ali, Tatar Orhan, Gürsoy Halil, Karabacak Volkan, Zabcı Cengiz, Sançar Taylan (2010). "1939 Erzincan Depremi Yüzey Kırığının Ortaköy-Suşehri Segmenti Üzerinde Paleosismolojik Bulgular, Kuzey Anadolu Fay Zonu". *Türkiye Jeoloji Bülteni*, (55/3), 137-157.

Şimşirgil, Ahmet (1985). *1520 Tarihli Tapu-Tahrir Defterine Göre Amasya Sancağı* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Talas, Mustafa (2005). "Tarihi Süreçte Türk Beslenme Kültürü ve Mehmet Eröz'e Göre Türk Yemekleri". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (18), 273-283.

Tansel, Selahattin (1969). *Yavuz Sultan Selim*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi..

Turan, Şerafettin (1992). "Bayezid II". *DİA*, (5), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 234-238.

Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler (1983). , C. I, , İlaveli II. Baskı, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Uluçay, Çağatay (1954). "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?". *Tarih Dergisi*, (7/10), 117-142.

Uluçay, Çağatay (1959). "Bayazid II'in Ailesi". *Tarih Dergisi*, (10/14), İstanbul, 104-124.

Uluçay, M. Çağatay (2011). *Padişahların Kadınları ve Kızları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat,

Üzen, İsmet (2010). "1939 Erzincan Depreminin Tokat'taki Yansımaları". *Karadeniz Araştırmaları*, (27), 89-104.

Yediyıldız, Bahaeddin (1983). "Vakıf İstihlakları Lügatçesi". *Vakıflar Dergisi*, (17), 55-60.

Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yüksel, İ. Aydın (1997). "Hatuniye Camii". *DİA*, (16), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 500-501.

3- İnternet Web Sayfaları

<http://bursadazamandergisi.com/yazarlar/muradiye-hanedan-turbelerinin-mimari-ozellikleri-4601.html> (E.T. 15.04.2020)

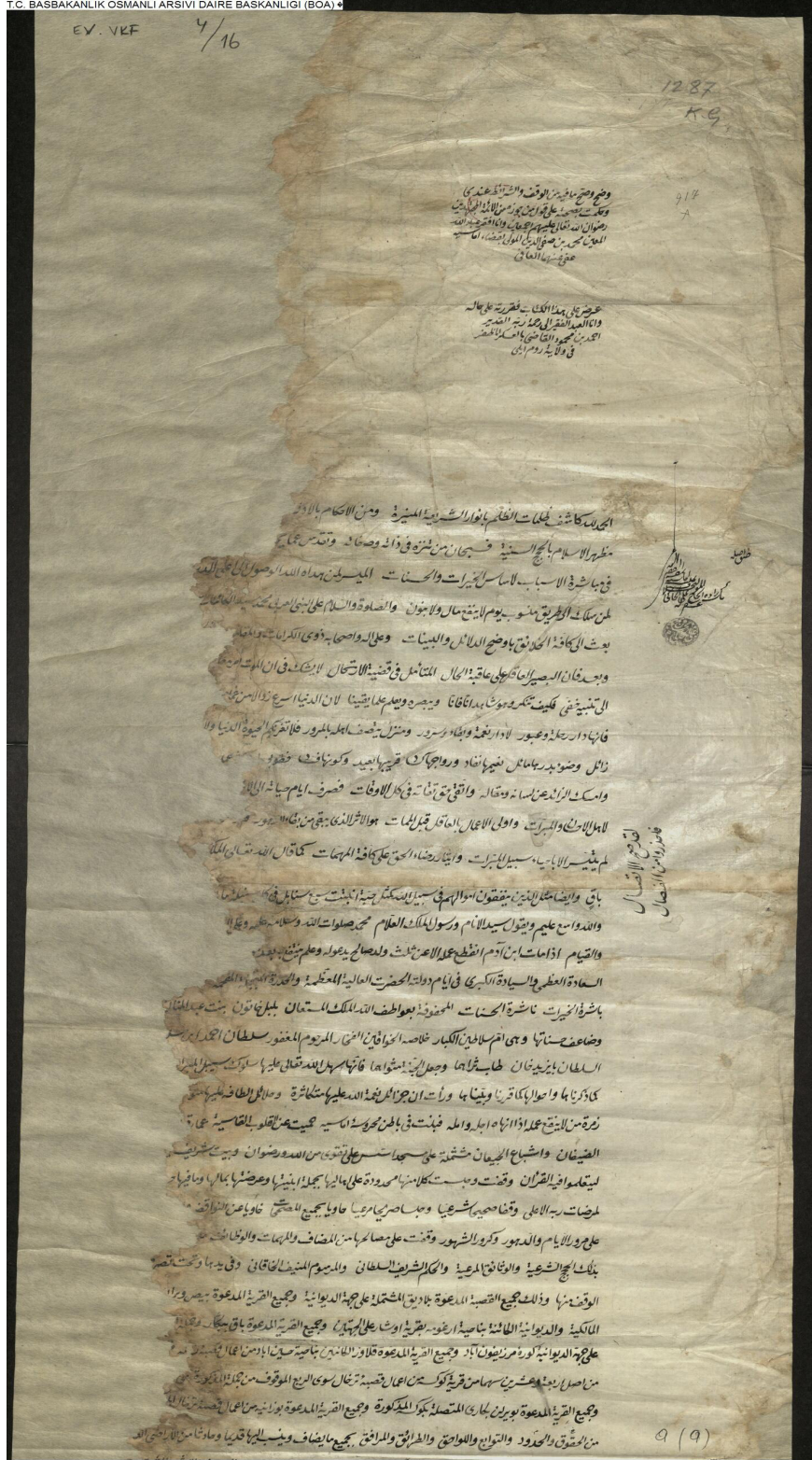
<http://www.ladik.gov.tr/bulbul-hatun-cami> (E.T. 15.01.2020)

<https://deprem.afad.gov.tr/tarihteBuAy?id=51> (E.T. 15.01.2020)

<https://www.flickr.com/photos/sinandogan> (E.T. 15.01.2020)

Ekler

Ek 1: Bülbül Hatun'un H. 23 Reb'ü'l-evvel 917 / M. 20 Haziran 1511 Tarihli Vakfiyesi (Asıl) (BOA, EV. VKF.4.16)

EV.VKF.0004.00016.001

ويعتبر أهلية العهدة بغير نكاح... من الحقوق والحود والتابع والواجب والمصنف والمراغب... والاهل والاموال... بالاسماء الموصولة بالاشياء...

(9)

الوصل تسليم

كتاب الاصل

(b)

Vakfiyeleri İşığında II. Bayezid'in Eşi Bülbül Hatun'un Vakıfları

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI İRSİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ...

a(b)

اول قیود و اول و قصه بدان است که در اوله ستم و اوله ستم و اوله ستم ...

کامل اصل

بیتا قیود و اوله ستم و اوله ستم و اوله ستم ...

شهادة ...

شهادة ...

a(c)

Ek 2: Bülbül Hatun'un H. 23 Rebî'ü'l-evvel 919/ M. 29 Mayıs 1513 Tarihli Vakfiyesi (BOA, EV. VKF.20.8)

جميع ما في خزينة الدولة من فضة وذهب
لدي وحكمت بصفتها وادخلها على الوجه المرسوم والقطر
انزعه على قماره بل لا يراى له الجهد في رضى الله تعالى
وانما انزعها بالكلية عندهم ولا يراى له الجهد في رضى الله تعالى
دار العز واطمينة غير القدر الفتيه غفرها

الحجرات
عالم الامارات العلية يظهر الاشهر الحج السنوية فيها من تزويج وادارة
وتقدس عما يحتاج في عقود البتة وتصويراته الموقوفة في شارة الاتساق
والحسينات للميتين خلاه الله الوصول الى اهل الآخرة وعمل الخير
لمسلك المطر يومه منسوب يومه من رضى الله تعالى والصلوات على الامم
النبيه العربي محمد سيد الكائناات وسند الموجوده الذي كماله الخلا
باوضح الدلائل والبيئات وعلى الوجه المذكور في الامارات والمقامات في
كل مسانده وجميع الآت وبعد فاعلم ان الطبع العاقل على الخلق المتأ
في فضيلة الاحوال المشك في المموتة تجر ولا يحتاج في حدود العمل
تنبه في كفيف تنكر وهو شاملا فانا انا وبصره ويعلم علينا حاله
الذي اسرع نزول الانعام الضيف وينده قبل نزول الضيف فانها
وعيون الادامه بغير وبقاء وسرور ونزول تصف امه ليه ورواها في
الذي لا يغير بجزائه الغرور فضل شتمها اذ اياها وضوئها وما
نعيمها فادور واهما كساد قيرها بعيد وكونه انفسا فقط على
علمه وقصر امله وانفق الفضل فله واسك الزان في لسانها

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعلنا من ذرية نبيه محمد وآله الطيبين الطاهرين
الذين هم ائمة المرسلين صلوات الله عليهم اجمعين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعلنا من ذرية نبيه محمد وآله الطيبين الطاهرين
الذين هم ائمة المرسلين صلوات الله عليهم اجمعين

EV. VKF 20/8

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعلنا من ذرية نبيه محمد وآله الطيبين الطاهرين
الذين هم ائمة المرسلين صلوات الله عليهم اجمعين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعلنا من ذرية نبيه محمد وآله الطيبين الطاهرين
الذين هم ائمة المرسلين صلوات الله عليهم اجمعين

لتتدرج في خرفة ولا ينقطع عملها إذا انتهت أجلها ولا بدت في واطح حوتها
 حيث عزقوا بالقاسية عمارة عامرة فرجة البنية ترقى الضيق والشبع
 ث ثمة على مسجد أسس على التقوى من أجل خير نية يركب كتاب الصبا
 ليتعلموا الفلز وقتت حست كل منها حدوده عالها لاجلها نيتها وأوصتها
 وما فيها حسنة تدهتعالى وطلب المضارة بها الاعاوق فاصحيا شاعيا وجسا
 مرغيا وإلجميع الصحاح وإعزالنواقض المطالات مراد بقاعل من الأديب
 الذمير وكمر الشهور وقتت على صلحها المضارة والمهتة والوظائف ما
 وله كما حسبنا بطون الحج الشرعية والوثائق الشرعية في الحكم الشريف لطلبا
 والمرسوم المنفردا في وفي ما وتخصر في الحيد في هذا الوقت في الشرح
 المدعو بالادب والمثلة على هذه الدونية جميع القرية المدعو بمصطفى المثلث
 على همة المالكية والدونية الكاين بناحية برغون فرعال كمر زفر في الحج
 القرية المدعو بمقال المثلث على هذه الدونية بناحية برغون فرعال كمر زفر
 وجميع القرية المدعو بأوقكار وجملة القرية المدعو بقلاو الكانتية بناحية برغون
 قصبه زيلده وجميع قنانية عشرها وألشاهر من أصول برغون وعشرها من أصول
 قصبه ترخال ووالمنع الموقوفة من سنة المذكور على الجمع لجميع القصبه
 القرية المدعو بوران كارج التصلة بكون كست المدعو في قرية القرية المدعو
 والحقوق والقراب والواحد والقراب والقراب والقراب والقراب والقراب

عدل وقصر اوله وانفق الفضل في له واسك الزائد في وقتها
 وانفق الحق في وقتها في كل الاوقات فصرفها الى الاخلاق العبد
 وتبذلها في نفع ما ينبغي له من الاحسان والبر والعدل والعدل والعدل
 موالا لاشرا الذين يتقى من بقاوا الذين يتوانون في دفع الامور والشمور
 لم يتيسر لاجلها سبيل المرات وليشاه رضاه الحق في كل ما كان
 تعالى الملك الحق ما عندكم من يد وواعند الله في ووضا في الله
 اموالهم في سبيل الله كمثل حبة تابتت في كل سبيل في كل سبيل
 ولله بضا خلفه في شفاء والله واسع علمه ويقون سيد الامور والملك
 محمد صلوات الله عليه وعلى اله واصحابه اجمعين في كل وقت
 اذا ما شاء ان يقطع عملها لا تحتل ولا صلح وعلما يتقى بعد موتها
 جاريتي في سبيل الله ووفق هذه السعادة العظمى والستيا الكبرى
 العلية العظيمة والحرة العظيمة ملكة الملكة في العبد والسيادات
 ناشرة الحسنات المحفوفة بعواطف الله الملك المستعلا ببلدا في وقت
 تقبل الله خيراتها وضاعف حسنتها وما امر لا طير الكا خرافة
 الفخار المرحوم المغفور سلطان احمد بن سياطر السعيد الشهيد
 لبرال سلطان السلطان بايزيد خان طاب ثراه وجميع الخيرات فانها
 تعالى عليها سلوك سبيل المرات لما علمت في الحق الذي كان اذ كان اولها
 وبينما ما ورثت لرحم الله عليها تكافؤ وجلال الطاف عليها انقضى

انبار لندقدن صکره فی الجملہ واقف تمام طور بشخص فیصلہ اولاد کنسنگ حسنات
 الیہ و ہر نہ حاصل اولیٰ شہ سہ جاہلہ و تسلیہ ایدہ و کتاتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 ایدہ و جاہلہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 ایدہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 بشخص حبیو بی فی حاکم کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 اسمی و ثمنی و قدر بقدر ایدہ بقدر ایدہ بقدر ایدہ و قرانک بقدر بقدر بقدر بقدر بقدر بقدر
 ناخیر ایدہ و متولیتہ سلیہ ایدہ متولیتہ سلیہ ایدہ متولیتہ سلیہ ایدہ متولیتہ سلیہ ایدہ
 اولاد الیہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 علمت خیر جنک مفصلہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 کون متولیتہ اولاد کنسنگ انبارہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 کلی و جزوی و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 نسنگ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 اولاد کنسنگ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 یلہ ایچ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 یوز قرقہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 وظیفہ سوا و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ

EV VKF 00020 00008 001

الیہ و ہر نہ حاصل اولیٰ شہ سہ جاہلہ و تسلیہ ایدہ و کتاتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 ایدہ و جاہلہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 ایدہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 بشخص حبیو بی فی حاکم کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 اسمی و ثمنی و قدر بقدر ایدہ بقدر ایدہ بقدر ایدہ و قرانک بقدر بقدر بقدر بقدر بقدر بقدر
 ناخیر ایدہ و متولیتہ سلیہ ایدہ متولیتہ سلیہ ایدہ متولیتہ سلیہ ایدہ متولیتہ سلیہ ایدہ
 اولاد الیہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 علمت خیر جنک مفصلہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 کون متولیتہ اولاد کنسنگ انبارہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 کلی و جزوی و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 نسنگ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 اولاد کنسنگ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 یلہ ایچ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 یوز قرقہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ
 وظیفہ سوا و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ و کتہ

EV VKF 00020 00008 001

وظيفه او لا وطعامي كجاولا وناظر اكله وظيفه او لا واطعام
 حتمى كاتبعه كجول وخدمته بش وقت صلته قائم او لا عذر شرعي غير
 سموع اوليه عذر شرعيه دخي نهر صال ك نصليه متولى عتيله
 يومي بلجو لقي ويلا برود بدلى وظيفه او لا وخدمته قائل او لا و
 صلح او لا وكلا جنك وظيفه مؤذ وظيفه او لا وطعام كجول
 وخدمته مكره عارت وارلكه وديرك انه او لا ماكونه من المبرور كجول
 النوبك لره حفظا يره وروك وقت وزيلا مبر كاتبعه قيدت شر وكلا
 اولان كسنا بنا را لغني له كور لينا طامنك سر ايد لغني كور
 اكله وظيفه او لا و شج طعامي ك طعام الا وخدمته كسنا
 مكتبه و لره دفتر لغني او لا و لغني كور و لغني كور و لغني كور
 قابل ايليانى ذرايه مكتبه و لغني كور و لغني كور و لغني كور
 خانه خاضر او لا جع كور و لغني كور و لغني كور و لغني كور
 كسنا ناز بصديك و نماز عصر قبل و نماز ايامه حاله و لغني كور
 و عصر غايزي قلدر قند صبره و صبا و قفده اندر لر ادا يره و كور اولان
 سر نوبتلا اوج حفت اتمك واكفا كسنا كجول و لغني كور و لغني كور
 وظيفه او لا و جمع كور في اشخ خليفه او لا و بلارك جليل اولان
 استا و كجول شور بالا و كنفرا تكبيله بر جوق وظيفه او لا و طعام
 و لغني كور و لغني كور و لغني كور و لغني كور و لغني كور

او نغز بيمه قات كيسو ايدلر شوا حسا افر كبر وقت انفر لغني كور
 او نغز لغني وقتش او نغز وكلا اوج لغني و اوج لغني و اوج لغني
 او نغز بيش لغني حجابي او نغز بيش لغني او نغز بيش لغني
 يومي لغني ويلا برود بدلى وظيفه او لا طعامي شج طعامي كجول
 مكره خبا خزان لغني اتمك و نغز كجول و طعام او نغز بيش لغني
 اولان لغني ميزانده طغز بر جود لغني لغني او نغز بيش لغني او نغز
 و لغني او لا كسنا حتمى نغز بيش لغني او لا خدمته مكره كجول
 صفه لغني و لغني لغني مكره كجول و كجول لغني و لغني لغني
 و و لا بصديك و وظيفه لغني كجول و لغني لغني و لغني لغني
 قوه لغني و لغني لغني كجول و لغني لغني و لغني لغني
 و اشجيك و وظيفه لغني كجول و لغني لغني او لا خدمته مكره كجول
 بر جوق شور ايسى و لغني لغني كجول و لغني لغني و لغني لغني
 غير لغني او لا و لغني لغني يومي لغني و لغني او لا و لغني لغني
 اوج چار برك و لغني لغني و لغني لغني او لا و لغني لغني
 و كاسه لغني و لغني لغني كجول و لغني لغني و لغني لغني
 قرعاني اندر بيش و لغني لغني او لا و وظيفه لغني يومي لغني و لغني لغني
 استا و كجول شور بالا و كنفرا تكبيله بر جوق وظيفه او لا و طعام
 و لغني كور و لغني كور و لغني كور و لغني كور و لغني كور

اورا که بگو کل بعدای اولور مردی بوز رفی حسیله بخت نیک بوز الفتن
 اولور و مردده سیر یاسه کمالیه که کله حسیله بخت نیک اکتی بوز رفی اولور
 و ذکر اولور بوز کجفت اتمک الی جفتی خدام اولور بوز کجفتی
 اولور و طهر حقیقی بوز نزل اولور و ایتمک اولور که انلی بخت نیک رفی اولور
 و بومی که بخت نیک بوز بوز کجفتی اولور رفی حسیله بخت نیک
 اکتی بوز رفی کجفتی اولور و بخت نیک بوز کجفتی اولور
 بخت نیک اولور مردی بوز رفی حسیله بخت نیک بوز کجفتی اولور
 و طهارت که بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک
 اوج بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک
 اکتی بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک
 و مسجد حرامی ای بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک
 اکتی بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک
 در سایه اکتی بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک
 اکتی بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک
 اکتی بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک
 بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک
 اکتی بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک
 اکتی بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک

EV.VKF.00020.00008.001

اورا که بگو کل بعدای اولور مردی بوز رفی حسیله بخت نیک بوز الفتن
 اولور و مردده سیر یاسه کمالیه که کله حسیله بخت نیک اکتی بوز رفی اولور
 و ذکر اولور بوز کجفت اتمک الی جفتی خدام اولور بوز کجفتی
 اولور و طهر حقیقی بوز نزل اولور و ایتمک اولور که انلی بخت نیک رفی اولور
 و بومی که بخت نیک بوز بوز کجفتی اولور رفی حسیله بخت نیک
 اکتی بوز رفی کجفتی اولور و بخت نیک بوز کجفتی اولور
 بخت نیک اولور مردی بوز رفی حسیله بخت نیک بوز کجفتی اولور
 و طهارت که بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک
 اوج بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک
 اکتی بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک
 و مسجد حرامی ای بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک
 اکتی بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک
 در سایه اکتی بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک
 اکتی بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک
 اکتی بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک
 بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک
 اکتی بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک
 اکتی بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک بخت نیک

EV.VKF.00020.00008.001

او ترا التشر من اللوح راجعاً ونزعت من كرا في جمعها ونزعت في الجواهر في اللوح
كيفية خي انما هو من خروج كرا في يوم نزل في جمعها وبارك في فضلها كرا
وقد لا حرمها في شئ من خروجها كرا في جمعها في اللوح في اللوح في اللوح
بمن لا في شئ من بغيرها او اشدها في وعيد فقط كرا في شئ من بغيرها
بخرج او اكثر من لوز التل في جمعها وخرج من لوز التل في جمعها في جمعها
التوقية الي اللوح في يوم نزل في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها
التوقية راجعاً في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها
نستكمل في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها
دخولها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها
او نحو كرا في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها
في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها
بمن لا في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها
وفا لا في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها
اولها واكثرها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها
وصلا في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها
دخولها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها
بمن لا في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها

بجمع ايداء في شئ من كرا في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها
ودخلها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها
و جامعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها
اخرا في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها
نسابها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها
فصارها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها
معتبرها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها
ولا يملكها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها
الولها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها
او في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها
تغييرها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها
واستعملها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها
ومخلفها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها في جمعها

EV.VKF.00020.00008.001

واجرا لواقعة حينئذ على الله العلي الكبير فانزل الله لا يضيع أجر عمل

لنتعشرون
تجائه
وجميع ذلك وقع التوقيع والتاريخ غرة في يوم الثالث والعشرون من شهر ربيع الأول

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين

بسم الله الرحمن الرحيم
محمد بن عبد الله
سر كايدار

بسم الله الرحمن الرحيم
محمد بن عبد الله
سر كايدار

بسم الله الرحمن الرحيم
محمد بن عبد الله
سر كايدار

بسم الله الرحمن الرحيم
محمد بن عبد الله
سر كايدار

بسم الله الرحمن الرحيم
محمد بن عبد الله
سر كايدار

بسم الله الرحمن الرحيم
محمد بن عبد الله
سر كايدار

بسم الله الرحمن الرحيم
محمد بن عبد الله
سر كايدار

بسم الله الرحمن الرحيم
محمد بن عبد الله
سر كايدار

بسم الله الرحمن الرحيم
محمد بن عبد الله
سر كايدار

بسم الله الرحمن الرحيم
محمد بن عبد الله
سر كايدار

بسم الله الرحمن الرحيم
محمد بن عبد الله
سر كايدار

بسم الله الرحمن الرحيم
محمد بن عبد الله
سر كايدار

بسم الله الرحمن الرحيم
محمد بن عبد الله
سر كايدار

İstanbul'da Sinân-ı Erdebilî Tekkesi, Vakıfları ve Vakfiyesi*

Bilal Dedeyev**

Yusuf Küçükdağ***

Öz

İstanbul'un 1453'te fethinden hemen sonra Türk-İslâm anlayışına göre şehrin yeniden yapılandırılması çerçevesinde birçok dinî yapı kurulmuştur. Bunlardan biri de 16. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilen Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'dir. Bânîsi, 15. yüzyılın son çeyreğinde Erdebil'den Tebriz'e oradan da İstanbul'a göç edip burada yerleşen Sinâneddin Yûsuf-ı Erdebilî, bu sırada İstanbul'da bulunan Halvetî şeyhi Çelebi Halîfe'ye intisap etmiştir. Şeyhinin 903/1497'de vefatından sonra ise, yerine geçen Sünbül Sinân Efendi'ye (ö.936/1529) bağlılığını devam ettirerek bir Halvetî-Sünbülî şeyhi olarak yetişmiştir. İstanbul'da Ayasofya Câmii yakınında yaşadığı evine 923/1517'de yeni hücreler ilave ettirerek kendi tekkesini, 946/1539'da ise bu yapının vakfını kurmuş, vefat yılı olan 951/1544'e kadar burada Halvetî-Sünbülî Târîkatı adına faâliyet göstermiştir. Kendi soyundan gelen erkek çocuklar tekkenin şeyhliği ile vakfın mütevellîliğini yürütmüşlerdir. İşlevi, 1925'te tekkelerin kapatılması ile resmen son bulan Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'nin kuruluşundan bu yana dört defa yeniden yapıldığı tespit edilmiştir. 19. yüzyılda bir dönem Celvetî şeyhlerinin eline geçen Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'nin son şeyhliğini ise, bir Nakşibendî şeyhi olan Halil Sırrı Efendi yürütmüştür.

Anahtar kelimeler: Şeyh Sinân-ı Erdebilî, Sinân-ı Erdebilî Tekkesi, Şeyh Sinân-ı Erdebilî vakfiyesi, İstanbul.

The Sinân-ı Erdebilî Tekkah and its Waqf and Waqfiyya

Abstract

Immediately after the conquest of Istanbul in 1453, many religious structures were built as part of the reconstruction of the city according to Turkish-Islamic vision. One of them is the tekkah (Islamic monastery) of Sinan Erdebili, which was built in the first quarter of the 16th century. Sinan Erdebili, the builder of this tekkah, migrated from Ardebil to Tabriz, and from there to Istanbul in the last quarter of the 15th century. He devoted himself to the Sheikh Chelebi, the Khaliph of Khalveti in Istanbul. After his Sheikh's death in 1497, Erdebili continued his loyalty to Sünbül Sinan Efendi, who succeeded Sheikh Khaliph, and grew up as a Khalveti-Sünbülian sheikh. He established his own tekkah by adding new cells to his home that was in the vicinity of Hagia Sophia Mosque in 1517, and in 1539 he established the waqf of this Sufism (Islamic philosophy) structure. Until 1544, the year of his death, he had been in service there on behalf of the Khalveti-Sünbülian Order. His descendants carried on the management and the sheikhdom of the waqf. The tekkah, whose function officially ended with the closure of Islamic monasteries in 1925, was rebuilt four times since its establishment. One of the last sheikhs of Sinan-i Erdebili Tekkah, which was captured for a while by Calveti sheikhs in the 19th century, was Khalil Sirri Efendi who served as a Naqshbandi sheikh.

Keywords: Sheikh Sinan Erdebili, The Sinan-ı Erdebili Tekkah, The Waqf of Sheikh Sinan Erdebili, Istanbul.

* DOI: DOI: 10.16971/vakiflar.683960

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Şubat 2020 / February 2020

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Mayıs 2021 / May 2021

** Doç. Dr., Bakü Mühendislik Üniversitesi, Umumi Fenler Bölümü, Bakü/AZERBAYCAN,
e-mail: bdedeyev@beu.edu.az; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5652-7811>.

*** Prof.Dr., K.T.O. Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, Konya/TÜRKİYE
e-mail: yusufkucukdag@hotmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8360-3127>.

Giriş

Hız. Peygamber'den itibaren varlığı bilinen vakıf, VIII. yüzyıl ortalarından beri bütün İslâm memleketlerinde çok büyük önem kazanmış, sosyo-ekonomik yönden toplumda derin etkiler bırakmış (Yediyıldız, 2012: 479-486) bir teşkilatlanma olarak nitelendirilebilir. İslâm'da vakıf, bir şahsın Allah'ın mülkü hükmünde sayılacak surette bir bina, arsa veya aleti ferdi mülkü olmaktan çıkararak toplumun yararına tahsis etmesidir. Bazı araştırmalarda vakıflar, din adamlarına mahsus, yalnız mescit ve câmi tesis eden ve çoğu zaman keyfi tasarrufları için kullanılan dinî kurum olduğu iddia edilmiştir (Azerbaycan Tarihi, 1958: 130-131; 1994: 255-256; Musevi, 1967: 40-44). Ancak buna şiddetle itiraz eden birçok ilim adamına göre vakıflar sadece mescit ve câmi bina edilmesi değil, aynı zamanda eğitim, ilim, sanat, sağlık hizmetleri gibi geniş yelpazede bayındırlık hizmetleri için kurulmuştur (Berki, 1962: 19; Ülken, 1970: 15-16). Bu şekilde vakıf anlayışı, İslâmiyetin yayılmaya başlamasından çok sonra Müslüman olan toplumlarda, özellikle Türklerde devam ettirilmiştir.

Osmanlı Devleti, vakıflardan geniş çapta yararlanan bir cihan devleti olmuştur. Batılı bazı tarih araştırmacılarına göre, Osmanlı Devleti'ndeki gayrimenkullerin büyük bir kısmını vakıflar teşkil ediyordu (Köprülü, 1942: 1). İslâmî değerlere sıkı bir şekilde bağlı olan Osmanlı toplumunda tekke ve zâviyelerin rahat bir şekilde işlevlerini yürütmeleri için vakıflardan azami derecede yararlanılmıştır. Özellikle, İstanbul'un fethinden hemen sonra şehrin yeniden imarı için zengin vakıfların tesisi yönüne gidilmiş, bu sayede yeni sosyal kurumlar teşkil olunmuştur. Bunlardan biri de Sinân-ı Erdebilî Tekkesi Vakfı'dır. Tekke ile vakfın kurucusu Halvetî-Sünbülî ileri gelenlerinden Şeyh Sinâneddin Yûsuf Erdebilî'dir. Bu durum, Osmanlılar ile Azerbaycan halkı arasındaki sosyokültürel ilişkilerin gelişimi açısından önem arz etmektedir. Azerbaycan orjinli Safevîye (Dedeyev, 2008: 205-223), Halvetîye (Dedeyev, 2009: 91-106) ve Hurufîlik (Dədəyev, 2017: 30-44) gibi tasavvufi kurumlar esas olarak 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde yayılmaya başlamıştır. Öyle ki bu dönemde özellikle yeni fethedilen İstanbul, Azerbaycan'da alt yapısı oluşturulan tasavvuf hareketlerinin de yayıldığı saha olmuştur. Fethinden hemen sonra Halvetîlik İstanbul'da II. Bâyezîd döneminde (1481-1512), Muhammed Bahaüddin-i Erzincanî'nin halifesi Çelebi Halîfe diye meşhur Şeyh Mehmed Cemâlî'nin faaliyet ve çabaları sonucu ortaya çıkmıştır (Hulvî, 1993: 427). Bundan sonra Osmanlı Devleti'nin her tarafında yayılmaya başlayan Halvetîlik, Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ve Kanunî Sultan Süleyman zamanında (1520-1566) devletten daha fazla destek görmeye başlamıştır. Halvetîlerin Osmanlı'da yükselmesinin önemli nedenlerinden biri de 16. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da kurulan Safevî Devleti'dir. Safevîlerin baskılarına dayanamayan Azerbaycan'daki Halvetîler, kendilerine yakın buldukları Osmanlı Devleti'ne göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu durumda Osmanlı Devleti de, topraklarında tehlikeli bir boyut alan Safevî propagandalarının karşısına Halvetîlerle çıkmaya çalışmıştır. Bu durum, II. Bâyezîd döneminden itibaren bir kültürel önlem şeklinde hayata geçirilmiştir (Küçükdağ, 1999: 277-278).

Yavuz Sultan Selim'e kadar İstanbul'un ilk ve tek Halvetî Tekkesi, Koca Mustafa Paşa Hânkahı iken onun döneminde sayıları artırılarak buralara zengin vakıflar tahsis edildi. Bunlardan üçü Veziriazam Pirî Mehmed Paşa tarafından İstanbul'da yaptırıldı (Küçükdağ, 2017: 204-211). Halvetîlerin yapılanmasına devlet desteği, Kanunî Sultan Süleyman zamanında da devam etti. Halvetîye'nin İkinci Pirî olan Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî'ye (ö. 870/1466) ait İstanbul'un çeşitli kütüphanelerinde bulunan 12 eserden 10'u aynı yılda istisah edildi. 1533 istisah tarihli olan bu eserler (Musayeva, 1986-1987: 990-991), Kanunî döneminde geniş kitlelere ulaştırılmış olmalıdır. Bu da Osmanlı Devleti'nin Halvetîye'ye verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Şeyh Sinân-ı Erdebilî Tekkesi ile vakıfları hakkında Azerbaycan'da ciddi anlamda geniş çaplı mustakil bir araştırma yapılmadığı görülmektedir. Türkiye'de ise bu konuda Baha Tanman, Fatih Köse ve Ayşe Bölükbaşı başta olmak üzere birçok çalışma dikkat çekmektedir.¹ Bunun için tespit edilen yeni bilgiler ışığında Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'nin kuruluşu, vakıfları ve vakfiyesinin incelenmesi yönüne gidilmiştir.

Konu ile ilgili bilgiler, temelde Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)'ndeki vakıf belgeleriyle o dönemde yazılan kaynaklardan alınmıştır. Bunlardan Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'ne ait evâil-i Şaban 946/12 Aralık 1539 tarihli vakfiyenin Arapça sureti ve İstanbul Kadı Sicilleri'ndeki bilgi ve belgeler önemlidir. Ayrıca, Şeyh Sinân-ı Erdebilî ve onun meşrebini devam ettiren diğer aile efradına dair bilgiler veren Taşköprü-zâde Ahmed (ö. 968/1561), Mehmed Mecdî (ö. 999/1591), Nev'î-zâde Atâî (ö. 1045/1635), Cemâleddin-i Hulvî (ö.1064/1654), Evliya Çelebi (ö. 1095/1684), Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1144/1731) ve Hüseyin Ayvansarâyî'nin (ö. 1201/1787) eserlerinden öncelikle yararlanılmıştır. Tabii ki, son dönem Osmanlı yazarlarından olan Mehmed Süreyyâ (ö. 1326/1909), Tabibzâde Mehmed Zâkir Şükrü Efendi (ö. 1342/1924) ve Hüseyin Vassâf'ın (ö.1929) çalışmaları ile konuya dair kaleme alınmış muhtelif kitap ve makaleden de istifade edilmiştir.

1. Sinân-ı Erdebilî Tekkesi

1.1. Vâkif Şeyh Sinân-ı Erdebilî

Tebriz'den 15. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'ne gelerek yeni başkent olan İstanbul'a yerleşen Şeyh Sinâneddin-i Yûsuf'un yaptırdığı tekkeye ait evâil-i Şaban 946/12 Aralık 1539 tarihli Arapça vakfiye suretinde adı "Sinân bin Abdülmü'în-i Erdebilî" (VGMA, 946/1539: 1), bu vakfiyenin özetlerinde ise "Şeyh Sinân eş-şehîr be-Erdebil Sinân" (İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1970: 2; 2004: 2) olarak geçmektedir. Kendisini bizzat görmüş Osmanlı müellifleri ismini "Şeyh Sinâneddin Yûsuf-ı Erdebilî" (Taşköprü-zâde 1985: 317) veya "Şeyh Sinân-ı Erdebilî" (Mehmed Mecdî, 1989: 520) şeklinde kaydetmişlerdir. Nev'î-zâde Atâî (1989: 87) ise onun oğlu Şeyh Mehmed Efendi'den bahsederken babasının "Sinâneddin Yûsuf bin Hızır el-Acemî eş-şehîr be-Erdebil" olduğunu yazmaktadır. Muhtemelen Atâî'den naklen Ayvansarâyî (1985: 362) ve sonra da Mehmed Zâkir Şükrü Efendi (1980: 58) bu zâtı "Şeyh Yûsuf Sinâneddin-i Erdebilî ibn Hızır" olarak zikretmişlerdir. Şimdilik hakkında ilk bilgi, muasırı Taşköprü-zâde'nin (1985: 317) Şekâiku'n-Nu'mâniye adlı eserinde; "Halvetî Şeyh Çelebi Halîfe'nin mürîdlerinden olup, Ayasofya yanında zâviyesi vardı. 951/1544-1545 yılında vefât itdi" şeklinde geçmektedir. Mehmed Mecdî (1989: 520) ise Şekâik Tercümesi'nde "Ekâbir-i meşâyihden Çelebi Halîfe'nin hizmetinde tarîk-ı tasavvufu tahsîl eyledi. Mahrûse-i Konstantiniyye'de Ayasofya Câmî-i şerîfi kurbunda... olan zâviyede ölünceye degin tâlibleri irşâd edüp zühd ve ibâdete iştigâl üzere idi... 951'de vefât itdi" bilgisini vermektedir. Sinân-ı Erdebilî hakkında daha geniş bilgiyi ise aşağıda zikredilen Hulvî'nin *Lemazât* adlı eserinden elde etmek mümkündür.

Genellikle dönemin kaynaklarında geçen bilgilerden anlaşıldığına göre Halvetî Tarikatı'nın Sünbülî kolunun şeyhlerinden olan Sinân-ı Erdebilî, 951/1544-1545 yılında yaşı 100'e ulaşmak üzere iken vefat ettiği dikkate alınır, tahminen 851/1447-1448 yılında Erdebil'in Râmiyye köyünde dünyaya gelmiş; ilk öğrenimini orada yapmış, daha sonra eğitimine Tebriz'de devam etmiştir. Bu ilim merkezinde bulunduğu sırada sık sık Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî'nin seçkin halifelerinden Dede Ömer-i Rüşenî'nin (ö. 892/1487) sohbetlerine katılarak bir süre ona hizmet etmiştir. Hulvî'nin (1993: 439-440) belirttiğine göre; "Sinân-ı Erdebilî bir gece rüyâ görüp, tabirini rica etmek üzere Şeyh'in huzûruna geldi. Dede Hazretleri, rüyâsını

1 Bk. Yılmaz (1980: 283); Tanman (1994: 567-568); Öngören (1996: 32-33; 2016: 52-53); Köse (2012: 94-98; 2018: 856-858); Bölükbaşı (2015: 60-61, 63, 83, 86, 94, 102, 114, 135-136).

dinleyip... Senin istediğin irfandır, o da Pîr Muhammed-i Erzincanî'de idi. Şimdi ise Çelebi Halîfe'dedir. O ise Rum diyarındadır. Senin bu rüyânın tabiri onlara nasib olacaktır" deyip onu bu sırada İstanbul'da bulunan Çelebi Halîfe'nin yanına göndermiştir.

Çelebi Halîfe'nin Sultan II. Bayezid'in daveti üzerine Amasya'dan İstanbul'a gelişinin 1486'dan birkaç sene önce olduğu (Küçükdağ, 1995: 24-28; Çakmak, 2003: 185-186) ve Dede Ömer-i Rûşenî'nin ise 1487'de vefat ettiği (Musabeyli, 2014: 41; Uzun, 1994: 82) dikkate alınır, Sinân-ı Erdebilî'nin 1485-1487 yılları arasında İstanbul'a gelip yerleştiği söylenebilir.² Bu vesileyle o, Çelebi Halîfe'ye intisap etme fırsatını bulmuş; kendisine Halvetiye'nin tarikat âdab ve erkânı talim edilmiş; sonra hilafetle görevlendirilmiştir (Hulvî, 1993: 440). Şeyhinin 903/1497'de ölümünden sonra ise, yerine geçen Sünbül Sinân Efendi'ye (ö. 936/1529) bağlılığını devam ettirmiş, onun yanında bir Sünbülî şeyhi olarak yetişmiştir (Ayvansarâyî, 1985: 362; Tanman 1994: 567-568). Şeyh Sinân-ı Erdebilî, bu durumda Sünbül Sinân Efendi ile pirdaş olup, aynı dönemde yaşamışlardır. İkisinin de aynı çizgide ve isimlerinin Sinân olması nedeniyle bazı kaynaklarda birbirine karıştırılarak aynı şahıs gibi gösterilmiştir (Müstakim-zâde, 2000: 260b).

Şeyh Sinân-ı Erdebilî, İstanbul'a geldikten bir süre sonra kendisine verilen nezir ve sadakalar ile Ayasofya Câmii yakınında bir zâviye yaptırmış, bu mâbedin yanında yer aldığından âyinleri zikredilen tekkede değil, kürsü şeyhi olduğu Büyük Ayasofya Câmii'nde icra etmiştir.³ Bu zâviye, 1527 tarihinden sonra Sinân-ı Erdebilî Tekkesi adıyla ün kazanmıştır (Ayvansarâyî 1985: 362; Tanman 1994: 568). Böylece Sinân-ı Erdebilî, Halvetiye'nin Sünbülî kolu şeyhi olarak ömrünün sonuna dek burada göreve devam etmiştir. Ayvansarâyî, *Vefeyat-nâme* adlı eserinde henüz bize ulaşmayan bazı risalelerinin olduğunu belirtmiştir (Ayvansarâyî'den naklen Vassâf, 2006: 332). E. Nesirov ise Kahire'deki Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü'nde kayıtlı olan *Risâle fi-Devrani's-Sûfiyye* adlı eserin Arapça'dan Türkçe'ye tercümesinin ona ait olduğunu bildirmektedir (Nesirov, 2011: 118).

Sinân-ı Erdebilî'nin Mehmed, Mustafa ve Ahmed Çelebi isimlerinde üç oğlu ile Müslime Hâtûn ve Rahîme adlarında iki kızı bulunuyordu.⁴ Ömrü uzun olduğu için II. Bayezid, Sultan Selim ve Kanûnî Süleyman'ın saltanatlarına ulaşmıştır. Hulvî (1993: 440) naaşının *İstanbul surları dışında "Koşuyeri"* diye meşhur olan yerde kendilerine ait üzüm bağında defnedildiğini, vasiyeti gereği o bağın sonraları mezarlığa dönüştürüldüğünü yazmaktadır.⁵ Ayvansarâyî (1985: 362) 1766 yılında kaleme aldığı *Mecmûa-i Tevârih* adlı eserinde, "Topkapusu hâricinde İlyas-zâde Mescidi kurbunda medfundur..."; daha sonra kaleme aldığı *Hadîkâtü'l-Cevâmi'*de ise "...Topkapısı haricinde kendi vakf eylediği bağında medfundur" (Ayvansarâyî vd. 1281: 8) diyerek Hulvî'nin yazdıklarını teyit etmektedir. Hüseyin Vassâf (2006: 332) ise, 1925'te bitirdiği (Kara, 2006: 323) eserinde Sinân-ı Erdebilî Türbesi'nin Topkapı dışında Merkez Efendi'ye yakın bir mahalde, yol üstünde bulunduğunu, son dönem Osmanlı devlet adamlarından Yûsuf Ziyâ

2 Osmanlı arşiv belgelerinde Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti'nin Şûrâ-yı Devlet'e havale buyrulan 9 Mart 1337/9 Mart 1921 tarihli tez-kire mazbatasında Şeyh Sinân Erdebilî'nin yaşadığı dönemle ilgili rivayeten de olsa farklı bilgiler verilmektedir. Belgede "...Şeyh Sinân Erdebilî hazretleri... ve on üç evlâdıyla İstanbul'un fethinde ma'iyet-i şâhânede bulunarak on bir evlâdını şehîd vire-rek bilhassa Ayasofya Câmii'nin kadîm mescidinde odaları hîdemât-ı mesbûka-ı vataniyye ve dîniyyesine mükâfaten kendisine hânkah olarak tahsîs buyrulduğu.." cümlesinin devamında ise ordunun Çorlu'dan geçerken Şeyh'in kerameti ile bir hadis-i şerifi beyan eylediğine mükâbil Kemâller köyünün Hânkâh'a vakfedildiğinden bahs olunmaktadır (BOA. ŞD., nr. 203/10, v. 1). Oysa yukarıda geçen bilgilere bakılınca belgede belirtilenlerin pek doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Şeyh Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'nin 1539 tarihli vakfiye suretinde ve hatta vakfiyenin 953/1546 ile 1009/1600 tarihli Türkçe özetlerinde de zâviyeye vakfedilen mallar içinde Çorlu'nun Kemâller köyünün ismi geçmemektedir (VGMA, 946/1539: 1-2; *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* 1970: 2-3; 2004: 2-3). Buradan anlaşılabilir ki, belgede geçen bilgiler tarikat dâhilinde geç tarihlerle kadar ulaşan menkıbevi rivayetler olmalıdır.

3 Bk. Nev'î-zâde Atâî (1989: 87); Hulvî (1993: 439-440); Mehmed Süreyyâ (1996, C. 5: 1514).

4 VGMA 946/1539: 2; COA. TS.MA.e, nr. 1240-40.

5 Bk. Taşköprî-zâde (1985: 317); Mehmed Mecdî (1989: 521); Mehmed Süreyyâ (1996, C. 5: 1514).

Paşa (ö. 1929) tarafından tecdiden inşa edildiğini ve türbenin bir ziyaretgâh olduğunu belirtmektedir. Tanman'ın (1994: 568) belirttiğine göre, Sinân-ı Erdebilî'nin mezarı, 1950'lere kadar Topkapı dışında İlyaszâde Mescidi yakınında idi. Söz konusu mescidin yol genişletme çalışmaları sırasında yıktırılması sonucu o civarda bulunan mezarlarla birlikte taşınmıştır. Şeyh Sinân-ı Erdebilî Türbesi bir ziyaretgâh olarak şu anda İstanbul Topkapı'da Çamlık Mezarlığı'ndadır (Fotoğraf: 1).

1.2. Sinân-ı Erdebilî Tekkesi ile İlgili Tarihî Bilgiler

İnceleme konusu tekkenin Şeyh Sinân-ı Erdebilî tarafından yaptırıldığını dönemin kaynaklarının hemen tamamı zikretmekte ve İstanbul'da Halvetîliğin Sünbülî koluna ait en eski tasavvuf yapısı olduğunu kabul etmektedir. İnşası ile ilgili bazı farklı tarihlerin olmasına rağmen yapının mihrap duvarında bulunan ilk döneme ait Arapça manzum kitabenin (Fotoğraf: 2) son mısrasının ebced hesabıyla 934/1527-1528 yılını vermesi ve ilk defa Ayvansarâyî'nin (1985: 362; 1281: 8) iki farklı eserinde belirtilmesinden dolayı bazı araştırmacıların bunu esas almasına sebep olduğu görülmektedir (Tanman, 1994: 567; Bölükbaşı 2015: 61). Tabibzâde Mehmed Zâkir Şükrü Efendi ise (1980: 58), *Mecmû'a-ı Tekâyâ* adlı eserinde hiçbir açıklama vermeden "Târîh-i binâ-yı Tekye 924" yani 1518/1519 olarak kaydetmektedir (Öngören, 1996: 33; 2016: 52-53; Köse 2018: 857). Ayrıca, 923/1517-18 tarihli *Sofî Hayrüddin Vakfiyesi*'nin özetinde Ayasofya kapısı önünde Şeyh Sinân-ı Erdebilî'ye mahsus bir evin kayıtlı olduğu yazılmaktadır (*İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* 1970: 25). Yine, Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'ne ait evâil-i Şaban 946/12 Aralık 1539 tarihli vakfiyenin suretinde "...Vâkıfın, İstanbul mahallelerinden Ayasofya Mahallesi'nde gâyet güzel ve muhkem bir şekilde yaptırıp Rabbine yol arayanların kâffesine vakf itdüğü zâviye binâsının tamamıdır..." denmektedir. Yine bu mekânda şeyhe alt katta ibadet için bir oda, üst katta ise ailesi ile birlikte yaşaması için iki oda, bir mutfak, hamam ve bir su kuyusunun bulunduğu açıkça kaydedilmiştir (VGMA 946/1539: 1; *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* 1970: 3). Hulvî'nin de (1993: 440) "Şeyh Sinân-ı Erdebilî, bir müddet sonra Ayasofya Câmii yakınında, kendisine gelen nezirler ve sadakalar ile bir zâviye ve etrafına hücreler yaptırdı" diye belirtmesine bakılırsa, Şeyh Sinân'ın yaşadığı evini ilk başta zâviyeye çevirdiği; müritlerinin sayısı artınca ise, hücreler ilave ettirerek daha büyük tekke⁶ haline getirdiği söylenebilir. Bu durumda, Sinân-ı Erdebilî Zâviyesi'nin ilk kuruluşu, 934/1527-1528'den daha önce 923/1517-1518 tarihli olmalıdır.⁷ Şeyh Sinân-ı Erdebilî'nin oturduğu ev iken fiziki olarak büyütülmüş; zamanla Sinân-ı Erdebilî Tekkesi adıyla ün kazanmıştır. Yukarıda zikredilen 1539 tarihli vakfiye bilgilerinden şeyhin evine 23 ayrı hücre ilave edilerek burasının bir tekke haline getirildiği ve zengin vakıflarla donatıldığı anlaşılmaktadır.

Şeyh Sinân-ı Erdebilî ile ilgili bir başka mesele ise, icazet aldığı şeyhi Çelebi Halîfe'nin vefatından önce tekkesini kurduğu 923/1517-1518'e kadar olan 20 yıllık süredeki faâliyetidir. Konuyla ilgili kaynaklarda bu duruma dair hiç bir bilgi verilmemektedir. R. Öngören, Atâî'de geçen "...Küçük Ayasofya şeyhi iken 951 senesinde vefat etti" bilgisinden yola çıkarak Şeyh Sinan-ı Erdebilî'nin kendi tekkesini kuruncaya kadar Küçük Ayasofya Tekkesi'nde faâliyet göstermiş olabileceğini belirtmektedir. Yazar, 16. yüzyılın başlarında kiliseden tekkeye çevrilen Küçük Ayasofya'da (Köse, 2018: 861-862) kimin ilk postnişin olduğunun kaynaklarda zikredilmediğini öne sürerek muhtemel fikrini desteklemektedir (Öngören 1996: 33; Öngören 2016: 53).

6 Tekke, tarikat mensuplarının şehir ve kasabalarda oturup kalkmalarına, ayin icra etmelerine mahsus yere verilen addır. Zâviye ise tekkenin küçüğüne denilmiştir. Ufak farklarla bazen zaviye, hânkah, dergâh, asitane ve tekke yerine de kullanılmıştır (Pakalın, 1993: 445, 649).

7 Zaten, son dönemde şeyhlik yapan Halil Sırrı Efendi'nin torunu Halil Sırrı Gerçin'in, 23.07.2002'de *Radikal Gazetesi*'ne yaptığı açıklamada ellerindeki mevcut bilgiye göre bu tekkenin 1517'de kurulduğu bildirilmektedir.

Mevcut kaynaklardan anlaşıldığına göre, Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'nin kuruluşundan bu yana, gelişen bazı olaylar nedeni ile tadilatlar dışında dört defa yeniden yapımına gidilmiş ve tekke her dönem için gerekli olan dört ayrı görünümlü binaya sahip olmuştur. Bunlardan ilki hakkında vakfiyede geçen Şeyh Sinân-ı Erdebilî tarafından kendi evine 23 hücre ilave ederek muhtemelen klasik Osmanlı tekke mimarisine uygun bir şekilde yaptırdığı binadır. Bu ilk yapının plan veya şeklini gösteren herhangi bir bilgi şimdilik bulunmamaktadır. 16. yüzyılın son çeyreğinde III. Murad (1574-1595) ve III. Mehmed (1595-1603) dönemlerinde Ayasofya Câmii bitişiği ile etrafında yapılan tadilat işleri ve yeni türbelerin inşa edilmesi çalışmaları sırasında bu câmî civarında bulunan yapıların kaldırılmasına karar verilirken Şeyh Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'nin ilk yapısının da sökülerek câminin biraz daha uzağına yeniden yapıldığı görülmektedir. Nitekim 1595'te vefat eden III. Murad'a henüz türbe yapılmadan önce babasının türbesine defnedilmiş, türbesini yapan Mimarbaşı Davud Ağa 1598'de ölünce III. Murad'ın türbesi ancak dört yıl sonra, 1599'da tamamlanmıştır (Diker, 2010: 50-53). Özellikle III. Mehmed döneminde yapılan onarımlar ve yeni türbe inşaları nedeni ile Ayasofya Câmii'nin etrafındaki yeniden yapılanmalarla ilgili 1009/1600 tarihli *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'nde de epeyce bilgi bulunmaktadır. Burada Şeyh Sinân-ı Erdebilî Tekkesi vakfiyesinin özetinde geçen "...Hâlen Ayasofya etrafı emr-i Pâdişahî ile yıkıldıkda bile yıkılmışdır" cümlesinden anlaşıldığına göre söz konusu tekkenin ilk yapısı yukarıda anlatılan onarım işlerinden dolayı 16. yüzyılın sonlarında yerinden kaldırılmıştır. 1539 tarihli vakfiyede tekkenin fiziki durumu ile ilgili bilgi verilmekte ancak 1009/1600 tarihli defterdeki kayıta yapının özelliklerinden bahsedilmemektedir. Bu defterde Şeyh Sinân-ı Erdebilî Tekkesi binası dışında Ayasofya civarında bulunan "Vakf-ı Şeyh Sinân Halife bin Hızır, Vakf-ı Hacı Mahmud bin Nasuh el-Habbâz, Vakf-ı Hüseyin bin Abdullâh ve Şahzâde Zevce-i O ve Vakf-ı Mahmud bin Mustafa eş-şehîr bi-Frenk Sefer'e" ait olan yapıların da söküldüğü kaydedilmektedir (*İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* 2004: 2, 4). Bu durumda 16. yüzyılın ilk çeyreğinde yaptırılmış olan tekkenin eskiden bulunduğu yerden biraz uzağına kaydırılmış olduğu anlaşılmaktadır⁸. Yeni yapılmış olan Şeyh Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'nin bu ikinci binasının görüntüsü, eğer bu arada bir değişikliğe uğramamışsa, John Frederick Lewis'in 1838'de Londra'da yayımladığı *Illustration of Constantinople* isimli albümü ile günümüze ulaşmıştır (Lewis 1838'den naklen *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* 1970: 2, 4. dipnot). Bu albümde civarındaki evlerle beraber resimlenen bina eski Türk evlerini anımsatmaktadır. J. F. Lewis'in albümünde görüntülenmiş olan bu yapının da 1870 veya 1871 senesinde Ayasofya civarının tesviyesi sırasında bir daha yıkıldığı tekkenin bu dönemki şeyhi Mehmed Nûreddin Efendi'nin (ö. 1296/1879) 5 Safer 1292/13 Mart 1875 tarihli şikâyet dilekçesinden anlaşılmaktadır. Dilekçede "...bulunduğu dailerin arz ve şikâyete mecbûr iderek eğerçi defaatle virdiğim arzuhaller on dokuz Şevval doksan (10 Aralık 1873) tarihinde keşf-i müdüriyete havale olunmuş ise de anlar üzerine dahi birgûna icraata teşebbüs buyrulmamış⁹..." denmekte yeni yapının belirsiz nedenlerden dolayı keşfinin geciktirildiği dile getirilmektedir.¹⁰ Ancak bundan sonra 6 Cemazeyilevvel 1293/30 Mayıs 1876'da tekke için sekiz oda ve bir semâhâneli yeni binanın yapımına karar verilmiştir. Belgede yeni binanın 18.000 kuruluş masrafla müteahhit Andon Kalfa'ya yaptırılması, bu sürede tekkenin şeyhi Mehmed Nûreddin

8 İstanbul Kadı Sicilleri 25 Ramazan 1021/19 Kasım 1612 tarihli bir mahkeme kaydında Ayasofya Câmii kurbunda bulunan Medine-i Münevvere Vakfına aid bir arsanın kiralanmasından bahs olunurken bu arsanın bir tarafında Şeyh Erdebilî Sinân Zâviyyesi'nin bulunduğu bilgisi geçmektedir (*İstanbul Kadı Sicilleri* 45 2019: 138-139). Ayrıca Evliya Çelebi de 1630'larda İstanbul tekkelerini zikrederken Erdebilî Tekkesi'nin Ayasofya kurbunda bulunduğunu kaydetmektedir (Evliya Çelebi 1314: 320).

9 Başka bir belgede Şeyh Nûreddin Efendi'nin iki dilekçesi üzerine bu meselenin Şûrâ-yı Devlet'te görüşüldüğü bilgisi verilmektedir. Burada 24 Muharrem-20 Rabiulahir 1291/13 Mart-6 Haziran 1874 tarihlerindeki dört yazışmada kesin bir sonuca varılmaması Şeyh Nûreddin Efendi'nin şikâyetinde haklı olduğunu teyit etmektedir (BOA. ŞD. nr. 682-3).

10 BOA. ŞD. nr. 983-19, v. 4.

Efendi'ye ikameti için 400 kuruş kira parasının verilmesi ve ayrıca tekkenin Ziya Paşa'nın evine bitişik olmasından dolayı 60 lira akçe karşılığında yeni binanın 100 arşın mesafede yapılması teklifinin Şeyh tarafından kabul edilmediği de belirtilmektedir.¹¹ 15 Recep 1293/6 Ağustos 1876 tarihli başka bir belgeye göre ise, tekke binasının eski arsası üzerine yaptırılmasının kesinleştiği anlaşılmaktadır (COA. A.} MKT.MHM. nr. 481-7, v. 1-2). B. Tanman ise (1994: 568), son dönem Osmanlı arşiv kayıtlarına dayanarak, burada R. 1301/1885-1886 tarihinde üç erkek ile iki kadının ikamet ettiğini tespit etmiştir. Öyle ise tekke, 1876'tan kısa bir süre sonra yeniden inşa edilmiştir.

Hüseyin Vassâf (2006: 332) eserinin son cildinde 1920'lerden bahsederken "Bu dergâh (Erdebilî Tekkesi), Ayasofya Câmîi şerifîne karşıdır. Zamanımızda tecdîden inşâ olunmuşdur" bilgisini vermekle tekke binasının yeniden inşa edildiğinden, yani tekkenin günümüzde ayakta olan yeni yapısından bahsetmektedir¹². Son dönemde özellikle de 1910'dan sonra İstanbul tarihi incelenirken ortaya çıkan bilgiler ışığında bugünkü şekli ile Şeyh Sinân-ı Erdebilî Tekke binasının muhtemelen 1912 İshakpaşa yangınından sonra bir daha yapıldığı anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan 1086-87/1675-1677 tarihli *İstanbul Kadı Sicilleri'*nde bir olaya şahitlik etmiş birisi olarak bu dönemde tekkede şeyhlik yapmış Erdebilîzâde Şeyh Mehmed Efendi'den bahsedilirken, söz konusu tekkenin İshak Paşa Câmîi Mahallesi'nde bulunduğu bilgisi verilmektedir (*İstanbul Kadı Sicilleri* 2010: 93-94). Burası, Fatih döneminde (1444-1446,1451-1481) Ayasofya Camii Nahiyesi'nde bulunan 17 mahalleden biridir (Canatar, 2015: 236). İstanbul'da 1633 tarihinden 1922'ye kadar geçen 289 sene içinde 518 büyük yangın tespit edilmiştir. Her defasında geriye ciddi tahribat bırakan bu büyük yangınlardan biri de 17 Cemazeyilâhir 1330/3 Haziran 1912'de çıkan İshakpaşa yangınıdır. Ayasofya Câmîi civarındaki evlerin ahşap ve birbirine yakın olması, aynı zamanda sokakların darlığı, yangının geniş çevreye süratle yayılmasına neden olmuştur. Akşama kadar süren bu yangında esasen sekiz mahalle yani İshakpaşa, Nakilbend, Kapağası, Güngörmez, Küçük Ayasofya, Akbıyık, Seyithasan ve Kabasakal mahalleleri zarar görmüş; bazı çevre semtlerde toplamda 885 bina (Eyice, 2000: 539; Söğüt, 2019: 256-258), bir başka tespite göre ise (Şehsuvaroğlu, 2019) 1111 ev, 118 dükkân, altı cami, beş mektep, bir medrese, bir tekke ve üç hamam yanarak harabeye çevrilmiştir (Fotoğraf: 3). 1912'de İshakpaşa'da çıkan ve sekiz mahalleyi tahrip eden büyük yangından sonra yeniden yapılanmak için çeşitli imar planları hazırlanmıştır. En son 1916'da İsmail Canbolat Bey'in şehreminliği döneminde içinde Evkaf İnşaat Müdürü Kemaleddin Bey'in de bulunduğu uzman kişilerden oluşan bir komisyonun görüşüne göre İstanbul'un önemli yerlerinin düzenlenmesi için ileri sürülen plan ve projeler gereğince İshakpaşa yangınında zarar görmüş mahallelerin de bu plana uygun bir biçimde yeniden yapılanması öngörülmüştür (Söğüt, 2019: 263-267). Şeyh Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'nin günümüzdeki binası da muhtemelen bu yıllarda, yani 1916'tan hemen sonra yapılmış; Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar tarikat yapısı olarak kullanılmıştır.

1.3. Tekkenin Şuanki Mevcut Hali

Şu anda ayakta olan Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'nin binası dikdörtgen şeklinde yaklaşık 22x7 metrekaredir. Caferiye Sokağı üzerindeki cephede sivri kemerli ikiz pencerelerin taçlandığı cümle kapısının arkasında yapıyı iki kanada ayıran giriş taşılığı uzanmaktadır. Bu taşılığın solunda tevhidhâne, sağındaki iki

11 BOA. İ..ŞD.. nr. 31-1520, v. 1; Köse 2012: 96; 2018: 857.

12 Fatih Köse, yanlışlıkla Vassâf'ın verdiği bu bilgiyi tekkenin 1293/1876 senesinde yapılan binasına ait olduğunu belirtmektedir (Köse, 2012: 96; 2018: 857).

katlı tarafta ise zemin katta selâmlık birimleri ile mutfak, üst katta da haremlik bulunmaktadır. Yapının tevhidhâne kanadında Caferiye Sokağı tarafındaki cephede tekkenin ilk inşa tarihinin yazılı olduğu iddia edilen ufak boyutlu bir mermer levha üzerinde Arapça manzum kitâbesi hâlen mevcuttur. Kitâbenin yan taraflarında altta dikdörtgen ve demir parmaklıklı birer pencere, bunların üzerinde ise sivri kemerli tepe pencereleri vardır. Selâmlık ve hâremlik kanadında da her katta altışar dikdörtgen pencere yer almaktadır (Fotoğraf: 4 ve 5). Cumhuriyet döneminde tekke ve zâviyelerin kapatılmasından sonra tevhidhane bölümü kendi haline terk edilmiş olsa da haremlikte son şeyh Halil Sırrı Efendi'nin ailesi bir müddet daha ikamet etmiştir. 1970'lerde Akıncılar Derneği'nin İstanbul il merkezi olarak kullanılan bina, bu derneğin kapatıldığı 1980'den sonra Vakıflar İdaresi tarafından kiraya verildiği B. Tanman'ın (1994: 567) çalışmasında bildirilmiştir. Tekke, 1990'larda son şeyhin torunu Halil Sırrı Gerçin (ö. 2005) tarafından ev olarak kullanılmıştır (*Radikal Gazetesi*, 23.07.2002). Binanın terk edilen tevhidhâne kısmı 2009 yılında Türk Kültürüne Hizmet Vakfı tarafından onarımı yapıldıktan sonra bir süre Câferiye Tekkesi Mustafa Öncel Salonu olarak hizmet vermiştir (Fotoğraf: 6). Selâmlık ve hâremlik kısmında ise şu anda iki şirket faaliyet göstermektedir.

2. Sinân-ı Erdebilî Tekkesi Vakfiyesi

2.1. Vakfiye'nin Muhtevâsı

Şeyh Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'ne ait vakfiyenin aslı tespit edilememiştir. Sureti Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 571 nolu defterin 1. sayfasında kayıtlıdır. Evâil-i Şaban 946/12 Aralık 1539 tarihli bu Arapça vakfiye iki sayfadan oluşmaktadır.

Sinân-ı Erdebilî Tekkesi Vakfiyesi'nin Türkçe özeti 953/1546 tarihli *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'nde (s. 2-3) olup, sehven evâil-i Şaban 940 tarihli olarak kaydedilmiştir. İncelenen vakfiyenin Arapça olduğuna bakılırsa, vakif tahrir defterine kaydedilirken Türkçe'ye çevrilmiştir. Adı geçen defter 1970 yılında Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından neşredilmiştir.

Sinân-ı Erdebilî Tekkesi Vakfiyesi'nin ikinci Türkçe özeti 1009/1600 tarihli *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'nde olup sehven evasıt-ı Ramazan 967/9 Haziran 1560 yılında hazırlanıp tescil edilmiş olarak gösterilmiştir. Bu vakfiye özeti, Mehmet Canatar tarafından hazırlanan *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1009/1600 Târihli* adlı kitapta (s. 2-4) bulunmaktadır.

2.2. Vakfiye'nin Özellikleri

a) Tescil ve Tasdiki

Şeyh Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'nin 1539 tarihli vakfiyesini Ebüssuud Efendi¹³ Rumeli Kazaskeri iken hazırlamış ve tescil etmiştir.¹⁴

b) Zâviye için Vakfedilen Mallar

Sinân-ı Erdebilî, kendi adıyla anılan zâviyenin işlevini yerine getirmesi için İstanbul'un değişik yerlerinde bulunan çok sayıdaki gayrimenkulü vakfetmiştir (Bk. Tablo 1)

13 Ebüssuud Efendi, 30 Aralık 1490'da İstanbul yakınlarındaki Metris köyünde dünyaya geldi. Dönemin tanınmış ulemasından ders aldı. Çeşitli medreselerde görev yaptıktan sonra Kasım 1533'te İstanbul Kadılığı'na, Ağustos 1537'de Rumeli Kazaskerliğine, 1545 yılında da şeyhülislâmlığa atandı. O, bu görevini vefatına kadar (23 Ağustos 1574) sürdürmüştür (Akgündüz 1994: 365-366; Düzenli 2007: 21-31).

14 VGMA, 946/1539: 2.

Tablo 1. Şeyh Sinan-ı Erdebili Tekkesi Vakıf Gelirleri

1	İstanbul'da Edirnekapı Mahallesi'ndeki altı dükkânı, bir ekmekçi fırını, bir atdeğirmeni, bir su kuyusunu, bir bahçeyi, bir helayı, bir avluyu müstemil menzil.
2	Yenibahçe'de bulunan bir yer odası ile bir su kuyusunu içeren ev.
3	Tahtakale yakınındaki Hoca Keşkeş Mahallesi'nde bulunan iki yer odası ile iki çardağı içine alan ev.
4	Hoca Hayreddin Mahallesi'ndeki bir dükkân ile üç çardağı içeren ev.
5	Sultan Bayezid İmareti yakınındaki altı hücre ile bir su kuyusu ve bir helası bulunan ev.
6	İstanbul'da Darbhane yakınındaki Yeni Mahalle'de bir yer odası, bir hücre ve bir helayı muhtevi ev.
7	Sarıdemirci Mahallesi'nde bulunan iki dükkân ile birlikte ev.
8	İstanbul'da Balatkapısı yakınındaki dükkân.
9	İstanbul'da Selanik Mahallesi'nde bulunan sekiz hücre, dört dükkân, bir fırın, bir at değirmeni ve bir su kuyusu ile bir ahır içine alan ev.
10	Marola Mahallesi'ndeki Şahnışın olarak bilinen bir sofayı, üç çardağı ve bir ahır içeren ev.
11	Ayasofya Mahallesi'nde üzerinde bir çardağı bulunan bir ahır ile ev.
12	Galata Kulesi dışında Karaköy'deki dört dükkân.
13	Galata Kazası'nda Tophane'deki dört hücre.
14	Galata Yenikale dışındaki bir ekmekçi fırını ile iki çardağı, bir ahır, iki gölgeliği ve bir helası olan ev.
15	Ayasofya Mahallesi'ndeki Sinân-ı Erdebilî Zâviyesi'nin bitişiğindeki bir yer odasını, iki çardağı, halvetli bir hamamı, bir mutfığı, bir su kuyusunu, bir mahzeni, bir helayı müstemil evin tamamı olup adı geçen zâviyenin şeyhine meşruttur.
16	Yine aynı mahalledeki iki ahır ve bir çardağı müstemil diğer ev. Bu da vâkıfın oğullarına ve soyu kesilinceye kadar batından batna oğullarının oğullarına meşrut olup soyunun kesilmesinden sonra adı geçen evkâfa dâhil edilecektir.
17	Vâkıfın mal ve mülkü olan 10 adet bakır sahan, üç kazan, iki tencere, bir sacayağı, bir su küpü.
18	Vâkıf, Sarıdemirci Mahallesi'ndeki bir ahır ve bu ahırın üzerindeki bir odayı ve bunun üzerinde diğer bir odayı, bunun üzerindeki diğer bir odayı ve bir yer odasını, onun üzerindeki bir odayı ve üstteki bir sofayı ve bir helayı ve küçük bir avluyu müstemil menzil ve küçük bir avlusu bulunan evi. Vâkıf bu evi; Ayasofya evkafının mütevellisi ve Kemalzade İshak Çelebi'nin vekili Keresteci Abdullah oğlu Şüca'dan; onaltı bin gümüş dirheme satın alıp bu vakfiyede yazılı diğer evkafına ilhak eyledi.
19	Vâkıf, Sirozlu Mahallesi'ndeki bir yer odasını, bu odanın üzerinde bir çardağı ve bunun üzerinde diğer bir çardağı ve bir su kuyusunu ve bir helayı ve bir avluyu müstemil menzil ve Galata şehri haricinde Balık Pazarı'ndaki dükkân.
20	Gül Câmî Mahallesi'nde bir avlu içindeki dört hücre.
21	Ayrıntısı aşağıda verilecek olan kitaplar ki bunlar; beş Mushaf, Kur'an'dan 30 cüz, Enam sûresinden 10 cilt, bir Muhammedîye, başka bir hat ile yazılmış diğer bir Muhammedîye, Miftâhü'l-Cenne, Mevlüdü'n-Nebî'dir (VGMA 946/1539: 1-2; İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1970: 2-3; İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 2004: 2-3).

c) Daha Sonra Satın Alınan Gayrimenkuller

Tekkeye daha sonra birçok gayrimenkul satın alınarak vakfa gelir sağlandığı bazı belgelerden anlaşılmaktadır (Bk. Tablo 2).

Tablo 2. Şeyh Sinan-ı Erdebilî Tekkesi Vakfına Sonradan Dahil Olan Geyrimenkuller

1	Çorlu Kazası'na bağlı Kemâller köyü. Son dönem Osmanlı arşiv belgelerinden Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti'nden Şûrâ-yı Devlet'e havale edilen 9 Mart 1337/9 Mart 1921 tarihli tezkire mazbatasında Şeyh Sinân-ı Erdebilî'nin yaşadığı dönemle ilgili rivayeten de olsa verilen bilgiler içinde Osmanlı ordusunun Çorlu'dan geçerken Şeyh'in kerameti ile bir hadis-i şerifi beyan eylediğine mükabil Kemâller köyünün Hânkâh'ın tasarrufuna verildiğinden bahsedilmektedir. ¹⁵ Oysa Şeyh Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'nin 1539 tarihli vakfiye suretinde ve hatta 953/1546 ile 1009/1600 tarihli Türkçe özetlerinde zâviyeye vakfedilen mallar içinde Çorlu'nun Kemâllar köyünün ismi belirtilmemektedir. ¹⁶ Edinen bilgiye göre Kemâllar köyünün Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'nin vakfı olarak şimdilik ilk defa 1056/1646 tarihli belgede geçmektedir. ¹⁷ Sonradan evâil-i Rebiyülâhir 1091/1 Mayıs 1680, ¹⁸ 29 Cemaziyelevvel 1195/23 Mayıs 1781, ¹⁹ 9 Şaban 1284/16 Aralık 1867 ²⁰ ve 9 Mart 1337/9 Mart 1921 ²¹ tarihli belgelerden Kemâllar köyünün Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'ne ait vakf olduğu anlaşılmaktadır.
2	21 Muharrem 1180/29 Haziran 1766 tarihli belgede geçen bilgiye göre Galata sâhilinde Balıkpazarı yakınında vâki olan evkâfdan Şeyh Sinân-ı Erdebilî Vakfı'ndan olan kayıkhâne ve üstinde bulunan kayıkların sâkin olduğu on bir bâb oda. ²²
3	19 Muharrem 1217/22 Mayıs 1802 tarihli belgede geçen bilgiye göre Şeyh Sinân-ı Erdebilî Zâviyesi vakfı mülhakâtından Cihân Bey Vakfı'na ait iken satın alınan Balatkapısı dâhilinde el-Hâc İsa Mahallesi'nde bulunan bir menzil. ²³
4	5 Rebiulahir 1217/5 Ağustos 1802 tarihli belgede geçen bilgiye göre Şeyh Sinân-ı Erdebilî Zâviyesi mülhakâtından Sinân Bey Vakfı'ndan satın alınan Galata'da Eğrikapı dâhilinde Sultan Bâyezid Mahallesi'nde bir bâb menzil. ²⁴
5	30 Recep 1284/27 Haziran 1867 ve 19 Rabiylâhir 1284/20 Ağustos 1867 tarihli arşiv belgelerine göre önceleri Sinân-ı Erdebilî Tekkesi karşısında bulunan Elçili Dergâhı'na ait olup sonradan Sinân-ı Erdebilî Tekkesi Vakfı'na bağlanan Çorlu Kazası'na tâbi Türkmenli köyünde bağlar. ²⁵
6	7 Cemaziyelahir 1301/24 Nisan 1884 tarihli belgede geçen bilgiye göre Şeyh Sinân-ı Erdebilî Vakfı mülhakâtından merhûm Cihân Bey Vakfı'na ait iken satın alınan Galata'da Sultan Bâyezid Mahallesi'nde Yenişehirli sokağında vâki bir kıt'a menzil arsası. ²⁶

15 BOA. ŞD., nr. 203/10, v. 1.

16 VGMA 946/1539: 1-2; *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* 1970: 2-3; *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* 2004: 2-3.

17 BOA. A. {DVNSMHH.d... nr. 91-306.

18 *İstanbul Kadı Sicilleri* 55, 2019: 393-394.

19 BOA. C.EV. nr. 486-24594.

20 BOA. MVL. nr. 1036-89.

21 BOA. ŞD., nr. 203/10, v. 1.

22 *İstanbul Kadı Sicilleri* 76, 2019: 212-213-394.

23 *İstanbul Kadı Sicilleri* 82, 2019: 285-286.

24 *İstanbul Kadı Sicilleri* 82 2019: 333-334.

25 BOA.MVL. nr. 552-103; nr. 541-16.

26 *İstanbul Kadı Sicilleri* 100 2019: 243-244.

c) Devlet Tarafından Yapılan Yardımlar

Bazı belgelerden Şeyh Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'ne devlet tarafından da zaman zaman yardımların yapıldığı anlaşılmaktadır. Buna özellikle cüluslarda, bayramlarda ve yılbaşılarda sık sık raslanmaktadır. 1012/1603 tarihli bir belgede muhtemelen I. Ahmed'in 21 Aralık 1603'teki cülusundan sonra Şeyh Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'ne 15 altın para ihsan edildiği kaydedilmektedir. Belgede "Geçen cülusda verilmiş ise virile deyü buyruldu"²⁷ kaydına bakılırsa tekkenin bütün cüluslarda bahşiş aldığı anlaşılmaktadır. Yine kayıtlarda 29 Zilhicce 1258/31 Ocak 1843'te beş adet,²⁸ 1286/1869-70 yılında (Köse, 2012: 96) ve 9 Zilhicce 1325/13 Ocak 1908'de bir adet,²⁹ yine R.1325/1910 tarihinde beş adet olmak üzere devlet tarafından kurban bayramı dolayısıyla kurbanlık koyunun ihsân edildiği belirtilmektedir (Tanman, 1994: 568). Bunlardan başka yılbaşı için her sene "Muharremiye" olarak 30 kuruş paranın verildiği de bilinmektedir.³⁰ Ayrıca, Şeyh Sinân-ı Erdebilî Tekkesi Haremyn-i Şerifeyn Evkafı'na bağlı zaviyelerden olduğu için bazen bu yolla da hazineden yardımlar almıştır.³¹

Osmanlı maliyesinde ciddi payı olan tekke ve zaviyelerin gelir giderlerinin hesabı tutularak kontrol edilmekte idi. 01 Safer 1266/17 Aralık 1849 ve 20 Rebiyülevvel 1281/23 Ağustos 1864 tarihli Muhasebe kayıtlarında kontrol edilen tekkeler içinde Erdebilî Tekkesi'nin de ismi geçmektedir.³² Bazen Muhasebe zamanı mali durumları iyi çıkmayan tekke ve zaviyelere ihtiyaçları için ilaveten "zuhurât" adı ile destek verilmiştir. Erdebilî Tekkesi'ne 30 Zilkade 1273/22 Temmuz 1857 tarihinde 30 kuruş yardım yapıldığı kayıtlarda geçmektedir.³³

d) Mevkufâtla İlgili Şartlar

Sinân-ı Erdebilî Zâviyesi'ne ait vakfiye suretinde vakıf gelirlerinin dağıtımına dair bilgiler de bulunmaktadır. Öncelikle Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'nin şeyhi ve ailesi için bir evin tahsis edilmesi şartı konmuş; bu mekânda, şeyhe alt katta bir oda, üst katta ise ailesi ile birlikte yaşaması için iki oda, bir mutfak, hamam ve bir su kuyusu tahsis edilmiştir. Yine aynı mahalledeki iki ahır ve bir çardağı müştemil diğer evi de vâkıfın oğullarına ve soyu kesilinceye kadar batından batna oğullarının oğullarına meşrut olup soyunun kesilmesinden sonra adı geçen evkâfa dâhil edileceği şartı da vakfiyeye konmuştur. Vakfın gelirinden tamir giderleri ile mukâtaa bedelleri verilikten sonra kalan paradan öncelikle mütevelliyeye, tekkenin şeyhine ve cabiye her gün üçer dirhem verilmesi ve bunlardan artan paranın adı geçen zâviyede kalan fukarânın yemeğine sarf edilmesi de koyulan şartlardan biridir. Başka bir şart ise, zâviyeye gelen misafirlerle ilgilidir. Buna göre zâviyeye gelen misafirler ulema ve sâdâttan iseler üç gün üç gece, eğer halktan iseler ancak bir gün misafir edileceklerdir. Yine Şeyh Sinân-ı Erdebilî'nin Mustafa ve Ahmed adındaki iki oğlundan her birine günde birer dirhem verilmesi ve soyundan gelen kızlar zaruret içinde kalırlar, muhtaç olurlar ve dul kalırlar da meskene muhtac olurlar ise bu vakfın evlerinden birinde oturacaklardır. Ayrıca, Şeyh Sinân-ı Erdebilî tarafından tekkeye vakfedilmiş olan kitaplar ve mutfak eşyalarının zâviye içinde kullanılması şartı da konulmuştur.³⁴

e) Şeyhlik, Tevliyet ve Nezaret Cihetleri

Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'ne ait vakfiye suretinde şeyhlik ve tevliyet cihetleri hayatta olduğu sürece vâkıfın kendisinde olacak, onun ölümünden sonra bu görevler "oğullarından ve oğullarının oğullarından buna

27 BOA. AE.SAMD.I. nr. 1-6.

28 BOA. EV.d..., nr. 11962, v.3.

29 BOA.TS.MA.e nr. 1302-1, v. 1.

30 BOA. EV.d..., nr. 12138, v. 2; nr. 16555, v. 2; nr. 17470, v. 2; nr. 18951, v. 2; nr. 20050, v. 2.

31 BOA. EV.d..., nr. 17499, v. 2; nr. 19108, v. 2.

32 BOA. EV.d..., nr. 13935, v. 2; nr. 19108, v. 2.

33 BOA. EV.d..., nr. 16308, v. 2.

34 VGMA 946/1539: 2; *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* 1970: 2-3; *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* 2004: 3.

ehil bulunan en büyüğüne, eğer bu oğullarından irşâda ehil kimse kalmazsa meşîhatın vâkîf-ı *mez-kûrun hulefâsından ehil olana virilmesi...*"; nâzırlığın ise Rumeli kazaskerlerine ait olması kaydı bulunmaktadır.³⁵

Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'nde görev yapacak şeyhlerin aileden olduğu tekke ile ilgili arşiv belgeleri ve dönemin Osmanlı kaynaklarında görmek mümkündür. Aşağıda tespit edilen şeyhlerin biyografileri verilecektir.

1. Şeyh Mehmed Efendi: Tekkenin kurucusu olan Şeyh Sinân-ı Erdebilî vakfiyeyi tescil ettirirken büyük oğlu Şeyh Mehmed Efendi'yi mütevellî olarak tayin etmiştir. Bu konuyla ilgili bilgiler daha önce zikredilen Sinân-ı Erdebilî Vakfı'na ait evâil-i Şaban 946/12 Aralık 1539 tarihli vakfiye suretinde açık bir şekilde belirtilmektedir. Bu zatla alakalı şimdilik sadece Nev'îzâde Atâî'nin eserinde yarım sayfalık fakat yeteri kadar dolgun bilgi geçmektedir³⁶. Burada da onun için "*Erdebilîzâde Mehmed Efendi*" denmekte, yukarıda belirtilen vakfiye suretinde yazılanları teyit etmektedir (Nev'î-zâde Atâî, 1989: 87).

Erdebilîzâde Şeyh Mehmed Efendi, babasının ehl-i tasavvuf olmasından dolayı tahsiline önem verilmiş ve medrese eğitimini bitirdikten sonra İstanbul Kadısı Karasili Hasan Efendi'nin (ö. 957/1550) hizmetine girmiş; kısa bir süre sonra sahn müderrisi olan Arabzâde Abdülbâkî Efendi'ye yakınlık göstererek onun muidi olmuştur. Tarihî olayların seyrine bakılırsa bahsedilen bu gelişmeler 1537 yılından önce vuku bulmuştur.³⁷ Müderris olmak istemeyen Mehmed Efendi, babası gibi tarikat yolunu seçerek Sünbül Sinân Efendi'nin vefatından sonra onun yerine geçen Merkez Efendi'ye (ö. 959/1552) intisap etmiştir. Onun yanında bir Halvetî-Sünbülî Şeyhi olarak yetişen Erdebilîzâde Mehmed, 951/1544 yılında vefat eden babasının yerine İstanbul'daki Sinân-ı Erdebilî Zâviyesi'nin şeyhliğine atanmış; ömrünün sonuna kadar bu görevde kalmıştır.

Nev'î-zâde Atâî'nin zahîrî ve bâtınî ilimler sayesinde dönemin aziz kişilerinden olduğuna vurgu yaptığı Şeyh Mehmed Efendi, zâviye şeyhliğinin yanı sıra özellikle cuma günleri Ayasofya Câmii'nde vaaz eder, tefsir dersleri verir, hadislerden nakillerde bulunur, ayrıca müzakereli Arap dili ve edebiyatı dersleri yapardı. Muharrem 974/19 Temmuz-17 Ağustos 1566 tarihinde vefat etmiş ve Yenikapı haricindeki mezarlıkta defnedilmiştir (Nev'î-zâde Atâî, 1989: 87).

2. Mevlânâ Mustafa Çelebi: Şeyh Sinân-ı Erdebilî'nin 1539 tarihli vakfiye suretinde Mevlânâ Mehmed Çelebi, Mustafa ve Ahmed Çelebi isimlerinde üç oğlunun olduğu yazılmaktadır. Mevlânâ Mehmed Çelebi'nin vefatından hemen sonra, evâsit-ı Safer 974/1-10 Eylül 1566 tarihli başka bir belgede ise Erdebilîzâdelere ait Ayasofya-ı Kebir Mahallesi'ndeki dükkânların satılmasında aile büyüğü olarak "Mevlânâ Mustafa Çelebi ibn el-merhûm eş-Şeyh Sinân el-Erdebilî"nin ismi geçmektedir.³⁸ Belgede verilen bilgiye göre Mevlânâ Mehmed Çelebi'nin vefatından sonra onun yerine şeyhlik ve tevliyet işi kardeşi, yani Şeyh Sinân-ı Erdebilî'nin ikinci oğlu Mevlânâ Mustafa Çelebi'ye bırakılmıştır.

3. Hacı Pîrî ve Şeyh Mehmed Efendi (ö. 1057/1647): Osmanlı müellifi Şeyhî Mehmed Efendi (1989: 566-567), Erdebilîzâde Ahmed Efendi'den bahsederken, babası Şeyh Mehmed b. Hacı Pîrî'nin vefatından sonra zâviyede seccadenişin olarak vakıf işlerini de devraldığını yazmaktadır. Şimdilik bunun dışında Erdebilî Tekkesi'nin art arda postnişini olan Hacı Pîrî ve oğlu Şeyh Mehmed Efendi hakkında başka bilgi tespit edilememiştir.

35 VGMA 946/1539: 2; *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* 1970: 2-3; *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* 2004: 3.

36 Şeyh Mehmed Efendi hakkında ilk defa R. Öngören'in Doktora Tezi'nde Nev'îzâde Atâî'ye istinaden kısa bilgi verilmiştir (1996: 33-34).

37 Karasili Hüsameddin Hasan Çelebi, 944/1537 yılında İstanbul'da müderris iken art arda Bursa, Edirne ve son olarak İstanbul kadılığı yapmış; 952/1545 tarihinde İstanbul kadılığından azledilmiştir (Mehmed Mecdî 1989: 477).

38 COA. TS.MA.e, nr. 1240-40.

4. Erdebilîzâde Ahmed Efendi: Şeyhî Mehmed Efendi' nin eserinde Ahmed Erdebilîzâde, Ayasofya-yı Kebir Camii yakınında zâviyeleri olan Şeyh Mehmed Efendi b. Hacı Pîrî'nin oğlu olarak geçmektedir. 1017/1608 tarihinde medrese eğitimini tamamladıktan sonra Tophane'de bulunan Karabaş Zâviyesi'nin şeyhi olan Mükâşif Mehmed Efendi'den tövbe almıştır. 1036'nın altıncı ayında/17 Şubat-17 Mart 1627'de Nal Camii/Nallı Mescit'te³⁹ cuma vaizliği kendisine ihsan olunmuştur. 1057/1647 yılında babasının vefatından sonra zâviyelerinde seccadenişin olarak vakıf işlerini de üzerine almıştır. Muharrem 1068/9 Ekim-6 Kasım 1657'de Fakirzâde Şeyh Abdullah Efendi'nin yerine Fatih Camii'nde; Safer 1070/18 Ekim-15 Kasım 1659'da Mısırî Ömer Efendi'den (ö.1069/1658-59) sonra Süleymaniye Câmii'nde; Şevval 1074/27 Nisan-26 Mayıs 1664'te ise, Bosnevî Osman Efendi'den (ö.1664) boşalan Ayasofya-yı Kebir Câmii'nde vaizlik görevi verilmiş; Şaban 1080/25 Aralık-24 Ocak 1669'da vefat etmiştir (Şeyhî Mehmed Efendi 1989: 566-567; Mehmed Süreyya, C. 1. 1996: 174).

5. Şeyh Mehmed Efendi (ö.1100/1688-89): Erdebilîzâde Ahmed Efendi'den sonra büyük oğlu Mehmed Efendi yerine postnişin olmuştur (Şeyhî Mehmed Efendi, 1989: 567). Erdebilî Tekkesi'nin şeyhi olarak hakkında 1086/1675,⁴⁰ 20 Muharrem 1087/4 Nisan 1676,⁴¹ evail-i Rebiyülâhir 1091/ Mayıs başları 1680⁴² tarihli İstanbul Şer'îye Sicilleri'nde çok kısa bilgi verilmektedir.

6. Şeyh Mahmud b. Mustafa Efendi: Erdebilî ailesinin onuncu oğludur. Ayvansarâyî (Ayvansarâyî vd. 1281: 8), 1768'de yazmaya başladığı *Hadikatü'l-Cevâmi* adlı eserinde Erdebilî Tekkesi'ni anlatırken "Hâliyen zâviyenin şeyhi onuncu oğludur Mahmud ibn Mustafâ..." diye belirtmektedir. Tabibzâde Mehmed Zâkir Şükrü Efendi ise, eserinde Sinân-ı Erdebilî Tekkesi ile ilgili meşâyih silsilesini bazı eksiklerle gösterirken, takriben 1100/1688 yılında vefat eden Şeyh Mehmed Efendi'den sonra bu göreve ardıcıl olarak 6 ve 7. meşâyih sırası ile yeğenleri Şeyh Mehmed (ö.1173/1759-60) ve Şeyh Mahmud (ö.1183/1769-70) efendilerin geldiğini yazmaktadır (Tabibzâde 1980: 58). Ayvansarâyî'nin Şeyh Mahmud ibn Mustafa Efendi'yi onuncu oğul olarak göstermesi gerçeğe daha uygundur (şeyhlik sırası 11.). Bu durumda 1100/1688 yılında vefat eden Şeyh Mehmed Efendi'den sonra aileden olan daha iki kişinin şeyhlik yapması icap etmektedir. Ancak bu konuda şimdilik herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Sadece bu dönem *İstanbul Kadı Sicilleri*'nde Erdebilîzâdeler'den olup şahitlik yapmış iki kişinin ismi geçmektedir. Bunlar 16 Ramazan 1097/6 Ağustos 1686 tarihinde İbrahim Çelebi Erdebilîzâde⁴³ ve 4 Cemaziyelâhir 1102/5 Mart 1691 yılında ise, Ahmed Ağa Erdebilîzâde'dir.⁴⁴

Erdebilî Tekkesi'nin son dönem meşâyihini Tabibzâde Mehmed Zâkir Şükrü Efendi eksik olarak belirtmiş, bunlara bazı ilaveler eden Fatih Köse'nin tespitlerine göre ise tekkede toplam 16 postnişin irşad faaliyeti içinde bulunmuştur (Köse, 2018: 857). Fakat postnişin sayı 16 değil, 21 olmalıdır. Son dönem Osmanlı belgelerine göre Şeyh Mahmud Efendi'nin 1183/1769'da vefatından sonraki şeyhlerin silsilesi şöyledir: Vekil-i Şeyh Abdüllatif Efendi damad-ı Şeyh Mahmud Efendi (ö. 1207/1792), *Şeyh Seyyid Mehmed Nûreddin Efendi* (ö. 1802)⁴⁵, *Şeyh Seyyid Abdülgani Efendi* ibn Şeyh Abdüllatif Efendi (ö.1256/1840-41), Yeğeni Şeyh Seyyid Abdüllatif Efendi ibn Şeyh Mehmed Nûreddin Efendi (ö. 21 Cemaziyelâhir 1264/25

39 Günümüzde İstanbul Cağaloğlu'ndaki bu câmi, Bâbiâlf'de, İstanbul valilik binasının yakınında bulunduğu için *Bâbiâlf Mescidi* veya banisine nispetle İmam Ali Mescidi diye anılmışsa da bir zamanlar minaresinde bulunan nal şeklindeki izlerden dolayı halk arasında *Nallı Mescit* olarak tanınmıştır. Fatih Sultan Mehmed dönemine ait olan bu câmi, inşa edildiği dönemin mimarisine göre büyük ölçüde değişikliklere uğramıştır (Karakaya 2006: 348-349).

40 İstanbul Kadı Sicilleri 2010: 93-94.

41 İstanbul Kadı Sicilleri 18 2019: 94.

42 İstanbul Kadı Sicilleri 55 2019: 393-394.

43 *İstanbul Kadı Sicilleri BAB Mahkemesi № 46 2011: 543.*

44 *İstanbul Kadı Sicilleri BAB Mahkemesi № 54 2011: 204.*

45 İstanbul Kadı Sicillerinde geçen bilgiye göre 19 Muharrem 1217/22 Mayıs 1802 tarihinde daha hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen vefatından sonra olsa gerek 5 Rabiulâhir 1217/5 Ağustos 1802'de ise yerine Şeyh Seyyid Abdülgani Efendi'nin geçdiğine dair bilgi bulunmaktadır (*İstanbul Kadı Sicilleri 82 2019: 285-286; 333-334*).

Mayıs 1848), Şeyh Mehmed Nûreddin Efendi ibn Şeyh Abdüllatif Efendi (ö. 9 Safer 1296/2 Şubat 1879), önceki şeyhin kardeşi Şeyh Ahmed Rifat Efendi, Şeyh Mustafa Safvet Efendi ibn Mehmed Şakir Efendi, Emmizade Şeyh Mehmed Nûreddin Efendi (ö.17 Zilkade 1324/2 Ocak 1907), *Şakir Ağa* (Emmizade Şeyh *Mustafa Safvet Efendi*)⁴⁶, Nazif Efendi ve son şeyh Halil Sırrı Efendi (ö. 1932) (Tabibzâde, 1980: 58; Kamil, 1980: 283; Tanman, 1994: 568; Köse, 2012: 97-98).

Burada Vekil-i Şeyh Abdüllatif Efendi damad-ı Şeyh Mahmud Efendi ve sonra da oğlu Seyyid Abdülgani Efendi'nin şeyhliği ilk başta akılları karıştırmaktadır. Ayrıca kaynaklarda da bu mesele açıkca belirtilmediği için Şeyh Abdüllatif Efendi'nin Erdebilîzâde olduğuna dair şüpheler oluşmakta idi. Sadece Tabibzâde'nin eserinde geçen bu bilgi bazı araştırmacılar tarafından da aynen kabul edilmiştir (Tabibzâde, 1980: 58; Tanman, 1994: 568; Bölükbaşı, 2015: 61-63; Köse, 2018: 857). Ancak, *Şeyh Abdüllatif Efendi*'nin Çorlu'da Kemâller köyündeki vakfın malı olan bağ ve bahçelerine edilen müdahalelere karşı mahkemeye 1095/1781 tarihinde yazdığı dilekçesinde kendi imzasını "eş-Şeyh Abdüllatif Erdebilîzâde" diye yazması⁴⁷ ve ayrıca R. 26 Haziran 1332/ 9 Temmuz 1916 tarihli son dönem Osmanlı arşiv belgesinde tekkenin son şeyhi Halil Sırrı Efendi'den bahsedilirken de "Vakf-ı müşarun-ileyhin mütevellisi ve hânkâh-ı şerifin şeyhi Erdebilîzâde Halil Sırrı Efendi tarafından istid'a edilmesi..." diye belirtilmesi,⁴⁸ aslında Şeyh Abdüllatif Efendi'nin de Erdebilîzâde ailesi mensubu olduğuna işaret etmektedir. Öyle ise Şeyh Abdüllatif Efendi, muhtemelen Şeyh Mahmud Efendi'nin amcazadelerinden biri olup *Şeyh'in kızı ile* evlenince damad olarak vassaf edilmiştir.

Bir başka mesele ise meşreb olarak tarikat yolunda da bazı değişikliklere gidilmesidir. Uzun yıllar Halvetî-Sünbülî tekkesi olarak işlevini sürdüren bu dergâh 19. yüzyılda Celvetîlik hakim olmaya başlamıştır. Celvetî meşayihinden Abdurrahman Nesib Efendi (ö. 1258/1842) ve amcası Abdi Efendi'nin Erdebilî Tekkesi şeyhleri arasında yer aldığı ve Abdurrahman Nesib Efendi'nin babasının vefatı üzerine Hüdâî Tekkesi'ne şeyh olduğu kaynaklarda belirtilmektedir (Mehmed Süreyya, 1996: 95; Yılmaz, 1980: 283).

7. Halil Sırrı Efendi: Erdebilî Tekkesi'nin Osmanlı dönemindeki son şeyhi, kısa süre şeyhlikte bulunan babası Nazif Efendi'den sonra Halil Sırrı Efendi olduğu bilinmektedir. Vassâf (2006: 332) bu durumla ilgili şöyle demektedir: "Bu dergâh (Erdebilî Tekkesi), Ayasofya Câmii şerifine karşıdır. Zamanımızda tecdîden inşa olunmuş ve meşihatine Şeyh Sırrı Efendi nam zât tayin edilmiştir. Sırrı Efendi, (Nakşi) Erbili Şeyh Es'ad Efendi hulefâsından olup, âşık, mesleğine sadık, mültefit, hoş-gû bir zâttır".

Dedesı ile aynı ismi taşıyan torun Halil Sırrı Gerçin'e göre Şeyhliğin dedesine devredildiğine ilişkin ellerinde bulunan icazet belgesinde de şu ifadeler yer almaktadır: "Nakşibendi Târîkatı'na mensup sâlih evlat ki, (burada Halil Sırrı Efendi kastediliyor) bu fakirden, yüce târîkatı aldı... Böylece fakir sofilerle meclis kurduğunda kullara nasihat vermesi için ona izin verdim" (Radikal Gazetesi 23.07.2002). Buradan anlaşıldığına göre Halil Sırrı Efendi, uzun yıllar Halvetî-Sünbülî Zâviyesi olarak varlığını sürdüren ve 19. yüzyılda ise bir ara Celvetîlerin hakimiyeti altına giren bu dergâhta bir Nakşibendî şeyhi olarak görevini ifa etmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında tekke ve zâviyeler kapatılınca (1925) Erdebilî Tekkesi'nin de faaliyetine son verilmiş ve böylece tekkenin son şeyhi de Halil Sırrı Efendi olmuştur. Bu zât, 1932 yılında vefat edinceye kadar ailesi ile birlikte bu mekânda ikamet etmiştir.

46 10 Kânunısâni 1322/23 Ocak 1907 tarihli belgede Şeyh Mustafa Saffet Efendi'nin vefatından sonra onun yerine postnişin olarak tekke meşayihinin kararı ile soyun büyük evladı olan Şakir Ağa'nın geçtiği belirtilmektedir (COA.TS.MA.e nr. 1302-1, v. 2),

47 BOA. C.EV.. nr. 486-24594.

48 BOA. ŞD., nr. 203/10, v. 5.

Sonuç

Azerbaycan bölgesinden 15. yüzyılın son çeyreğinde gelen, Halvetî ileri gelenlerinden Şeyh Sinâneddin Yûsuf-ı Erdebilî tarafından İstanbul'da kurulan Sinân-ı Erdebilî Tekkesi ve hemen ardından tesis edilen vakıfları, Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar yaklaşık 500 yıl kadar varlığını sürdürmüştür. Bu durum, Osmanlı-Azerbaycan toplumları arasındaki sosyokültürel ilişkilerin gücünü göstermesi açısından çok büyük önem arz etmektedir. Genel olarak bakıldığında her iki coğrafyadaki bu ilişkiler ağının kurulmasında evvela Azerbaycan ve Osmanlı toplumunun aynı millet, din ve dili paylaşması ile genel yapı olarak ortak ahlâkî değerlere ve temel kültürel bütünlüğe sahip olması gelmektedir. Bu iki Türk bölgesi arasında 15. yüzyıldan başlayarak sosyokültürel ilişkilerin ortaya çıkmasında çok sayıda Azerbaycanlı ilim-irfân insanı rol oynamıştır. 923/1517'de kendi tekkesini kuruncaya kadar Küçük Ayasofya Câmii'nde kürsü şeyhi olarak faaliyet gösteren Şeyh Sinân-ı Erdebilî, bu tarihten sonra Ayasofya Câmii yakınında, kendisine gelen nezir ve sadakalar ile ikamet ettiği evine hücreler ilave ederek bir zâviye yaptırmış, bu tarikat yapısını zengin vakıflarla donatmıştır.

Kuruluşundan bugüne kadar dört defa yeniden inşa edildiği tespit edilmiş olan Sinân-ı Erdebilî Tekkesi, Ayasofya Câmii'nin çevresinde gerçekleştirilen tadilat ve tamirat nedeni ile 17. yüzyılın başları ve 19. yüzyılın son çeyreğinde iki defa sökülerek eski yerinden biraz uzakta tekrar yapılmış; 1912 İshakpaşa yangınında ciddi zarar görünce 1916'dan sonra günümüze ulaşan binası I. Ulusal Mimarlık Üslubu'nu yansıtabilecek şekilde yeniden inşa edilmiştir.

Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'nde vâkıfın koyduğu şartlar çerçevesinde şeyhlik ve mütevellilik görevleri Erdebilî ailesinden erkekler tarafından yürütülmesine riayet edilmiş ve 1517-1922 yılları arasında toplam 21 şeyhin görev aldığı ortaya çıkarılmıştır. Şeyh Sinân-ı Erdebilî dâhil tekke şeyhlerinin hemen hepsi devrin şartlarına uygun bir şekilde medrese eğitimi almış ilmiyeden kişilerdir.

Şeyh Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'nin evâil-i Şaban 946/12 Aralık 1539 tarihli Arapça vakfiyesinin aslı şimdilik tespit edilemese de sureti elimizdedir. Vakfiyede Şeyh Sinân-ı Erdebilî'nin kendisi, oğulları Mehmed, Mustafa ve Ahmed Çelebiler ve isimleri belirtilmeyen kızlarının olduğu, bir başka belgeden ise bu kızlarının isimlerinin Müslime Hâtûn ve Rahîme olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Yine vakfiye suretinde şâhitler belirtilmese de kadı olarak ismi geçen tarihî önemi haiz şahsiyetlerden uzun yıllar şeyhülislâmlık yapmış Ebüssuûd Efendi bulunmaktadır.

Sinân-ı Erdebilî Tekkesi şeyhleri, 20. yüzyılın başlarına kadar vakfiyedeki şartlara uygun bir şekilde uzun yıllar cuma günleri Halvetî-Sünbülî Tarikatı'nın ayinlerini sürdürmüş, ancak bu dergâh 19. yüzyılda önce Celvetîlerin sonra Nakşibendîlerin tasarrufuna girmiş; 1925 yılında tekke ve zâviyelerin kapatılması ile resmen işlevi son bulmuştur.

Kaynaklar

1) Arşiv Kaynakları

a. **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)**

BOA. Ali Emîrî Birinci Ahmed (AE.SAMD.I.) nr. 1-6.

BOA. Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı Muhimme Kalemi Evrakı(A.)MKT.MHM.)nr.481-7.

BOA. Bâb-ı Asafî Mühimme Defterleri (A.{DVNSMHM.d...}) nr. 91-306.

BOA. Cevdet Evkaf (C.EV..) nr. 486-24594.

BOA. Evkaf Defterleri (EV.d...), nr. 11962; nr. 12138; nr. 16555; nr. 17470; nr. 18951; nr. 20050; nr. 17499; nr. 19108; nr. 13935; nr. 16308.

BOA. İrade Şura-yı Devlet (İ..ŞD..) nr. 31-1520.

BOA. Meclisi-i Vala (MVL) nr. 1036-89; nr. 552-103; nr. 541-16.

BOA. Şura-yı Devlet (ŞD.) nr. 203-10; nr. 682-3; nr. 983-19.

b. **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e)**

TS.MA.e. nr. 1302-1; nr. 1240-40.

c. **Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA),**

VGMA. D. nr. 571, 1-2.

2. Yayımlanmış Arşiv Kaynakları

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 numaralı sicil (H. 1086- 1087 /M. 1675-1676). (2010). Haz. Salih Kahriman ve öte. İstanbul: İSAM Yay.

İstanbul Kadı Sicilleri BAB Mahkemesi 46 numaralı sicil (H. 1096- 1097 /M. 1685-1686). (2011). Haz: Sabri Atay ve öte. İstanbul: İSAM Yay.

İstanbul Kadı Sicilleri BAB Mahkemesi 54 numaralı sicil (H. 1102 /M. 1691). (2011). Haz: Hüseyin Kılıç ve öte. İstanbul: İSAM Yay.

İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 /M. 1608-1626). (2019). editör: Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ.

İstanbul Kadı Sicilleri 55 Rumeli Sadâreti Mahkemesi 127 Numaralı Sicil (H. 1090-1091 / M. 1679-1680). (2019). editör: Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ.

İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765- 1767). (2019). editör: Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ.

İstanbul Kadı Sicilleri 82 İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217/M. 1801-1803). (2019). editör: Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ.

İstanbul Kadı Sicilleri 100 Evkaf-ı Hümayûn Mahkemesi 673 Numaralı Sicil (H. 1300-1301 / M. 1883-1884). (2019). editör Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ.

İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli. (1970). Haz. Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay.

İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli. (2004). Haz. Mehmet Canatar. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay.

3. Araştırma ve İnceleme Eserler:

Akgündüz, Ahmet (1994). "Ebüssuûd Efendi". *İslâm Ansiklopedisi*, C. 10. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 365-371.

Azerbaycan Tarihi (En qedim zamanlardan XX. Asradek) (1994). Ed. Z. M. Bünyadov ve Y.B.Yusifov). Bakü: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.

Azerbaycan Tarihi (Üç ciltte) (1958).Ed. İ.A.Hüseynov ve vd. Bakü: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı.

Ayvansarâyî, Hâfız Hüseyin ve Ali Satı Efendi (1281). *Hadîkâtü'l-Cevâmi*. İstanbul: Matbaa-i Amire.

Ayvansarâyî, Hâfız Hüseyin (1985). *Mecmûa-i Tevârih*. Haz. Fahri Ç. Derin ve Vahid Çabuk. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay.

Berki, Şakir (1962). "Vakfın Lüzumu, Faydaları ve Vakıfları Teşvik". *Vakıflar Dergisi* 5. Ankara: Türkiye Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay. 19-21.

Bölükbaşı, Ayşe (2015). *XVI. Yüzyılda İstanbul'daki Halveti Tekkeleri*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.

Canatar, Mehmet (2015). "İstanbul'un Nahiye ve Mahalleleri". *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi-Siyaset ve Yönetim-2*, III. Ed. Feridun M. Emecen ve Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve İSAM Yay. 218-245.

Çakmak, Muharrem (2003). "Türk Mutasavvıf Şairi Aksaraylı Cemal Halveti". *EKEV Akademi Dergisi*. 16: 181-196.

Dedeyev, Bilal (2008). "Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 1/5: 205-223.

Dedeyev, Bilal (2009). "15-16. Yüzyıllar Osmanlı-Azerbaycan İlişkileri Bağlamında Osmanlı Devleti ve Halvetiye Tarikatı". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6/1: 91-106.

Dədəyev, Bilal (2017). "Hurufilik və Osmanlı dövləti". *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Xəbərlər-ictimai elmlər seriyası*, № 4. Bakü: 30-44.

Diker, Hasan Fırat (2010). *Belgeler Işığında Ayasofya'nın Geçirdiği Onarımlar*. İstanbul:Mimar Sinân Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Düzenli, Pehlul (2007). *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülİslâm Ebüssuud Efendi ve Fetvaları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Evliyâ Çelebî, Mehmed Zillî ibn Derviş (1314). *Seyahatnâme*. C. I. İstanbul: İkdâm Matbaası.

Eyce, Semavi (2000). "İshak Paşa Câmii ve Hamamı". *İslâm Ansiklopedisi*, C. 22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 538-540.

Gürses Söğüt, Sibel (2019). "1912 İshakpaşa Yangını ve Ayasofya Çevresinin Yeniden Düzenlenmesi". *METU JFA*, XXXVI/1: 251-280.

Hulvî Mahmud Cemâleddin (1993). *Lemezât-ı Hulvîyye ez Lemeat-ı Ulviyye*. Haz. Mehmet Serhan Tayşi. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay.

Kara, Mustafa (2006). "Hüseyin Vassâf'ın Sefine-i Evliya ve Gülzar-ı Aşk'ı". *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 17: 323-327.

Karakaya, Enis (2006). "Nallı Mescid". *İslâm Ansiklopedisi*, C. 32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 348-349.

- Karataş, Ali İhsan (2015). "Şeyhülislâm Esiri Mehmed Efendi ve Vakıfları". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24/2: 1-43.
- Köprülü, Fuad (1942). "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü". *Vakıflar Dergisi*, 2: 1-35.
- Köse, Fatih (2012). *İstanbul Halvetî Tekkeleri*. İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Köse, Fatih (2018). "İstanbul'da Tekke Olarak Kullanılan Roma ve Bizans Kilise Yapıları". *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi*. 4/2: 840-874.
- Küçükdağ, Yusuf (1995). *II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâli Ailesi*. İstanbul: Aksaray Vakfı Yay.
- Küçükdağ, Yusuf (2017). *Piri Mehmet Paşa*. Aksaray: Aksaray Belediyesi Yay.
- Küçükdağ, Yusuf (1999). "Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri". *Osmanlı*, C. I: 269–281.
- Lewis, J. F. (1838). *Illustration of Constantinople*. London.
- Mehmed Mecdî (1989). *Hadaiku's-Şakaik*. Haz. Abdülkadir Özcan. C. I. İstanbul: Çağrı Yay.
- Mehmed Süreyyâ (1996). *Sicill-i Osmanî*. Haz. Nuri Akbayer. C. I-V. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Musabeyli, Azade (2014). *Dede Ömer Ruşeni ve Külliyyatı*. C. I. Sumqayıt: Bilik Nəşriyyatı.
- Musayeva, Azade (1986–1987). *Şerk Elyazma Katalokları Esasında Azerbaycanlı Müelliflerin Elyazmalarının Toplu Kataloğu*. C. I-IV. Bakü: Azerbaycan Bilimler Akademisi Elyazmalar Enstitüsü.
- Musevi, Tağı (1967). *Bakü Tarihine Dair Orta Asr Senedleri*. Bakü: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı.
- Müstakim-Zâde, Süleyman Sadeddin (2000). *Mecelletü'n-Nisab*. (Tıpkı basım). Ankara: Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü Yay.
- Nəsirov, Elnur (2011). *Orta Əsrlərdə Yaşamış Azərbaycanlı Alimlər*. Bakı: Nurlar.
- Nev'î-zâde Atâî (1989). *Hadâiku'l-Hakâik fî-Tekmiletî's-Şakâik*. Haz. Abdülkadir Özcan. C. II. İstanbul: Çağrı Yay.
- Öngören, Reşat (1996). *XVI. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Öngören, Reşat (2016). *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Süffiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*. İstanbul: İz yayıncılık.
- Vassâf, Osmanzade Hüseyin (2006). *Sefine-i Evliya*. C. IV. Haz. Mehmet Akkuş ve Ali Yılmaz. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C. III. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.
- Şeyhî Mehmed Efendi (1989). *Vekâyiü'l-Fudalâ*. C. I. Haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yay.
- Tabibzâde Mehmed Zâkir Şükrü Efendi (1980). *Die İstanbuler Derwisch-Konvente und ihre Scheiche, Mecmû'a-i Tekâyâ*. Haz. M. Serhan Tayşi ve Klaus Kreiser. Freiburg.
- Tanman, M. Baha (1994). "Sinân Erdebilî Tekkesi". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C.VI. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yay. 567-568.
- Taşköprî-zâde, Ahmed Efendi (1985). *eş-Şakâiku'n-Nu'maniye*. Haz. Ahmed Subhi Furat. *İstanbul*: İstanbul Üniversitesi Yay.

Uzun, Mustafa (1994). “Dede Ömer Ruşenî”. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 81-83.

Ülken, Hilmi Ziya (1970). “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”. *Vakıflar Dergisi*. 9. Ankara: Türkiye Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.13-37.

Yediıldız, Bahaeddin (2012). “Vakıf”. *İslâm Ansiklopedisi*, C. 42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 479-486.

Yılmaz, H. Kamil (1980). *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Târîkatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

4. Elektronik kaynaklar

“Mavi altın kavgası”, *Vatan Gazetesi*, 20 Aralık 2010. <http://www.gazetevatan.com/-mavi-altin--kavgasi--347773-ekonomi/> (Erişim tarihi: 30.01.2019).

“Şeyh var, mürit yok”, *Radikal Gazetesi*, 23.07.2002, <http://www.radikal.com.tr/hayat/seyh-var-murit-yok-639041/> (Erişim tarihi: 30.01.2019).

Şehsuvaroğlu, Haluk Y., “Büyük İstanbul Yangınları: İshakpaşa Yangını”. <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/49828/001642013010.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim tarihi: 02.09.2019).

“Tarikat Şeyhlerinin “Modern Torunları”, *Haber 7.com*, 26.02.2006. <http://www.haber7.com/yasam/haber/140211-tarikat-seyhlerinin-modern-torunlari> Erişim tarihi: (30.01.2019).

“Tekkenin son lideri”, *Sabah Gazetesi*. 25.02.2006. <http://arsiv.sabah.com.tr/2006/02/25/gny/gny116-20060225-200.html> (Erişim tarihi: 30.01.2019).

Ekler

Ek 1. Evâil-i Şaban 946/12 Aralık 1539 tarihli Şeyh Sinân-ı Erdebilî Zâviyesi'nin Arapça vakfiye sureti, (VGMA, D. nr. 571, s. 1-2).

Ek 2. Sinân bin Abdülmûîn-i Erdebilî Zâviyesi'ne ait Evâil-i Şaban 946/12 Aralık 1539 Tarihli Arapça Vakfiyenin Tercümesi⁴⁹.

Hamd ve selât vecibesini edâdan sonra sadede gelince; Cenâb-ı Feyyâz-ı Kerîm iyi kullarından birini sevdiği vakit kalbini hidâyet ve yakîn nuruyla aydınlatır da o kul; Mevlâ-yı Mûte'âl'in muhabbet ve şevk-i envârına dalarak ni'meti tekarrüb ve devlet-i visâle mazhar oluncaya kadar sabah, akşam zikrullâh ile iştigâle giriverir. İşte yüksek şeyhlerin şeyhi, âriflerin mâbihi'l-iftihârı, sulehâ-yı sâlikinin muktedâsı ve aşağıda beyân edilecek olan vakıfdan ma'dûd Ayasofya civârındaki zâviyenin postnişini, şeyh-i şehîr Sinân bin Abdülmûîn-i Erdebilî mezkûr makâmın tâlibi bulunan zümreden olunca; bütün himmetini bu yola sarf etti ve şu âdî dünyanın bir ölüm yuvası ve bir belâ karargâhı olup bulutlar gibi geçici, çöldeki seraplar gibi aldatıcı olduğunu ve bu dünyada hiç bir kimse için bekâ olmayıp herkes fenâyâ mahkûm bulunduğunu ve akl-ı selîm sâhibinin ise hayatında ukbâsı için sadâkat ile azımlandığını, hayrât ve hasenât ile Rabbına yaklaştığını ve (vakfiyede yazılı) âyetile amel etmesi lâzım geldiğini yakînen idrak ettikten sonra elindeki malının temiz ve kıymetlilerini Rabbî yoluna bezl ile beraber tevfiik delilini refik kılıp hâl-i sıhhatinde bütün tasarrufât ve teberruâtı sahîh ve nâfiz bir vaziyette iken Cenâb-ı Hakk'a tekarrüb, rızâ-yı îlâhî'yi isticlâb ve (vakfiyede yazılı) âyetin sırrı zuhur ettiği bir günde azâb-ı elîm-i uhrevîden korunmak için vakf ve habs eyledi (bunlardan biri) vâkıfın; İstanbul mahallerinden Ayasofya Mahallesi'nde gâyet güzel ve muhkem bir şekilde yaptırıp Rabbına yol arayanların kâffesine vakf ettiği zâviye binâsının tamamıdır ki bu zâviye yirmi üç hücreyi müştemil ve mukâtaa-i senevîyesi onbeş dirhemdir. Vâkıf yine; şu vakfın kendisinden sudûruna kadar hakkı ve mülkü ve taht-ı tasarrufunda bulunan diğer bazı akarını vakfetti. O da şunlardır:

İstanbul'da Edirnekapısı Mahallesi'nde vâki bir taraftan Kômürcü Hamza mülkü ve üç taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd altı dükkânı, bir ekmeççi fırını, bir at değirmeni, bir su kuyusunu, bir bahçeyi, bir helâyı, bir avluyu müştemil menzilin tamâmı.

Yenibahçe'de vâki Hamâl Durmuş mülkü, Hamza mülkü vetaîk-i âmm ile mahdûd, bir yer odası ile bir su kuyusunu müştemil ve mukâtaa-i senevîyesi elli altı dirhem olan menzil binâsının tamâmı.

Tahtakale kurbunda Hoca Keşkeş Mahallesi'nde Yahudi İsak mülkü ve Yahudi Musa mülkü, tarîk-i âmm ve tarîk-i hâss ile mahdûd iki yer odasını ve iki çardağı müştemil menzilin tamamı.

Hoca Hayreddin Mahallesi'nde merhûm Mehmed Paşa binâsı ve iki taraftan merhûm Abdüsselâm Bey vakfı ve tarîk-i âmm ile mahdûd dükkânı ve üç çardağı müştemil senevî mukâtaası otuzaltı dirhem olan menzilin tamamı.

Merhûm Sultan Bâyezid Hân İmâreti kurbunda bir taraftan bu imâret, iki taraftan Trabzon'daki Hâtûniye İmâreti'ne ait vakıf ve tarîk-i hâss ile mahdûd altı hücreyi ve bir su kuyusunu ve bir helâyı müştemil ve mukâtaa-i zemîni senevî yüz sekiz dirhem olan menzil binâsının tamâmı.

İstanbul'da Darbhâne yanında Yeni Mahalle'de tarîk-i hâss ile yukarıda ismi geçen Hâtûniye vakfı ve Muslihuddin Bey mülkü ile mahdûd bir yer odasını, bir hücreyi bir helâyı müştemil ve mukâtaa-i zemîni senevî kırk altı dirhem olan menzil binâsının tamâmı.

Sarıdemirci Mahallesi'nde Yûsuf mülkü, merhûm Pîr Mehmed Paşa Vakfı ve iki taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd üzerlerinde bir çardak bulunan iki dükkânı müştemil, mukâtaa-i zemîni senevî kırksekiz dirhem olan menzil binâsının tamâmı.

İstanbul'da Balat kapısı kurbunda vâki Hüsnü mülkü ve merhûm Mustafa Paşa binâsı ve kale duvarı ve

49 Tercüme eden Abdullah Tanrikulu.

tarîk-i âmm ile mahdûd ve mukâtaa-i zemîni senevî yüz dirhem olan dükkân binâsının tamâmı.

İstanbul'da Selanik Mahallesi'nde tarîk-i âmm ve Yahudi Şanade mülkü ve kale duvarı ile mahdûd sekiz hücreyi ve dört dükkânı ve bir fırını ve bir at değirmenini ve bir su kuyusunu ve bir ahırını müştemil menzilin tamâmı.

Madolna Mahallesi'nde tarîk-i âmm ve Ferhad Ağa mülkü ve Yani mülkü ve Yarhisarlı Mevlânâ Muslihuddin vakfı ile mahdûd Şehnişîn nâmıyla marûf bir sofayı, üç çardağı, bir ahırını müştemil menzilin tamâmı.

Ayasofya Mahallesi'nde Aydın mülkü ve üç taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd, üzerinde bir çardak bulunan bir ahırını müştemil menzilin tamâmı.

Galata Kulesi hâricinde Karaköy'de Hasan'ın dükkânı ve tarîk-i âmm ve iki taraftan kale suru ile mahdûd dört dükkânın tamâmı.

Galata Kazâsı'nda Tophâne'de Şücâ dükkânı ve Nebâtî Zâviyesi vakfı ve Ali Çelebi mülkü ve tarîk-i âmm ile mahdûd dört hücrenin tamâmı.

Galata muzâfâtından Yenikale hâricinde bir taraftan deniz ve üç taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd bir ekmekçi fırını, iki çardağı, bir ahırını, iki gölgeliği, bir helayı müştemil menzilin tamâmı.

Sırası gelince aşağıda mufassalan beyân edilecek olan mezkûr zâviyenin mesâlihine bu akarâtı vakfetti.

Vâkif-ı müşârün-ileyh; emânetle marûf, diyânetle mevsûf bir mütevellî eliyle ve cibâyet işlerinde çalışkan, istikamet ve kifâyet gibi vecâib-i ahlâkiyeye riâyetkâr bir câbinin mübâşeret ve gayretiyle evkâf-ı mezkûrenin gelirlendirilmesini ve Cenâb-ı Hakk'ın rızık olarak verdiği vakfın galleden rakabenin tamîr masârıfı ve mukâtaa bedelleri verildikten sonra mütebâkî galleden mütevellîye hergün üç ve yine zâviye şeyhine her gün üç dirhem verilmesini ve bunlardan artanı da mezkûr zâviyede eğleşen fukarânın taâmına sarf edilmesini şart kıldı. Mezkûr vâkif şunları da vakfetti:

Ayasofya Mahallesi'nde mezkûr zâviye ve Hacı Kemâl mülkü ve iki taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd bir yer odasını ve iki çardağı ve halvetli bir hamâmı ve bir matbahı ve bir su kuyusunu ve bir mahzeni ve bir helâyı müştemil mukâtaa-i zemîni her sene yirmi dirhem olan menzil binâsının tamâmı olup mezkûr zâviye şeyhine meşruttur.

Yine aynı mahallede vâki Ayas mülkü ve tarîk-i âmm ve ikitaraftan mezkûr vâkifın vakfı ile mahdûd iki ahırını ve bir çardağı müştemil diğer menzilin tamâmı olup bu da oğullarına ve inkırâza kadar batından batna oğullarının oğullarına meşrût olup inkırâzından sonra evkâf-ı mezkûreye zam ve ilhâk edilecektir.

Tafsîlâtı ber-vech-i âtî olan kütüb-i şerîfe ki beş mushaf-ı şerîf, Kur'ân-ı Kerîm'den otuz cüz, sûre-i en'âmdan on cilt, bir Muhammedîye kitâbı ve başka bir hat ile yazılmış diğer bir Muhammedîye nüshası, Miftahü'l-Cenne kitâbı, Mevlüdü'n-nebî risâlesi olup vâkif bunları vakfeyledi.

Ve yine mal ve mülkü olan on aded bakır sahan, üç kazan, iki tencere, bir sacayağı, bir su küpü. Vâkifî mûmâ-ileyh zâviye şeyhliğini ve tevliyetini, şerâit ve zavâbıtın tebdil ve tağyîr vezâif ve masârifde ziyâde ve tenkis azil ve nasb salâhiyyetlerini ve sair tasarrufât-ı şer'iyeyi sağlığında kendisine, vefatından sonra sâir tasarrufât hâric olmak üzere yalnız meşihatle tevliyeti ilelebed üreyecek olan oğullarından ve oğullarının oğullarından buna ehil bulunan en büyüğüne, eğer bu oğullarından irşada ehil kimse kalmazsa meşihatın vâkif-ı mezkûrun hulefâsından ehil olana verilmesini ve oğullarının inkırâzından sonra tevliyet işini de İstanbul'da bulunacak olan hâkim-i şer'-i mübîne tefvîz edip hâkimin bu tevliyeti ehil ve müstehikkine tevcîh etmesini ve cibâyeti mezkûr zâviyede oturan fukaradan ehil olana verilmesini

ve Rumeli vilâyetinde kazasker bulunan zâtın da bu evkâf üzerine hasbı nâzır olmasını şart kıldı. Vâkif bunları vakf-ı sahîh-i şer'î ve habs-ı sarîh-i mer'î ile vakf ve habs idüp kâffesini mahdum-ı mükerrerleri Mevlânâ Mehmed Çelebi'ye meşru bir şekilde teslim ederek tevliyet işlerinde bu oğlunu kendisine şerik kıldı, o da bunları tesellüm-i sahîh-i şer'î ile tesellüm eyledi, teslim ve tesellüm işleri de dürüst ve meşru bir şekilde cereyan etti. Sonra vakıf işleri tamam olunca vakfın adem-i lüzumuna kâil olan İmâm-ı Âzam'ın kavline ittibâen vâkif bu vakfından rucû ile eskisi gibi kendi milkiyetine iade etmek istedi. Mezkûr Mehmed Çelebi de İmâmeynin ki İmâm-ı Ebû Yûsuf'la İmâm-ı Muhammed'in ictihadlarına istinâden vakfın lüzûmunu iddia ile mülkiyete iadeden imtinâetti. Neticede vakfiyenin belâsını imzâ eden hakimin huzurunda mürafaa oldular, fazla kemâlile mâruf olan bu hâkim vakfın lüzumuna kail olan müctehitlerin bu bâbdaki rey ve ictihatlarına müsteniden vakfın sıhhat ve lüzumuna hükm-i sahîh-i şer'î ile hükm ve tescil için icab eden şerâite riayet ettikten sonra tescil-i sahîh-i şer'î ile tescil etti, bu sûretle mezkûr evkâf bütün ârânın ittifak ettiği bir şekilde bir vakf-ı lâzım oldu ki, dünyanın son gününe kadar bunda temlik ve temellük, hibe ve irs cereyan edemez, bu minval üzere iştihad ve tahrir dokuz yüz kırk altı senesinin Şaban ayı bidayelerinde vâki' oldu.

Ek 3. Vâkıf tarafından bu vakfa âhiren ilhak ve ilâve edilip de bu vakfiyeye hâşiye olarak kaydedilen fıkraların tercümesi.

1- Vâkıf cibâyeti kaydıhayâtla emânetle muttasıf oldukça Mehmed bin Hayreddine şart kıldı (bu hâşiyenin tashîhan tahrîri hitam buldu, bunu Ebüssuud yazdı)

2- Bu vakfiyyede ismi geçen vâkıf Sarıdemirci Mahallesi'nde vâkı' Ayasofya vakfı ve mihterhâne ve doğramacı dükkânı ve kalaycı dükkânı ve tarîk-i âmm ile mahdûd bir ahır ve bu ahırın üzerinde bir odayı ve bunun üzerinde diğeri bir fevkânî odayı, bunun üzerinde diğeri bir fevkânî odayı ve bir yer odasını, onun üzerinde fevkânî bir odayı ve fevkânî bir sofayı ve bir helayı ve küçük bir havluyu müştemil menzilin tamâmını bütün hudûd ve küçük bir havluyu müştemil menzilin tamâmını bütün hudûd ve kâffe-i hukûkile vakfetti. Vâkıf bu menzili; Ayasofya evkâfının mütevellîsi ve Kemalzâde İshak Çelebi'nin vekîli Keresteci Şuca İbn Abdullah'tan; vaktinde geçen on altı bin gümüş dirhem bedelinde satın alıp bu vakfiyyede yazılı diğeri evkâfına ilhak-ı sahîh-i şer'î ile ilhâk eyledi. Tahrîr tamâm oldu. Bunu Ebüssuud yazdı.

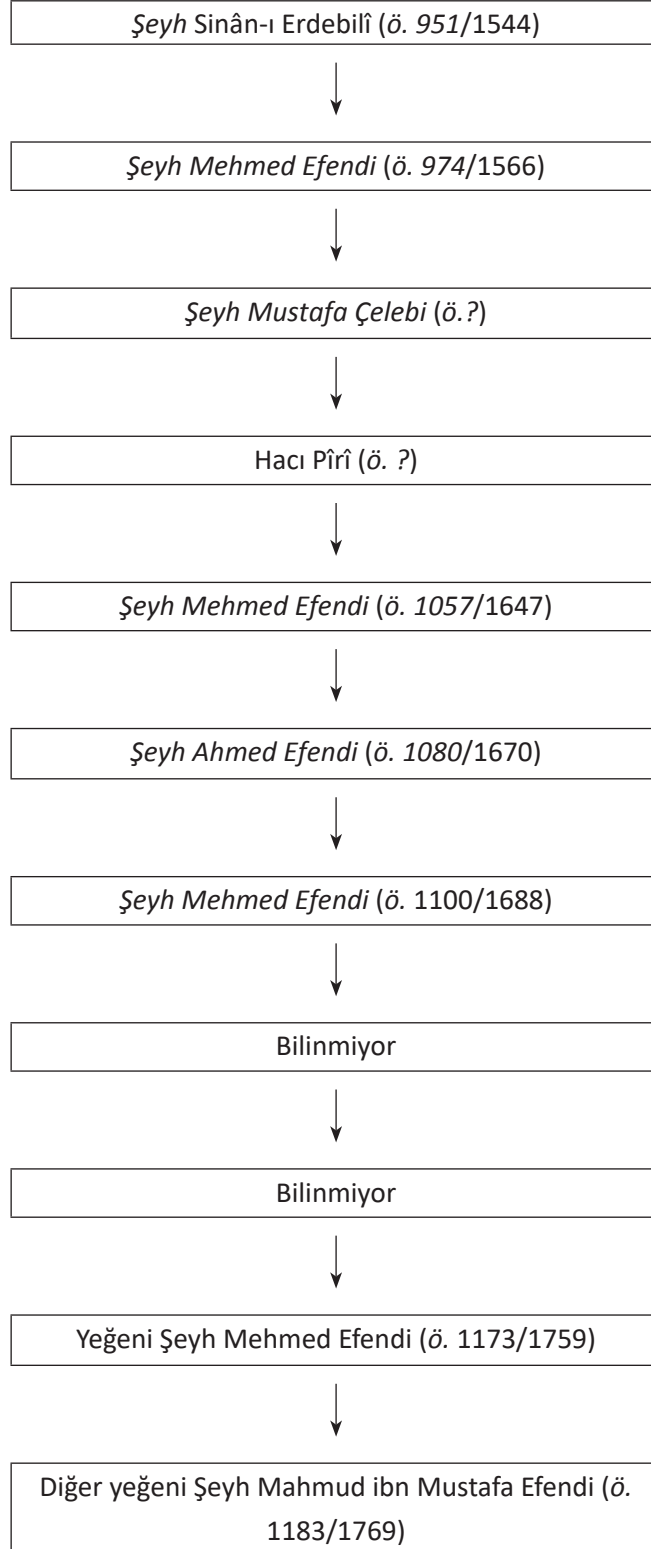
3- Yine bu vakfiyyede ismi geçen vâkıf; Sarıdemirci Mahallesi'nde vâkı' Ayasofya vakfı ve mihterhâne ve doğramacı dükkânı ve kalaycı dükkânı ve tarîk-i âmm ile mahdûd bir ahır ve bu ahırın üzerinde bir fevkânî odayı ve bunun üzerinde diğeri bir fevkânî odayı ve bunun üzerinde de diğeri bir fevkânî odayı ve bir yer odasını ve bunun üzerinde fevkânî bir çardağı ve bir helayı ve küçük bir havluyu müştemil menzilin tamâmını vakfetti. Ve Sirozlu Mahallesi'nde vâkı' iki taraftan Yahudi Şemrite milkile ve Yahudi İlya milkile ve tarîk-i âmm ile mahdûd bir yer odasını, bu odanın üzerinde bir çardağı ve bunun üzerinde diğeri bir çardağı ve bir su kuyusunu ve bir helayı ve bir havluyu müştemil menzilin tamâmını ve Galata şehri hâricinde balık pazarında vâkı' üç taraftan tarîk-i âmm ve deniz ile mahdûd dükkânının tamâmını ki bu akârâtı bütün hudûd ve hukûkile sahîhan vakf idüp bu vakfiyyede zikr edilen evkâfına ilhak-ı sahîh-i şer'î ile ilhâk eyledi. Bu hâşiye burada tamâm oldu ve bunu Ebüssuud yazdı.

4- Tashîhan yazıldı. Ebüssuud yazdı. Şu kıymetli vesîkada yazılı evkâfını vâkıf vakf itdüğü gibi balık pazarında vâkı' Mehmed Çelebi vakfı ile ve Yahudi İlya milkile ve iki taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd dükkân binâsının tamâmını bütün hudûd ve kâffe-i hukûku ile vakf idüp bu vakfiyyede yazılı olan diğeri evkâfına ilhak-ı sahîh-i şer'î ile ilhâk itdi.

5- Yine mezkûr vâkıf Gül Câmii Mahallesi'nde bir havlu içünde vâkı', Hacı Ali mülkü ve müezzin Hamza bin Yakub milkile ve iki taraftan târîk-i âmm ile mahdûd dört hücreyi hâlis emvâlden olarak bütün hudûd ve hukûk ile dürüst ve meşru bir şekilde vakf idüp şu vakfiyyede yazılı diğeri ilhak-ı sahîh-i şer'î ile ilhâk eyledi.

6- Bu hâmiş tashîhan yazıldı ve Ebüssuud yazdı. Mustafa Çelebi ve Ahmed Çelebi nâmındaki iki oğlundan herbirine yevmiye birer dirhem virilmesini ve sulbî kızları muztar kalırlar, fakr-u ihtiyâc kendilerini sarar ve dul kalırlar da bir meskene muhtâc olurlar ise mezkûr evkâf evlerinden bir evde oturmalarını ve mezkûr zâviyeye gelen misafirler ulemâ ve sâdâtdan iseler bunların zâviyede üç gün üç gece, eğer âvam-ı nâsdan iseler ancak bir gün misafir edilmelerini şart kıldı. Tashîh bitdi, bunu Ebüssuud yazdı.

Ek 4. Erdebilî Tekkesi Şeyhleri.

Vekil-i Şeyh Abdüllatif Efendi damad-ı Şeyh Mahmud Efendi (ö. 1207/1792)

Şeyh Seyyid Mehmed Nûreddin Efendi (ö.1217/1802)

Şeyh Seyyid Abdülgani Efendi ibn Şeyh Abdüllatif Efendi (ö.1256/1840)

Yeğeni Şeyh Seyyid Abdüllatif Efendi ibn Şeyh Mehmed Nûreddin Efendi (ö. 21 Cemaziyelâhir 1264/25 Mayıs 1848)

Şeyh Seyyid Mehmed Nûreddin Efendi ibn Şeyh Abdüllatif Efendi (ö. 9 Safer 1296/2 Şubat 1879)

Şeyh Ahmed Rifat Efendi (ö.?) önceki şeyhin kardeşidir

Şeyh Mustafa Safvet Efendi ibn Mehmed Şakir Efendi, Emmizade Şeyh Mehmed Nûreddin Efendi (ö.17 Zilkade 1324/2 Ocak 1907)

Şakir Ağa (ö.?)

Nazif Efendi (ö.?)

Şeyh Halil Sırrı Efendi (ö. 1932)

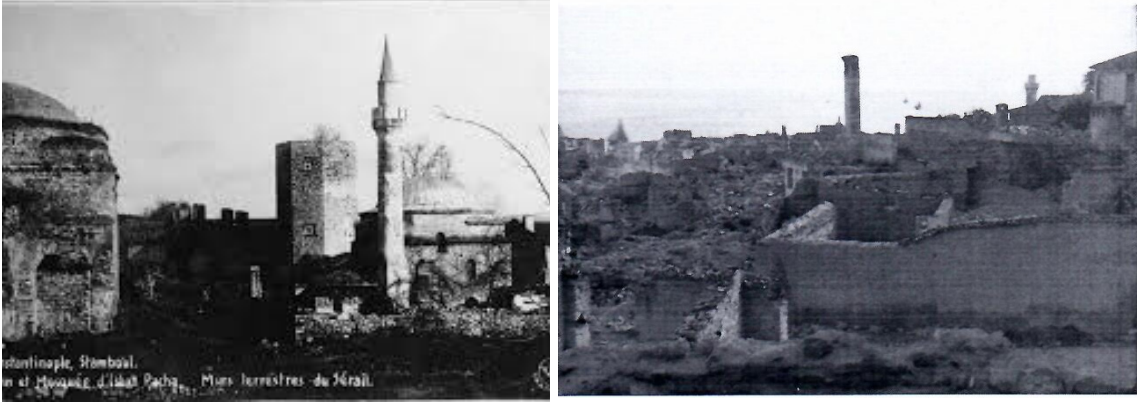
Fotoğraflar

Fotoğraf: 1. Şeyh Sinân-ı Erdebilî Türbesi.

Fotoğraf: 2. Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'nin ilk inşa tarihini gösteren Arapça manzum kitabesi: "Lekad benâ Sinân Dede miskînen li'l-fukarâi's-sâlihîn emurâ en Elhemeni'l-mülhimütârihuhâ Rabbi kabbil bâniyehü şâkiren» (Fakir Sinân Dede burayı sâlih fakirleri gözeterek inşa etti, bir ilham eden (Allah) bana tarihini söyle ilham etti: Rabbim burayı inşa edeni şükreden bir kul olarak kabul et), (Köse 2012: 96).

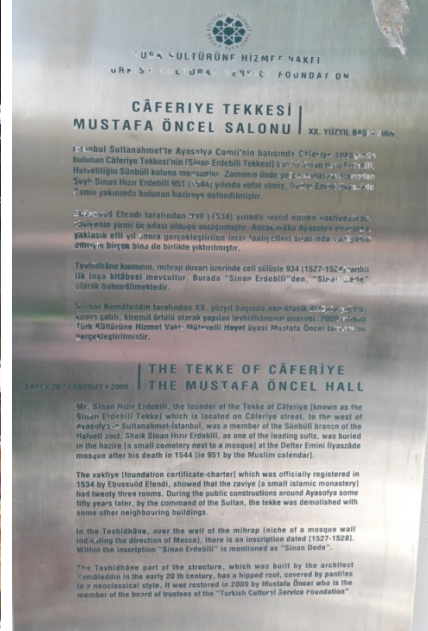
Fotoğraf : 3. 1912 İshakpaşa yangınından sonra İshakpaşa Camii ve civar mahalleler, (Gürses Söğüt 2019: 257).

Fotoğraf: 4. Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'nin Tevhidhâne kısmı, (Köse 2012: 435).

Fotoğraf: 5. İstanbul Sultanahmet Caferiye sokaktaki Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'nin günümüzde ayakta olan binası (Haziran 2019).

Fotoğraf: 6. Sinân-ı Erdebilî Tekkesi'nin tevhidhâne giriş kapısı ve "Câferiye Tekkesi Mustafâ Öncel Salonu" olarak kullanıldığı dönemden kalma levhası.

Muslihüddin bin Abdulgani (Müezzın Hoca) Vakfı*

Eyüp Kul**

Özet

Balkanlarda hangi milletten olursa olsun, “Türkçe’yi nereden öğrendin” sorusuna hemen hemen aynı cevap verilir. “İstanbul’un fetih tarihi ne zamandır?” Gerçekten de İstanbul’dan çok önce fethedilerek Türk-İslam beldesi haline dönüştürülen Balkanlar, kaybedileli bir asrı aşan bir zaman dilimine rağmen kadim medeniyetin izlerini hala daha hissettiren bir bölge olarak ön plana çıkmaktadır. Hiç kuşkusuz fiziki yapıyı şekillendiren ve tesis edildikleri yerlere bir Türk-İslam beldesi kimliği kazandıran vakıflar da bu medeniyetin en güzel örnekleridir. Bu çalışmada 16. yüzyıl ortasında Balkanların kadim kentlerinden Üsküp ile Yenipazar ve Trepçe’de vakıf tesis eden ve Müezzın Hoca namıyla meşhur Muslihüddin bin Abdulgani vakfı değerlendirilmiştir. Müezzın Hoca’nın, Üsküp şehrinde adına yaptırdığı cami, yine aynı şehirde inşa ettiği Kurşunlu Han, satın alarak hizmete soktuğu Şengül Hamamı ve vakfa ait dükkânlar ile vakıf sahibinin Yenipazar ve Trepçe’de inşa ettiği camiler ve diğer eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Vakfın kurulmasını müteakip geçirdiği düzenlemeler, cami ve vakıfta görevli kişilerle ilgili atama kayıtları ve vakfın şehirlerin gelişiminde üstlendiği rol değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Balkanlar, Vakıf, Üsküp, Yenipazar, Trepçe.

The Waqf of Muslihuddin bin Abdulgani (Muezzin Hodja)

Abstract

The question of “How have you learned Turkish?” is answered with another question in the Balkans: “What is the date of Istanbul’s conquest?” Indeed, the Balkans, which was conquered long before Istanbul and turned into a Turkish-Islamic geography, still reflects the traces of the former Ottoman civilization, although the region was lost more than a century ago. There is no doubt that the waqfs that shaped the physical structure and gave a Turkish-Islamic town identity to the settlements are the best examples of this civilization. In this study, the famous waqf of Muslihuddin bin Abdulgani is examined. The founder was known as Muezzin Hodja and he established waqfs in Skopje, Novipazar and Trepča, which were some of the oldest cities of the Balkans in the mid-16th century. Information was given about the mosque of Muezzin Hodja and the Kurshunlu Inn in Skopje, the Shengul Bath that was bought and endowed for the waqf, the shops belonging to the waqf as well as the mosques, and other buildings of the waqf in Novipazar and Trepča. In this study, the regulations following the establishment of the waqf, the appointment records of the mosque employees and the other waqf workers, and the role of the waqfs in the development of cities were revealed.

Keywords: Ottoman State, Balkans, waqf, Skopje, Novipazar, Trepča.

* DOI: 10.16971/ vakiflar. 831931

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Ekim 2020 / October 2020

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Şubat 2021 / February 2021

Bu çalışma 15-16 Şubat 2018 tarihinde Tiran / Arnavutluk’ta düzenlenen *Uluslararası Balkanlarda Osmanlı Vakıfları: Arnavutluk I Sempozyumu*’nda sunulan “Muslihüddin bin Abdulgani (Müezzın Hoca) Vakfı” adlı bildirin gözden geçirilmiş, ekleme ve çıkarma yapılmış halidir.

** Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Rize-TÜRKİYE

e-posta: eyupkul@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7143-3001

Giriş: Vakıf Sahibinin Kimliği ve Dünya'ya Bakışı

Muslihüddin bin Abdülğani (Müezzîn Hoca) tarafından tesis edilen vakfa ait üç vakfiye bulunmaktadır. Vakfiyelerden ikisi Üsküp'te yer alan Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Devlet Arşivi'nde, diğeri ise Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)'nde yer almaktadır. Bu üç vakfiye de Arapça olarak kaleme alınmıştır. Makedonya'da bulunan vakfiyeler, ferman şeklinde birbiri içinde sarılarak muhafaza edilmektedir. Bu vakfiyelerden yazım tarzı nedeniyle daha büyük olanının vakfiyenin aslı olduğu tahmin edilmektedir. Yine aynı arşivde yer alan diğeri nüsha üzerinde H.1125 (1713-1714) yılını gösteren bir kayıt vardır. Gerek yazım tarzı gerek üzerindeki kayıttan vakfiyenin bir suretinin çıkarıldığı anlaşılmaktadır (ДАPCM, Вакуфнама.26).¹ Hakeza Ankara'da yer alan nüsha da tecdid edilmiş bir surettir.²

Vakıf sahibi, vakfiyede "Mevlânâ Muslihüddin bin Abdulgânî eş-şehîr bî-Müezzîn Hoca el-ma'denî" şeklinde kaydedilmiştir. Bu bilgiye göre vakıf sahibi Muslihüddin bin Abdulgani olup daha çok Müezzîn Hoca diye meşhur olmuştur³ (ДАPCM, Вакуфнама.26). Tahrir defterlerinde ise vakıf sahibine Hoca Müezzîn şeklinde hitap edildiği anlaşılmaktadır (Şahin, 2020: 202). Tahrir defterindeki kullanımın Üsküp ve Kosova'da konuşulan Türkçe'nin, ağız yapısına uygun ve devrik cümle kullanımının birer örneği olduğu ifade edilebilir.

Vakıf sahibi hakkında detaylı bilgiler mevcut olmamasına rağmen, vakfiyesinde kullandığı *el-ma'denî* unvanı bazı yorumların yapılmasına neden olmuştur. Keza zengin eserler inşası, nakit varlığı, 16. yüzyılda bölgedeki madenlerin işletilmesinde faal rol oynayan Yahudiler adına Üsküp'te hücre ve ev inşası, vakıf mallarının Üsküp, Trepçe ve Yenipazar'da bulunması gibi sebepler birlikte ele alındığında Müezzîn Hoca'nın maden işiyle ilgilenen bir kişiliğe sahip olduğu fikri kuvvetle muhtemeldir (Kaleshi, 2012:272; Bogoyeviç, 2008:163). Nitekim vakfın tesis edildiği Üsküp, bölgedeki madenlerin ve bu madenlerin işletilmesi için kurulan özel bir iktisadî yapı olan Üsküp Nezareti'nin merkeziydi (Kul, 2019:41). Ayrıca vakfiyede, vakıf sahibinin "Mevlânâ" unvanı ile belirtilmesi de onun ulema sınıfından biri olduğunu teyit etmektedir (Kaleshi, 2012: 272).⁴

1526, 1544 ve 1569 tarihli tahrir defterlerinde, Trepçe şehrinde *Mescid-i Mevlana* Müezzîn adı altında kaydedilmiş bir mahalle bulunmaktadır (Şahin, 2020: 65). Vakfiyenin mahkemede deftere kayıt tarihi ise Evhir-i Zilhicce 956 / 9-19 Ocak 1550'dir⁵ (ДАPCM, Вакуфнама: 26). Vakfın mahkemede tescili sırasında hayatta olduğu anlaşılan Müezzîn Hoca'nın 1569 tarihli Vulçitrın Sancağı tahrir defterindeki vakıf kayıtları kısmında "merhûm" olarak yazıldığı görülmektedir (Şahin, 2020:201).⁶ Vakıf sahibinin tespit edildiği kadar Emir ve Veli adlarında iki oğlu vardır. Bu çocuklarından Emir, Trepçe'deki Müezzîn Hoca Mahallesi'nde ikamet ederken, Veli adlı oğlu ise aynı şehrin Hacı Hüseyin Mahallesi'nde meskûndur (Şahin,

1 Makedonya'daki nüshalar notlarla birlikte Hasan Kaleşi tarafından Boşnakça ve Arnavutça olarak yayına hazırlanmıştır (Kaleşi, 1972:219-256; 2012:267-308). Makedonya Devlet Arşivi *Vakıfnameler* kataloğunda 25 adet vakfiye kaydı vardır ve rulo halinde olan bu vakfiyeler bir kutu içinde muhafaza edilmektedir. İnceleme konusu olan her iki vakfiye de rulo halinde diğeri vakfiyeler içine koyulmuştur, üstelik bu vakfiyelerin Makedonya Devlet Arşivi Vakıfnameler kataloğunda tasnif numaraları yoktur. Bu nedenle bu vakfiyeler tarafımızdan tasnifteki sıralama sayıları dikkate alınarak 26 numaralı vakfiye olarak kodlanmıştır.

2 VGMA, Defter 632, Sıra 209:496-500.

3 VGMA, Defter 632, Sıra 209:497

4 Kaleşi, vakfiyesinde Müezzîn Hoca diye bir unvanı olmasına atıfla vakıf sahibinin bir padişah camisi müezzini ve padişah çocuklarının hocası olduğu fikrini ileri sürmektedir (Kaleshi, 2012: 272). Ancak bu hususta başka bir delilin olmayışı, bu konuya ihtiyatla bakılmasını gerektirmektedir.

5 VGMA, Defter 632, Sıra 209:500.

6 TKGM, TADB.TTD, 124:392.

2020: 202, dipnot 1256).⁷

Tüm bu bilgiler birlikte düşünüldüğünde vâkıfın büyük vakıflarını Üsküp'te tesis etmekle birlikte, maden işiyle uğraştığı, madenlerin idarî merkezi Üsküp ile sıkı bir bağlantısının olduğu, evlatları ve kendisinin Trepçe'de ikamet ettiği ve Üsküp ile Trepçe'nin şehirleşme sürecine katkı sunduğu söylenebilir.

Osmanlı döneminden kalma vakıfnameler, hukukî birer metin olmalarının yanı sıra belirli bir düzen ve tertibe göre kaleme alınmıştır. Hemen her vakfiyenin başlangıç kısmında, vakıf kurucularının kültür seviyelerine ve dünya görüşlerine göre, bu müessese hakkında düşüncelerini izah ettikleri bilinen bir gerçektir (Yedi yıldız, 2003: 10-11). Üstelik vakfiyelerin bu giriş bölümünde Ayet-i Kerîm'e ve Hadis-i Şerîf'lerin de bakış açısını yansıtmaları bakımından kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Muslihüddin bin Abdülgani de, dünya görüşünü ve vakıf kurmaktaki gayesini bu doğrultuda izah edenlerdendir.⁸

Bu ayet ve hadislerin akabinde, diğer vakfiyelerde olduğu gibi vakıf sahibi fani dünyaya ve mal-mülke dair görüşlerini paylaşmaktadır. Müezzin Hoca'nın dünyayı tarif ederken kullandığı şu sözler dikkate değerdir. *Dünya için emek sarf eden kişi akan su üzerine yazı yazmış, dünyaya gönül bağlayan kişi bir uçurum kenarında mekân tutmuştur. Ona göre ölüm, kuşun kanadını çırpması, çadırları sökülüp harekete geçen kabile süvarileri ve develeri harekete geçmeye yüz tutan kervanlar gibi çok yakın, nerede ve ne zaman geleceği belli olmayan anlık bir hadisedir. Bu kaçınılmaz son bir yana mühim olan nokta ecel gelmeden bu hususunun hatırlanmasıdır. Hakeza o, dünyaya talip olan hiç kimsenin elde edemediğini, bu yüzden de insanların sonsuz kalınacak olan ahirete hazırlık yapması gerektiği üzerinde durmaktadır. Ona göre dünya ahiret için bir azık yeridir. Üstelik yaratılanların en hayırlısı olan insana, hayır ve hasenat yapmak gayesiyle Allah u Teâlâ tarafından mal kazanma fırsatı verilmiş, dahası bu gibi kişilerin yaptığı hasenatın sevabı da kat be kat artırılmıştır⁹ (ДАPCM, Вакуфнама.26). Nitekim Müezzin Hoca, bu sevaba nail olmak ve ahirete azık hazırlamak gayesiyle vakıf tesis eden hayır sahiplerindedir.*

1. Vakıf Görevlileri

Müezzin Hoca, Üsküp, Yenipazar ve Trepçe'de kurduğu vakfın ihtiyaçlarını karşılamak ve işleri sağlıklı şekilde yürütmek amacıyla çeşitli görevliler tayin etmiştir. Bu eserlerde görev alan imam, hatib, müezzin, hafız, muarraf, kayyum, hademe, kalfa, muallim, suyuolcu ile cabi, mütevellî ve nazıra gündelikler tahsis etmiştir¹⁰ (ДАPCM, Вакуфнама.26).

Vakfiyeden elde edilen görevli listesine göre vakıf sahibi Müezzin Hoca, Üsküp, Yenipazar ve Trepçe'de inşa ettiği cami, han, ribat (kervansaray) ve hamamlar ile gerek satın aldığı gerekse mülkü olan çok sayıda dükkân ve değirmenlerin idaresinde görev almak üzere çok sayıda personel tayin etmiştir. Yenipazar'daki hafızların sayısı belirtilmediğinden vakıfta toplam kaç görevlinin bulunduğu tespit edilememiştir.

7 Ayverdi, Mehmed bin Hoca Muslihüddin Camii başlığı altındaki kaydında, Hoca Muslihüddin'in Müezzin Hoca denilen kişi olduğunu tahmin etmiştir (Ayverdi, 2000: 261). Bu durumda Müezzin Hoca'nın diğer bir oğlunun adının da Mehmed olduğu anlaşıl-makta birlikte şimdilik bunu destekleyen başka bir kayıt söz konusu değildir.

8 Vakıf sahibi "Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir" şeklinde Bakara suresinin 261. ayetine atıf yaparak mallarından verenlerin bunun mükâfatından kat be kat istifade edeceklerini, bu mükâfata erişebilmenin en iyi yolunun ise sadaka yapmak olduğunu belirtmektedir. Nitekim Peygamberimizin de sadaka yapmayı teşvik eden sözlerinden de misal vermek suretiyle bu görüşünü desteklemektedir. Bu doğrultuda vakıf sahibi vakfiyesinde, ilki "İnsanoğlunun yiyip tükettiği, giyip eskittiği ve sağlığında tasadduk edip gönderdiğinden başka nesi var?" ile ikincisi "Bir insan öldüğünde amelî kesilir, defter-i amelî kapanır. Yalnız sadaka-i cariye, ilmî bir eseri, kendisine dua eden hayırlı bir evladı olan kimsenin defter-i amelî kapanmaz" (VGMA, Defter 632, Sıra 209:496-97; ДАPCM, Вакуфнама.26; Kaleshi, 2012:276) şeklinde olan hadislerle atıf yapmaktadır.

9 VGMA, Defter 632, Sıra 209:496-497.

10 VGMA, Defter 632, Sıra 209:499-500.

Tablo 1. Müezzin Hoca Vakfında Görevli Personel ve Aldıkları Ücretler

Görevli	Görevli Sayısı	Kişi Başı (Dirhem)	Gündelik (Dirhem)	Görev Yeri
Hatib	1		4	Üsküp
İmam	1		6	Üsküp
Müezzin	2	2	4	Üsküp
Kayyum	1		2	Üsküp
Çerağ, Kandil ve Hasır	-		1	Üsküp
Ser mahfil ve Hafızlar	4	1	4	Üsküp
Muarrif	1		1	Üsküp
Şadırvan için Hademe	1		0,5	Üsküp
Hatib	1		4	Yenipazar
İmam	1		6	Yenipazar
Müezzin	1		4	Yenipazar
Hafız	-		2	Yenipazar
Muarrif	1		1	Yenipazar
Kayyum	1		2	Yenipazar
Hasır, Kandil ve Mum	-		1	Yenipazar
Muallim	1		4	Yenipazar
Kalfa	1		1	Yenipazar
Hafız (Aşr-ı Şerif okuma için)	1		2	Yenipazar
İmam	1		4	Trepçe
Müezzin	1		1	Trepçe
Hasır ve Çerağ	-		0,5	Trepçe
Cabi	1		2	Üsküp
Cabi	1		2	Yenipazar
Kanat (Künk) tamiri	-		2	Üsküp
Tevliyet	1		10	
Nezaret	1		5	
Toplam			76	

Fakat vakfın tesis edildiği dönemde personele günlük 76 dirhem tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Vakfın en büyük gündeliğini 10 dirhem ile mütevelli alırken, onu altı dirhem ile Üsküp ve Yenipazar'da görev yapan imamlar takip ediyordu. Trepçe'deki imama muhtemelen üç vakit namaz kıldırıldığı için dört dirhem tahsis edilmişti. Müezzinlerin şehirlere göre farklı gündelikler aldığı, Trepçe'deki müezzinin bir, Üsküp'teki müezzinlerin ikişer ve Yenipazar'daki müezzinin ise dört dirhem ücrete sahip olduğu; hatib, kayyum, muarri ve cabilere ise eşit ücretler tahsis edildiği vakfiyeden öğrenilmektedir.

Vakıf sahibi imam, hatib ve müezzinlerin fakih, âlim, imamet ve itikatta salih, mütedeyyin ve adaletli kişilerden olmasını şart koşturmuştur. Üsküp'teki camide görev alacak imama ikameti için cami yakınında bir de mülk bağışlamıştır. Hafızlar, tecvit ve kıraat bilen kişilerden olmalıydı. Yenipazar'daki hafızlar her gün ikindiden sonra Aşr-ı şerif okuyacak, Üsküp'teki caminin şadırvanında görev alan hademe her hafta Perşembe günü şadırvanı temizleyecek, camilerin aydınlatılması ve diğer ihtiyaçları için gerekli olan çerağ, kandil, hasır ve mum ihtiyaç miktarı alınacak ve Yenipazar'daki mektepte görevli muarriif de talime mahir kişiler arasından seçilecekti.

Müezzin Hoca biri Üsküp, diğeri Yenipazar'da olmak üzere iki cabi görevlendirmişti¹¹ (ДАPCM, Вакуфнама.26). Muhtemelen Yenipazar'daki cabi, şehre yakınlığı nedeniyle Trepçe'deki vakfa ait eser ve taşınmazların gelir ve giderinden de sorumluydu. Eldeki mevcut bilgiler ışığında cabilik vazifesini yürüten kişilerin gündeliklerinin ileriki yıllarda artırıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1591 tarihinde cabi Muslihüddin'in ölümü üzerine bu göreve tayin edilen Ahmed bin Veli'nin gündeliği dört akçeye çıkarılmıştır (Dede, 2015:121).

Vakıf sahibi, vakfın tevliyetini hayatta olduğu sürece kendi üzerine almıştı. O, vakfın sürekli olmasını sağlamak, tamir ihtiyacı ortaya çıktığında gerekli onarımları yapmak için malının bir kısmını vakfa hibe etmiş, arta kalan parayı da belirli şartlara göre evlatlarına tahsis etmişti. Vakfın fazla gelirlerini oğulları ve kızlarına, onların vefatından sonra ise sadece oğulların nesline kalmasını şart koşturmuştu¹² (ДАPCM, Вакуфнама: 26).

2. Vâkıfın Tesis Ettiği Eserler

Vakıf eserleri ve vakıf akarlarının büyük kısmı Üsküp şehrinde yer almaktaydı. Üsküp'teki vakıf eserleri; Müezzin Hoca (Dükkâncık) Camii, Kurşunlu Han ve Şengül Hamamı adlarını taşımaktadır. Yine vâkıfın, Yenipazar'da Altın Âlem Camii, birer mektep ve han ile Trepçe'de birer mescit ve ribat inşa ettiği anlaşılmaktadır. Yine vakfın akarları arasında Üsküp, Yenipazar ve Trepçe'de çok sayıda dükkân ve değirmen bulunduğu, vakıfnameden ve tahrir defterindeki kayıtlardan öğrenilmektedir.

2.1. Üsküp'te Yer Alan Eserler

Müezzin Hoca vakfının her ne kadar Yenipazar ve Trepçe'de vakıf kayıtları olmakla birlikte Üsküp merkezli tesis edildiği, bu nedenle de vakıf eserleri ile akarlarının büyük kısmının bu şehirde yer aldığı anlaşılmaktadır. Günümüz Üsküp'ünde Tophane semtine doğru olan yol üzerinde Dükkâncık Camii, Üsküp Türk Çarşısı'nın Bit Pazarı'na yakın bir noktasında Kurşunlu Han ve onun batı cephesinde yer alan Şengül Hamamı ile Dükkâncık Camii imamı için yapılan bir ev şehirdeki vakıf eserlerindedir. Yine Üsküp'te çok sayıda dükkân vakfın akarları arasında yer almaktaydı¹³ (ДАPCM, Вакуфнама.26; Yiğit, 2008: 76, 78).

İlerleyen yüzyıllarda Müezzin Hoca tarafından tesis edilen vakfın Dükkâncık vakfı, camisi de Dükkâncık Camii diye meşhur olmuştur. Vakfın Üsküp'teki akarlarının çoğunluğunu dükkânların oluşturması ve cami yakınlarında Dükkâncılar adlı bir çarşının yer alması bunda etkindir. Vakfın akarlarından olan bu dükkânlar, Üsküp şehrinin farklı noktalarında yer alıyordu. Paykooğlu Mahallesi'nde biri 19 ve diğeri 26 hücreye sahip iki Yahudi hanesi, cami yakınında Dükkâncılar adı ile meşhur olan çarşıda birbirine bitişik dokuz dükkân ve bir hücre, Dükkâncılar Çarşısı'nda dört, cami harimine bitişik altı, Kurşunlu Han önünde

11 VGMA, Defter 632, Sıra 209: 499.

12 VGMA, Defter 632, Sıra 209: 500.

13 VGMA, Defter 632, Sıra 209:497-498.

ve hana bitişik iki, Bezzazistan¹⁴ yakınında Kavaklar Çarşısı'nda Serezli Ahmed'e ait bir, Kara Kadı vakfı ve yolla çevrili başka bir dükkân ile Yoğurt Pazarı yakınında Debbağlar Çarşısı'nda bir yanı Serova Nehri ile çevrili birbirine bitişik altı dükkân vakfın taşınmazlarındandı.¹⁵ (ДАПСМ, Вакуфнама: 26). Bu bilgilerden vakfın Üsküp'te 29 dükkân ve 36 odaya sahip olduğu anlaşılmaktadır.

a. Müezzîn Hoca (Dükkâncık) Camii

Bu eser, Fatih Sultan Mehmed'in döktürdüğü toplar nedeniyle Tophane olarak anılan semte (İnbaşı ve Kul, 2018:152) yakın bir noktada, İshak Bey (Alaca) Camii'nin yakınında yer almaktadır. Günümüzde halk arasında Dükkâncık namıyla anılmakta olan bu eser, arşiv vesikalarında Müezzîn Hoca Camii şeklinde kaydedilmiştir.¹⁶ Mensur Nureddin'inde ifade ettiği gibi (Nuredini, 2004: 19) eserin bu adı almasındaki temel sebep vakfa ait çok sayıdaki dükkândır.

1963 yılında meydana gelen Üsküp depremi öncesine ait görsellerin bulunmaması, caminin içyapısının tam olarak izah edilmesini mümkün kılmamaktadır. Bununla birlikte deprem sonrasında hala ayakta kalan zengin sarkit süslerle donatılmış, dal, yaprak ve çiçeklerle bezeli mihrabından hareketle zamanında gerçekten zengin bir süslemeye sahip olduğu belirtilmektedir (Bogoyeviç, 2008: 164-165).

Vakıfnamede belirtildiği üzere camiye birer imam, hatib, muarraf ve hademe ile iki müezzîn ve dört hafız görevlendirilmiştir¹⁷ (ДАПСМ, Вакуфнама: 26). Vakfın tesisini müteakip dönemde cami de görevli olanların isimleri ile ilgili kayıtlara tesadüf edilememiştir. Ancak 18. yüzyıl başında camide görevli personelin durumu hakkında bilgiler bulunmaktadır. Vakfiyede de dört akçe ile görevini ifa eden hatibin, 18. yüzyılda da aynı miktar ücret ile görevini sürdürdüğü öğrenilmektedir. 1701 yılında caminin hitabeti günlük dört akçe ile Mustafa üzerinde iken, ölümü ile büyük oğlu Mehmed vazifeye tayin edilmiştir. Ancak adı geçenin yaşlı ve görevini hakkıyla eda edemeyeceği gerekçesi ile hatiplik vazifesinden feragat ettiği, yerine İbrahim bin Hacı Süleyman'ın atandığı¹⁸ anlaşılmaktadır. 1727'de caminin müezzînlük ve hatiplik vazifesi ücreti belirtilmeyen İbrahim bin Ahmed üzerindeydi. Onun da görevi bırakması nedeniyle Seyyid İbrahim bin Ali, bu vazifelere tayin edilmişti. 1816 yılında ise Şafizâde Seyyid Sadi Efendi vakfının şahitleri arasında Dükkâncık Camii imamı Hasan Efendi de yer alıyordu (Dede, 2015:121, 125).

Cami, zamanın getirdiği olumsuzluklar nedeniyle 20. yüzyıl başlarında onarım geçirmişti. Eserin tadilatı için yapılan keşifte 17.780 kuruşa tamir edilebileceği, ancak temelden çıkarılacak taşın kullanılması durumunda 16.739 kuruş ile işin bitirilebileceği hesaplanmış ve ihtiyaç duyulan para vakfın gelirlerinden karşılanmıştı.¹⁹

1963 depreminde kubbesi ile doğu ve güney cephe duvarlarının bazı bölümleri yıkılan ve orta sahnı çok ciddi zarar gören caminin diğer duvarlarında ise çatlaklar meydana gelmiş ve tarihî miras olması dikkate alınmadan 1984 yılında yıktırılması için girişimlerde bulunulmuştu (Bogoyeviç, 2008:164-165). Yerinde yapılan gözlemde cami girişine koyulan ve Türkçe ve Arnavutça olmak üzere iki dilde kaleme alınan kitabe şu bilgi verilmektedir:

“Dükkâncık Camii Üsküp. 1549-50 yılında Muslihiddin Abdülğani (Müezzîn Hoca el-madenî olarak tanınmıştır) tarafından inşa edilmiştir. 1963 depreminde büyük hasar görmüştür. 2003-2007 tarihlerinde Makedonya Cumhuriyeti İslam Birliği'nin girişimi ile yurt içinden ve yurt dışından olan hayırseverlerin yardımlarıyla yeniden inşa edilmiştir”

Burada yurt dışı olarak ifade edilen Türkiye Cumhuriyeti Devleti olup özellikle Bursalı hayırsever işadamlarının büyük destekleri söz konusudur.

14 Üsküp'teki bezzazistanın banisi, ikinci uçbeyi ve şehrin fatihi Paşa Yiğit Bey'in manevi oğlu Gazi İshak Bey'dir. Eser, 15. yüzyılın ortalarında inşa edilmiştir (Bogoyeviç, 2008:263; İnbaşı ve Kul, 2018:82).

15 VGMA, Defter 632, Sıra 209:497-498.

16 BOA, A.DVN.ŞKT.d., 2, Evâsıt-ı Ramazan 1063/Temmuz-Ağustos 1653:164; BOA, AE.II.Mustafa, 137/15218, 28 Zilkade 1112/6 Mayıs 1701.

17 VGMA, Defter 632, Sıra 209:499.

18 BOA, AE.II.Mustafa, 137/15218, 28 Zilkade 1112/6 Mayıs 1701.

19 BOA, İE.EV, 65, 4 Zilhicce 1321/21 Şubat 1904; BOA, Şura-yı Devlet Evrakı, 165/11, 17 Kanun-u evvel 1319/30 Aralık 1903.

b. Kurşunlu Han

Han, Üsküp'te Tanrıvermiş Mahallesi'nde Bakırcılar Mescidi yakınındadır²⁰. Vakfiyede sınırları bir taraftan Şengül Hamamı ve üç taraftan yol olarak belirtilmiştir. Hanın iki katlı ve pek çok hücreye sahip olduğu, han etrafında bir saha ve bir ahırın da yer aldığı vakfiyeden anlaşılmaktadır. Hana şehir dışından getirilen su kanalı da han ile birlikte işletmeciyeye devredilmiştir²¹ (ДАРСМ, Вакуфнама: 26).

Tertibatı itibariyle Bursa'daki Orhan Gazi'nin bina ettiği Emir Hanı'na benzeyen (Ayverdi, 1981: 294) hanın Kurşunlu adını, 19. yüzyılda çatısının kurşun ile kaplanmasından sonra aldığı tahmin edilmektedir (Bogoyeviç, 2008:286). Nitekim handa kalp akçe kesimini ifade eden hükümde, Müezzinz Hoca Hanı olarak isimlendirildiği görülmektedir.²²

I. Dünya savaşında kubbeler üzerindeki kurşun levhaların bir bölümü Bulgar askerler tarafından çalınmıştır (Salih Asım, 1351: 17). Bulgar işgali sırasında hapishane olarak da kullanılan bu bina, 1963'deki depremde tahrip olmuş (Duda, 1949: 59; Dekiç, 1986: 37-38), akabinde yanı başında inşa edilen Arkeoloji Müzesi'nin deposu olarak kullanılmıştır (Арсовски, 1982: 24). Kurşunlu Han, günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Yunus Emre Enstitüsü'ne tahsis edilmiştir. Yunus Emre Enstitüsü tarafından, Türk okçuluk kursu, Türk filmleri gösterimi, kültürel ve sanatsal etkinlikler ile çeşitli konferanslara ev sahipliği yapmakta olup onarım süreci devam etmektedir.

Hanın yapımının ardından asli işlevini yerine getirmesinin yanı sıra bazı kanunsuz işlemlerde de kullanıldığı anlaşılmaktadır. 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu coğrafyadaki maddenin derinleşmesi, devalüasyonlarla birlikte yolsuzluk olaylarının artması gibi etkenler, taşra darphanelerinde kalp akçe kesimini hızlandırmıştı. Nitekim dergâh-ı mualla silahdarlarından olup gümüş arayıcılığı vazifesi ile görevlendirilen Mehmed'in merkeze sunduğu bilgilerden kalp akçe kesiminin Üsküp şehrinde de yaşandığı, burada sakin Kirki ve Sahib-i ayar Hacı İbrahim'in, Müezzinz Hoca Hanı ile ikamet ettikleri odalar başta olmak üzere darphanede görevli iki Yahudi evinde ve Sulu Han'da kalp akçe kestikleri bildirilmektedir.²³

Han, sonraki asırlarda da ihtiyaca binaen asıl amacının dışında kullanılmıştır. Nitekim Sultan II. Abdülhamid döneminde hapishane koşullarının iyileştirilmesi bir devlet politikası haline gelmiş, bu çerçevede Kosova Vilayeti'ndeki hapishane ve tevkifhanelerin yeniden inşa ve tamire muhtaç olanların ıslahı için çalışmalar yapılmıştır. Üsküp'ün vilayet merkezi olarak kullanılmasının ardından burada halkın yardımıyla hapishane yapılmasına karar verilmiş, hapishane inşaatının tamamlanmasına kadar uygun bir yerin kiralanması yoluna gidilmiştir (Ahabab, 2015: 176). Bu doğrultuda Kurşunlu Han'ın yıllık 1.000 kuruş ücret ile vilayet hapishanesi olarak kiralandığı,²⁴ hatta Kurşunlu Han'ın penceresiz ve havasız yapısının 1889 yılında mahkûmların şikâyetlerine neden olduğu (Ahabab, 2015:181) ve muhtemelen bu yüzden onarıldığı görülmektedir.²⁵ H.1306/1888-1889 yılından H.1320/1902-1903 yılına kadar olan dönemde devlet tarafından kiralanması ve hapishane olarak kullanımının vakıf gelirlerinin tahsisini güçleştirdiği de belgelere yansımıştır.²⁶

20 Bakırcılar Mescidi, diğer adıyla Kazancılar Camii, Kurşunlu Han yakınında yer almakta olup, mimarî özellikleri bakımından 15-16. yüzyıl Osmanlı izleri taşımaktadır. 1950'de tadilat geçiren cami, 1963 depreminde yıkılmıştır. Üsküp'te mahalle isimlerinin kurucularından geldiği düşünüldüğünde, Tanrıvermiş Mahallesi'ndeki Kazancılar Camii'nin de kimliği hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan Tanrıvermiş adlı kişi tarafından bina edildiği söylenebilir (Богоевич, 1975:103-105, 108).

21 VGMA, Defter 632, Sıra 209:497.

22 BOA, MD, 35:217.

23 BOA, MD, 35, 12 Receb 986/14 Eylül 1578:217.

24 BOA, Rumeli Müfettişliği Arzuhaller, 161/16066.

25 BOA, İE.EV, 6, 25 Muharrem 1315/26 Haziran 1897.

26 BOA, TFR.I.SKT, 161/160606.

c. Şengül Hamamı

Muslihüddin bin Abdulgani'ye ait vakıfnâmeden anlaşıldığı üzere hamam, Tanrıvermiş Mahallesi'nde Kurşunlu Han'ın hemen kuzeybatısında yer almaktadır. Vakıf sahibi, Dükkâncık olarak bilinen caminin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hamamı vakfetmiştir. Hamamın 2/3'ü Hacı Mehmed vakfının mütevellisi Mehmed'den 40.000 dirhem gümüş karşılığında satın alınmıştır. Bu işlem mülk değişimi yoluyla yani becayiş ile yapılmış, bu değişim Rumeli Kazaskeri Ebussuud Efendi tarafından incelenerek onaylanmıştır²⁷ (ДАПСМ, Вакуфнама: 26). Hamamın diğer hissesi ise Haraccı Mehmed bin Hacı Mehmed'den satın alınmıştır. Bu becayiş ve satın alma işlerini yürüten eski müteveli, 10 yıldır harap vaziyette olduğu için işletilemeyen ve atıl durumda bulunan eserin alınacak borç ile tamirini de ekonomik görmediğinden bu yolu tercih etmiştir. Bu kararın akabinde hamam Müteveli Mehmed ile satışa yetkili diğer kişiler tarafından Müezzîn Hoca vakfına satılmış, hamamın yeni sahibi, eseri faal hale getirmek gayesiyle 60.000 dirhem harcamıştır²⁸ (ДАПСМ, Вакуфнама: 26).

Eserin tamiri ve yenileme çalışması haricinde vakıf sahibi Üsküp'teki cami, handaki şadırvan ve hamam için şehrin dışındaki iki ayrı noktadan su getirmek için ayrı bir çalışma daha yürütmüştür. Lakin suyun getirilmesinde asıl gaye cami ve hanın ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Vakfiyede belirtildiği üzere getirilen sudan müste'cir (hanın kiracısı) ve han amilinin izni olmadan hamama su salınması yasaklanmıştır. Su kanallarının biri daha önce Hacı Mahmud bin Süleyman'dan satın aldığı kendi mülkünden, diğeri Yahya Paşa'nın Kadı Çayırı adıyla ünlü mevzideki boş arazide tesis edilerek kanallarla şehre taşıdığı sulardan sağlanmıştır. Bu iki kaynak su Yahya Paşa Mahallesi'nde²⁹ vakıf sahibi tarafından satın alınan menzilde birleştirmiştir³⁰ (ДАПСМ, Вакуфнама.26).

Müezzîn Hoca'nın Şengül Hamamı'nı almak hususundaki niyetini kestirmek güç olmakla birlikte eski mütevellinin satışı yapmakla doğru bir karar verdiği ileriye yıllarda yaşanan su sıkıntısından ve bu sorun nedeniyle hamamın işletilememesinden de anlaşılmaktadır. Nitekim Müezzîn Hoca da hamamı devraldıktan sonra han ve camiye gelen suyun arta kalan kısmının hamama tahsisini talep etmiştir. Buna rağmen ilerleyen yıllarda, özellikle de yaz aylarında, bölgedeki sıcaklık artışına paralel olarak su seviyesindeki azalış yeni sıkıntılara sebep olmuştur.

Bogoyeviç (2008: 349), hamamın Müezzîn Hoca'dan önce kaç kez el değiştirdiği hususuna şüpheyle yaklaşmaktadır. Nitekim bu görüşte kuvvetle muhtemel isabetli olduğu, hamamın satın alındığı dönemi takip eden yüzyılda da sorunlarla yüzleşmesinden anlaşılmaktadır. Öyle ki hamamda yaşanan su sıkıntısının tek sebebi yaz aylarının sıcaklığı değildi. 17. yüzyıl ortalarında belgelere yansıyan bir hükümde su sıkıntısının müsebbipleri arasında devlet görevlileri sayılmaktadır. Üsküp'te ikamet eden sipahi, yeniçeri ve ehl-i örf taifesinden bazı kişiler, vakfın şartlarına aykırı olarak suyolundan su çektiklerinden han ve cami şadırvanlarına yeterli derecede su verilememiştir. Bu durum cami ve hanların nazırı olan dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Ahmed tarafından İstanbul'a şikâyet edilmişti. Nazır, su kıtlığı yaşandığını ve bozulan yerleri tamir etmek içinde ayrıca masraf yapılmak zorunda kalındığından dert yanmaktaydı. Özellikle yaz aylarında suyun azalması ile sıkıntı had safhaya ulaşmakta, şadırvanlar kuruduğu gibi handaki çeşmeden tek damla su akmamakta, cami cemaati abdest alabilecek su dahi bulamamakta, handa

27 VGMA, Defter 632, Sıra 209:497.

28 VGMA, Defter 632, Sıra 209:498.

29 Bu mahalle Sultan II. Bayezid'in damadı ve devrin önde gelen devlet adamlarından biri olan Yahya Paşa tarafından kurulan külliye etrafında teşekkül etmiş olup (İnbaşı ve Kul, 2018: 152-153; İnbaşı, 2020: 10-11) günümüzde Bit Pazarı'ndan Çayır semtine doğru çıkılan yol güzergâhının sağında ve solunda yer almaktadır.

30 VGMA, Defter 632, Sıra 209:498.

misafir olarak kalan tüccar taifesi de su sıkıntısından etkilenmekteydi. Bunun üzerine Üsküp sancakbeyi, kadı, kethüdayeri ve yeniçeri serdarına hüküm gönderilerek vakfın şartlarına aykırı hareket eden kişilerin harkları bozmalarına mani olunması tembih edilmişti (İnbaşı ve Kul, 2018: 103). Her ne kadar devletin vakıf şartlarına mugayir olarak görüp, engellenmesi için girişimlerde bulunduğu belgelere yansımış olsa da zamanla hamamın ismi Kuru Hamam, hamam ve hanın bulunduğu bayırda Kuru Hamam Bayırı olarak halk tarafından adlandırılmıştır. Günümüzde hamam ve çevresinde oturan Üsküplü insanlarla yaptığımız sohbetlerde, hamam civarının Üsküp şivesi ile “Kuri Hamam Bayırı” olarak anılmaya devam ettiği gözlemlenmiştir. Bu isimlendirmenin tarihsel altyapısının 17. yüzyıl ortalarına, belki de daha eskilere kadar dayandığı, hamama tahsis edilen su kaynağındaki sıkıntıların insanların hafızasına yer ettiği söylenebilir. Hamam, 20. yüzyılda bir dönem rakı üretimi yapan bazı şirketler tarafından kullanılırken, 1963 depreminden önce yorgan üretimi yapan bir şirketin deposu konumundaydı. Deprem sırasında büyük hasar gören hamamın 1979 yılında yağın yağmurlar nedeniyle ayakta kalan duvarlarının bir kısmı daha yıkılmıştı (Bogoyeviç, 2008: 349). Günümüzde sadece soyunmalık kısmı ayakta kalan ve atıl vaziyette bulunan hamam, Türkiye'nin girişimleri ile onarılmak ve yanında bulunan Kurşunlu Han ile birlikte hizmete alınmaya çalışılmaktadır.

2.2. Kosova/Sırbistan'daki Vakıf Eserleri

Müezzin Hoca'nın tesis ettiği vakfın Üsküp'ten başka Yenipazar ve Trepçe'de de eserleri bulunmaktaydı. Vâkıf, Yenipazar'da Altın Âlem Camii, bu caminin imamı için bir ev ve cami yakınında bir de mektep inşa etmişti. Yenipazar çarşısında inşa edilen bir han ile hana bitişik altı dükkân, yine aynı şehirde Raşka Nehri kenarında Debbağlar Çarşısı'nda vakıf sahibinin mülkü olan dükkânlar vakfın taşınmazlarındandı. Trepçe'de bir mescit ile önceleri sınır boyunda askerî amaçlı tesis edilmiş yapılar iken zamanla ticaret yolları üzerinde ve geçitlere inşa edilerek kervanların yol güvenliği ve konaklama ihtiyaçlarını sağlamaya yönelik birer kervansaraya dönüşen ribat da Trepçe Kasabası'nda tesis edilen eserlerdendi. Trepçe'de mescidin yakınında yer alan ribatın etrafındaki dükkânlar da vakıf sahibi tarafından bağışlanmıştı³¹ (ДАPCM, Вакуфнама: 26; Yiğit, 2008: 76, 78).

Bunlar haricinde vakfın ihtiyaçlarının karşılanması gayesiyle Yenipazar ile Mitroviçe'ye bağlı çeşitli köylerde çok sayıda değirmen vakfa akar olarak yazılmıştı. Yenipazar'da Kantara Köprüsü başında beş taşlı değirmen; Mitroviçe Kasabası'nda hamam yakınında iki taşlı değirmen; Yorgi İştetoğlu Değirmeni diye meşhur bir oda ve üç taşlı değirmen; Mitroviçe Kasabası'na bağlı Kostova Köyü'nde bir değirmen ile Yahşi Köyü sınırlarında Pavli v. Yova, Kirkor v. Gargor ve Nikola v. İstapan mülkleri olup, uzun zaman hacizli kalan ve satışa çıkarılan dört taşlı değirmen de satın alınarak vakfa bağışlanmıştı³² (ДАPCM, Вакуфнама: 26).³³ Bu bilgilerden vakfa ait taşınmazlar arasında 11 değirmenin olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca vakfiyede kayıtlı olmamakla birlikte 1569 tarihli tahrir defterindeki kayıttan, Müezzin Hoca'nın Priştine'de bir de zaviyesinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1569 tarihli Priştine'deki Sultan Mehmed Han Gazi Mahallesi'nde meskûn Mahmud Dede için “şeyh-i zaviye-i Hoca Müezzin” kaydı düşülmüştür (Şahin, 2020: 202).

31 VGMA, Defter 632, Sıra 209:499.

32 VGMA, Defter 632, Sıra 209:499.

33 Vakfiyede de “Kasaba-i Dimitroviçe” olarak geçmektedir (VGMA, Defter 632, Sıra 209: 498; ДАPCM, Вакуфнама: 26; Kaleshi, 2002: 282). Dimitroviçe'nin Mitrovica olduğu açıktır. Nitekim bölge ile ilgili tutulmuş tahrir defterlerinde de bu yerin Dimitrofiçe-Dimitrofiça şeklinde yazıldığı, burasının 1455 tarihli icmal defterinde köy olduğu, 1468 yılında bir pazar ve civar köyler için merkezi bir konuma geldiği ve 16. yüzyıl boyunca gerek nüfus gerekse mahalle bakımından gelişimini sürdürdüğü anlaşılmaktadır (Oruç, 2015: 599, 613).

2.3. Yenipazar Altın Âlem Camii

Yenipazar (Novipazar / Yeni Tırgovište), Ras bölgesi diye ifade edilen alanda, Osmanlı döneminde kurulmuş bir yerleşim yeridir. Keza bu yerin teşekkülünde Üsküp ve Bosna bölgesi uçbeyi, daha sonra ise Saraybosna'nın kurucusu ve Bosna sancakbeyi olan İsa Bey'in büyük rol oynadığı bilinmektedir. İsa Bey'in burada teşkil etmiş olduğu vakıflar, şehrin temelini oluşturmuyordu (Дрнда, 1984: 77). Aslında buraya Yenipazar denmesinin sebebi Osmanlılar tarafından fethedilmeden önce Raška Nehri havzasını kapsayan antik Ras Şehri yakınında yer alan ve varlığı 1382'den beri bilinen Tırgovište'nin, Eskipazar olarak isimlendirilmesi ile ilgiliydi. Nitekim fethin akabinde kurulan yerleşim yerinin Eskipazar (Tırgovište) denen yerden ayırması gayesiyle Novipazar / Yenipazar olarak adlandırıldığı görülmektedir (Šabanović, 1982: 34).

İsa Bey'in kurduğu ve tesis ettiği vakıf eserleri ile temeli atılan Yenipazar, 16. yüzyılın ortalarında hayırsever ve Üsküp'te eserler vücuda getirmiş Müezzîn Hoca olarak bilinen Muslihüddin bin Abdulgani'nin kurduğu vakıf ile daha da büyümüştür.

Nitekim vakıf sahibi Yenipazar'da bir ibadethane inşa etmişti.³⁴ Öyle anlaşılıyor ki, bu ibadethane sonraları Altın Âlem Camii diye ünlenmiştir. Bu cami, Yenipazar'dan Mitroviçe ve Üsküp istikametine doğru, Eski Çarşı'nın sonunda yer almaktaydı. Büyük bir bina olmayan bu vakıf eseri, 16 metreden biraz daha kısa ve sadece 10 metre genişliğinde, ilginç bir sundurmaya ve çok ince olmayan bir minareye sahip, tek odalı, kubbeli bir cami özelliği göstermekteydi. Hemen hemen düzgün bir küp şeklinde yapılan bu eserin orta kısmı geniş bir kubbe ile örtülüydü (Андрејевић, 1969: 2). Ayrıca caminin yanında bir han, bir mektep, Raška Nehri kıyısında iki deri işleme atölyesi, altı dükkân ve bir değirmen de inşa edilmişti (Дрнда, 1984:81). Dükkâncık Camii'nin revaklı son cemaat yerinin Altın Âlem Camii'nin revaklı son cemaat yerine benzediği ifade edilmektedir (Дрнда, 1984: 81; Bogoyevič, 2008: 163-164 dipnot 31). Bu bilgilerden vakıf sahibinin Yenipazar'ın gelişimine katkı sunduğu anlaşılmaktadır.

18. yüzyılın son çeyreğinde Kosova hurufât defterlerinde camide görev yapan imam, hatib, müezzîn, muallim-i sıbyan, devirhân ve kayyum ile ilgili atama kayıtları tutulmuştur (Taç, 2012: 317-318). Vakfiyedeki bilgiler ile kıyaslandığında görevlilerinden imam ve müezzîn ücretlerinin değişmeyerek altı akçe olarak kaldığı, hatibin ücretine iki akçe zam yapılarak altı akçeye çıkarıldığı, muallim-i sıbyana bir ücret tahsil edilmeyerek bu işin imam üzerine yazıldığı, devirhân (hafız) ve kayyum adı altında görev yapan kişiye ise sekiz akçe tahsis edildiği tespit edilmektedir.

2.4. Trepçe Müezzîn Hoca Mescidi

Eser, Mitroviçe'nin yaklaşık 8-9 km kuzeydoğusunda, Trepçe yakınlarında yer alan Mazhik Köyü'nde yer almaktadır (İslami-Selimi, 2019: 28; Şahin, 2020: 67). Aslında Osmanlı döneminde tutulan kayıtlardan anlaşıldığına göre Mazhik Köyü Trepçe'nin bir kısmını oluşturmaktaydı. Trepçe, günümüzde Mazhik Köyü ile Stanterg Kasabası arasında yer alan bir maden bölgesiydi. Osmanlı arşiv vesikalarında "Nefs-i Ma'den-i Trepçe" şeklinde kayıtlara geçmiş olan Trepçe, dağlık bir coğrafyaya sahip olması nedeniyle Yukarı (Trepçe-i Bâlâ) ve Aşağı (Trepçe-i Zîr) olmak üzere iki ayrı idarî üniteye ayrılmıştı. Aşağı Trepçe kısmında Müslüman nüfusunun bulunmadığı tahrir defterlerinden anlaşılmaktadır. Yine tahrir defterlerindeki kayıtlara bakılırsa Yukarı Trepçe'de Mevlana Müezzîn Mahallesi adı altında kaydedilmiş bir mahalle de vardır. Müezzîn Hoca tarafından yaptırılan mescidin bu mahallede olduğu açıktır (Şahin, 2020:67, 202). Bununla birlikte Müezzîn Hoca vakfiyesi ile 1569 tarihli tahrir defterinde yer alan vakıfla ilgili kayıtlar karşılaştırıldığında, vakıf sahibinin Trepçe'de inşa ettiği eserler ile akarların neler olduğu daha da

34 VGMA, Defter 632, Sıra 209:497.

netlik kazanmaktadır. Tahrir defterinde Trepçe'deki vakfa ait taşınmazlar daha detaylı verilmiştir. Tahrir defterindeki kayıtlardan vakfa ait bir eski ahırın yanı sıra dükkânların sayısının 20 olduğu, kervansarayın harap bir halde bulunduğu öğrenilmektedir.

Burada inşa edilen mescit, vakfiyede ifade edildiği üzere sabah, akşam ve yatsı namazlarında hizmet etmek üzere yapılmıştır³⁵ (ДАРСМ, Вакуфнама: 26; Ayverdi, 2000: 222). Ayverdi, eserin üç vakitte hizmet etmesini bölgenin tarım diyarı olması nedeniyle çiftçilerin camiye kullanamamasına bağlamaktadır. Hatta bu doğrultuda eserde "Trepçe kasabasının çiftçi bir muhit olması sebebiyle gündüz tarladan gelebilecek olan ahali için işe gitmeden evvel ve döndükten sonra açılacağı tekrarlanır" şeklinde yorum yapılmıştır (Ayverdi, 2000: 222, 261; Aynı bilgi Kaleşi'ye atfen İbrahimgil-Konuk, 2006: 253 tekrarlanır). Oysaki vakfiye ve Kaleşi'nin makalesinde böyle bir bilgi olmadığı gibi gerek Osmanlı kronikleri gerekse tetkik eserlerde Trepçe maden diyarı olarak ifade edilmektedir (İbn-i Kemal, 1991: 117; Şahin, 2020:65). Caminin üç vakitte hizmet etmesi yazarların görüşünün aksine madencilerin çalışma usulü ile yakından ilişkili olmalıdır.

Mescitte 1526 yılında Alaeddin, 1544 yılında Mehmed'in imamlık görevlerini yerine getirdiği, belirtilen tarihlerde müezzinlik görevinin ise Hasan b. Abdullah üzerinde olduğu tahrir defterlerindeki kayıtlardan belirlenmektedir (Şahin, 2020:201-202). Cami günümüzde harabe haldedir (İbrahimgil-Konuk, 2006:252; Agron İslami Özel Koleksiyonu'na atfen Şahin, 2020:202).

Tüm bu kayıtlardan Müezzin Hoca Mescidi'nin vakfiyenin tesis edildiği 1550 yılından çok önce inşa edilmiş olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Vakıf sahibi, kuvvetle muhtemel maden işinden zengin olan ve elde ettiği mal varlığını başta Üsküp olmak üzere Yenipazar ve Trepçe'de yaşayan insanlara sunan bir hayırseverdir. Üsküp'te yaptırdığı Dükkâncık Camii ve Kurşunlu Han ile şehrin fizikî olarak değişimine ve Tophane semti istikametine doğru büyümesine katkı sunan, Üsküp, Yenipazar ve Trepçe'deki eserlere atadığı kişiler ile bölge insanına istihdam sağlayan Müezzin Hoca, bu şehirlerin tarihinde iz bırakmıştır. Üsküp'te daha önceki dönemlerde yaptırılan Çifte Hamam (İsa Bey) ve Davud Paşa gibi büyük hanlardan daha geniş bir alana sahip Kurşunlu Han'ın, şehrin ekonomisindeki etkisi yadsınamaz. Kaldı ki Üsküp'te satın alınarak vakfın hizmetine sokulan Şengül Hamamı da vakıf sahibinin maddi kuvvetini göstermesi bakımından kayda değerdir. Üsküp'teki Dükkâncık ile Yenipazar'daki Altın Âlem camilerinin birbirine çok benzedikleri ve süslemelerinin olağanüstü yapıda olduğu tetkik eserlerdeki bilgilerden anlaşılmaktadır. Yaşadığı su sıkıntıları nedeniyle Üsküp'teki Şengül Hamamı'nın Kuru Hamam olarak isimlendirilmesi, bulunduğu bayırın Kuru Hamam Bayırı olarak anılması, tarihin yaşayan bir ilim olduğu gerçeğini günümüze taşıyan somut bir örnektir. Yine vakfın Trepçe'de hizmete soktuğu ribat (kervansaray) da kısa bir süre sonra harap hale düşmüştür. Nitekim daha sonraki süreçte maden çıkarımında yaşanan sorunların kasaba nüfusu üzerine olumsuz etkileri de bölgedeki tarihi eserlerin kaderine terk edilmesine neden olmuştur. Dahası şimdilerde Üsküp'teki han yıkılmaya yüz tutarken, Şengül Hamamı harabe haline gelmiş bir haldedir. Kurşunlu Han'ın kurtarılması ve kültürel faaliyetlerde kullanılmasını için Yunus Emre Enstitüsü'ne devredildiği gibi deprem ve akabinde tarihi mirasa saygı gösterilmeden yıkılan Dükkâncık Camii ise yeniden ibadete kazandırılmıştır. Tüm bu tarihi mirasın yeniden ayağa kaldırılması noktasında devletimizin büyük desteği ve hayırsever vatandaşlarımızın katkıları hayırla anılacak hususlardandır.

35 VGMA, Defter 632, Sıra 209:497.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

A. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Ali Emiri Tasnifi II.Mustafa: 137/15218.

BOA, Bâb-ı Asâfi Divan-ı Hümayun Şikâyet Kalemi Defterleri: 2.

BOA, İbnü'l-Emin Tasnifi Evkaf: 6, 65.

BOA, Mühimme Defteri: 35.

BOA, Rumeli Müfettişliği Arzuhaller: 159/15812, 161/16066.

BOA, Şura-yı Devlet Evrakı: 165/11.

B. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, Tapu-Tahrir Defterleri: 124.

C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, Defter 632, Sıra 209, sayfa 496-500.

Ç. Државен Архив На Република Северна Македонија (Üsküp/Makedonya)

Вакуфнама: 26.

2. Araştırma ve İnceleme Eserleri

Ahbab, Yakup (2015). *Üsküp Sancağı'nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1911)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Андрејевић, Андреј (1969). "Алтин Алем Џамија У Новом Пазару", Зборник Светозара Радојчића: 1-13.

Арсовски, Тихомир (1982). Пешачки Простори Скопје. Скопје: Заедница За Деловен Простор.

Ayverdi, Ekrem Hakkı (2000). *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri (Yugoslavya)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Богоевик, Лидија Кумбараџи (1975). "Околу Прашањето За Датирањето И Ктиторството На Казанџилер Џамија Во Скопје", Гласник Институт За Национална Историја ХИХ / 3: 103-113.

Bogoyevic, Lidiya Kumbaraci (2008). *Üsküp'te Osmanlı Mimarî Eserleri*. çev. Suat Engüllü. İstanbul: Mas Matbaacılık.

Dede, Mevlüt (2015). *Üsküp Vakıfları-Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Dekiç, Olivera (1986). *Skopje And Its Surrounding*. Zagreb: Turistkomerc.

Дрнда чар, Хатиџа (1984). "Оснивање Новог Пазара и Његов Развитаk До Столеба", *Новопазарски Зборник* 8: 77-102.

Duda, Herbert W. (1949). *Balkantürkische Studien*, Wien: In Kommission bei R. M. Rohrer.

İbn-i Kemal (1991). *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, haz. Şerafettin Turan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İbrahimgil, Mehmet Z. ve Neval Konuk (2006). *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnbaşı, Mehmet (2020). "Yahya Paşa'nın Üsküp'teki Vakıfları". *Vakıflar Dergisi*, 53: 9-27.

İnbaşı, Mehmet ve Eyüp Kul (2018). *Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp (Fetihten XVIII. Yüzyıla Kadar)*.

Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İslami, Agron ve Selim Selimi (2019). *Epitafet Në Gjuhën Osmane-Deshifrimi Dhe Përkhimi I Tyre-Mitrovicës I*. Prishtinë: Fakulteti i Studimeve Islame-Prishtinë.

Oruç, Hatice (2015). "15. ve 16. Yüzyıllarda Mitrovica". *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Dördüncü Milletlerarası Kongre Tebliğleri (13-17 Ekim 2010, Üsküp/Makedonya)*. Ed.Halit Eren. İstanbul: Talat Matbaacılık.

Kaleşi, Hasan (1972). "Graditel Kurşumli-Hana U Skoplju Muslihudin Al-Ma'deni, Njegovi Vakufi i Njegova Vakufnama", *Najstariji Vakufski Dokumenti u Jugoslaviji Na Arapskom Jeziku*, Priština: Zajednica Naucnih Ustanova Kosova Studije.

Kaleşi, Hasan (2012). "Ndërtuesi i Kurshumli-Hanit Në Shkup-Muslihuddin Al-Ma'dini, Vakëfet Dhe Vakëfnameja E Tij", *Dokumentet Më Të Vjetra Të Vakëfeve Në Gjuhën Arabe Në Jugosllavi*, Prishtinë: Dituria Islame.

Kul, Eyüp (2019). *Alacahisar, Köstendil, Üsküp ve Vulçitrın Sancaklarında Madencilik (Üsküp Nezareti, Lon Kuyucuları ve Lonik Bedeli)*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.

Nuredini, Mensur (2004). *Dükkâncık Camısı-Üsküp*. red. İrfan Abazi. Shkup.

Šabanović, Hazim (1982). *Bosanski Pašaluk*, Sarajevo.

Şahin, Rahman (2020). *Osmanlı Yönetiminde Vulçitrın Sancağı (1450-1550)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.

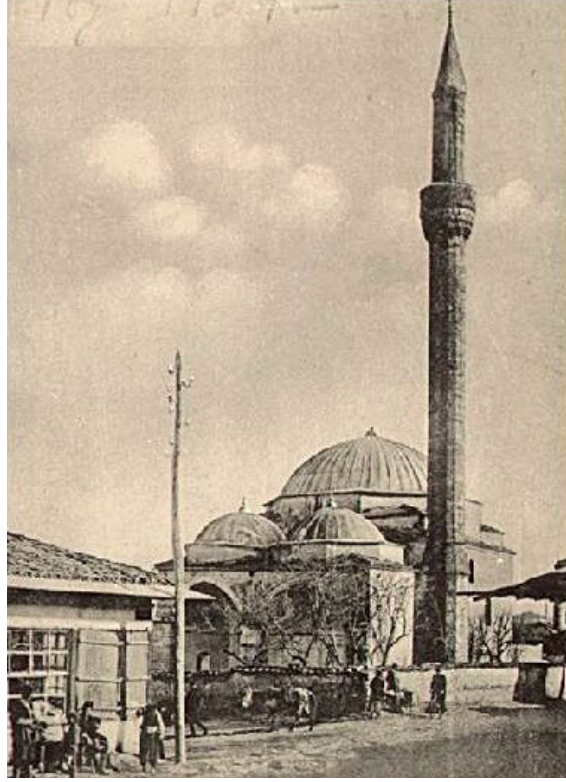
Üsküplü Simitçilerden Hacı Rüstem Beyoğlu Salih Asım (16 Safer 1301/17 Haziran 1932). *Üsküp Tarihi ve Cıvarı*. Üsküp: Halil Kazım Matbaası.

Taç, Hadi (2012). *Hurufât Defterlerine Göre Kosova Vilâyeti (XVIII.Yüzyılın İkinci Yarı)*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.

Yedi yıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yiğit, İsmail (2008). "Ribât", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 35. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 76-79.

Resimler*

Resim 1. Dükkanlık Cami (Eski Hali) (Eyüp Kul Özel Koleksiyonu)

Resim 2. Kurşunlu Han ve Şengül Hamamı (Eski Hali) (Eyüp Kul Özel Koleksiyonu)

* Resimlerden eski tarihli olanlar Üsküp'ten ücreti ödenerek satın alınmış olup yeni tarihli olanlar tarafımdan 2012 yılında çekilmiştir.

Eyüp Kul

Resim 3. Şengül Hamamının Ayakta Kalan Son Kısmı (Eyüp Kul Özel Koleksiyonu)

Resim 4. Kurşunlu Hanın Günümüzdeki Hali (Eyüp Kul Özel Koleksiyonu)

Besni Cüce Zeyrek Ağa Câmii (Hacı Zeyrek - Kurşunlu - Külhanönü Câmii)*

Muhammet Nuri Tunç**

Öz

Türk-İslam toplumlarında belli bir zenginliğe sahip kişiler, Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla vakıflar kurarak cami, mescid, medrese, mektep, han, hamam, çeşme, hastane ve imarethane gibi toplumsal ihtiyaçlara yönelik çok çeşitli kurumlar tesis etmişlerdir. Vakıflar daha çok hanedan mensupları, askerî sınıf mensupları ve reayadan servet sahibi seçkin kişiler tarafından kurulmakla birlikte cüceler ve dilsizler gibi saray hayatında çok farklı yerleri olan kişiler tarafından da kurulabilmektedir. III. Murad döneminde saray hayatının dikkat çeken şahsiyetlerinden biri olan Cüce Zeyrek Ağa, Besni'de bir cami yaptırmış ve gerek caminin masrafları gerekse de cami görevlilerinin maaşları için bir vakıf kurmuş ve buraya kayda değer bir gelir bağlamıştır. Zeyrek Ağa Câmii'nde görevli kişilerin aldıkları ücretlere bakıldığında Besni kazasındaki diğer vakıf kurumlarında görevli olanlara ödenen ücrete göre hayli yüksek olduğu görülmektedir.

Zeyrek Ağa Câmii kurulduğu dönem olan 16. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ortalarına kadar hizmet vermişken Besni'nin günümüzdeki yerine taşınması sonrasında harabe hale gelmiştir. 2005 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün başlatmış olduğu restorasyon çalışmaları neticesinde 2006 yılında yeniden ibadete açılmış ve günümüzde hala hizmet vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Cüceler, Cüce Zeyrek Ağa, Kurşunlu, Külhanönü, Besni, Osmanlı Sarayı, Vakıf.

Besni Cüce Zeyrek Ağa Mosque (Hacı Zeyrek - Kurşunlu - Külhanönü Mosque)

Abstract

Rich people in Turkish-Islamic societies have established waqfs in order to gain the consent of Allah and established various institutions to meet social needs such as mosques, masjids, medreses, schools, inns, Turkish baths, hospitals and imaret kitchens. Although waqfs were mostly established by the dynasty members, members of the administrative-military class, and the well-to-do persons, some people who had very different statutes in the imperial palace such as dwarves and mutes have also established waqfs. Dwarf Zeyrek Agha, a man of marked personality in the palace during the reign of Murad III, built a mosque in Besni and established a wealthy waqf to meet its expenses as well as the expenses of the mosque employees. Compared to the other waqfs in the Besni district, higher salaries were paid to the employees of the Zeyrek Agha Mosque

The Zeyrek Agha Mosque served from the late 16th century to the middle of the 20th century. But it fell into ruin after Besni was moved to its current location. After the restoration works initiated by the General Directorate for Waqfs in 2005, it was reopened for praying in 2006 and is in service today.

Keywords: Dwarves, Cüce Zeyrek Ağa, Kurşunlu, Külhanönü, Besni, Ottoman Palace, Waqf.

* DOI: 10.16971/vakiflar.693373

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Şubat 2020 / February 2020

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Ocak 2021 / January 2021

** Dr. Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Adıyaman Milli Eğitim Müdürlüğü, Adıyaman-TÜRKİYE
e-mail: mu.nu.tunc@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6693-6758.

1. Giriş

İslam dininde cemaat ile birlikte kılınan namazların yalnız başına kılınan namazlardan daha üstün tutulması, cuma ve bayram namazlarının cemaatle ve mümkünse bir merkezde kılınması İslam toplumlarında, camilerin hayatın merkezinde yer almasını sağlamıştır. (Söylemez ve Tunç, 2017: 61). Camilerin İslam toplum hayatında yer almaya başlaması Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde başlamış ve sonraki süreçte Emeviler, Abbasiler ve diğer Müslüman Arap devletler vasıtasıyla, Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte ise Türkler vasıtasıyla çok sayıda mescid ve cami inşa edilmiştir (Eyice, 1993: 65). Türkler, Anadolu'yu yurt edinmeleriyle birlikte, başta Erzurum, Sivas, Divriği, Kayseri, Aksaray ve Konya gibi şehirler olmak üzere hemen her yerde sayısız eserler yapmışlardır. Türklerin yerleştikleri şehirler arasında yer alan Besni de bu gelişmeden nasiplenmiş ve Besni'de Memlükler, Dulkadiroğulları ve Osmanlılar dönemlerinde başta cami ve mescidler olmak üzere çok sayıda eser yapılmıştır.

İslam ve Türk-İslam devletlerinde camilerin bu derece yaygınlaşmasında ibadet mekânlarına olan ihtiyacın yanı sıra İslamiyet'in gerek cami ve mescid yaptırmayı (Kur'an, Tevbe: 18) gerekse de yardımlaşma, dayanışma ve maldan infak etmeyi (Kur'an, Bakara: 215) teşvik etmesinin önemli etkisi bulunmaktadır. Cami ve mescidlerin yapılması ve yaygınlaşması ise, Türk-İslam toplumlarındaki birçok toplumsal, dini ve iktisadî yapının kurulmasında etkili olan vakıf müessesesi sayesinde gerçekleşmiştir.

Vakıf müessesesi tüm İslam coğrafyasında yaygınlık kazanmış olmakla birlikte gerek vakıf kurumlarının sayısı bakımından gerekse de toplum hayatında edindiği yer bakımından Anadolu coğrafyası büyük bir zenginlik göstermektedir. Anadolu'da Türkiye Selçukluları, ilk ve ikinci beylikler ve nitekim Osmanlı Devleti dönemlerinde başta şehir merkezleri olmak üzere kasabalardan köylere varıncaya kadar hemen her yerde vakıflar sayesinde camiler, mescidler, şifahaneler, hanlar, hamamlar, medreseler, mektepler, tekke ve zaviyeler gibi toplumun sosyal, dini ve iktisadî hayatını ilgilendiren alanlarda sayısız eserler yapılmıştır.

Vakıf müessesesinin Osmanlı geneliyle ilgili toplumsal hayata sağladığı bu katkı ve faydalar özelde Besni için de geçerlidir ve Besni kazasında Osmanlı döneminde onlarca vakıf sayesinde çok sayıda cami, mescid, tekke, zaviye, han, hamam, çeşme, medrese ve mektep hizmet vermiştir. Besni kazasında (köyler dahil) 17. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar hizmet veren 123 cami ve mescid, 8 medrese, 5 mektep, 6 tekke ve zaviye, 2 çeşme ve 1 han tespit edilmiştir. Tüm bu vakıf kurumları içerisinde Besni Kazası'nın dini ve toplumsal hayatında önemli yeri olan kurumlardan biri de Cüce Zeyrek Ağa'nın yaptırmış olduğu camidir. Bu camiyle ilgili Osmanlı arşiv belgelerinin çoğunda Hacı Zeyrek Camisi şeklinde bir isimlendirme olmasına rağmen günümüzde farklı kullanımlar mevcuttur. Ahali arasında Kurşunlu¹ Camisi veya Külhanönü² Camisi olarak bilinen bu cami, bazı kaynaklarda G/Köristan-G/Kûristan³ Camisi şeklinde de isimlendirilmiştir (BŞS. 193: 356-361). Bu durum caminin kurşun kubbesi veya bulunduğu bölge sebebiyle zamanla farklı isimlerle zikredilmesinin önünü açmış ve caminin asıl ismi unutulmaya yüz tutmuştur. Bununla birlikte caminin kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığına dair bilgi karışıklığı ve eksikliği bulunmaktadır. Birkaç araştırmada caminin Zeyrek Ağa tarafından yaptırıldığı belirtilmekte; ancak Zeyrek Ağa'nın kim olduğu ya zikredilmemekte ya da yanlış zikredilmektedir. Bu çalışmaya başlanmasının hareket noktasını Cüce Zeyrek Ağa Camisi ile ilgili işte bu eksik ve yanlış

1 Caminin "Kurşunlu" şeklinde isimlendirilmesi, kubbesinin kurşun olmasından kaynaklanmaktadır.

2 Caminin "Külhanönü" şeklinde isimlendirilmesinin sebebi caminin hemen yanında "Külhan" olarak isimlendirilen bir mekanın bulunmasıdır.

3 Bu ifade mezarlık yerler için kullanılmaktadır. Hacı Zeyrek Camisi'nin hemen yanında mezarlık bulunmasından dolayı camiye bu isim verildiği düşünülmektedir.

bilgilerin bulunması oluşturmuştur. Bunun yanı sıra bu caminin, Osmanlı saray hayatında önemli yeri olan cücelerden biri tarafından yaptırılmış olması araştırmayı sürükleyen önemli bir unsur olmuştur. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)'nde yapılan araştırmaların yanı sıra konuyla ilgili gerek kaynak eserlerden gerekse de araştırmacılar tarafından elde edilen bilgiler neticesinde Cüce Zeyrek Ağa'nın kimliği ve yaptırdığı cami hakkında tespitler yapılmıştır.

2. Cüce Zeyrek Ağa

Camiyi yaptıran Cüce Zeyrek Ağa'nın kim olduğuna dair bugüne kadar üzerinde uzlaşılammış birtakım farklı görüş ve tespitler olmasına rağmen, Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde belirttiği üzere, onun, Sultan IV. Murad'ın musahiplerinden biri (Zeyrek Cerrah) olduğu, bugüne kadar yapılan araştırmaların birçoğunda en çok benimsenen görüş olmuştur (Bayhan vd. 2010: 55; Özlü, 2015: 282; Söylemez vd. 2017: 70). Ancak Osmanlı arşivlerinde yaptığımız araştırmalar neticesinde Besni'de bulunan Zeyrek Ağa Camisi'ni yaptıran kişinin III. Murad döneminin önemli saray ağalarından biri olan Harem-i Hümayûn hüddamından Cüce Zeyrek veya Zeyrek Cüce şeklinde isimlendirilen kişi olduğu anlaşılmıştır.

Osmanlı saray hayatının önemli figürlerinden biri olan cüceler, saray eğlencelerinde ve şenliklerde yer alarak başta padişah olmak üzere saray halkının eğlendirilmesi görevini görmüşlerdir. Saraydaki cücelerin okur yazar olanları saray kütüphanesi, hastane vb. yerlerde çalıştırılmışlar; içlerinden çok zeki, hazırcevap ve nüktedan olanlar ise padişah nezdinde kıymetli şahsiyetler haline gelebilmişler ve nüfuz sahibi kişiler olabilmişlerdir (Nutku, 1993: 105). 16. yüzyılın ikinci yarısında padişahların yaşayış biçimleri ve ortaya koydukları hükümdar imgesindeki değişim, Topkapı Sarayı'nın bir parçası haline gelen Harem-i Hümayûn kadınlarının, nedimlerinin, cüce ve dilsizlerinin siyasi güç imkanlarının önünü açmış ve sarayda yeni iktidar çevreleri ortaya çıkmıştır. Ordunun başında sefere çıkma geleneğini terk eden II. Selim'den sonra sarayın içinde büsbütün kapalı bir hayat süren III. Murad döneminde padişaha yakın olma, onunla zaman geçirme ayrıcalığı önemli bir siyasi güç kaynağı haline gelmiştir. Böylece, bu dönemde veziriazam, vezirler, yeniçeri ağası, kaptan-ı derya, şeyhülislam gibi askerî ve ilmî teşkilatın önemli temsilcilerinin nüfuzlarının yanında padişahın yanında yer alıp onunla zaman geçiren cüce ve dilsizlerin etkinlikleri de gözle görülür şekilde artmaya başlamış ve bu kişiler nüfuz sahibi güç odakları haline gelmişlerdir (Dikici, 2014: 22-23).

Osmanlı sarayında yaşanan değişimle birlikte nüfuz sahibi kişiler arasında yer bulmaya başlayan cüceler ve dilsizler içerisinde dikkat çekenlerden birisi de Cüce Zeyrek Ağa'dır. Sultan III. Murad'ın nedimi olan Cüce Zeyrek Ağa; idrak sahibi (sâhib-i fehm ü idrâk), akıllı ve kavrayışlı (karîn-i akl-i derrâk), anlayışlı (hoş fehim), pek duyulmadık sözler söyleyen (nâdîre-gûy) bir kişidir (Çuhadar, 2003: 56). Cüce Zeyrek Ağa yine kendisi gibi cüce olan Cafer Ağa ile birlikte Sultan III. Murad üzerinde tesir sahibi kişiler olarak dikkat çekmektedir. Nitekim Selanikî, bu kişilerin Sultan Murad'ı etki altına aldığı ve padişahın adeta bu kişilerin elinde esir olduğunu belirtmiştir. Selanikî'nin *nev-i beni insânun nâksâtı* (insanoğlunun eksikli, noksanlı olanları) dediği cüceler, dilsizler, hadımlar ve bulalar (harem kadınları) olmak üzere saraydaki dört grubun Sultan III. Murad üzerinde etki kurduklarını belirttiğinden sonra bu kişilerin tehditle ve korkutarak Sultan'ın iki yıldan fazla bir süre cuma namazı için dışarı çıkmasına bile engel olduklarını ifade etmiştir. Padişah üzerinde bu derece etkili olan bu kişilerin elde ettikleri bu nüfuz sayesinde *istedükleri* üzere *hatt-ı hümayûn ile rüşvetler alup, maslahatlar gördüklerini* belirtmiştir (Dikici, 2014: 23). Selanikî'nin üzerinde durduğu bu konu dönemin bir diğer önemli kaynağı olan Mustafa Âli'nin *Mevâidü'n-Nefâis fi Kavâ'idü'l-Mecâlis* isimli eserinde de yer almaktadır. Mustafa Âli, padişahın yanında yer alarak ve onunla birlikte

zaman geçirerek nüfuz sahibi kişiler haline gelen kadınlar, dilsizler, cüceler ve hadımların musahib olmasının sakıncalarına dikkat çekmiş ve eleştirisini dile getirmiştir.⁴

III. Murad döneminde sarayın en etkili şahsiyetlerinden biri haline gelen Cüce Zeyrek, kardeşinin önce Rakka Beylerbeyi daha sonra da Tiflis Beylerbeyi olmasında etkili olabilecek kadar da nüfuz sahibi olmuştur (Selânikî, 1999: 338). Yine Mustafa Âli'nin Zeyrek Ağa'dan nişancılık ve beylerbeyliği gibi taleplerde bulunması Zeyrek Ağa'nın nüfuzunu göstermesi bakımından dikkate değerdir (Tanındı, 2002: 47). III. Murad'ın gözde nedimlerinden olan Cüce Zeyrek'in özellikle kitap sanatlarına yönelik hâmilîği dikkat çekmektedir. Hazırlanmasına ön ayak olduğu III. Murad Divanı'nın lüks bir nüshasının cildinde yer alan şiirde kitabın derlenmesi, yazılması ve ciltlenmesinde onun rolüne vurgu yapılır. Yine Şehzade Mehmed'in sünnet şenliğini anlatan İntizamî'nin *Sûrnâme* adlı eseri de Darüssaade Ağası Mehmed Ağa ile birlikte Cüce Zeyrek'in hâmilîğinde hazırlanmıştır. Nitekim eserin resim tasarımından sorumlu olan Nakkaş Osman, eser konusunda, Darüssaade Ağası Mehmed Ağa ile Zeyrek Ağa'ya danıştığını, onların tenkitleri doğrultusunda düzenlemeler yaptığını belirtilmektedir (Tanındı, 2002: 44). Bu eserde Cüce Zeyrek ile Mehmed Ağa'nın karşılıklı oturmuş şekilde tasvir edildiği bir minyatür bulunmaktadır (Dikici, 2014: 23-24). Zeyrek Ağa'nın hâmilîğinden nasiplenenden biri de *Keşfü'l-Hicâb Min Vechi'l-Kitâb* adlı eserin⁵ yazarı olan Malkaralı Nev'i Yahya'dır. Nev'i, Bağdat'a kadı olarak atanmasından memnun olmadığı için zor günler geçirirken Zeyrek Ağa'nın desteği sayesinde Bağdat'a gitmekten kurtulmuş ve İstanbul'da kalabilmiştir. Nev'i Yahya, kendisine verdiği destekten dolayı, Zeyrek Ağa'ya "...beni râh-ı sedâda irşâd edip, hâssân-ı dergâh-ı izzet ve mehârim-i sürâdık-ı sa'âdetten, ol-mecma'-i mekârim-i ins ü melek, mukarreb-i hazret-i saltanat, Zeyrek Ağa vesâtatı ile, ta'lim-i ebnâ-i pâdişâh ile teşrîf kıldım.» (Telek, 2010: 12) ifadeleriyle memnuniyetini dile getirmiştir. Zeyrek Ağa'nın hâmilîğinden nasiplenenden arasında *Sevâkıb-ı Menâkıb* isimli eserin tercümesini yapan Mahmud Dede de bulunmaktadır. Mahmud Dede İstanbul'a gelerek Sultan III. Murad'a yakınlığıyla bilinen fakirlerin muhibbi ve zayıfların mürebbiyesi Zeyrek Ağa'ya yaptığı çalışmadan bahsetmiş ve bu sayede Sultan III. Murad ile görüşme imkanı elde etmiştir. Bu görüşme neticesinde Sultan'dan aldığı maddi ve manevi destekle çalışmaya başlamıştır (Ünver, 1973: 2). Bu eserlerin yanı sıra Osmanlı alimi ve Mesnevi şârihi Şem'i, Şerh-i *Pend-i Attar* isimli eserini Zeyrek Ağa'ya ithaf etmiştir (Öztürk, 2010: 503).

Selânikî Tarihi'nde anlatıldığı üzere III. Murad'ın 1595 yılında hayatını kaybetmesi ve yerine oğlu III. Mehmed'in tahta geçmesiyle birlikte merhum padişaha bağlı saray cüceleri ve dilsizleri ulufe verilerek saraydan çıkarılmıştır.⁶ Selânikî, bu durumu "el-hamdülillahi te'âlâ dâmen-i saltanat anların vücûd-ı habâet-âlûdlarından tathîr olundu (Saltanat eteği onların kötülüğe bulaşmış vücutlarından temizlendi.)"

4 Mustafa Âli, "Mülûke cümleden yakîn olacak tâyife-i ukalâ ba'dehû haremperver olan üdebâlardan sonra ehl-i vukûf nâmin-daki kudemâdur. Zenlerün takarrubu akl eksikliğini mücibdür. Bî-zebânların yakîn olması dâyimâ mülzem ve mebhût olmasını müstevcibdür. Nitekim cücelerün ülfeti naks-ı mehâbeti ve tavâşîlerün mücâleseti noksân-ı recûliyyeti müstelzimdür. Pâdişahlar "erbâb-ı me'ârifden musâhib edinmemek nedir ki âcemiz vardur ve mukarreb ağalarımız bî-şümârdur" cevabın virmek dîn-himmetliktür." ifadeleriyle ve devamında padişahın seferlere katılmaması, saray hayatı, gösterişli sofralar, eğlence hayatı gibi konulardaki serzenişli ifadeleriyle eleştirisini dile getirmiştir. Bk. Mehmet Şeker, *Gelibolulu Mustafa Âli ve Mevâ'idü'n-Nefâis fi Kavâ'idü'l-Mecâlis*, TTK. Yay., Ankara 1997, s. 346-347.

5 Nev'i, Türkçeye *Fusûs* ismini verdiği bu eserin tercümesine III. Murad'ın gördüğü bir rüya üzerine Zeyrek Ağa'nın verdiği emirle başlamış ve esere *Keşfü'l-Hicâb Min Vechi'l-Kitâb* ismini Sultan Murad vermiştir. Bk. Mahmud Erol Kılıç, "Fusûsü'l-Hikem", *TDVİA.*, C. 13, Ankara 1996, s. 233.

6 Selânikî bu durumu şöyle anlatıyor: "ve bu taşra birağılan cüceler Zeyrek Ağa ve Ca'fer Ağa İstanbul'da turmayub, sılalarına biri Malatya'ya ve biri dahi Bosna'ya gitmek buyuruldu. Ve pâdişâh-ı mağfûr zemânında idündükleri mükellef binâlu evleri satlup, hak talep idenlere ba'de's-subût şer' ile virilüb, şer' ü şûrları def' ü ref' olmak fermân olundu. Ve Zeyrek Cüce Kapucular Kethüdâsı habsinde kaldı. Fî evâhir-i şehr-i Şevvâl sene 1003. Bk. Selânikî Mustafa Efendi, *a.g.e.*, s. 487.

ifadeleriyle aktarmış ve memnuniyetini dile getirmiştir. Rüşvet aldıkları ortaya çıkan Zeyrek Ağa ve Cafer Ağa evlerine el konularak memleketleri Malatya ve Bosna'ya gönderilerek saraydan uzaklaştırılmışlardır. Selaniki, bu hüddamdan hangisinin nereli olduğunu belirtmemişse de Zeyrek Ağa'nın Besnili (veya Malatyalı veya Maraşlı) olduğu, Cafer Ağa'nın da Bosnalı olduğu çeşitli belgelerden anlaşılmaktadır. Nitekim 31 Mayıs 1722 (H. 15 Ş 1134) tarihinde Maraş kadısına gönderilen hükümde Zeyrek Cüce'nin akrabalarından 35 neferinin Maraş kazasında Hebüz/Höbüz (?) isimli köyde ikamet ettikleri belirtilmekte ve bunların avarız, nüzül ve tekalif-i örfiyye ve şakkadan hatt-ı hümâyûn ile muaf ve müsellemler oldukları hatırlatılmış, kimsenin bunlardan haksız vergi talep etmemesi istenmiştir.⁷

Zeyrek Ağa, Osmanlı sarayında III. Murad döneminde nüfuz sahibi bir kişiyken III. Mehmed döneminde istenmeyen bir kişi haline gelmiş ve saraydan çıkartılarak memleketine gönderilmiştir. Cüce Zeyrek'in saraydan çıkarılmasına sebep olan kötü şöhretine rağmen hayır işlerinden de geri durmadığı anlaşılmaktadır. Zeyrek Ağa, bu çalışmanın da konusunu teşkil eden camiye yaptırtmasının yanı sıra bir de köprü yaptırtmıştır. 1591-1592 (H. 1000) yılında tamamlanan ve Sultan III. Murad tarafından yapımına 30 sikke ile destek verilen Zeyrek Ağa Köprüsü, Cinanî'nin "Be-nâm-ı bânî tâk-ı sipihr ü günbed-i mînâ, ki kıldı çarhı cûy-ı lutfi üzre cisr-i bî-hemtâ" sözleriyle övgüye değer görülmüş ve Cinanî, manzumesinde köprünün Zeyrek Ağa tarafından yaptırdığına dair dizelere yer vermiştir.⁸

Zeyrek Ağa'nın ne zaman hayatını kaybettiğine dair bir bilgi bulunmamakla birlikte mezarının Besni'de Kurşunlu Camisi yakınında bulunan Zeyrek Ağa Türbesi olduğu düşünülmektedir.

3. Cüce Zeyrek Ağa Camisi'nin Yapımı ve Fiziksel Özellikleri

Cüce Zeyrek Ağa Camisi'nin ne zaman yapıldığıyla ilgili şimdiye kadar net bir bilgi bulunmamakla birlikte 17. yüzyılın ortalarında Sultan IV. Murad zamanında yaptırdığı fikri genel kabul görmüştür. Bunun yanı sıra caminin 18. yüzyılda yaptırdığı yönünde görüşler de bulunmaktadır.⁹ Ayrıca ahali arasında caminin Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaptırdığı, hatta camideki kurşun kubbenin Bağdat Muharasası esnasında oluşan kurşun ihtiyacından dolayı söküldüğü ve Bağdat'a gönderildiği; 10. yüzyılda bir savaş esnasında kurşun kubbenin sökülerek savaşa gönderildiğiyle ilgili rivayetler söz konusudur.¹⁰ Ancak Osmanlı arşivlerinde yaptığımız incelemeler neticesinde caminin yukarıda zikredilen tarihlerde yapılmadığı, Ocak 1584 tarihinden kısa bir süre önce yapımına başlandığı ve 17 Mayıs 1585 tarihine gelindiğinde cami inşaatının önemli oranda tamamlandığı anlaşılmıştır. Ocak 1584 tarihinde Üzeyr beyine ve Payas kadısına gönderilen hükümde Harem-i Hümayun hüddâmından *kıdvetü'l-havâs ve'l-mukarrebîn* Zeyrek Ağa'nın nefsi Besni'de yaptırdığı câmi-i şerifin örtüsü için 500 tahta kurşun lazım olduğu ve bu kurşunun tedarik edilip gemiyle Payas İskeleyi'ne gönderildiği belirtildikten sonra zaman kaybedilmeden

7 BOA, İE. MİT. 2: 113.

8 Bu köpri Zeyrek'e oldu müyesser yapıdı pes anı,
İtdi Zeyrek bu köpriyi ikmal H.1000,
İtdi Zeyrek bu ma'beri peydâ H.999,
Zeyrek-i dâna bu cisri böyle yapıdı ser-bülend H.1000,
Bu cisre cehd-i külli itdi Zeyrek H.1000,
İtdi bu köpriyi kâmil Zeyrek H.1000,
Oldı bu köprinin binâsı temâm H.1000,
İtdi ol köpriyi binâ Zeyrek H.1000.

Bk. Merve Artukoğlu, "Cinânî Divânı'ndan Mimarî İzlenimler", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 5, Yıl 3, 2015, s. 247-248.

9 Bk. Mustafa Sucu, *Adıyaman İli ve İlçeleri*, Bugün Ajans Basım&Yayımları, Gaziantep (tarihsiz), s. 62; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler-I*, VGM. Yay., Ankara 1983, s. 81.

10 Bu ikinci rivayet için bk. Şekip Önder, *Azımşehir Besni*, Besni Ekspres Yay., Besni 2010, s. 20.

yetecek kadar davarlar tutulup kurşunun Besni'ye nakledilmesi ve neticenin İstanbul'a bildirilmesi istenmiştir.¹¹ 17 Mayıs 1585 tarihinde yine Payas kadısına ve ismi zikredilmeyen diğer bir kaza kadısına gönderilen hükümde hassa hüddâmından Zeyrek Ağa zîde-mecduhûnun yaptırdığı cami için lazım olan kapı, pencere ve sâir kerestelerin İstanbul İskelesi'nden yüklenip Payas İskelesi'ne gönderildiği ve zaman kaybedilmeden söz konusu kapı, pencere ve kerestelerin davarlar tutularak Besni'ye nakledilmesi ve neticenin İstanbul'a bildirilmesi istenmiştir.¹² Görüldüğü üzere Cüce Zeyrek Ağa Camisi, 17. yüzyılda değil 16. yüzyılın sonlarında III. Murad döneminde yapılmıştır. Caminin yapımına muhtemelen 1582-1583 yıllarında başlanmış, 1584 yılında caminin kurşun örtüsü yapılmış, 1585 yılında ise kapı ve pencereleri takılmıştır. Caminin kapı ve pencerelerinin 1585 yılında takılmış olmasından hareketle caminin ibadete açıldığı tarihin de aynı yılda veya sonraki bir yıl içinde olduğu söylenebilir. Bununla birlikte caminin kurşun kubbesi, kapıları, pencereleri ve cami için gerekli diğer keresteleri İstanbul'dan tedarik edilmiş ve bu mallar gemi vasıtasıyla Payas İskelesi'ne getirilmiş, buradan da hayvanlar vasıtasıyla Besni kazasına nakledilmiştir.

Cüce Zeyrek Ağa Camisi'nin, yapıldığı tarihten itibaren 19. yüzyıla kadar hizmete açık olduğu camiye yapılan atamaların düzenli bir şekilde devam etmesinden anlaşılmaktadır. Ancak Besni'deki birçok tarihi yapı gibi bu cami de 1893 yılında meydana gelen depremde (Satılmış, 2016: 137-177) zarar görmüş olmalıdır. Deprem sonrası süreçte fiziki yapısıyla ilgili elimizde herhangi bir malumat bulunmamakla birlikte Eski Besni'ye ait bazı fotoğraflarda ayakta olduğu görülmektedir. Şehrin 20. yüzyılın ortalarında günümüzdeki yerine taşınması sonrasında ise cami hizmet veremez hale gelmiştir (Bk. Resim 1-3).¹³ Caminin yeniden açılması için Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2005 yılının Ağustos ayında restorasyon çalışmaları başlatılmış ve bu çalışmalar 2006 yılının sonlarına doğru tamamlanarak cami yeniden açılmıştır (Bk. Resim 4-5). Cami günümüzde cuma ve bayram namazlarında hizmet vermektedir. Besni Kalesi'nin kuzey/kuzeybatısında bir tepenin yamacında inşa edilmiş olan Zeyrek Ağa Camisi, açık renkte düzgün kesme taşlardan yapılmış olup doğu ve batı cepheleri simetrik pencere düzenine sahiptir. İki kat halinde yerleştirilmiş olan pencereler, altta ikişer ve üstte üçer tanedir. (Bayhan, Salman, 2010: 55-57). İki sıra pencere aynı doğrultuda ve simetrik biçimde sıralanmışken üst pencere çatı pervazına yakın bir konumda, tek ve ortada bulunmakta olup boyut olarak diğerlerinden büyük yapılmıştır. Güney pencerelerinin alt sırasını oluşturan iki pencere ve doğu cephede alt sıranın kuzey kenarında yer alan pencereler dikdörtgen çerçevelidir ve bunların üzeri kemerlidir. Çatı konstrüksiyonuna ait pandantifler ve kasnak, yapının üst örtüsünün ilk yapı evresinde kubbeli olduğunu belgelemektedir. Mihrap nişinin iki yanı sütun ile sınırlanmıştır. Nişin iç yüzeyi üç kenarlıdır. Mihrap alınlığında kitabe için ayrılmış olan alan boştur. Doğru ve batı cepheler geniş açıklıklı tek kemerlerle sınırlıdır. Kuzey cephe çift yuvarlak kemerlidir ve kemer açıklıkları cümle kapıları fonksiyonu üstlenmiştir. Kemerler yanlarda duvar örgülü ayaklara dayanmaktadır. Ortada ise seki üzerinde yükselen bir sütun tarafından taşınmaktadır. Sütun gövdesinin yüzeyi sekiz kenarlı yivli olup sütun başlığı stilize şekillenmiştir. Kapı ise üstü basık kemerli olup iki kanadında yüksek bir çıkıntı ve sivri kemer kovanlı, dikdörtgen çerçeveli pencere bulunmaktadır. Pencerelerin dış kanat yanlarında dikdörtgen, üst kenarları yuvarlatılmış ve duvara girinti yapan nişler yer almaktadır. Harimin batısına tadilatla imam odası eklenmiştir. Kuzey ve doğu yönlerindeyse mekanın altında olmak üzere kiralaları cami vakfına gelir sağlayan bir sıra dükkana yer verilmiştir. Caminin minaresi,

11 BOA, MD. 52: 287.

12 BOA, MD. 58: 73.

13 Resim 2 ve Resim 3'ü benimle paylaşma nezaketinde bulunan Doç. Dr. Seydi Vakkas Toprak'a buradan teşekkürlerimi iletmek isterim.

kare kesitli bir kaide/kürsü üzerinde bulunmakta olup harimin kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Son cemaat yeri revakının batı ucundaki bir kapı minare kürsüsüne açılmıştır. Minare, mimari üslup açısından Klasik Osmanlı geleneğinde yapılmış olup 16. yüzyıl etkisini taşımaktadır (Zeyrek vd. 2006: 120-125).

4. Zeyrek Ağa Vakfı Görevlileri

Harem-i Hümayûn hüddâmından Cüce Zeyrek Ağa tarafından kurulmuş olan bu vakıf, Zeyrek Ağa'nın Behisni kazasında yaptırmış olduğu caminin bakım, onarım ve görevli masraflarının karşılanması için kurulmuştur. Cami vakfının, 1694 yılında 21 hissesinin (*sehim*) ve 3.690 akçe gelirinin olduğu,¹⁴ 1695 yılında ise 21 hissesinin ve 620 akçe gelirinin olduğu kayıtlıdır.¹⁵ Vakıf ve cami görevlilerine ödenen ücretin yüksekliğine bakıldığında vakfın iyi bir gelire sahip olduğu söylenebilir.¹⁶ Arşiv belgelerinden Zeyrek Ağa Vakfı'nda görevli mütevellî ve nâzırlarla ilgili atama sebepleri, aldıkları ücretler gibi bilgileri tespit edebilmek mümkün olmuştur.

4.1. İdari Görevliler

Mütevellî: Bir terim olarak mütevellî kelimesi; vakfiye şartları, şer'î hükümler ve mer'î mevzuat çerçevesinde vakıfların idare edilmesinden sorumlu kimseyi ifade etmektedir. Vakfın idaresi, toplumu ve toplumsal birçok kurumu yakından ilgilendiren bir konu olduğundan mütevellîlerin yaptıkları her işin öncelikle vakfın lehine olması gerekmektedir. Aksi bir durum söz konusu olursa, yani vakfın zarara uğradığı, iyi yönetilmediği durumlar gerçekleşirse mütevellî kadı tarafından görevden alınmaktadır (Öztürk, 2006: 217-218).

Zeyrek Ağa Vakfı'nın mütevellîleri 17. yüzyılın sonlarında günlük 1 akçe, 3 akçe gibi düşük ücretler alırken aldıkları ücretler 18. yüzyılın başlarında 10 akçeye, 18. yüzyılın ortalarından itibaren ise 15 akçeye yükselmiştir (Bk. Tablo 1)

Tablo 1: Zeyrek Ağa Camisi Mütevellîleri

Görevlinin İsmi	Atama Gereçesi	Ücreti	Atama Tarihi	Belge (HD)
Ramazan	Beratının yenilenmesi.	1	1693/N1104	1159: 148
Ahmed	Babası Ramazan'ın vefatı üzerine.	3	1706/C1118	1159: 150
Ahmed	Beratının yenilenmesi.	10	1713/Z1124	1159: 151
Ramazan	Babası Ahmed'in feragati üzerine.	10	1728/M1141	1144: 170
Ramazan ve Mehmed Halife	Babası Ramazan'ın cihetin nisfını (yarısı) kasr-ı yed etmesi üzerine.	15	1765/Ş1178	1076: 66
Mehmed Halife ve Hamza	Ramazan'ın vefatı üzerine nisf-ı (yarım) tevliyet ve nisf-ı müezzinlik oğlu Hamza'ya.	7,5	1780/R1194	1077: 129
Ahmed	Ahmed'in vazifesine ele geçiren Seyyid Mustafa'nın azledilmesi üzerine.	7,5	1825/Ş1240	542: 73

14 BOA, MAD.d. 4983: 7.

15 BOA, MAD.d. 1878: 6.

16 Bunların yanı sıra İstanbul'da Zeyrek Ağa Vakfı'na ait bazı kiralanan hâne ve dükkanların olduğu anlaşılmaktadır. Toplamda 26.170 akçe geliri olduğu anlaşılan bu vakıf akarattının Besni'deki camiye aktarılıp aktarılmadığı veya aktarıldıysa ne kadarının aktarıldığı belirtilmemiştir. Bk. BOA. D. 08509, s. 1-2.

Nâzır: Nâzırlar, vakıf mütevellisini teftiş etmekle ve vakıf işlerinin yapılıp yapılmadığını denetlemekle görevli kişilerdir (Yediyıldız, 1983: 59). Zeyrek Ağa Vakfı'nın nâzırları 18. yüzyılın başlarında günlük 1 akçe ücret alırken 1720'lerden itibaren 2 akçe almaya başlamışlar ve aldıkları bu ücretin miktarı uzun süre değişmemiştir (Bk. Tablo 2).

Tablo 2: Zeyrek Ağa Camisi Nâzırları

Görevlinin İsmi	Atama Gerekçesi	Ücreti	Atama Tarihi	Belge (HD)
Şeyh İsmail	Vakfın nâzırının olmaması.	1	1712/R1124	1159: 151
İsmail	Beratını kaybetmesi.	-	1713/L1125	1133: 222
Abdulcelil	İsmail'in vefatı üzerine.	2	1727/Ra1140	1144: 170
HacıAbdurrahman	Hacı Abdurrahman, İsmail'in oğlu olduğundan Abdulcelil'in azledilmesi üzerine.	2	1728/Z1140	1144: 170
İbrahim ve Halil	Hacı Abdurrahman'ın vefatı üzerine.	2	1760/Ş1173	1097: 61
Seyyid Hüseyin	Halil'in vefatı üzerine.	2	1789/B1203	1074: 119

4.2. Cami Görevlileri

Zeyrek Ağa Camisi'nin imam, hatip, müezzin, cuma müezzini, cüzhân, loğkeş, ferraş, şeyh gibi görevlileri bulunmaktadır. Bu görevlilerden imam, hatip, müezzin ve ferraşlar 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde 10 akçe ile 20 akçe arasında değişen yüksek ücretler almaktadırlar. Diğer görevlilerin aldıkları ücretlerse nispeten daha düşük düzeydedir. Cami görevlilerinin aldıkları bu ücretler Besni kazasında yer alan diğer vakıf kurumlarındaki görevli ücretleriyle kıyaslandığında daha yüksek olduğu görülmektedir.¹⁷

İmam: Arapça *emm* (öne geçmek, sevk ve idare etmek) kökünden gelen imam, cami ve mescidlerde cemaate namaz kıldırın ve cemaate karşı çeşitli sorumlulukları bulunan kişileri ifade etmektedir (Küçükkaşçı, 2000: 178). Osmanlı Devleti'nde imamlar, camilerdeki bu görevlerinin yanı sıra evlenme, boşanma, ev değiştirme, doğum, ölüm gibi işlerin takibini yapar, mahallenin huzuru açısından ahaliyi rahatsız edecek içkili, sazlı-sözlü alem yapanların ve umumî ahlâka uygun tesettüre uymayanların engellenmesi gibi vazifeleri yerine getirirlerdi (Karagöz 2003: 116). İmamların görevlerinde gayretli, çalışkan, ehl-i ilim ve fazilet sahibi ve cemaatin benimsediği kişiler olmaları beklenirdi (Tunç, 2019: 195). Mütevellilerin teklifi ve padişah beratıyla cami ve mescidlere atanan imamlar, görev süreleri boyunca raiyyet rûsûmu ve avârızdan muaf tutulurlar ve hizmet verdikleri cami ve mescidlerin vakıflarından ücret alırlardı (Beydilli, 2000: 181).

Hacı Zeyrek Camisi'nde görev yapmış olan imamlar 18. yüzyılın başlarında günlük 2 akçe ücret alırlarken 1720'lerden sonra 10 akçe ve 1760'lardan itibaren ise 20 akçe gibi yüksek ücret almaya başlamışlardır (Bk. Tablo 3).

Tablo 3: Zeyrek Ağa Camisi İmamları

Görevlinin İsmi	Atama Gerekçesi	Ücreti	Atama Tarihi	Belge (HD)
Ömer	Hüseyin'in vefatı üzerine.	2	1713/R1125	1133: 221
Abdullah ve Hasan	Ömer'in vefatı üzerine.	10	1723/C1135	1137: 202
Mustafa Halife	Abdullah Halife'nin evladı olmadan vefatı üzerine (hissesi).	10	1759/M1173	1097: 61

¹⁷ Diğer kurumlardaki görevlilerin aldıkları ücretler için bk. Muhammet Nuri Tunç, *18. Yüzyılda Adıyaman (Hisn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kahta ve Samsat) İdarî, Sosyal ve İktisadî Tarihi*, Kitabevi Yay., İstanbul 2019, s. 193-208; Söylemez, Tunç, a.g.m., s. 60-87.

Mustafa Halife ve Hüseyin	Seyyid Osman ve Seyyid Ebubekir'in müdahale ¹⁸ ile vazifeleri ele geçirmeleri sonrasında azledilmeleri üzerine.	10	1764/M1178	1076: 66
Mustafa Halife ve Hüseyin	Mustafa Halife ve Hüseyin'in hizmetleri çok olduğunda zam talebi üzerine.	20	1764/M1178	1076: 66
Mustafa Halife	Hüseyin'in evladı olmadan vefatı üzerine hissesi müstereğine.	20	1766/Ş1179	1076: 67
Mustafa Halife	Beratın yenilenmesi.	20	1782/Ca1196	1158: 52
Seyyid Osman ve Seyyid Ebubekir	Mustafa'nın vefatı üzerine.	20	1764/Z1177	1076: 66
Seyyid Hüseyin ve Seyyid Mustafa	Mustafa'nın vefatı üzerine.	20	1796/Za1210	538: 171
Mustafa	İmamı olmadığından	-	1909/29S1327	BŞS. 193: 356

Müezzin: Müezzinlerin cami ve mescidlerde ezan okumak, kâmet getirmek gibi dini görevleriyle birlikte mahalle imamının yardımcısı olması bakımından toplumsal düzenin sağlanması noktasında önemli görevleri vardır (Küçükkaşçı, 2006: 491-492).

Hacı Zeyrek Camisi'nde görevli olan müezzinler için vakit müezzinleri ve cuma müezzinleri olmak üzere iki farklı görev tanımlaması yapılmış ve her bir göreve ayrı ayrı kişiler atanmıştır. Müezzinlik görevini yürütenlerin aldıkları günlük ücretler 18. yüzyılın başlarında 2-3 akçe civarındayken 1760'lardan sonra 8-15 akçe arasına yükselmiştir (Bk. Tablo 4).

Tablo 4: Zeyrek Ağa Camisi Müezzinleri

Görevlinin İsmi	Atama Gerekçesi	Ücreti	Atama Tarihi	Belge (HD)
Ali	Müezzini olmadığından.	-	1693/Ş1104	1159: 148
Abdulcelil	Ramazan'ın vefatı üzerine.	2	1706/Ş1118	1159: 150
Ahmed	Ramazan'ın vefatı üzerine.	3	1706/Ş1118	1159: 150
Abdulcelil	Ramazan'ın vefatı üzerine.	2	1713/L1125	1133: 222
Abdulcelil	Beratını kaybetmesi üzerine.	8	1715/Ra1127	1133: 223
Seyyid İsmail	Beratı olmadığından.	0,5	1721/Za1133	1133: 227
Mehmed Halife	Ramazan'ın kasr-ı yedinden.	15	1765/Ş1178	1076: 66
Hamza	Ramazan'ın vefatı üzerine hissesi oğluna.	15	1780/R1194	1077: 129
Osman	Abdulcelil'in vefatı üzerine	8	1768/M1182	1076: 68
Osman	Beratın yenilenmesi.	8	1782/B1196	1158: 52
Mehmed ve Abdulcelil	Osman'ın vefatı üzerine.	10	1799/M1214	538: 173
İbrahim	Mehmed ve Abdulcelil hizmetlerini yapmadıkları için azledilmeleri üzerine.	10	1803/R1218	539: 139
Mehmed Bahaeddin Efendi	Abdurrahman Efendi'nin vefatı üzerine.	-	1909/13S1327	BŞS. 193: 361

18 Behisni Kazası'nda vakıf kurumlarında görevli olan kişilere yapılan müdahaleler, 18. yüzyılın başlarında yoğun olmak üzere, tüm yüzyıl boyunca görülmektedir. Vakıf görevlilerine yapılan müdahalelerin yanı sıra vakıf kurumlarında yaşanan diğer sıkıntılar için bk. Muhammet Nuri Tunç, "Hurûfât Defterleri'ne Göre Vakıf Kurumlarında Yaşanan Sıkıntılar: Adıyaman Vakıfları Örneği", *Vakıflar Dergisi*, S. 53, Ankara 2020, s. 101-114.

Hatip: Hatipler, cuma ve bayram namazlarında cemaate hutbe okuyan ve bu namazlarda imamlık yapan kişiler olarak isimlendirilmektedir (Yediyıldız, 1983: 57). Hatip olan kişilerin ehl-i ilim ve sahîb-i fazîlet olmaları beklenirdi (Tunç, 2019: 197). Zeyrek Ağa Camisi'nde görev yapan hatiplerin aldıkları ücretler günlük 5 ile 10 akçe arasında değişmektedir (Bk. Tablo 5).

Tablo 5: Zeyrek Ağa Camisi Hatipleri

Görevlinin İsmi	Atama Gerekçesi	Ücreti	Atama Tarihi	Belge (HD)
Ömer	Ahmed'in ferağati üzerine.	5	1706/C1118	1159: 150
Hüseyin	Her yönüyle layık olduğu için Ahmed'in mahlulünden.	5	1711/Z1122	İ.E. EV. 51: 5606
Mehmed	Ömer'in ferağati üzerine.	5	1713/R1125	1133: 221
Mehmed	Zam talebi üzerine.	10	1718/B1130	1133: 224
Seyyid Ebubekir	Mustafa'nın vefatı üzerine.	10	1781/C1195	1077: 130
Molla Veli	Seyyid Ebubekir'in evladı olmadan vefatı üzerine.	10	1812/Ca1227	541: 70

Vâiz: Öğüt vermek, uyarmak, sakındırmak gibi anlamlara gelen *va'z*, özellikle dinî ve ahlâkî konularda dinleyenleri hem bilgilendirmek hem de iyiliğe sevk etmek amacıyla din alimleri tarafından ibadet mahallerinde yapılan konuşmaları ifade etmektedir (Cirit, 2012: 404-405). Zeyrek Ağa Camisi'nde görev yapan vâizlerin aldıkları ücretler günlük 5 akçedir (Bk. Tablo 6).

Tablo 6: Zeyrek Ağa Camisi Vâizleri

Görevlinin İsmi	Atama Gerekçesi	Ücreti	Atama Tarihi	Belge (HD)
Ömer	Vaiz olmadığından.	5	1711-1712/Za1123	1133: 221
Mehmed	Mehmed'in vefatı üzerine.	5	1794/B1208	537: 135

Cüzhan: Kur'an-ı Kerim'in bölümlerine atfedilen *cüz* kelimesiyle okuyan anlamına gelen *hân* kelimesinden oluşmuş olan *cüzhân*; cami, mescid ve türbelerde namazdan önce Kur'an-ı Kerim'den *cüz* okuyan kimse (*bir cüz ta'lisi*) anlamına gelmektedir (Sertoğlu, 1986: 68). Zeyrek Ağa Camisi'nde görev yapan cüzhânların aldıkları günlük ücretler 2 akçe ile 4 akçe arasında değişmektedir (Bk. Tablo 7).

Tablo 7: Zeyrek Ağa Camisi Cüzhanları

Görevlinin İsmi	Atama Gerekçesi	Ücreti	Atama Tarihi	Belge (HD)
İbrahim	Beratın yenilenmesi.	2	1703-1704/Ş1115	1159: 149
Ömer	Beratını kaybetmesi üzerine.	4	1717/M1130	1133: 224
Seyyid Osman	Ramazan'ın vefatı üzerine.	3	1722/Ca1134	1133: 228
Halil	Ömer'in vefatı üzerine.	4	1729/B1141	1144: 171
Ramazan ve Mehmed	Halil'in ferağati üzerine.	4	1767/M1181	1076: 68
Mehmed	Ramazan'ın vefatı üzerine hissesi müş-tereği ve oğluna.	-	1787/N1201	1074: 114

Ferraş: Cami, mescid gibi ibadet yerlerinin temizliğinin yapılması, mefruşatına nezaret edilmesi görevlerini icra eden görevlilere ferraş denilmektedir (Sertoğlu, 1986: 111; Berkî 1966: 18) Bununla birlikte ferraşların "*beher eyyâm ta'mîr ve termîm*" şeklinde tanımlanan mabetlerin bakım ve onarımının yapılması gibi görevlerinin olduğu anlaşılmaktadır (Tunç, 2019: 204). Zeyrek Ağa Camisi'nde görev yapan ferraşların aldıkları ücretler 18. yüzyılın başlarında günlük 1 akçe gibi düşük bir meblağ iken 18. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren önce 5 akçeye daha sonra da 10 akçeye yükselmiştir (Bk. Tablo 8).

Tablo 8: Zeyrek Ağa Camisi Ferraşları

Görevlinin İsmi	Atama Gerekçesi	Ücreti	Atama Tarihi	Belge (HD)
Osman	Mustafa'nın vefatı üzerine.	1	1693/Ş1104	1159: 148
Abdulcelil Halife	Osman'ın vefatı üzerine.	5	1724/Za1136	1137: 203
Osman	Abdulcelil'in vefatı üzerine	5	1768/M1182	1076: 68
Osman	Beratın yenilenmesi.	5	1782/B1196	1158: 52
Yusuf Halife	Beratın yenilenmesi.	2	1762/S1176	1076: 65
Mehmed ve Abdulcelil	Osman'ın vefatı üzerine.	10	1799/M1214	538: 173
İbrahim	Mehmed ve Abdulcelil hizmetlerini yapmadıkları için azledilmeleri üzerine.	10	1803/R1218	539: 139
Abdurrahman ve Mehmed Halife	İbrahim'in vefatı üzerine.	10	1824/Ca1239	541: 71
Ahmed	Babası Mehmed bin Ramazan'ın vefatı ve bunun cihetini ele geçiren Seyyid Mustafa'nın azli üzerine.	7,5	1825/Ş1240	542: 73
Ahmed Efendi	Ahmed Halife'nin vefatı üzerine	6,5	1909/13S1327	BŞS. 193: 361

Şeyh: Bir tekkenin veya loncanın başında bulunan kişileri niteleyen şeyh denilen görevlinin Zeyrek Camisi'ne neden atandığıyla ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Hacı Zeyrek Camisi'nde şeyh olan Ali isimli kişi şeyhlik cihetini 1729 yılında Şeyh Mehmed'e kasr-ı yed etmiştir.¹⁹

Loğkeş: Türkçe *loğ* kelimesiyle Farsça çekmek anlamına gelen *keş* fiilinden meydana gelen birleşik bir kelime olan loğkeş; Osmanlı dönemindeki Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Samsat, Kahta, Urfa, Ayntab gibi kazalardaki binaların yapımında yapı malzemesi olarak toprak kullanıldığı için ve evlerin veya kamu binalarının damları büyük oranda toprakla örtülü olduğu için bu bölgedeki vakıf kurumlarında sıkça rastlanan bir görevlidir. Topraktan yapılmış evlerin damlarının yağışların yoğun olduğu zamanlarda aşınması ve damdan evin içine sızıntı gerçekleşmesi sebebiyle toprak dam sürekli bakıma muhtaç hale gelmektedir. Loğ denilen araç, toprak damlardan yağışların olduğu zamanlarda evin içine su sızıntısını engellemek amacıyla damdaki toprağı sıkıştırmaya yarayan taştır. Loğ'un her iki yanında bir oyuk bulunur ve bu oyuklara ağaç veya demirden yapılmış birer kol takılır. Bu kolların ucuna da bilek kalınlığındaki bir başka ağaç takılarak birleştirilir. Bazen de loğ'a kalın ve kısa bir urgan takılır ve ucundan tutularak silindir şeklindeki taş, toprak damın üzerinde gezdirilir. Toprak damın sıkılaştırılması için yapılan bu işlem, loğlamak olarak adlandırılır (Söylemez, 2003: 91).

Cüce Zeyrek Ağa Camisi kubbeli bir cami olmasına rağmen loğkeş denilen toprakla örtülü bir yapının damının bakım ve onarımından sorumlu bir kişinin bu camide görevli olması, muhtemelen harimin kuzeyinde bulunan ve üzeri düz dam örtülü olan kısmın bakımının yapılması içindir. Bu göreve yapılan atama, süreklilik göstermemiş ve yalnız 19. yüzyılın hemen başında bir atama yapılmıştır. 1802 yılında caminin loğkeşinin olmadığı ifade edilerek günlük bir akçe ücret ile Ahmed isimli bir kişi bu göreve atanmıştır.²⁰ Ancak bir süre sonra Seyyid Mustafa isimli bir kişi Ahmed'in vazifesini kanun dışı bir şekilde ele geçirince azledilmiş ve 1825 yılında Besni Naibi Seyyid Mehmed Şerif arzıyla Ahmed'e vazifesi ibka edilmiştir.²¹

19 VGMA, HD. 1144: 171.

20 VGMA, HD. 539: 138.

21 VGMA, HD. 542: 73.

Sonuç

Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra sırasıyla devletin başına geçen Sultan II. Selim ve Sultan III. Murad, ordunun başında sefere gitmedikleri gibi saltanatlarının önemli bir kısmını sarayda geçirmişlerdir. Sarayda uzun zamanlar geçirmeleriyle birtakım çıkar çevrelerinin padişahın yanında yer alma çabasının doğmasına ve çeşitli nüfuz gruplarının oluşmasına neden olmuştur. Söz konusu nüfuz çevreleri içinde saray ağaları, valide sultanlar, haseki sultanlar, musahipler, nedimler, cüceler, dilsizler gibi çok farklı gruplar yer almış ve bu nüfuz çevreleri içinde iktidar mücadelesi yaşanmıştır.

16. yüzyılın sonlarında Osmanlı saray hayatının önemli figürlerinden biri de cücelerdir. Temel görevleri padişahların ve saray halkının eğlendirilmesi olan cüceler içinde bazıları gerek zekalarıyla gerekse de mizahi anlayışları ve nüktedanlıklarıyla padişaha yakın olmayı başarabilmişler ve bu sayede saraydaki nüfuz çevreleri içinde hatırı sayılır bir güce erişmişlerdir. Söz konusu saray cüceleri içerisinde Cüce Zeyrek Ağa da gerek zekası, mizahi yönü, mizah anlayışı ve sahip olduğu nüfuzu gerekse de ilme, sanata, şiire ve şaire verdiği destekle Osmanlı saray hayatının önemli şahsiyetlerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Cüce Zeyrek Ağa'nın dikkat çeken yönlerinden biri de hayırseverliğidir. Cüce Zeyrek Ağa, bir köprü yaptırmasının yanı sıra Besni kazasında yaptırmış olduğu ve Hacı Zeyrek Ağa Camisi olarak da isimlendirilen camisiyle hayırsever bir şahsiyet olduğunu göstermiştir. Onun yaptırmış olduğu bu köprü ve cami, aynı zamanda saray mensuplarından cücelerin padişahı ve saray halkını eğlendirmekle görevli kişiler olduğu algısının aksine sarayda nüfuz sahibi olabildikleri, büyük servet edinebildikleri, hayır işleriyle ilgilendikleri, sanatı ve sanatçıyı, ilmi ve ilim adamını destekleyecek faaliyetlerde bulduklarını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Cüce Zeyrek Ağa'nın Besni kazasında şehrin merkezi bir konumunda yaptırdığı caminin Besni kazası ölçeğinde büyük bir cami özelliği göstermesinin yanında kurmuş olduğu vakıfta ve camideki görevlilerin aldıkları ücretlerin yüksekliğine bakılacak olursa kayda değer bir mal varlığını vakfettiği söylenebilir. Besni kazasındaki diğer vakıf kurumlarında görevli kişilerin aldıkları ücretlerle kıyaslandığında Zeyrek Ağa Camisi görevlilerinin en yüksek ücreti aldığı görülmektedir. Nitekim imamların 19. yüzyıla gelindiğinde günlük 20 akçe, müezzinlerin 10-15 akçe, hatiplerin 10 akçe, ferraşların 10 akçe, mütevellilerin 15 (7,5+7,5) akçe alması aynı görevi eda eden diğer cami görevlilerine göre oldukça yüksek meblağlardır.

Cüce Zeyrek Ağa Camisi, 16. yüzyılın sonlarından itibaren 20. yüzyılın ortalarına kadar hizmet vermeye devam etmiş; ancak gerek 1893 yılında meydana gelen depremde gerekse de 20. yüzyılın ortalarında Besni şehrinin günümüzdeki yerine taşınmasıyla birlikte cami harabe hale gelmiş ve hizmet verememiştir. 2005 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün başlattığı restorasyon çalışmaları neticesinde cami, 2006 yılında ibadete açılmış ve günümüzde hala ibadete açık bir şekilde varlığını devam ettirmektedir.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

A- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Besni Şer'iyye Sicilleri (BŞS.): nr. 193.

BOA, İbnü'l-Emin (İE): MİT. 2: 113.

BOA, Mühimme Defterleri (MD.): nr. 52, 58.

BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.): nr. 1878, 4983.

BOA, TS. MA.d.: 8509.

B- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, Hurûfât Defterleri (HD.): nr. 538, 539, 541, 542,1074, 1076, 1077, 1097, 1133, 1137, 1144, 1158, 1159.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Artukoğlu, Merve (2015). "Cinânî Divânı'ndan Mimarî İzlenimler". *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 5, Yıl 3, 245-260.

Bayhan, Ahmet Ali ve Fikri Salman (2010). *Adıyaman Yüzey Araştırmaları (2000-2004)*. Adıyaman: Doğu Gazete ve Matbaacılık.

Berkî, Ali Himmet (1966). *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*. Ankara: VGM. Neşriyatı, Doğu Matbaası.

Beydilli, Kemal (2000), "İmam". *TDVİA*, C. 22. Ankara. 181-186.

Cirit, Hasan (2012), "Vaaz". *TDVİA*, C. 42. Ankara. 404-407.

Çuhadar, İbrahim Hakkı (2003), "*Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevârîh'i*", C.1. Ankara: TTK. Basımevi.

Dikici, Ezgi (2014). "Saltanat Sembolü Olarak Farklı Bedenler Osmanlı Sarayında Cüceler ve Dilsizler". *Toplumsal Tarih Dergisi*, Ağustos, 16-25.

Eyce, Semavi (1993). "Cami". *TDVİA*, C.7. Ankara. 56-90.

Karagöz, Mehmet (2003). *XVII. ve XVIII. Asırlarda Malatya*. İstanbul: Karizma Yay.

Kılıç, Mahmud Erol (1996). "Fusûsü'l-Hikem". *TDVİA*. C. 13. Ankara. 230-237.

Kur'an-ı Kerim Meâli (2011). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (12. Baskı).

Küçükaşçı, Mustafa Sabri (2000). «İmam». *TDVİA*, C. 22. Ankara. 178-181.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri (2006). "Müezzin", *TDVİA*, C. 31. Ankara. 491-496.

Nutku, Özdemir (1993). "Cüce". *TDVİA*, C. 8. Ankara. 105-106.

Önder, Şekip (2010). *Azımşehir Besni*. Besni: Besni Ekspres Yay.

Özlu, Zeynel (2015). *Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet Behisni (Bethesna-Besni)*. Gaziantep: GAÜN. Basımevi.

Öztürk, Nazif (2006). "Mütevelli". *TDVİA*, C. 32. Ankara. 217-220.

Öztürk, Şeyda (2010). "Şem'i". *TDVİA*, C. 38. Ankara. 503-504.

Satılmış, Selahattin (Bahar 2016). "1893 Malatya Depremi ve Afet Yönetimi". *OTAM*, 39, 137-177.

Selânikî Mustafa Efendi (1999). *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1565)-I*. Haz.: Mehmet İpşirli.

Ankara: TTK. Yay.

- Sertoğlu, Mithat (1986). *Osmanlı Tarihi Lûgatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi Yay.
- Söylemez, Faruk (2003). "Riştanzade Ömer Paşa'nın Besni'deki Vakfı". *Vakıflar Dergisi*, 40, 87-98.
- Söylemez, Faruk, Muhammet Nuri Tunç (Aralık 2017). "18. Yüzyılda Behisni'de Camiler ve Cami Görevlileri". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 14, 60-87.
- Sucu, Mustafa (tarihsiz). *Adıyaman İli ve İlçeleri*. Gaziantep: Bugün Ajans Basım&Yayım.
- Şeker, Mehmet (1997). *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâ'idü'l-Mecâlis*, Ankara: TTK. Yay.
- Tanıncı, Zeren (2002). "Topkapı Sarayı'nın Ağaları ve Kitapları". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 3, S. 3. Bursa. 41-56.
- Telek, Serap (2010). *Malkaralı Nev'î Yahya'nın "Keşfü'l-Hicâb Min Vechi'l-Kitâb" Adlı Eserinin Metin ve İncelemesi 1a-219b Yaprakları Arası*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tunç, Muhammet Nuri (2019). *18. Yüzyılda Adıyaman (Hisn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kahta ve Samsat) İdarî, Sosyal ve İktisadî Tarihi*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Tunç, Muhammet Nuri (2020). "Hurûfât Defterleri'ne Göre Vakıf Kurumlarında Yaşanan Sıkıntılar: Adıyaman Vakıfları Örneği». *Vakıflar Dergisi*, 53, 101-114.
- Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler-I* (1983). Ankara: VGM. Yay.
- Ünver, A. Süheyl (1973). *Sevâkıb-ı Menâkıb Mevlâna'dan Hatıralar*. İstanbul: Organon.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1983). "Vakıf İstılahları Lügatçesi". *Vakıflar Dergisi*, XVII, 55-60.
- Zeyrek, H. Turgut vd. (2006). "Besni Parala-Ostacuscum-Bahasna". *Anadolu'nun Güneydoğusunda Antik Bir Kent ve Yakın Çevresinin Arkeolojik Açıldan Genel Değerlendirmesi*. İstanbul: Besni Belediyesi Yay.

Ekler

1. Resimler

Resim 1: Zeyrek Ağa Camisi Restorasyon Öncesi Durumu (Giriş Kısmı) (Zeyrek vd. 2006: 125).

Resim 2: Zeyrek Ağa Camisi Restorasyon Öncesi Durumu (Kuzeydoğu Cephesi) (Doç. Dr. Seydi Vakkas Toprak'ın kişisel arşivinden).

Besni Cüce Zeyrek Ağa Camisi (Hacı Zeyrek - Kurşunlu - Külhanönü Camisi)

Resim 3: Zeyrek Ağa Camisi Restorasyon Öncesi Durumu (İç görünüm) (Doç. Dr. Seydi Vakkas Toprak'ın kişisel arşivinden).

Resim 4: Zeyrek Ağa Camisi Restorasyon Sonrası İbadete Açık Durumu (Güneybatı Cephesi - Doğu Cephesi)

XVI. Yüzyılda Basra Vakıfları (1590 Tarihli Tahrir Defterine Göre)*

Fadime Demirdöğen**

Öz

Hız. Ömer zamanında kurulan Basra şehri, 1538 yılında Osmanlı egemenliği altına girdi; ancak yerel yönetici Raşid bin Megamis'in idaresine bırakıldı. Raşid'den sonra şehrin yönetimini ele alan Şeyh Yahya Osmanlı idaresini tanımayarak isyan etti. 1546 yılında isyanı bastırmakla görevlendirilen Ayas Paşa şehri zapt etti. Bu tarihten sonra şehir, bir Osmanlı eyaleti olarak teşkilatlandırıldı. Basra, Osmanlı idaresine girdikten sonra 1552, 1574, 1575 ve 1590 yıllarında tahrir edilmiştir. Tahrir sonuçları icmal ve mufassal defterlere yazılmıştır. Bu defterler bölgenin sosyal ve ekonomik yapısı hakkında ayrıntılı bilgi içermektedir.

Bu çalışmada Ankara'da Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde bulunan 94 numaralı Basra Tahrir Defteri kaynak olarak kullanılmıştır. Bu defterde XVI. yüzyılda Basra Eyaleti'nde bulunan vakıflara dair bilgiler mevcuttur. Deftere göre, Basra'da ve nahiyelerinde bulunan vakıfların isimleri, senelik gelirleri-giderleri, çalışanları ve buldukları yerlerle ilgili bilgiler ortaya konulmuştur. Basra'da kurulan ve iktisadi ve sosyal hayatın tezahürlerinden olan vakıfların belirlenmesi, Orta Doğu ülkeleri ile ilgili çalışmalar için önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Basra, Vakıf, Ayas Paşa, Tahrir Defteri.

Basra Waqfs in the 16th Century (According to Tahrir Register of 1590)

Abstract

The city of Basra, founded during the reign of Khalif Omar, came under Ottoman rule in 1538; but it was left under the administration of the local ruler, Rashid bin Megamis. Sheikh Yahya, who took over the administration of the city after Rashid, did not recognize the Ottoman administration and rebelled. Ayas Pasha, who was assigned to suppress the rebellion in 1546, took the city. After that, the city was organized as an Ottoman province. Basra, which was surveyed in 1552, 1574, 1575 and in 1590 after it came under the administration of Ottoman Empire. The results of these surveys were recorded in the synoptic (icmal) and in the detailed survey registers (mufassal tahrir defterleri). These registers contain detailed information about the social and economic structure of the region.

In this study, the survey register of Basra numbered 94 in the Kuyud-ı Kadime Archive of the General Directorate of Land Registry and Cadastre in Ankara was used as primary source. The register contains information about waqfs in Basra city and region in the 16th century. The names of waqfs, their locations, their annual income and expenses, and employees were detailed in this register. Determining waqfs established in Basra is very important for the studies on the Middle East countries.

Key Words: Ottoman, Basra, Waqf, Ayas Pasha, Tahrir Register.

* DOI: 10.16971/vakiflar.720013

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Nisan 2020 / April 2020

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Ocak 2021 / January 2021

** Doktora Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara-TÜRKİYE
e-mail: demifatma06@gmail.com; ORCID: 0000-0003-2288-206X

Giriş

İslâmiyet öncesinde Uygur, Babil, Hitit, Sümer, Sasani ve Bizans toplumlarına ait vakıf kayıtları olduğu bilinmektedir (Kayaoğlu, 1978: 50-52; Ateş, 2017: 152). Çeşitli mezheplerden İslâm hukukçuları vakıf müessesesinin doğrudan İslâm menşeli olduğunu belirtmektedirler.¹ İslâm'ın ilk yıllarından beri var olan vakfetme geleneği Türklerin İslâm'ı kabulünden sonra da son derece müspet bir şekilde devam etmiştir. Karahanlı, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait bu neviden birçok vakfa rastlamak mümkündür. İslâm beldelerinde vakıf kültürü sayesinde hem taşınmaz mülkler hem de taşınabilir emtia nesilden nesile aktarılmıştır. Cami, mescit, tekke, zaviye, hastahane, misafirhane, hamam, kervansaray, yol, çeşme ve sebillerine ait birçok vakıf eser mevcuttur (Yediyıldız, 2012: 479).

Basra, Dicle ve Fırat nehirlerinin keşiştiği Şattü'l-Arab ve havalisini içine alarak Basra Körfezi'ne kadar ulaşan sınırları ile kadim bir şehirdir. Hz. Ömer'in emri üzere Utbe bin Gazvan tarafından (H. 14 yılında) fetihlerde üs bölgesi olarak kurulmuştur.² Kurulduğu dönemde şehrin sokakları dar, çarşıları ise geniştir (Hüseyin Esad, 1293: 42-44). Bizzat Müslümanlar tarafından kurulan ilk şehir olan Basra, belirli bir plana göre inşa edilmemiştir (Can, 1995: 51). Şehir merkezi zamanla değişmiştir. Hz. Ömer döneminden sonra Basra, Emeviler, Abbasiler, İlhanlılar, Timurlar, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve çok kısa bir süre de Safevilerin idaresine girmiştir (Bakır, 1992: 111).

XVI. yüzyılda Osmanlılar ve Safevilerin izledikleri fetih politikaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırlarında bu iki Müslüman devleti karşı karşıya getirmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran zaferiyle İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'yu alarak Osmanlı sınırlarına katması, doğu sınırlarında çekişmelerin artmasına sebep olmuştur. Safeviler, Kanuni Sultan Süleyman döneminde de Osmanlı Devleti için sorun oluşturmaya devam etmiştir. Her fırsatta Şiiliği yayma faaliyetlerini sürdüren Safevilerin Osmanlı sınırlarına tecavüz etmeleri üzerine, Kanuni Süleyman, 1534-1535 yıllarında İrakeyn seferlerini yaptı.³ Esasında Sünni-Şii çatışmasının yanı sıra ekonomik ve askeri gereklilikler (Özbaran, 2004: 147) bu seferin yapılmasının nedenlerindendi. İrakeyn seferleri ile Bağdat, Basra, Katif, Bahreyn Adaları, Zekiye ve çevresi Osmanlı'ya bağlılıklarını bildirdiler (Özbaran, 1971: 54-55). 1538 yılında Osmanlı Sultanı Kanuni, Karaboğdan seferine çıkmak üzere Edirne'de konakladığı sırada, Basra Reisi Emir Raşid, oğlu Mani ile veziri olan Mir Mehmed'i kazaskeri ile birlikte elçi olarak göndererek Osmanlı'ya tabiiyetini bildirdi (İbrahim Peçevi, 1981: 151; Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, 1989: 195). Bu tarihten sonra Basra'da okutulan hutbede Kanuni'nin isminin okunması ve paralarda sultanın isminin basılması (Demirtaş: 2009: 422) şehrin Osmanlı egemenliğine girdiğini göstermektedir. 1546 yılına kadar şehrin yönetimi iltizam olarak yerel hanedanlara (Raşid bin Megamis) bırakıldı. Ancak Raşid'den sonra şehrin yönetimine geçen Basra Reisi Şeyh Yahya'nın isyan üzere olması hasebiyle Bağdat Beylerbeyi Ayas Paşa, Basra'ya sefer düzenleyerek (1546) şehri yeniden ele geçirdi (Nazmi-zâde Murteza, 2014: 182-183). Sefer sırasında Ayas Paşa'ya yardım eden Bilal Mehmed Paşa da bir milyon akçe salyane ile Basra Beylerbeyliği'ne atandı (Özbaran, 1971: 56; İnan, 2011: 240).

Osmanlı Devleti fethettiği yerlerin tahririnin yapılmasına büyük bir önem göstermiştir. Her sancak için ayrı bir tahrir yapılarak defterlere kaydedilirdi. Tahrir defterlerinde sancağa ait idari birimler, has, zeamet, tımar arazileri, nüfus, vergiler, tarım, hayvancılık ve sinai tesisler gibi bilgilerin yanı sıra vakıflarla ilgili bilgiler de bulunurdu. Tahriri yapılan sancak da Osmanlı öncesinde kurulmuş olup cari olan ya da Osmanlı

1 Vakfın menşei ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Nazif Öztürk, *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983.

2 Geniş bilgi için bk. Nâsır-ı Hüsrev (1967: 255); İbnü'l-Esîr (1991, II: 447); Taberî (1991: 430); Hartman (1979: 320); Bakır (1992: 111).

3 Daha geniş bilgi için bk. Nasuhü's-Silahî (Matrakçı), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn-i*, neş. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Ankara 1976.

döneminde kurulan vakıflar tahrir defterlerine kaydedilirdi. Defterin genellikle sonunda yer alan vakıflar kısmında; vakfın çeşidi, bulunduğu yer, vakfın gelir ve giderleri belirtilirdi. Gerekli olduğu zamanlarda ayrı bir evkâf defteri tutularak vakıflarla ilgili ayrıntılı bilgiler bu defterlere kaydedilirdi (Öz, 2010: 428). XVI. yüzyılda Osmanlı'ya bağlanan Basra Eyaleti'ne ait değişik zamanlarda tutulan tahrir defterleri mevcut olmasına rağmen müstakil tutulmuş bir evkâf defteri yoktur. Bu sebeple Basra'da bulunan vakıflara dair bilgilerin yer aldığı yegâne kaynak XVI. yüzyıla ait 94 Numaralı Mufassal Tahrir Defteri'dir. Bu çalışmada kullanılacak vakıf kayıtlarını içeren defter, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde 94 numara ile kayıtlı Basra'ya ait Mufassal Tahrir Defteri'dir. XVI. yüzyıla ait başka kaynak olmamasında rağmen sonraki yüzyıllarda Basra'ya ait vakıflarla ilgili bilgilerin yenilenmesine ihtiyaç duyulmuş; cami, mescit, tekke ve medreselerin, vakıf banilerinin, vakfın beratlı ve beratsız hademelerinin isimlerinin evkâf defterlerinde bulunan cetvellerde tutulması istenilmiştir.⁴

Basra'nın Osmanlı idaresine girmesinden sonra 1552,⁵ 1574,⁶ 1575,⁷ ve 1590⁸ yıllarında tahrirleri yapılmıştır. Eyalete ait toplamda üç tanesi icmal ve iki tanesi de mufassal olmak üzere beş adet tahrir defteri mevcuttur. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan 1552 yılına ait tahrir defteri, şehrin ilk mufassal tahriridir. Bu defterin ilk sayfasında defterin fihristi verilmiştir. Bu fihristte defterin son kısmında vakıflar olduğu yazsa da defterin sonunda vakıflarla ilgili bilgi yoktur.⁹ Ancak defterde Basra'nın nefsinde bulunan çeşitli bağlarda farklı kişilere ait toplam 216 hurma ağacının vakfedildiği bilgisi bulunmaktadır. Yine 1575 yılına ait icmal defterinin fihrist kısmında da "evkâf" yazmasına rağmen defterde vakıflarla ilgili hiçbir bilgi verilmemiştir.¹⁰ Eyalete ait diğer mufassal defter 1590 yılına aittir. Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde 94 numara ile kayıtlı bulunan bu defter, XVI. yüzyılda Basra vakıfları konusunda ayrıntılı bilgilere ulaşabileceğimiz ilk ve tek defterdir. Defter Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda Osmanlı Arşivi, TK. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü fonunda "TK. GM.d 30" numarası verilerek devredilmiştir. Basra Eyaleti'nde kurulan vakıflara dair bilgiler bu defterin son sayfalarında, "Vakf-ı Evkâf-ı Vilâyet-i Basra" başlığı altında kaydedilmiştir.¹¹

Şimdiye değin Basra'da bulunan vakıflarla ilgili kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada 1590 yılına ait olan bahis konusu mufassal tahrir defterindeki bilgilere dayanarak Basra'da bulunan vakıflar incelenecektir. Çalışma ile Basra'da bulunan vakıflara ait edinilen bilgilerle şehrin sosyal, kültürel ve iktisadi hayatı içinde vakıfların önemi ortaya konularak; vakıfların akarları, giderleri, vakıflarda bulunan personel hakkında ulaşılan bir takım bilgiler değerlendirilecektir. Böylelikle Osmanlı'nın Arap eyaletlerinin ve bilhassa Basra'nın tarihi ile ilgili literatürde bulunan boşluğun doldurulması amaçlanmıştır.

1590 yılında Basra'da bulunan vakıflar camiler, mescitler, mezar ve makam-ı şerifler, medreseler ve diğer vakıflar olmak üzere beş kısımda incelenecektir.

1. Camiler

İslâm geleneğinde içerisine câmi yapıp ibadet edilen her yer İslâm toprağı kabul edilmekteydi (İnalçık, 2004: 312). Basra'da kurulduğu dönemde Hz. Ömer tarafından şehir merkezine bir cami inşa ettirildi

4 BOA. EV.MKT- 02647.00126.

5 BOA. TD. 282; BOA. TD. 1022.

6 KK. TD. 287.

7 BOA. TD. 534.

8 KK. TD. 94.

9 BOA. TD. 282, v. 1a

10 BOA. TD. 534, v. 21a.

11 KK. TD. 94. v. 210b-215b.

(İbnü'l Esîr, II: 484). Ortaçağda camiler sadece ibadetlerin yapıldığı mekânlar değil, sosyal hayatın da merkezi konumunda idi. Müslüman erkekler için bir toplanma yeri vazifesini görürdü. İmam ise mahallenin temsilcisi konumundaydı. Müslüman erkeklerin beş vakit namazı camide kılmalarına ehemmiyet verilirdi. Vakit namazlarını camide eda eden kişiler de komşuları nezdinde daha güvenilir kişiler olarak görülürdü (Ergenç, 1984: 73). Camiler yolcuların dinlendiği, dilencilerin ve evsizlerin barındığı, avlusunda dostlarla yarenlik edilen, satranç oynanan, hikâyecilerin halkla buluştuğu, kılıç yutucuların halkı eğlendirip, şairlerin şiirlerini okuduğu sosyal mekânlardı. Camiler gece ve gündüz açık bulunur, vakit namazından sonra ferraşlar ve diğer hizmetkârlar caminin kapılarını kapatırlar, temizliği ile ilgilenip lambalarını silerlerdi (Aly Mazaherî, 1962: 79).

Müslümanlar feth ettiği yerleri imar ederken öncelikle kurdukları vakıflarla şehir merkezine büyük bir cami inşa ederlerdi. Büyük caminin etrafına medrese, kütüphane, mektep, abdesthane, aşevi, şifahane, tekke ve vakıf sahibine ait bir türbeyi de içine alan büyük bir külliye yaptırılırdı (İnalçık, 2004: 317). Bu vakıf eserlerinin etrafına mahalleler bina edilir ve kısa sürede şehrin şenlenmesi sağlanırdı. Emeviler döneminde Basra'nın merkezinde bulunan Hz. Ali Camiinin etrafında bu dönemde şehirde yaşayan beş kabileden birisi olan Ehlü'l-Âliyye kabilesinin yerleştiği görülür (Can, 1995: 54). Ancak şehir merkezi su baskınları ve Moğol istilası gibi sebeplerle (Çekim, 1996: 13) zamanla değişerek, inşa edildiği zaman şehir merkezinde bulunan Hz Ali Camii şehrin 2 mil uzağında kalmıştır (İbn Battûta, 2017:184).

Camilerin iaşesi bâniler tarafından kurulan vakıflar aracılığı ile karşılanmaktaydı. Vakfın muhasebe işlerini yürüten mütevellî, camii idare etmekle görevliydi. Mütevellî her yıl kadiya vakıf muhasebesi ile ilgili bilgi verirdi. Vakfın gelirleri ile camilerde çalışan imam, hatip, müezzin, cüzhan, surehan, dersiâm, devirhan, kayyim gibi görevlilerin ücretleri ödenir; kalan gelirler camilerin bakımı ve onarımı gibi çeşitli masraflara harcanırdı. Vakıf personeline ait atamalar ise kadının i'lâmı ve Divân-ı Hümâyun'un uygun görmesi ile yapılırdı (Önkâl, vd, 1993: 53). 1590 yılında Basra'da vakıfların yönetiminde on bir cami bulunmaktaydı. Camilere ait vakıfların gelirleri çoğunlukla hurma ağaçlarından elde edilmekteydi. Hurma ağaçlarının yanı sıra bağlardan elde edilen gelirler, nar ağacı, çeltik tarlası gelirleri, arpa ve buğdydan elde edilen gelirler de bulunmaktaydı. Defterde geçen on bir camiye ait gelirlerin toplamı 67.660 akçedir. Camilere ait vakıflardan elde edilen gelirler: imama, hatibe, müezzine, vakıf mütevellisine, mekteplerdeki muallim ve talebelere, sucuya, camilere ait evlere, kapıcısına, abdesthaneye, camideki kandilin yağına, süpürgesine, ilahi söyleyenine, ferraşına, eczacısına, kovasına, zenbiline, hasırına, cüzüne, ibriğine, ipine, pamuğuna ödenecek ücretlere tahsis edilmiştir.

Camilerde bir minber bulunur ve Cuma namazı kılınırdı. Bu yüzden camilere "Cuma mescidi" de denilmektedir. Cuma namazlarının kılındığı camiler Müslümanların toplanma yerleridir. Kızılbaş tehlikesine karşı Kanuni döneminde köylerde bulunan mescitlere kadar Cuma namazının kılınması yaygınlaştırılmıştır (İnalçık, 2004: 313). Şehir ve kasaba ayrımı yapılırken esnaf, ticaret ve surlar bulunması gereken yerlerin başında sıralanmaktadır. Osmanlı vesikalarında ise "bazar durur, cuma kılınur" yerler Osmanlı şehri olarak tarif edilmektedir (Karagöz, 1999: 105). Ancak Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî, Mescid-i Aksa her ne kadar mescit olarak zikredilse de cuma namazının kılındığı ibadethanelerdir (Küçükbaşçı vd, 2004: 273). İbn-i Battûta, 14. yüzyılda surlarla şehrin ortasında kalan Hz. Ali Mescidi'nde Cuma namazlarının kılındığını söylemektedir (İbn Battûta, 2017: 185).

Osmanlı şehrinde camilerin inşasında hiyerarşik bir sıra olduğu görülür, Dersaadette Sultanın camisi en büyük ve ihtişamlı cami iken veziriazam ve diğer vezirlerin yaptırdığı camiler daha küçüktü. Sancaklarda sancakbeyinin büyük bir cami yaptırması zorunluluktan (İnalçık, 2004: 316). Nitekim 94 numaralı

deFTERimizde Vezir Ayas Paşa'nın Basra'da külliyesi ile birlikte büyük bir camii yaptırdığı görülmektedir.¹² Bu cümleden olarak Osmanlı öncesinde de yönetici zümresinden Raşid bin Megamis ve Şeyh Yahya adına kurulmuş vakıfların olduğu görülmektedir. Yöneticilerin kurdukları bu vakıflar, dünya hayatının yanında ahiret hayatına yatırım yapma, bir nevi ölümsüzlüğü yakalama isteklerinin bir tezahürüdür.

Defterde kaydedilen camilerin kurulduğu yerler ve gelirleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. 1590 Yılı Basra'da Bulunan Camilere Ait Vakıflar

Sayı	Camiler	Nahiye	Mahalle / Köy / Ada	Hâsılları/Akçe
1	Yahya bin Muhammed Camii	Cenub Nahiyesi	Yusufân Köyü	2.000
2	Camiü'l-Kebir (Kale içinde)			15.760
3	Hat ve Şebani Köyü Camii	Cenub Nahiyesi		1.800
4	Raşid bin Megamis Camii	Şimal Nahiyesi	Harise Köyü	5.000
5	Yahya bin Muhammed Camii	Cenub Nahiyesi	Cezire-i Kabahî ¹³ (٥٥٦٤ - ٥٩)	4.000
6	Ayas Paşa Camii			25.000
7	Raşid bin Megamis Camii	Aşar Nahiyesi	Aşar Köyü	2.000
8	Şeyh Muhammed Güvar Camii (Basra kalesinin dışında)		Meşrâk Mahallesi	5.140
9	Amiye Köyü Camii	Cenub Nahiyesi		3.000
10	Hazret-i Ali Camii ve Makamı	Aşar Nahiyesi		1.000
11	Fethiye Camii (Cezayir Sancağı)			2.960
Toplam				67.660 Akçe

Tablodan anlaşılacağı üzere eyaletin merkez sancağı ve nahiyelerinde vakfı bulunan 11 caminin deftere kaydedildiği görülmektedir. Bu camilerden Fethiye Camii eyalete tabi olan Cezayir Sancağı'nda bulunmaktadır. Deftere Basra Eyaleti'ne tabi diğer sancaklarda bulunan vakıflarla ilgili bilgiler kaydedilmemiştir.

Osmanlı döneminde vakıflar kadılar ve kazaskerler tarafından yönetilmişlerdir (Zaim, 1992: 4). Misal verecek olursak Ayas Paşa Camii'ne ait vakıfların idaresi Basra kadısına bırakılmıştır.¹⁴ Osmanlı'da küçük vakıfların idari işlerine vakıf mütevellisi bakarken, orta ve büyük vakıfların muhasebe işleri kadı tarafından tayin edilen câbilerce yürütülürdü (İpşirli, 1992: 529). Ancak vakfın gelirlerini toplamakta zaman zaman usulsüzlüklerin yapıldığı görülmektedir. Nitekim Ayas Paşa Vakfı'nın mütevellisi olan Seyyid Abdullah, vakfın hesabını düzenli tutmayarak vazifesini suistimal etmiş ve zimmetine geçirmiştir. Vakfın gelirlerini toplayan câbiler bu duruma müdahale ederek vakıf muhasebesini denetlemişlerdir.¹⁵ Vakfa ait mezkûr malların, zimmetine geçiren mütevelliden geri alınarak Ayas Paşa'nın Erzurum'da bulunan evkafına

12 KK. TD. 94, v. 213b.

13 KK. TD. 94 v. 213a.

14 KK. TD. 94, v.216b.

15 BOA. MD. XLVIII, hk. 374.

gönderilmesi padişah tarafından buyrulmuş,¹⁶ böylelikle vakfa ait mal ve gelirin korunması sağlanmıştır. Harise Köyü'nde bulunan Raşid bin Megamis Camii, yine Şimal Nahiyesi'nde bulunan Raşid bin Megamis Camii, Camiü'l-Kebir, Ayas Paşa Camii, Hoca Hz. Muhammed Heyapi(?) Mescidi, Hz. Mansur bin Hasan Makamı, Molla Muhammed bin Ali Medresesi ve mescitlerine de Basra kadısı nâzırlık etmektedir.

2. Mescitler

Basra ilk kurulduğu yıllardan beri Sünni halkın yaşadığı bir şehir olmasına rağmen çok yakınında bulunan Şii ve Harici fikirlere sahip kimselerin yaşadığı şehirlere yakın bir konumdaydı. Harici fikirlerle karşı Sünni idarenin ve halkın cami sayısını çok tutarak, camilere ait vakıfları öncelik verdikleri görülmektedir. Mescitler ise yapı itibarıyla camilerden daha küçüktürler.

Sancak beyi ve vezirlerin cami yaptırmaları için sultanın yazılı izni gerekli iken küçük cami(mescit)lerin yapımı için kadının onay vermesi yeterliydi (İnalçık, 2004: 316). Mescitlerin minberi bulunmadığı gibi bu ibadethanelerde cuma namazı da kılınmazdı. 94 numaralı deftere göre bu dönemde Basra merkezinde bulunan üç mescide ait bilgiler görülmektedir. Vakıf gelirleri açısından incelendiğinde en yüksek gelir Mescid-i Molla Muhammed bin Ali vakfına ait iken en düşük gelirli vakıf ise Hoca Hz. Muhammed Heyapi Mescidi'ne ait vakıftır.

Tablo 2. 1590 Yılında Basra'da Bulunan Mescitlere Ait Vakıflar

Sayı	Mescitler	Hâsılları/Akçe
1	Hoca Hz. Muhammed Heyapi	1.440
2	Molla Muhammed bin Ali	4.400
3	Hacı İzamet-i Baveri	2.150
Toplam		7.990 Akçe

Mescitlerin çalışanları olan imam ve müezzinlerin maaşları ve çeşitli giderleri (hasırı, çırısı, temizlik vesair masrafları) için bağlar ve dükkânlar vakf edilmiştir. Nitekim Hacı İzamet-i Baveri Mescidi'ne ait vakfın gelirlerinin bir kısmının üç adet dükkândan elde gelirden oluştuğu görülmektedir.¹⁷

3. Mezar ve Makam-ı Şerifler

94 numaralı tahrir defterine göre Basra'da bulunan makamlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Zikredilen defterde bahsedilmiş olmasa da eyalete tabi sancaklarda da sahabe-i kirama ait kabir-i şerifler ve vakıflar da mevcuttur (Allahverdi, 2019: 139-155). Esasen Basra (Eski Basra) ilk kurulduğu yıllarda Zübeyr Kasabası civarında inşa edilmiştir. Eski Basra'nın merkezinde kalan Hz. Talha'nın, Hz. Zübeyr ve Hasan-ı Basri (Hz)'nin kabirleri ile Hz. Ali Camii Zübeyr Kasabası civarındadır (Can, 1995: 200 Şekil: 25). Ancak sahabe-i kirama ait tek vakıf bahsedilen vakıflar değildir. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere Basra merkez sancağında da Hz. Peygamberin mübarek soyundan Hz. Ali'ye ve oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e ait makamların vakıfları ile Sahabe-i Kiram'a ve sadata ait makamlar bulunmaktadır. İbn Battûta eserinde Basra'da medfun bulunan Enes b. Mâlik, Hasan Basrî, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm'ın ile Halîme Sa'diye, Ebû Bekre, Muhammed b. Sîrîn, Muhammed b. Vâsi, Mâlik b. Dînâr, Habîb Acemî, Sâbit Bunânî ve Süheyl b. Abdullah Tüsteri'nin (İbn Battûta, 2017: 634) mübarek kabirlerini ziyaret ettiğini belirtmektedir. Ayrıca bu dönemde Basra halkının Sünnî ve Hanefî mezhebinden olduğunu ifade etmektedir (İbn Battûta, 2017: 185). Basra'nın Zübeyr kasabasında bulunan Hasan-ı Basri Türbesi'nin

¹⁶ BOA. MD. LXVI, hk. 321.

¹⁷ KK. TD. 94, v. 214a.

XIII. yüzyılın ilk yarısında yapıldığı sanılmaktadır. Osmanlı döneminde tamir gören türbe kare planlı, kubbesi sekizgen mukarnas yapılı, içerisi sade ve süslemesizdir. Tuğladan yapılan türbenin iç kısmı ve dışı harçla sıvanmıştır (Uluçam, 1990: 259). Bu türbeler ve Hz. Ali Mescidi günümüze ulaşamamıştır (Bakır, 1992: 111).

94 numaralı Tahrir Defteri'ne göre 1590 yılında Basra'da 9 makam ve 3 mezar-ı şerife ait vakıf kaydı bulunmaktadır.

Tablo 3. 1590 Yılında Basra'da Bulunan Makamlara Ait Vakıflar

Sayı	Makam	Hâsılları/Akçe
1	Şeyh Ebu Şuayb	3.050
2	Hz. Mansur bin Hasan	500
3	Hz. Şeyh Sehab?	200
4	Hz. Hızır Nebi	3.500
5	Hz. Hızır ve İlyas	5.000
6	Hz. Mansur bin Hüseyin (Ebu'l-Hasib'te)	400
7	Hz. Hasan bin Hüseyin bin Hz. Ali -Keremullah vechehu-	2.500
8	Hazret-i Bin Ali -Keremullahu vechehu- (Sadr-ı Aşar)	100
9	Muhammed bin Hasan (Deyr Köyü'nde)	1.500
Toplam		16.750 Akçe

Defterde 1590 yılında Basra'da bulunan mezar-ı şerifler ayrıca zikredilmiştir. Bu mezar-ı şerifler Hz. Üzeyr, Hz. Yahya bin Muhammed ve Şeyh Ömer Mehrevi'ye aittir. Bu vakıfların gelirleri türbelerin lazım olan eşyalarında kullanılmak,¹⁸ mezarlıkları ziyaret edenlere ve muhtaçlara harcanılmak¹⁹ üzere vakfedilmiştir. Hz. Üzeyr kabri şerifi Zekiye Sancağı'nın doğusunda 12 hane ve 3 bekâr nüfusun yaşadığı bir bölgede bulunmaktadır (KK. TD. 94, vr. 117-a). Kadim bir vakıf olan Üzeyir Peygamber Vakfı'nın senelik geliri 1.500 akçedir. Vakfın işlerinin yönetilmesinden Zekiye Sancağı kadısı sorumludur.

Tablo 4. 1590 Yılında Basra'da Bulunan Türbelere Ait Vakıflar

Sayı	Mezar-ı Şerifler	Hâsılları/Akçe
1	Hz. Yahya bin Muhammed Hoca	2.600
2	Hz. Şeyh Ömer Mehrevi	1.500
3	Hz. Üzeyir Nebi	1.500
Toplam		5.600

Mezar-ı şeriflere ait vakıfların hâsıllarına bakıldığında Basra'da kurulan vakıfların içerisinde mezarlıklara ait vakıfların beşinci sırada yer aldıkları görülmektedir.

4. Medreseler

Basra âlimleri ile meşhur bir şehirdi. Şehirde tarlalar, eşyalar, evler, dükkânlar, değirmenler, çiftlikler, bağlar, su kemerleri ve hayvanların yanı sıra kitaplar ve kütüphaneler de vakfedilen varlıklar arasında yer alır. Nitekim İbnü'l-Esîr'den öğrenildiği kadarıyla XI. Yüzyılda Basra'da iki kütüphane bulunmaktaydı.

18 KK. TD. 94, v. 216-b.

19 KK. TD. 94, v. 213-b.

Bu kütüphanelerden birincisi İslâm tarihinin ilk vakıf kütüphanesidir. Diğer kütüphane ise içerisinde en seçkin kitapları barındıran Ebû Mansûr b. Şah Merdân'ın vakf ettiği kütüphanedir. Bu iki kütüphane be-deviler tarafından 1090 Temmuz'unda yakılmıştır (İbnü'l- Esîr, 1991, X: 163).

Medreseler şehirlerde İslâmi ilimlerin okutulduğu, içerisinde talebelerin yetiştirildiği birçok odacıkların bulunduğu ve bu odalarda bulunan talebelerin barınma, yeme-içme gibi ihtiyaçlarının karşılandığı vakıf kurumlarıdır. Medrese kelimesi okumak, anlamak, ezberlemek, öğrenmek anlamlarına gelen Arapça "ders (dirase)" kökünden türeyen bir mekân ismidir (Bozkurt, 2003: 327). Talebeler bu kurumlarda yatılı olarak kalır ve ilim tahsil ederlerdi. Medreselerde dini ve din dışı ilimlerin yanı sıra hem nakli hem de akli ilimleri tahsil edilirdi. Talebelere tefsir, hadis, kelim, belâgat, sarf ve nahv, cebir, hendese, astronomi, hey'et, tıp, felsefe, mantık, mûsiki gibi birçok ders okutulurdu (Bozkurt, 2003: 328). Müderrislerin maaşlarını genellikle medreseye ait vakıflar temin ederdi. Müderrislerin yokluğunda derslerin aksatılmaması için görevli yardımcılar bulunurdu. Her mezhep ayrı bir müderris tarafından temsil edilmekte, mezhebi-ne göre talebeler yetiştirilmekteydi.

Medreselere ait vakıflar, medreselerin fizikî yapılarına korumaya için gerekli harcamaların karşılanmasının yanı sıra muallim ve talebelerin giderlerini de karşılayarak eğitimin sürekliliğini ve muallimlerin istihdamını da sağlamıştır (Çınar "vd", 2015: 181)

Basra'da kurulan çeşitli vakıflar sayesinde medrese ve kütüphaneler kurulmuş, eğitim kurumları da finanse edilmiştir. Medreseleriyle ün yapmış ve özellikle nahv ilminde meşhur olan Basra'da bulunan kütüphaneler sadece talebenin ya da âlimlerin kullandığı yerler miydi yoksa okuma yazma bilen normal halkta doğru bilgiye ulaşmak için kütüphaneleri kullanıyor muydu? Bu konuda net bir bilgi bulunmakla birlikte Sîbeveyh ve Cahiz gibi birçok âlimin yetiştiği şehirde eğitime önem verildiği görülmektedir.

Tablo 5. 1590 Yılında Basra'da Bulunan Medreselere Ait Vakıflar

Sayı	Medreseler	Hâsılları/Akçe
1	Molla Muhammed bin Ali Medresesi ve Mescidi	9.700
2	Yahyaviye Medresesi	5.400
Toplam		15.100 Akçe

94 numaralı deftere göre bu dönemde Basra'da üç medresenin bulunduğu görülmektedir. Molla Muhammed bin Ali Medresesi ve medresenin yanında bulunduğu bir mescit bulunmaktadır. Bu medrese ve mescide ait vakıflar ile Yahyaviye Medresesi'nin yıllık gelirleri toplamı 15.100 akçedir. Aynı defterde Ayas Paşa Camii'ne ait bir medresenin bulunduğu kaydedilmiştir. Ancak bu medrese ayrıyeten kaydedilmemiştir. Ayas Paşa Camiinin medresesinde muallim, muallim yardımcısı, talebe ve diğer çalışanlar bulunduğu görülmektedir. Ayas Paşa Camii Vakfı'nın gelirlerinin ¼ ü bu medreseye tahsis edilmiştir. Bu medresede bulunan talebelere de vakıf gelirlerinden ¼'lük hisse verilmiştir. Medrese ile ilgili bilgileri mezkûr cami ile ilgili bilgilerin verildiği kısımda bahsettiğimiz için burada yeniden açıklanmamıştır. Basra'da bulunan diğer medrese Yahyaviye Medresesidir. Hambeli mezhebine mensup Şeyh Yahya b. Muhammed(d.1096 - ö.1165), Abbasi Halifesi Müktefi - Liemrillâh'ın veziridir. Yahyaviye Medresesini Babü'l Basra'da Hambeliler için yaptırmıştır (İbnü'l Esîr, 1991, XI: 260; Aykaç, 1999: 82). 1590 yılında Basra'da bulunan Yahyaviye Medresesi'nde dört mezhepten de talebelerin bulunduğu ve bu talebelerin geçimlerinin kurulan vakıf tarafından karşılandığı görülmektedir.²⁰

²⁰ KK. TD. 94, v. 212a.

5. Basra'dan Bulunan Diğer Vakıflar

İslâm şehirlerinde beledi hizmetlerinin karşılanmasında da vakıflar öncülük eden kuruluşlardır. Vakıflar sayesinde devlet hazinesine dokunulmadan vakıf gelirleri ile şehirlerde bulunan yollar, köprüler, hanlar, hamamlar, kanallar ve değirmenlerin tamiri ve inşası gibi birçok faaliyet gerçekleştirildi (Demirel, 2000: 155-156). Bereketli topraklara sahip olan şehirde hurma, çeltik, buğday ve arpa en çok yetiştirilen ürünlerdir. Zirai faaliyetlerin yapıldığı yerlerde kurulan değirmenler sayesinde hububatın öğütülmesi veya kabuğundan ayrılması mümkün olmaktadır. Şehir içinde çok sayıda nehir/kanal mevcuttur. Bu kanallar sayesinde şehir içinde taşımacılık yapılmaktadır. Bu kadar çok su kaynağına sahip olan şehirde değirmenlerin kurulu olması çok doğaldır. XVII. yüzyılda Bağdat ve Basra arasında da Dicle nehri üzerinde bulunan ve sulama amacı ile kullanılan çok sayıda değirmen bulunmaktadır (Tavernier, 2006: 173) ki bunlara dolap denilmektedir. Ancak defterde Basra'da bulunan değirmenlerin halkın ekonomik anlamda sadece ekinlerinin işlendiği yerler mi yoksa şehrin su ihtiyacını sağlayan dolapları mı olduğu hakkında bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu değirmenlerin tamiri için Hızır b. Talha'nın 2.200 akçe vakfettiği görülmektedir.

Osmanlılar döneminde vakıflar şehrin teşekkülüne öncülük eden hayrat kuruluşları olmuşlardır. XVI. yüzyılda Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin cevaz vermesinden sonra para vakıfları da kurulmaya başlamıştır (Günay, 2012: 477). Para vakıfları, mabetlerin ani ihtiyaçlarından doğan masrafları karşıladığı gibi, dul, yetim ve kimsesizlere maaş bağlar, işi yolunda gitmeyen esnafa destek olmak amacıyla kredi verirdi (Doğan, 2006: 24). Ticari hayatın devamını sağlayan esnaf böylelikle korunmuştur.

Esnaf ve tüccarlara kiralanan vakıflara ait dükkânlar, köy ve tarlalara ait hâsıllar, külliyelerin iaşesinin temininde düzenli ve büyük gelir kapıları olmuştur (İnalçık, 2004: 316). Basra'da vakfedilen emtialar içerisinde de dükkân gelirleri önemli bir yer tutmaktadır. Hızır Bin Talha'ya ait vakfın gelirleri arasında bir han ve yirmi sekiz dükkândan elde edilen gelirler olduğu yazılmasına rağmen bu gelirlerin ne kadar olduğu defterde belirtilmemiştir.²¹ Bu dönemde cüz okunmak üzere bağışlanmış gelirlerin bulunduğu vakıflar da mevcuttur. Vakıf kayıtları içerisinde Raşid bin Megamis'in ruhu için Cami-i Kebir'de on beş kişinin her ay on sekiz kere hatim yapması için 5.000 akçelik cami hâsılının 4/7 hissesinin (yaklaşık 2.857 akçe) vakfedildiği görülmektedir.²² Bu gelir, vakıf gelirlerine göre yapılan sınıflandırmada camiler kısmında gösterildiği için aşağıdaki tabloda yeniden verilmemiştir. Söz konusu on beş nefere gelir sağlamak için ayrıca kurulmuş olan bir vakıf mevcuttur. Bu vakıf aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Vakfa ait 1.000 hurma ağacından elde edilen 2.000 akçelik gelir mevcuttur. Bu gelir on beş kişinin haftada dört kere toplanarak, Raşid bin Megamis'in ruhu için Kur'an-ı Kerim tilaveti yapması **şartıyla** vakfedildiği görülmektedir.²³

Tablo 6. 1590 Yılında Basra'da Bulunan Diğer Vakıflar

Sayı	Ne amaçla Kurulduğu	Vakıf kurucusu	Hâsılları/Akçe
1	Tilavet-i Kur'an (15 kişinin her hafta dört kere Kelam-ı Kadim okuması için)	Cami'i Kebir'de Raşid bin Megamis için Tilavet-i Kur'an	2.000
2	Değirmenlerin tamiri için kurulan vakıf	Hızır bin Talha	2.200
3	Hurmalık gelenin gidenin yemesi için	Hazret-i Şeyh Ahmed bin Tacû'l-Arifin	500
4	Nahiye- Aşar Mahsul-i Bağ-ı Vakf		116
Toplam			4.816 Akçe

21 KK. TD. 94, v. 215a.

22 KK. TD. 94, v. 213a.

23 KK. TD. 94, v. 214a.

Basra'da bulunan bazı vakıfların sadece o yöreden gelip geçenlerin yemesi için vakfedildiği görülmektedir. Kalisiya²⁴ köyü ve Sanca Baveri²⁵ köyünde bulunan vakıflar bu nevidendir.

6. Vakıf Gelirleri

Mezkûr deftere göre 1590 yılında Basra merkez sancağı, merkeze bağlı nahiyelerde ve Zekiye sancağında toplamda 30 vakıf mevcuttur. Diğer sancaklarda bulunan vakıflar deftere kaydedilmemiştir. Bu vakıfların sayıları hem tüm vakıflar içerisinde yüzde kaç tekabül ettiği hem de vakıf gelirleri olarak değerlendirildiğinde yüzde kaçlık dilime tekabül ettiği aşağıdaki tabloda değerlendirilmiştir.

Tablo 7. Basra Vakıfları ve Hâsılları Oranı²⁶

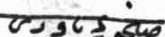
XVI. Yüzyılda Basra Evkâfı					
Sıra	Vakfın Türü	1590			
		Sayısı	Vakıflar İçerisinde Yüzdellik Oranı (%)*	Hâsılı/ Akçe	Hâsıllar İçerisinde Yüzdellik Oranı (%)*
1	Cami	11	36,67	67.660	57,38
2	Mescit	3	10,00	7.990	6,78
3	Medrese	2	6,67	15.100	12,81
4	Makam	9	30,00	16.750	14,21
5	Mezar	3	10,00	5.600	4,75
6	Asiyabhâ	1	3,33	2.200	1,87
7	Tilavet-i Kur'an	1	3,33	2.000	1,70
8	Bağât	2	6,67	616	0,52
Toplam		30	100,00	117.916	100,00

Tablo 8. Basra Vakıf Gelirlerinin Yüzdellik Dağılımı

Vakıf gelirlerine bakıldığında Basra ekonomisinde vakıfların oldukça önemli bir yere sahip olduğu

24 (KK. TD. 94 v. 214b:

25 (KK. TD. 94 v. 54b:

26 Tablodaki verilerin virgülden sonraki kısmını en yakın ondalık sayıya yuvarladığımız vakıf gelirlerinin dağılımı yaklaşık olarak verilmiştir.

anlaşılmaktadır. Toplamda 117.916 akçe olan vakıf gelirinin en önemli kısmını 67.660 akçe ile camilere ait vakıflar oluşturmaktadır. Mescitlere ait vakıflar 7.990 akçe, medreselere ait vakıflar 15.100 akçe, mezarlıklara ait vakıflar 5.600 akçe, makamlara ait vakıflar 16.750 akçe, değirmenler 2.200 akçe, Tilavet-i Kur'an vakıfları ise 2.000 akçe gelire sahiptir. Bu vakıfların gelirlerinin bir kısmı hurma ağaçlarının bulunduğu bağlardan karşılanmaktadır. 1590 yılına ait defterde mezkûr bağlara ait gelirlerinin bir kısmının (616 akçe) vakıfları ziyarete gelenlere harcanmak üzere bırakıldığı görülmektedir. Basra vakıflarının % 36'sı camilerin işesinin temin edilmesi üzere kurulmuştur. Otuz vakfın senelik hâsıllarının toplamına bakıldığında % 57,38 ile en büyük kısmı yine camilere ait vakıflar oluşturmaktadır.

7. Vakıf Çalışanları ve Yevmiyeleri

Osmanlı Devleti'nde cemiyet hayatının sosyal, siyasi ve iktisadi yapısında denge ve istikrarı sağlayan iki önemli müesseseden birisi tımar-dirlik sistemi diğeri ise vakıf müesseseleridir (Zaim, 1992: 3). Bu iki müessese sayesinde merkezden taşraya idari işleyiş aksamadan devam etmekte, aynı zamanda taşraya kadar her bölgede hem askeri sınıfın hem de idari sınıfın maaşlarının ödenmesi sorunu çözülmekteydi. Osmanlı şehirlerinde ve şehir bağlı idari birimlerde yaşayan nüfus içerisinde vergiden muaf askeri bir zümre bulunurdu. Vakıf çalışanları da bu imtiyazlı askeri sınıf arasında sayılırdı (Çakar, 2015: 17). Basra'da kurulmuş olan vakıf gelirlerine ve giderlerine bakıldığında vakıfların ne denli önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Zira şehir merkezinde vakıflar sayesinde geçimini temin eden çok sayıda vakıf personeli yaşamaktadır. 1590 yılına ait defterde vakıf personeli ile ilgili -ayrıntılı olmasa dahi- bir takım bilgiler mevcuttur. Vakıflarda çalışan personelin gelirleri yazılırken tek tek yevmiyelerin yazıldığı vakıflar olduğu gibi, topluca masraf olarak belirtilen vakıflar da mevcuttur.

1590 yılında Basra'da bulunan vakıflarda: 12 imam, 9 hatip, 15 müezzin, 2 ferraş, 1 ilahi söyleyen, 1 muallim, 1 muallim halifesi, 1 muarrif, 1 müteveli, 4 hizmetli, 7 eczacı, 1 kâtip, 1 câbi, 2 sucu, 1 kapıcı, 1 abdesthane temizleyen, 15 cüzhân (tilavet-i Kur'an), vakıf nazırları ve aşevi çalışanları bulunmaktadır. Aşevi çalışanlarının görevleri ve sayısı verilmemiştir. Tespit edebildiğimiz çalışanlar 75 kişiden oluşmaktadır (Bk. Tablo 9). 75 kişinin her birinin bir haneyi temsil ettiğini ve her hanenin de ortalama beş kişiden oluştuğunu düşünürsek 375 kişilik nüfusun vakıflar aracılığı ile geçimini temin ettiği söylenebilir. Yine de bu rakam daha fazla olsa gerektir. Zira defterde Basra'da üç medrese olduğu kaydedilmiştir. Her medresede muallim, muallim yardımcısı, talebeler, müteveli, nazır, temizleyeni, hizmetlisi olduğu düşünülürse bu rakamın artması muhtemeldir.

Vakıf çalışanlarının maaşlarının buldukları vakfa, vakıf gelirlerine göre değişiklik gösterdiğini söylemek mümkündür. İmamların 1 akçe ile 5 akçe arasında yevmiyelerinin olduğu, buldukları camiye göre senelik gelirlerinin değiştiği görülmektedir. İmamların senelik gelirleri 360 akçe ile 1.800 akçe arasında değişmektedir. Müezzinlerin senelik gelirleri de 360 akçe ile 1.800 akçe arasındadır. Anlaşıldığı üzere imamlarla müezzinlerin gelirleri arasında bir fark yoktur, zira imam ile müezzin aynı zümredendirler. İmamın olmadığı zamanlarda müezzin namaz kıldıracağı için, müezzin de imam kadar dini bilgiye ve ameli tecrübeye sahiptir. Hatiplerin senelik gelirleri ise 720 akçe ile 3.600 akçe arasındadır. Hatiplerin maaşlarının imam ve müezzinlerden fazla olduğu görülmektedir. Basra Osmanlı- Safevi sınırında olması hasebiyle hatipler dini ve sosyal hayatta önemli bir göreve sahipti. Hatipler, Allah'ın emirlerinin yanı sıra sultanın emirlerinin de halka duyurulması, halkın doğru yönlendirilmesi, kafalarındaki ayrılıkçı ya da zararlı fikirlerin izale edilmesi için hutbe okurlardı. Safevilerle mücadelenin devam ettiği bu dönemde halkın Sünnî itikadını korumak konusunda verilecek hutbeler çok etkilidir. Bu anlamda Basra'da hatipler dini görevliler arasında imam ve müezzinlerden önde gelmektedirler.

Medreselerde bulunan talebe sayısı tam olarak tespit edilememektedir. Defterde kesin bir sayı verilmemiştir. Ancak Ayas Paşa Camii vakfının gelirinin ¼'ünün talebelere verildiği görülmektedir.²⁷ Yahyaviyye Medresesi vakfının gelirleri dağıtılırken de dört mezhebin talebelerine hisseler paylaştırılmıştır. Maliki mezhebi talebelerine ½ hisse verilirken, Hanefi, Şafii ve Hanbeli talebelerine kalan ½ hisse verilmiştir.²⁸

Sonuç ve Değerlendirme

XVI. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine giren Basra Eyaleti'nin vakıflar yönünden zengin bir yapısının olduğu görülmektedir. Çalışmada 1590 yılına ait 94 numaralı Basra Mufassal Tahrir Defteri kullanılmış ve Basra Merkez Sancağı ve Sancağa bağlı nahiyelerde bulunan vakıf eserlerinin gelir-giderleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu amaçla vakıflar; camiler, mescitler, mezar ve makamlar, medreseler ve diğer vakıflar olmak üzere beş grupta ele alınmıştır. Toplamda 11 cami, 9 makam, 3 mezar-ı şerif, 3 mescit, 2 medrese, çeşitli yerlerde bağlar, 1 han ile 28 dükkâna ait vakıflar ile cüz okunmak için kurulmuş 30 vakıf bulunmaktadır. Bu vakıflara ait senelik gelirlerin toplamı 117.916 akçedir. Camilere ait vakıfların daha fazla olduğu görülmektedir. 11 cami için 67.660 akçenin üzerinde olan akarat vakfedilmiştir. Bu miktar, vakıflara ait senelik gelirlerinin yaklaşık % 57,38'lik kısmına tekabül ederek en büyük kısmı oluşturmaktadır.

Hz. Ömer'in emri ile Hicretin 14. yılında Müslümanlar tarafından kurulan Basra'da, Osmanlı hâkimiyetinden çok daha evvel bina edilen sahabe-i kirama ait kadim vakıfların bulunduğu anlaşılmaktadır. Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin (Radiallahu anhüma) adına kurulmuş vakıflar olduğu görülmektedir. Sahabeye ait vakıfların yanı sıra şehri yöneten yerel hanedanlardan Megamis oğlu Raşid'in, Abbasi halifesinin veziri olan Şeyh Yahya bin Muhammed ve Osmanlı idaresine girdikten sonra Ayas Paşa gibi yönetici zümresinin vakıf kurduğu görülmektedir. Yöneticiler haricinde Basra'da yaşayan hayırsever zenginler zümresinden birçok şahsın da vakıf kurduğu görülmektedir. Bu vakıflarda müderrisler, müderris yardımcıları ve eğitim gören talebeler, cabi, nazır, imam, müezzin, hatip, ferraş, sucu, hizmetli ve eczacı gibi birçok görevli bulunmaktadır.

Osmanlı'nın Basra'yı almasından sonra kurulan vakıflar ile şehir hızla bayındır hale gelmiştir. Nitekim Ayas Paşa'nın kurduğu vakfın gelirlerine bakıldığında ne kadar büyük bir vakıf olduğu daha net anlaşılmaktadır. Vakıf personelinin günlük işesini temin ederek şehir ekonomisine katkıda bulunmasının yanı sıra cami ve medresesi ile bir ilim merkezi haline dönüşen vakıf, şehre Osmanlı mührünü vurması bağlamında bir örnek teşkil etmektedir.

Vakıfların İslâm şehrinin imarında ve sosyal hayatın tesis edilerek devam ettirilmesi için oynadığı kilit rol dikkat çekmektedir. Diğer yandan özellikle merkezdeki cami ve/veya medrese gibi büyük vakıflarda çalışan maaşlı sayısı yetmişleri aşmaktadır. Doğrudan etkilenen nüfus olarak ise 400 civarı kişi sayılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında vakıfların önemli bir iş kapısı olduğu da not edilmelidir.

Sonuç olarak defter bir Osmanlı eyaleti olan Basra'ya ait ilk vakıf kayıtlarını içermesi açısından önemlidir. Bu çalışmada ortaya konulan bilgiler Ortadoğu ve bilhassa Basra tarihi ile ilgili çalışmalarda yardımcı olması beklenen önemli bir kaynak niteliğindedir.

27 KK. TD. 94, v. 213b.

28 KK. TD. 94, v. 212a.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Tapu-Tahrir Defterleri (BOA. TD.): 282, 1022, 534.

BOA. EV.MKT- 02647.00126.

Bab-ı Asafl Mühimme Defterleri:

BOA. MD. XLVIII, hk: 374.

BOA. MD. LXVI, hk. 321.

1.2. Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi Tahrir Defteri (KK. TD.)

(KK. TD.): 94, 287.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Adam, Baki (2012). "Üzeyir". *Türkiye Diyanet Vakfı Yay İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 42. İstanbul. 401-402.

Allahverdi, Reyhan Ş. (2019). "Basra'daki Sahabe Türbe ve Mescitleri ile Vakıflarının Osmanlı Dönemindeki Durumu". *Vakıflar Dergisi*, 52, 139-155.

Ateş, Nilüfer(2017/2). "Osmanlı'da Vakıf- Külliye Şehir İlişkisi", *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (2017/2), 151-164.

Aykaç, Mehmet (1999). "İbn Hübeyre, Ebü'l- Muzaffer". *DİA*, 20. İstanbul. 82-83.

Bakır, Abdülhalık (1992). "Basra". *DİA*, 5. İstanbul. 108-111.

Bozkurt, Nebi (2003). "Medrese". *DİA*, 28. Ankara, 323-327.

Can, Yılmaz (1995). *İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı (H. I-III/M. VII-IX Yüzyıl)*. Ankara.

Çakar, Enver (Haziran 2015). "16. Yüzyılda Antakya Vakıfları (1550 Tarihli Evkaf Defterine Göre)". *Vakıflar Dergisi*, 43, 9-39.

Çekim, Taif (1996). *1551 M.(959 H.) Tarih ve 282 No'lu Tapu Tahrir Defterine Göre Basra*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Çınar, Hüseyin – Miyase Koyuncu Kaya (2015). *Vakıflar Kaynakçası*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Demirel, Ömer (2000). *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkinine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Demirtaş, Funda (2009). *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Diyanet İşleri Başkanlığı *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara 2011.

Doğan, Mehmet Sait (Ocak 2006). "Vakıf Medeniyetimize Sosyal Siyaset ve Sosyoloji Açısından Bir Yaklaşım". *Sosyoloji Konferansları*, 34, 9-28.

Ebü Ca'fer Muhammed bin Cerîrû't-Taberî(1991). *Tarih-i Taberî* (Çev: M. Faruk Gürtunca). C. III. İstanbul: Sağlam Yayınevi.

Ergenç, Özer (1984). "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine". *Osmanlı Araştırmaları*, 4, 69-78.

Günay, Hacı Mehmet (2012). "Vakıf", *DİA*, 42, 475-479.

Hartman, R.(1979). "Basra" (Çev: Besim Darkot – M. Tayyip Gökbilgin). *MEB İA*, C. 2. İstanbul. 320-327.

- Hüseyin Esad(1293). *Coğrafya Lügati*. C. 1. İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası (İBB. Atatürk Kitaplığı, Yer Numarası: 910.3 ESA 1293 k.1/1).
- İbn Battûta Tancî, Ebû Abdullah Muhammed (2017). *İbn Battûta Seyahatnamesi*. (Çev: A. Sait Aykut). İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 7. Baskı,
- İbnü'l-Esîr(1991), *İslâm Tarihi, El Kâmil Fi't- Tarih Tercümesi*. (Çev: M. Beşir Eryarsoy). C. II. İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l Esîr (1991). *İslâm Tarihi, El Kâmil Fi't- Tarih Tercümesi*. (Çev: Abdülkerim Özaydın). C. X. İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l Esîr (1991). *İslâm Tarihi, El Kâmil Fi't- Tarih Tercümesi*. (Çev: Abdülkerim Özaydın). C. XI. İstanbul: Bahar Yayınları.
- İnan, Göker (2011). “ Rüstem Paşa Tarihi (H.699-968 / M.1299-1561) (İnceleme-Metin, vr. 120b – vr. 293b)”. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış *Yüksek Lisans Tezi*.
- İnalçık, Halil (2004). “İstanbul: Bir İslâm Şehri”. *Marife*. (Çev: İbrahim Kalın). Yıl: 4, S. II, 309-325.
- İpşirli, Mehmet (1992). “Câbi”, *DİA*. 6. İstanbul. 529-530.
- Jean – Baptiste Tavernier (2006). *Tavernier Seyahatnamesi*. Editör: Stefanos Yerasimos, (Çev: Teoman Tunçdoğan). İstanbul: Kitap Yayınevi. 1. Basım.
- Karagöz, Mehmet (1999). “Osmanlıda Şehir ve Şehirli Mekân-İnsan-Beşerî Münasebetler (XV-XVIII. Yüzyıl)”. *Osmanlı*. C. 4. Ankara. 103-110.
- Kayaoğlu, İsmet (1978). “Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler”. *Vakıflar Dergisi*, S. 11, 49-55.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri- Nebi Bozkurt (2004). “Mescid-i Harâm”, *DİA*, C. 29. Ankara. 273-277.
- Mazaherî, Aly (1962). “Ortaçağ'da Mescitler, Ramazan ve Hac”. (Çev: Bahriye Üçok). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 10. Ankara. 79-89.
- Nâsır-ı Hüsrev (1967). *Sefername*. (Çev: Abdülvehap Tarzi). İstanbul.
- Nasuhü's-Silahî (Matrakçı) (1976). *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn*. (neş. Hüseyin Gazi Yurdaydın). Ankara.
- Nazmi-Zâde Murteza (2014). *Gülşen-i Hulefâ Bağdat Tarihi 762-1717* (Tahlil ve Metin Tenkidi: Mehmet Karataş). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Önkal, Ahmet - Nebi Bozkurt (1993). “Cami - Dinî ve Sosyokültürel Tarihi”. *DİA*. C. 7. İstanbul. 46-56.
- Öz, Mehmet (2010). “Tahrir”. *DİA*, C. 29. İstanbul. 425-429.
- Özbaran, Salih (1971). “XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar, Basra Beylerbeyliği'nin Kuruluşu”. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi. 25. İstanbul. 51-78.
- Özbaran, Salih (2004). *Yemenden Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*. İstanbul.
- Öztürk, Nazif (1983). *Menşe'i ve Tarihî Gelişimi Açısından Vakıflar*. Ankara.
- Peçevi İbrahim Efendi (1981). *Peçevi Tarihi*. (haz: Bekir Sıtkı Baykal). C. I. Ankara.
- Sassoon, David S. (1927). “The History of the Jews in Basra”. *The Jewish Quarterly Review*, 17 (4), 407-469.
- Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebi (1989). *Solak-Zâde Tarihi*. (haz: Vahid Çabuk) C. II. Ankara.
- Uluçam, Abdüsselâm (1990). “İrak'taki Mukarnas Kubbeli Selçuklu Türbeleri Hakkında”. *Vakıflar Dergisi*, 21, 255-280.
- Yediyıldız, Bahaeddin (2012) “Vakıf” *DİA*. İstanbul. 42: s. 479-486.
- Zaim, Sebahattin (Ocak 1992). “Vakıflarımızın İktisadi ve Sosyal Açından Değerlendirilmesi”. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S. 37-38, 1-18.

Ekler

Ek 1: Tablo 9. Vakıf Personeli

Vakıf Adı	Vakıf Görevlisi	Hissesi Gelir	Günlük Akçe	Aylık Akçe	Yıllık Akçe	NOT
CAMİLER						
Camiü'l-Kebir (Makam-ı Sadreddin)	Vakfı Hacı	İmam		5		5.400
		Hatip		10		
		Müezzin 1		5	-	3.600
		Müezzin 2		5		
		Ferraş		5		1.800
		Sucu 1		1	-	720
		Sucu 2		1	-	
		Kapıcı		2	-	720
		Abdesthane temizleyene		3	-	1.080
		Diğer masraflar			-	1.000
İlahi söyleyene		4	-	1.440		
Yahya bin Muhammed Camii (Yusuf Han Köyü)	İmam		-	-	2.000	
	Hatip		-	-		
	(çırası, hasır, suyu gibi masraflara)		-	-		
Hattü'ş-Şebâni Camii	Köyü	İmam		-	-	1.800
		Hatip		-	-	
		Müezzin		-	-	
		Diğer masraflar		-	-	
Raşid bin Megamis Camii (Nahiye-i Şimal)	İmam	3/7 hisse	-	-	5.000	Hisselidir
	Müezzin		-	-		
	Sair levazım		-	-		
	(Cami-i Kebir'den 15 kişinin ayda 18 kere hatim eylemesi için)	4/7 hisse	-	-		
Raşid bin Megamis Camii (Nahiye-i Aşar)	Hatip	1/3 hisse	-	-	2.000	Hisselidir
	Çıra, hasır gibi malzeme için	2/3 hisse	-	-		
Yahya bin Muhammed Camii (Nahiye-i Cenub'da Kabahi Ceziresi)	Hatip	2/5 hisse	-	-	1.600	Hisselidir
	Müezzin	1/5 hisse	-	-	800	
	Hizmetli	1/5 hisse	-	-	800	
	Hızır, Sirac, Ammare ve Ali isimli kişilere	1/5 hisse	-	-	800	

XVI. Yüzyılda Basra Vakıfları (1590 Tarihli Tahrir Defterine Göre)

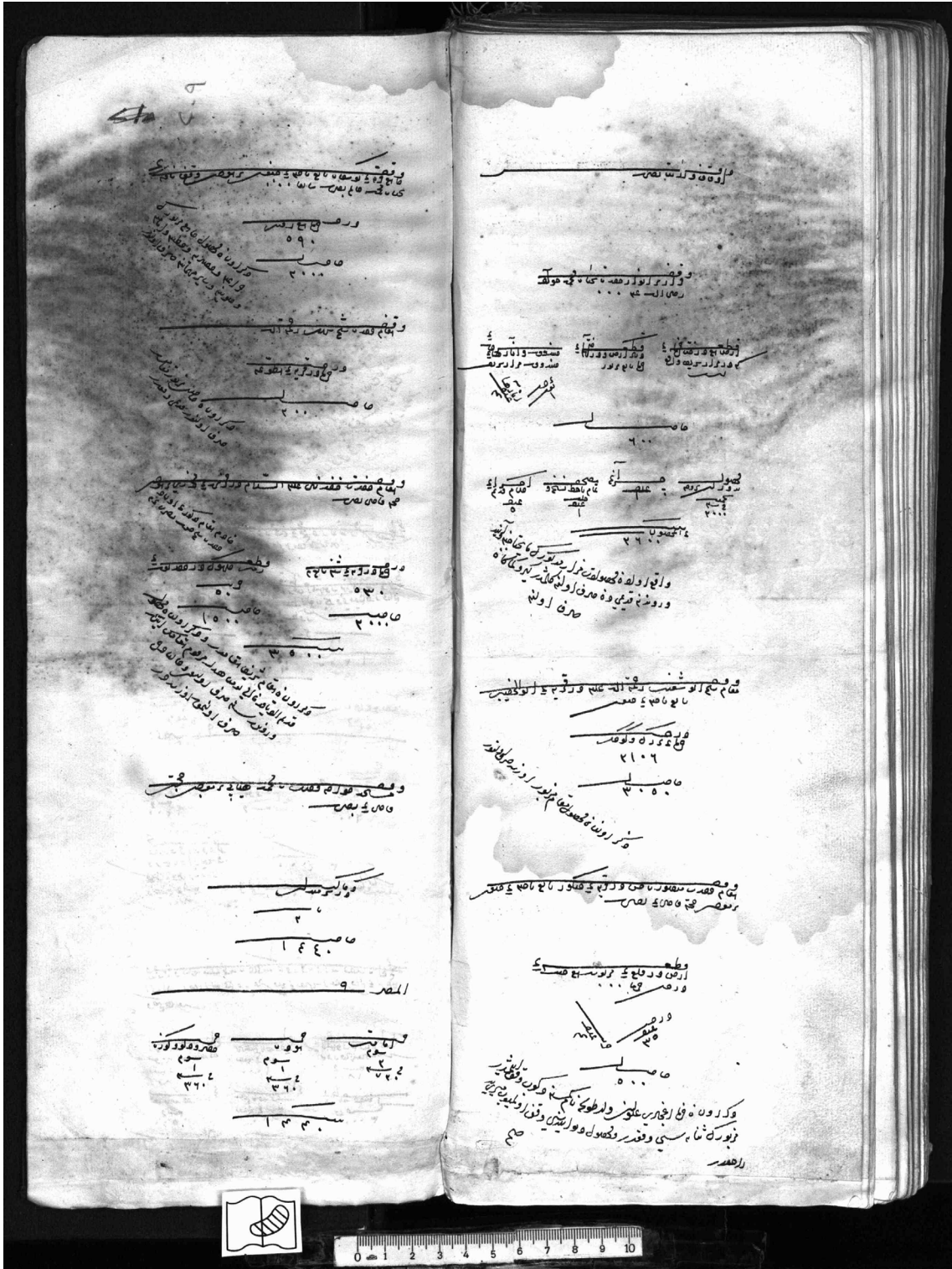
Ayas Paşa Camii	Vakıf Nazırı (Basra Kadısı)		2	1.500	18.000	Geliri 25.000 akçedir. Hz. Hasan'ın ruhu için yapılmıştır.
	Hatip		5			
	İmam		5			
	Müezzin		3			
	Müezzin		3			
	Mütevelli		5			
	Temizlik		1			
	Kâtip		2			
	Cibayet		3			
	Ferraş		2			
	Eczahan (7 nefer)		2*7=14			
	Muarrif		1			
	Muallim		3			
	Muallimin halifesi		1			
	Medrese	1/4 hisse	-			
Talebe	1/4 hisse	-	-	-		
Hizmetli	2/4 hisse verildikten sonra kalanın 1/3'ü	-	-	-		
(hasır, mum, ip, kova, ibrik, odun gibi işlerine bakanına)		-	-	-		
Vakıf mütevellisine	Kalan 1/3	-	-	-		
Nazır Molla Haydar		4	-	-		
Mütevelli Molla Yusuf bin Muhammed Savli		5	-	-		
Dârende Mevlânâ Ali		5	-	-		
Âmiye Köyü Camii	Hatip		-	-	3.000	
	İmam		-	-		
	Müezzin		-	-		
	vesair ihtiyaç		-	-		
Şeyh Muhammed Güvar Camii	Hatip		6	-	2.160	
	Müezzin1		2	-	1.440	
	Müezzin2		2	-	1.440	
	Kalan masraflar		-	-	1.540	
Hz. Ali Camii	Vakıf görevlileri		-	-	1.000	
Fethiye Camii	İmam				2.960	
	Müezzin					
MESCİDLER						

Fadime Demirdöğen

Mescid-i Hoca Hz. Muhammed Heyapi? Vakfı	İmam 1		-	-	360	
	İmam 2		-	-	360	
	Müezzin		-	-	360	
	Sair masraflar (hasır, suyun taşındığı kabı, kabın tamiri)		-	-	360	
Mescid-i Molla Muhammed bin Ali Vakfı	İmam		-	-	1.200	
	Müezzin		-	-	600	
	Hizmetli		-	-	600	
	Sair masraflar (çıra, ibrik, odun, ip...)		-	-	800	
	Errisale		-	-	1.200	
Mescid-i Hacı İzzamet-i Baveri? Vakfı	İmam		-	-	764	2.150
	Müezzin		-	-	388	
	Sair masraflar (hasır, kova, çıra, süpürge, ibrik, kurnalar)		-	-	400	
	Mescidin İmaretine		-	-	598	
MEZARLAR VE MAKAMLAR						
Mezar-ı Yahya bin Muhammed Vakfı	Muhtaçlara ve gelen-gidene		-	-	2.600	
Makam-ı Şeyh Ebu Şuayb	Makamın masraflarına		-	-	3.050	
Makam-ı Hz. Mansur bin Hasan			-	-	500	Mahsulün geliri vakfolmayıp miriye aittir
Makam-ı Hz. Şeyh Sehab ?	Mezar-ı şerifin masraflarına		-	-	200	
Makam-ı Hz. Hızır Nebi (a.s)	Gelenine-gidenine		-	-	3.500	
Makam-ı Şerif Hz. Hızır ve İlyas Vakfı	Hizmetlisine		-	-	5.000	
	Levazımına (çırası, suyu)		-	-		
	Hatip		-	-		
	Müezzin		-	-		
	İmam		-	-		
Makam-ı Hz. Mansûr bin el-Hüseyin Vakfı	Mezarlığın giderlerine		-	-	400	
Makam-ı Hz. Hasan bin Hüseyin bin Hz. Ali Keremullah Vakfı	Levazımına (hasır, mum vs.)		-	-	2.500	
	Gelenine-gidenine		-	-		

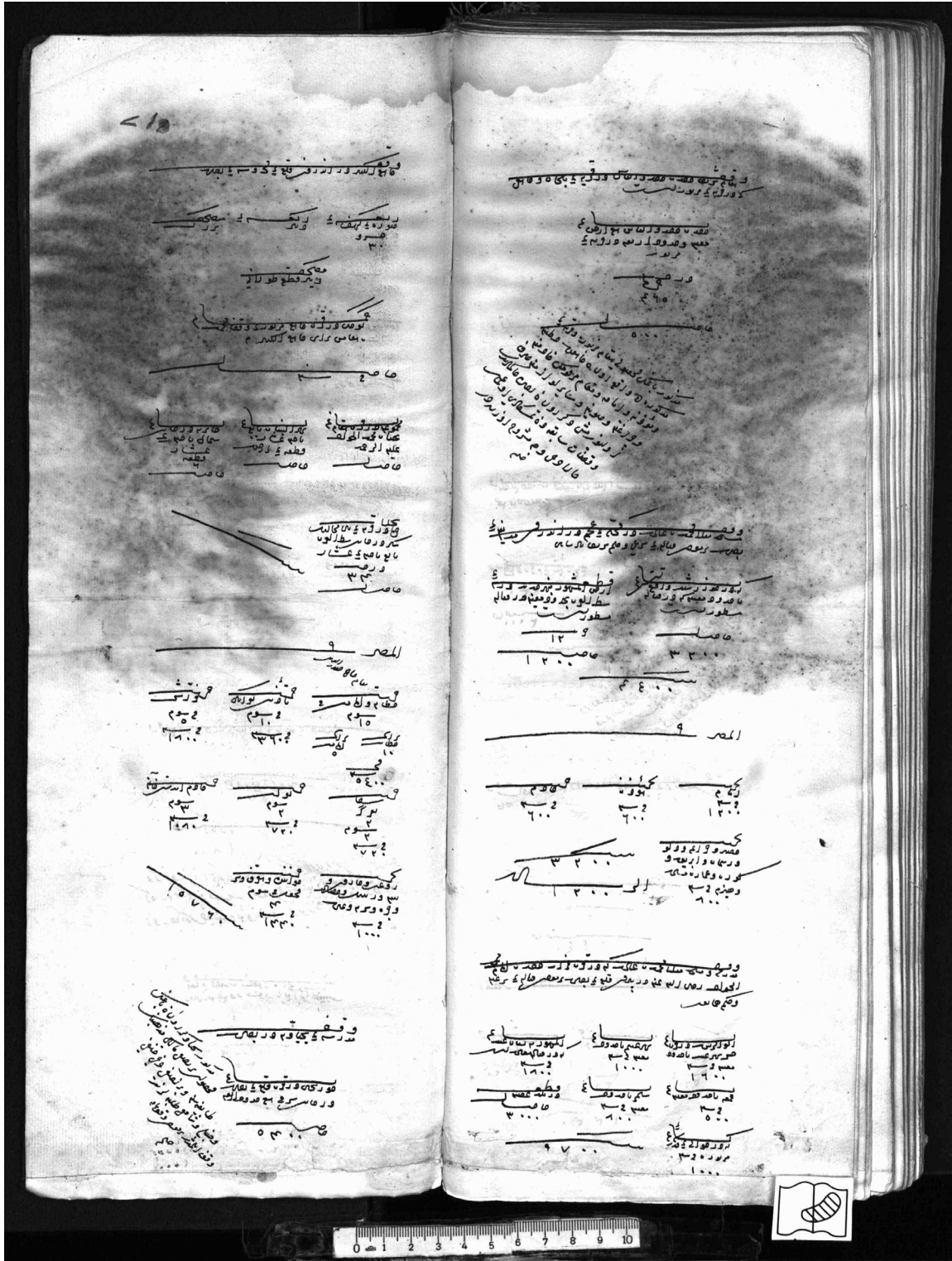
XVI. Yüzyılda Basra Vakıfları (1590 Tarihli Tahrir Defterine Göre)

Makam-ı Hz. Ali Keremullahi veçhe			-	-	100	
Mezar-ı Hz. Şeyh Ömer Mehrevi	Levazımına		-	-	1.500	
Makam-ı Muhammed bin Hasan	Mezarlığın matbahına / mutfağına (aşevine)		-	-	1.500	
Mezar-ı Hz. Üzeyir en-Nebi (a.s)	Mezarlığın giderlerine		-	-	1.500	
MEDRESELER						
Medrese ve Mesacid-i Molla Muhammed bin Ali Vakfı			-	-	9.700	
Medres-i Yahyâviyye Vakfı	Medreseye		-	-	5.400	Ayrıca 22 kitap vakfedilmiştir
	Mâliki mezhebi tayfasına	1 / 2 hisse	-	-		
	Hanefi, Hanbeli, Şafii talebelerine	1 / 2 hisse	-	-		
DİĞER VAKIFLAR						
Camii Kebir Tilavet-i Kur'an Vakfı	15 nefere		-	-	2.000	
Hızır bin Talha Vezir Vakfı	Hak sahiplerine		-	-	2.200	28 dükkân ve 1 handan elde edilen gelirin ne kadar olduğu tam olarak bilinmemektedir, yazılmamıştır
Sanca Baveri? Köyü'nde bulunan bağ arazisi			-	-	116	
Hızır bin Talha Vezir Vakfı	Gelene-gidene harcanmak üzere		-	-	500	

29 * Defterin bazı sayıları boştur o sebeple defterin tamamına yeniden numara verdiğimiz için vakıflara ait kısma ait varak numaraları 210b ile başlamıştır.

Ek 3. KK. TD. 94 varak: 211b - 212a..

19. Yüzyıl Sicillerine Göre Hacı Bayram-ı Velî Vakfı'nın Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme*

Ahmet Köç**

Öz:

XV. yüzyılda Bayrâmiyye tarikatını kuran mutasavvıf Hacı Bayrâm-ı Velî, Ankara'da dünyaya gelmiştir. Uzun süre ilim tahsil ettikten sonra müderrislik yapmaya başlayan Bayramiyye şeyhi, Somuncu Baba'ya intisap etmiştir. Ankara'da vefat eden Hacı Bayrâm-ı Velî, vefatından sonra kendi adına yapılan caminin yanına defnedilmiştir. Anadolu tasavvuf tarihinde önemli yere sahip olan şeyhin defnedildiği bölge, önemli bir dini merkez haline gelmiştir. Vefatından sonra kurulan vakıf eserlerinden bazıları hala yaşamaktadır. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin halkın içinden biri olması ve müritlerinin vergiden muaf tutulması tarikatın daha fazla yayılmasına imkân sağlamıştır. Bu durum vakıf eserlerinin nitelik ve nicelik açısından gelişmesine yol açmıştır. Çalışmada Hacı Bayrâm-ı Velî ailesinin vakıfları, akaratın yönetim ve ekonomik yapısı özellikle şer'iyye sicillerine bağlı kalınarak ele alınmıştır. Çalışmanın amacı, şer'iyye sicilleri vasıtasıyla, şimdiye kadar yeterince ele alınmayan, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin ailesi ve vakıfları hakkında daha somut bilgi sahibi olmaktır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Ankara, Hacı Bayram, Vakıf

An Evaluation on the Economic Structure of the Waqf of Hacı Bayram-ı Velî According to the 19th Century Registry Records

Abstract:

The sufi Hacı Bayrâm-ı Velî, who founded the Bayrâmiyye order in the XVth century, was born in Ankara. Bayrâmiyye sheikh, who started to work as a professor after studying science for a long time, became affiliated with Somuncu Baba. Hacı Bayrâm-ı Velî died in Ankara and he was buried next to the mosque built in his name after his death. He was an important figure in the history of Anatolian Sufism. Thus the place where the sheikh was buried, , has become an important religious center. Some of the waqfs established after his death are still existing. The fact that Hacı Bayrâm-ı Velî was a commoner and his followers were exempt from taxes enabled the sect to spread more. This has also led to the further development and an increase in the number of waqf buildings. In this study, the waqfs of the Hacı Bayrâm-ı Velî family, their management and economic structure are examined by using the court registers. The study aims to gain more concrete information from the court registers about the family and the waqf of Hacı Bayrâm-ı Velî, which has not been adequately addressed until now.

Keywords: Ottoman, Ankara, Hacı Bayrâm-ı Velî, Waqf

* DOI: 10.16971/vakiflar.797741

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Eylül 2020 / September 2020

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Haziran 2021 / June 2020

** Prof. Dr., Akdemiz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Antalya-TÜRKİYE
e-mail: ahmetkoc@akdeniz.edu.tr; ORCID ID: 0000-0002-8819-8095

Giriş: Hacı Bayrâm-ı Velî, Vakfı ve Külliye'nin oluşumu

Osmanlı erken döneminin önde gelen şeyhlerinden Hacı Bayrâm-ı Velî; Orhan Gazi, I. Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad devirlerinde yaşamıştır. Bayramîlik tarikatıyla Anadolu'nun manevî yapısının şekillenmesinde katkıları olmuş Hacı Bayrâm-ı Velî, Ankara yakınlarında bir köyde doğmuş ve kaynaklara göre 90 yıldan fazla yaşamıştır. Eğitimi Ankara'da tamamlayan şeyhin, önce Kara Medrese'de sonra Çelebi Mehmed Medresesi'nde müderrislik yaptığı ifade edilmektedir. Bir süre Bursa'da yaşayan Hacı Bayrâm-ı Velî, Somuncu Baba'nın vefatından sonra Ankara'ya geri dönmüştür (Bayramoğlu, 1989: 22).

Rivayete göre Hacı Bayrâm-ı Velî, Yıldırım Bayezid'in kapıcıbaşılığı görevinde bulunduktan sonra bu görevi bırakarak tasavvufî hayata yönelmiştir (Bayramoğlu, 1989: 15). Bazı kaynaklarda Hacı Bayrâm-ı Velî'nin, Şeyh Hacı Paşa olarak bilinmesi kapıcıbaşılığı ile ilişkilendirilmiştir. Osmanlı devrinde kullanılan paşa unvanı ona, yüksek memuriyetler bahşedildiğinin işaretidir (Bayramoğlu, 1989: 16).

Sultan II. Murad devrinde Edirne'de misafir edilen Hacı Bayrâm-ı Velî, padişahın, ulemâ ve bilginlerin huzurunda verdiği vaazlar sayesinde hünkârın takdirini kazanmıştır. Edirne ziyareti sırasında Mahmud Paşa'nın, Hacı Bayrâm-ı Velî'ye intisab ettiği rivayet edilmektedir. Sultan II. Murad ona duyduğu sonsuz saygıdan dolayı Hacı Bayrâm-ı Velî hazretlerinin müritlerini vergiden muaf tutmuştur (Sarı Abdullah Efendi 1288: 240). Sultan II. Murad'ın vefatından sonra II. Mehmed devrinde Bayrâmîler¹, Akşemseddin vasıtasıyla devlet ricali tarafından saygı duyulan kişiler olarak öne çıkmışlardır (Arbaş, 1992: 27; Çalışkan, 2017: 387).

XVI. yüzyılın ilk yıllarında Ankara'da vefat ettiği tahmin edilen Hacı Bayrâm-ı Velî, Orta Anadolu'da yaşayan çiftçi ve sipahileri siyasal iktidarla uyumlu bir şekilde tutabilmeyi başarmış bir kişidir (Ocak, 2012:9; Bayram 1991: 35). Aynı nesilden gelen Fuat Bayramoğlu *Hacı Bayrâm-ı Velî* isimli kapsamlı eserinde şeyhin, M.1687 yılına ait seçercesine göre beş erkek (Ahmed Baba, Edhem Baba, Baba Sultan, İbrâhim ve Ali) ve üç kız çocuğunun olduğunu belirtir (Bayramoğlu, 1989: 85- 104).

Hacı Bayrâm-ı Velî'nin vefatından sonra dervişlerinin bir kısmı ilâhî aşk, cezbe ve melâmeti temsil eden Emir Sikkîni'ye; zühd, takvâ ve riyâzete temayülü olanlar da Akşemseddin'e tâbi olmuşlardır. Ahmet Yaşar Ocak, Bayramîliğin tam anlamıyla coşkun bir melamet şekline dönüşmesinin, taşkın bir vahdet-i vücud anlayışıyla paralel bir kutup anlayışının etrafında odaklanarak siyasi iktidarı eleştiren ve ona soğuk bakan bir yapı kazanmasının Bünyamin Ayaşî'nin kuvvetli nüfuz ve etkisiyle meydana geldiğini, dolayısıyla Ayaşî'nin Bayramî Melamîliği içinde çok önemli bir dönüşümü gerçekleştirdiğini belirtir (Ocak, 2011: 55; Şahin, 2015: 602). Yine kaynaklara göre Akşemseddin yolundan giden Şemsiyye tarikatı ise silsilelerinden Safeviyye'yi çıkararak Osmanlı merkezî yönetimiyle ittifak eden tarikat haline gelmiştir. Ankara'daki pîr makamını temsil eden şeyhler, Şemsiyye hilâfetine sahip oldukları için devlet tarafından desteklenmiş, Hacı Bayram adına tesis edilen vakıflara zengin mülkler tahsis edilmiştir (Azamat, 1996: 447).

Hacı Bayrâm-ı Velî dervişlerine dilenme ve sadakayı yasaklamıştır. Şeyh efendi, müritlerinin kendi işlerinde çalışmalarını, üretmek yaşamalarını tavsiye etmiştir. Onun takipçisi dervişler bu öğüdünü uygulamak suretiyle tarlalarını birlikte sürmüşler ürünlerini birlikte hasat etmişlerdir. Şeyhin tarım faaliyetlerinde çalışan müritleri dışında Ankara merkezinde ve köylerde dış pazarlara üretim yapan sof işçisi müritleri

1 Bayramiyye Tarikatı, hızlı bir şekilde Osmanlı coğrafyasına yayılmıştır. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin; Orhan Gazi, Murad Hüdâvendigâr, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad devirlerinde yaşamış olması, Osmanlı padişahlarının yakınlık göstermesine, tarikatın hatırı sayılır nüfuz kazanmasına yol açmıştır Ocak (2011: 54). Ayrıca bk. Şahin (2015: 781).

de vardı. Ayrıca arşı içerisinde çeşitli zanaat ve ticaretle uğraşan müritleri Şehirde ticaretin yoğun olarak yaşandığı bölgelerden topladıkları yardımları Hacı Bayrâm-ı Velî vasıtasıyla yoksullara daęıtıyorlardı² (İnalcık, 2005: 200).

Hacı Bayrâm-ı Velî'nin çalışma ve üretme azmi müritlerinin gündüzleri tarlada bahçede, dükkanda ya da sof tezgahının başında iş görerek rızıklarını aramalarına, geri kalan zamanlarda da Şeyhin yanında toplanarak nasihat aldıklarına işaret etmektedir. Onun çalışarak kazanmayı öğütlemesi, ekonomik döngüde önemli konum elde etmiş kişilerin k llyeye yaptıkları gerek nakdî gerekse mülk bağlışları arttırmış olmalıdır.

Hacı Bayrâm-ı Velî'nin yaşadığı dönemde k llyenin hangi kısımlarının olduğu tam olarak bilenememektedir. Muhtemelen Şeyhin yaşadığı dönemde zaviye yapılmış, bir süre sonra da türbe inşa edilmiştir. K llyenin önemli parçası olan mutfak, hamam, dervif odaları, cami ve onun sağ tarafındaki zaviye ve mezarlık zaman içerisinde inşa edilmiştir (Konyalı, 1978: 42). Osmanlı Őehircilięinde k llyeler; özellikle günlük hayatın en yoğun yaşandığı yerler olduğundan kadı sicillerinde sık sık geçen tamirat, atama kayıtları ve çeşitli olaylar buraları tarif etmektedir.

K llye içerisindeki tekke, Bayrâmiyye Tarikatı'nın merkezî konumunda olduğundan, tasavvufi cereyan buradan yayılarak Şehri kültürel anlamda zenginleştirmiştir. Kaynaklara göre XVI ve XVII. yüzyıllarda Hacı Bayrâm-ı Velî K llyesi'nin büyük oranda Őekillendięi, buraya halkın büyük teveccüh gösterdiği ifade edilmektedir (BOA. A. MKT: 30/97). Evliya elebi "  yüzden m tec viz serb z-ı aşk-ı ilahi vücûd etmiş  rif-billah dervifleri vardır" diyerek Hacı Bayrâm-ı Velî K llyesi'ni tarif etmektedir (Evliya Çelebi, II, 1999: 225).

Osmanlı Őehirlerine yayılan Bayramî tarikatının asit nesi, oluşturulduktan sonra yapılan ilavelerle genişletilmiştir. XVIII ve XIX. yüzyıllarda Hacı Bayrâm-ı Velî K llyesi'nin hem eski binalarının tamiri hem de Bayr m liğe gönül verenlerin sayısının daha da artması, k llyeye yeni yapıların ilave edilmesini zorunlu kılmıştır. Örneğin 12 Teşr n-i evvel 1310/24 Ekim 1894 tarihli kayıta zaviyenin ayakta olmadığı, ayınlerin türbeye bitiflik vaziyette olan camide gerçekleştirildiği, buradaki törenlerin *eyyâm-ı bil -f sıla ve kus r ile icr  edildiği*, yine gelip giden misafirlerin derviflerin kullandığı 8 *b b*/odanın konaklamada kullanıldığı ifade edilmektedir. K llyenin kötü vaziyette olması, gelip gidenleri rahatsız etmektedir. Yazılan arzda; Bayramî geleneğine uygun zikir yapılabilecek asit nenin ve post-nişine ait en azından bir *hücre*/odanın yapılması gerektiği, ayrıca gelip giden misafirlere yemek ikramının derviflerin kaldığı kısımda verilmesinden dolayı dervif odalarının ve asit nenin yeniden yapılması gündeme gelmiştir (BOA. BEO. 569/42666-04).

XX. yüzyıl başlarına ait Ankara kadı sicilleri, geniş bir alana yayılmış Hacı Bayrâm-ı Velî K llyesi'nden bahsetmektedir. Bunların en başında; merkezde ibadet mekânı olarak kullanılan cami, Bayramî tarikatının asit nesi olan zaviye, zaviyenin yanı başında derviflerin yaşadığı odalar (sekiz adet), mahallenin su ihtiyaını karşılayan eşmeler, Şeyhlerin defnedildiği türbe, eğitim ve  ğretim kurumu olan medrese,

2 Belgelere göre post-nişinler bile ekim ve hasat zamanlarında tarlalarda çalışmışlar, ticaretle uğraşarak dükkan işletmişlerdir. Bayramî geleneğine göre tarım veya ticarettten rızkın elde edilmesi oldukça önemliydi. Bu anlamda çalışmak ve üretmek Bayr mi-lerin en büyük özelliğidir denilebilir. Rivayete göre Hacı Bayrâm-ı Velî, Somuncu Baba'nın yanından ayrılırken, "Sultanım, ne amel üzerine olalım, sanat bilmem ne işleyelim?" deyince, "Ekin ek, burçak ek" cevabını alması ve "Ankara'ya varıp burçak ekmesi" Onun ve müritlerinin Ankara'ya dönünce tekke ve zâviye inşa ettikten sonra tarım faaliyetlerini aksatmadıklarını göstermektedir (Erünsal, 1995: 302). Ayrıca tarikat Şeyhleri ticaret yaparak da hayatlarını sürdürmüşlerdir. Örneğin "...Őehrimizde leblebi f ruhtuyla iştibal eden Hamid Efendi..." (BOA. BEO. 569/42666; BOA. BEO. 307/22995-1; BOA. ŞD. 2977; BOA. C.DRB. 30/1493). Diğer taraftan 5 Şevval 1266/14 Ağustos 1850 tarihli belgede Şeyh efendinin hayvancılıkla uğraştığından hasat zamanı Haymana Kazası köylerine gittiği ifade edilmektedir (BOA. A. MKT. MVL. 30/8-1).

19. Yüzyıl Sicillerine Göre Hacı Bayram-ı Velî Vakfı'nın Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme

son asırda külliye içinde açılan mahalle mektebi ve post-nişinlerin ikametinde kullanılan konut inşa edilmiştir.

Bayramî tarikatına gönül veren dervişler zamanla başka şehirlere yerleşmiş, yerleştikleri yerlerde yeni zaviyeler açmışlardır. Açılan bu zaviyelerin mensupları Ankara'daki külliye gelip giderek bu yapının bilinirliğini arttırmışlardır. Bu yüzden olsa gerek Osmanlı devrinin son yüzyılında Hacı Bayrâm-ı Velî Külliyesi, Ankara şehrinin en iyi bilinen ve en kutsal mekânı olarak belgelerde ifade edilmektedir³ (BOA. A. MKT: 30/97).

Osmanlı toplumunda vakıf, insanlığın mutluluğunu amaçlayan sistemler dizisi olarak kabul edilmektedir. Vakıf yapan kişi, feragatin ve başkalarına yardımcı olmanın mutluluğunu, vakıftan yararlanan kişi de bir ihtiyacını karşılamış olmanın hazzını duymuştur (Öztürk, 1986: 167). Osmanlı toplumunda vakıf, *ihhtiyaç* kavramını karşılıyordu. En geniş anlamıyla vakıf felsefesi; *ihhtiyaç varsa orada vakıf vardır* düsturuyla hareket ediyordu. İhtiyaçların olduğu yerde vakıflar var olduğuna göre bu vakıflar kimi zaman çeşitli binaların bir arada olduğu yapılar topluluğu (külliyeler) şeklinde, kimi zaman da tek bir yapı şeklinde olabiliyordu. Osmanlı toplumunda eğitimden sağlığa, dinî hizmetlerden sosyal yardım hizmetlerine kadar kurulmuş bütün teşekküller vakıflar yoluyla faaliyet gösterdiklerinden, kırsal bölgelerde veya şehirlerde, canlılar yararına neye ihtiyaç duyuluyorsa onları karşılamada bu düşüncelerle kurulmuş vakıflar öncü rol oynadı.

Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı idarî açıdan *müstesna* vakıf olarak yönetilmiştir. Müstesna vakıflara hükümet veya vakıf idaresinin müdahalesi olmadığından, doğrudan doğruya mütevelliler idare etmişlerdi. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde vakıf idaresinin teftiş ve kontrolüne tabi olmayan müstesna vakıflar, eizze ve guzât olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı (Çınar- Kaya, 2015: 10). Konumuz açısından eizze vakfı olarak nitelendirilen Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı, toplum üzerinde geniş nüfusa sahip ve yetişkinlerin eğitiminde ön planda olan zaviyeyi destekleyerek ayakta tutmuştur. Bu tür yapıların faaliyetlerini sürdürebilmeleri için topraklar tahsis edilmiş veya hayırseverlerin özel mülklerini bağışlamasıyla müstesna vakıflar oluşturulmuştur. Müstesna vakıflara padişahlar, yöneticiler ve bazı vakıf kurucuları gıda, para, mülk veya toprak gelirleri tahsis etmişlerdir. Öztürk'e göre müstesna vakıfların ortaya çıkış sebebi ile toplumsal huzur ve asayişin sağlanması arasında bağ vardır (Öztürk, 1986: 168).

Müstesna vakıf statüsündeki Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı'nın kuruluş amacına gelince; elimizde vakfiye olmamasına rağmen belgelerde geçen birtakım ifadeler kuruluş felsefesi hakkında bilgi vermektedir. Vakfın kuruluş amaçlarından ilki, *âyende ve revendeye* yani gelip- giden misafirlere yemek ikram etmektir. Zaviyenin yemek dağıtımını yapması dışında başka amaçları da vardı. Örneğin Hacı Bayrâm-ı Velî'nin öğretilerini yaymak ve bu öğretiyi yayarken aile soyundan gelen kişilere vakıf gelirlerinden pay dağıtmak esas kabul edilmiştir. Dolayısıyla sosyal devlet olmanın gerekleri açısından bakıldığında; Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı'nı ayakta tutmak sadece Ankara halkının değil, devlet adamlarının ve Bayramî geleneğini yaymaya gönül vermiş hayırseverlerin de göreviydi (AŞS. 149/836:380). Bu bağlamda toplumun ihtiyaç duyduğu sosyal, kültürel ve dinî hizmetleri gören vakıfları; sosyal statü ve cinsiyet ayrımı yapmaksızın hükümdarlar, hükümdar eşleri, hanedan mensupları, devlet adamları, kısaca toplumun her kademesi desteklemiştir (Yediyıldız, 2012: 479; Öztürk, 1995: 25).

Bu çalışmada kadı sicillerinden hareketle XIX. yüzyılda Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı'nın durumu, işleyişi ve

3 XIX. yüzyılda halkın kutsallığına inandığı Ankara'da üç mekân vardır. Bu mekânların en başında Hacı Bayrâm-ı Velî Camii ve türbesi gelmektedir. Daha sonra ise Ankara Mevlevihânesi ve Taceddin Dergâhi gelmektedir (BOA. A. MKT: 30/97).

gelir kalemlerine yer verilecektir.⁴ Anadolu tasavvuf tarihi, özelde Ankara Şehir tarihi çalışmaları veya vakıf çalışmaları açısından kadı sicilleri yakından takip edilmesi gereken kaynaklardır. Kullanılan kadı sicilleri genellikle herhangi bir sorun ortaya çıktığında kadı huzurunda tutulduğundan, vakfın sürekli problemlerle uğraştığı izlenimini verebilmektedir. Anlaşmazlıklar, atamalar, personel kayıtları ve tamirat belgeleri vakfın canlı bir mekanizma olduğunu göstermektedir. Bu yüzden çalışmada siciller üzerinden Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı'nın gelirlerini temin ettiği kısımlar ve bunların harcandığı yerler gelir-gider döngüsü içerisinde verilecektir.

1. Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı'nın Mal  Yapısı

Hacı Bayrâm-ı Velî Kllyesi'nin faaliyetlerini yapısal ve işlevsel açılardan ele alan bu çalışma; öncelikle kurumun genel işleyişini ve malî yapısını ortaya koyacaktır. Tarihî süreçte kurulan her kurum yaşanan siyasi, askerî ve ekonomik olaylardan bir Şekilde etkilenmiştir. Bu yüzden Osmanlı devrinde kurulmuş vakıfların işleyişi, vakfiyelerinde belirtildiği gibi sorunsuz, problemsiz değildir. Vakıfların çeşitli sebeplerle gelir-gider dengeleri bozulmuş, bakımsızlık ve ilgisizlikten faaliyet gösteremez duruma geldikleri dönemler olmuştur. Ama bu dönemleri vakfiyelerde görmek mümkün değildir.

Osmanlı devrinde topluma hizmet götüren vakıflar, birbirinden ayrı bağımsız müesseselerdir. Bu itibarla her bir vakıf ayrı ayrı değerlendirilmeli ve her birinin tarihsel süreçte farklı amaçları olduğu vurgulanmalıdır. Çalışmada Hacı Bayram-ı Velî Vakfı'nı yapısal ve işlevsel açılardan ele alırken; kllyenin Şehirdeki en önemli yapı olmasının yanı sıra, bölgenin en kalabalık ibadet mekanı olduğunu bilerek hareket edilmelidir. Dolayısıyla Hacı Bayrâm-ı Velî gibi, onun öğretilerinin yayıldığı zaviyenin ise tarikat yoluyla yıldan yıla saygınlık kazandığını, bu saygınlığa bağlı olarak zenginleştiğini, halkın desteğiyle büyüyüp genişlediğini akıldan çıkarmamak gerekmektedir (BOA. BEO. 569/42666).

a. Tahsisatlar

Osmanlı devrinde Hacı Bayrâm-ı Velî Kllyesi'nin hizmetleri arasında hem Bayramî öğretisini yaşatmak hem de uzak memleketlerden kllyeye gelip giden misafirlere ( yende ve revende), burada kalan dervişlere ve personele zaviye mutfağında yemek servis etmek vardı. Örneğin defterlerde Ankara Şehir merkezinin en büyük vakfını kuran Sadrazam Mahmud Paşa, bedesten, kervansaray ve arşı dkk nlarından elde ettiği gelirlere bir kısmını zaviyede kalan 10 *ecz han*/cz okuyuculara *hademe-i lahm*/et bedeli adı altında günlük 10 akçe, *şem' bah */mum creti olarak 3 akçe ve *ta miye*/yemek

4 Hacı Bayrâm-ı Velî ve onun öğretileriyle gelişen Bayr milik hakkında literatürde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Abdülbâki G lpcınarlı'nın, *Mel milik ve Mel miler*, Ahmet Yaşar Ocak'ın *Osmanlı Sıfıllığına Bakışlar*, Ethem Cebecioğlu'nun, *Hacı Bayram Velî*, Nihat Azamat'ın II. *Mırrad Devri Kültür Hayatı* isimli doktora tezi ve diğer makaleleri, Nazif  ztrk, Abdülkerim Erdoğan ve Haşim Şahin'in makaleleri temel araştırma eserlerdir. Konuyla ilgili en kapsamlı çalışma, aynı nesilden gelen Fuat Bayramoğlu'nun *Hacı Bayrâm-ı Velî (Yaşam Soyu Vakfı)* ismini taşıyan eseridir. İki ciltten oluşan eserin ilk cildinde Hacı Bayrâm-ı Velî'nin hayatı, ikinci cildinde ise Şeyhin kişiliği, aile üyelerinin faaliyetleri ve vakıflarıyla ilgili çok sayıda belge neşri yapılmıştır. Bayramoğlu'nun eserinin girişinde ifade edildiği gibi aynı nesilden gelen aile fertlerinin elinde bulunan özel evrak ve defterler dikkatle çevrilerek eserde kullanılmıştır. Bu nedenle eserde kullanılan kaynaklar iki kısımda toplanabilir. Bunlardan ilki padişah adına saraydan yazılan ferman, berat, il m ve hccetlerdir. Diğer kısmı ise vakıf idaresini elinde bulunduran aile üyelerinin özel arşividir. Bayramoğlu'nun kıymetli çalışmasında belirtilen kaynakların dışında, Osmanlı Arşivi'nden (Mayıs 1620'den, Haziran 1898'e kadar) belgeler de kullanılmıştır Görüldüğü zere Bayramoğlu'nun eseri, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin vefatından sonraki 280 yılı kapsamaktadır. (Bayramoğlu, 1989: 3). Bayramoğlu eserinde, bu önemli soya ait arşiv belgelerini ve vakfın gelir-gider kısımlarını ihtiva eden muhasebe defterlerini kullanmış olsa da Ankara Őehriyle ilgili kayıtları içeren ve sayısı 440'den fazla olan kadı sicillerine yer vermemiştir. Şimdiye kadar kadı sicilleri üzerinden Hacı Bayrâm-ı Velî'nin vakıfları ve bu vakıflara yapılan tahsisatlar hakkında detaylı çalışma yapılmadı. Elbette sicillerdeki belgelerin Bayramoğlu'nun kullandığı belgelerle aynı olması beklenemez. Yukarıda ifade edildiği gibi Bayramoğlu'nun eserinde kullandığı belgelerin özel evrak olması nedeniyle kıymetli ve detaylı bilgiler içerdiğini bir kez daha belirtmek gerekir. Ailenin ve vakfın bilgilerini ihtiva eden özel evrakta Osmanlı Arşivi'nde bulunmayan bir kısım tamirat ve gider defterleri de vardır.

19. Yüzyıl Sicillerine Göre Hacı Bayram-ı Velî Vakfı'nın Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme

ücreti olarak 5 akçe ayırdığı görülmektedir (BOA. MAD. 15535). Bu tahsisler Sadrazam Mahmud Paşa'nın, Hacı Bayrâmî Velî vasıtasıyla Bayrâmîliğe intisab ettiği gerçeğini güçlendirmektedir⁵. Benzer şekilde Hacı Bayram-ı Velî'nin talebelerinden Mevlana Mehmed Zeyrek Bursa'da yaşamasına rağmen, 50 akçelik yevmiyesinin 30 akçesini zaviyeye gönderiyordu (Ahmed Taşköprülüzâde, 1989: 142- 145).

Külliyeye içerisindeki Hacı Bayrâm-ı Velî merkadına yapılan bağışlar da o kadar küçük meblağlar değildir. Örneğin merhume Sinoplu Hatun Vakfı'nın yaptığı bağışın tam miktarı belgeden anlaşılmasa da sadece müezzin Abdurrahman Halife'de 6000 akçesinin olduğu ifade edilmektedir (Bayramoğlu, 1989: 89).

Zaviye mutfağında ikram edilen çorbanın mercimeği Hacı Bayram'ın bizzat ekip biçtiği Solfasol/Zülfazıl yamaçlarındaki tarlalardan temin edilmekteydi (Öztürk, 1986: 176). Fermanlardan; zaviyenin et, süt ve diğer hayvansal besin maddelerinin sağlandığı koyun sürülerinin Hasanoğlan tepelerinde otlatıldığını ve bu koyunların âdet-i ağnam resminden muaf sayıldığı ifade edilmektedir (Bayramoğlu, 1983: 17, 21, 25, 36, 37).

Zaviye mutfağında gerek sabah gerekse akşam öğününde tüketilen pirincin, uzun süre padişahların sağladığı ihsanlarla karşılandığı anlaşılmaktadır. Bu konuda 29 Muharrem 1023/11 Mart 1614 tarihli beratta "...feth-i hakânîden berü Begbazarı Çeltüğü Mukataası'ndan muhâsebât-ı âtika ve kânun-ı kadime üzere her sene Sultan Seyyid Gazi Zaviyesi'ne 177 müd pirinç ve Hacı Bayram Sultan Zaviyesi'ne 80 müd pirinç ve Şu'ccâ Baba Zaviyesi'ne dahi 44 müd pirinç ve Uryan Baba Zaviyesi'ne dahi 22 müd pirinç ki cem'an zikr olunan dört zaviyeye 223 müd pirinç ..." verilmekte olduğu ifade edilmiştir.⁶ Osmanlı padişahlarının Hacı Bayrâm-ı Velî İmareti'ne sağladığı pirinç istihkakı diğer zaviyeleri de kapsamaktaydı. Zaviyelere verilen ihsanlar ferdî sorumluluk hissini, vicdanî hizmet duygusunun, başka bir ifadeyle iyilikte bulunma, şefkat gösterme, insanı huzura kavuşturma arzusunun ürünü olmalıdır (Köç 2013: 110).

Hacı Bayrâm-ı Velî Külliyesi'ne yapılmış başka tahsisatlar da vardır. Merkezî hazinenin Ankara'daki gelir kalemlerinden olan Ankara Damga Mukataası'ndan günlük 60 akçe pay ayrılması söz konusudur (BOA. C. EV. 258/13174-1). 17 Muharrem 1307/13 Eylül 1889 tarihli defterde Ankara Damga Mukataası'ndan alınan tahsisatlar başka isim altında karşımıza çıkmaktadır. XIX. yüzyılda merkezî devlet bütçesine geçilmesiyle birlikte Ankara Mal Sandığı kasasından *lahm/et* bedeli olarak külliyyeye para aktarılmaya devam edilmiştir. Ankara Mal Sandığı'ndan *erz/pirinç* bedeli olarak bir miktar ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır (Bayramoğlu, 1989: 198).

b. Dükkanlar ve Araziler

Hacı Bayrâm-ı Velî külliyesinin artan prestij ve saygınlığı halkın teveccühü olarak zamanla belgelere yansımıştır. Hacı Bayram Külliyesi'ni ayakta tutan sistemi takip edebildiğimiz temel kaynaklar; siciller, evkaf ve muhasebe defterleridir. Osmanlı devrinde kaydedilmiş bu kaynaklar; külliye içerisindeki cami, türbe ve diğer yapıların zaman içerisinde ne kadar sağlıklı işlediklerini ortaya koyan belgelerdir. 558 Numaralı Evkaf Defteri'nde her ne kadar Hacı Bayrâm-ı Velî'nin adı geçmese de onun adına kurulmuş vakıf külliyesinin gelirleri belirtilmiştir. Buna göre 1571 tarihli Ankara Evkaf Defteri'nde vakfın; 2.272 akçe geliri vardır. Bu gelirler yukarıda bahsedilen dokuz dükkândan ve diğer mülklerden oluşmaktaydı (Ankara Evkaf Defteri, 558/v. 48a).

Uzun asırlar ayakta duran külliyeler vakıf sistemiyle yaşatıldıklarından gelir- gider dengesi her vakfın ayakta kalması için almazsa olmazdı. Külliyeler, faaliyetlerini çoğu zaman geniş arazilerden, musakkafâtlardan ve para işletmelerinden elde ettikleri gelirlerle sürdürdüler. Bu açıdan bakıldığında, Hacı Bayrâm-ı

5 Sadrazam Mahmud Paşa, Uzun Hasan üzerine yapılan sefer sırasında orduların yine Ankara'da toplamış, birkaç kez şehre geldiği anlaşılmaktadır (Mehmed Neşri, 1983: 207/b).

6 AŞS. 14/700: 925-1081-1082. Belgelerde kullanılan ifadeler benzerdir: "...Hîn-i fetuhten berü bâ-Hattı Humâyun virile gelen Begpazarı pirincini..." Bk. (Bayramoğlu, 1989: 102)

Velî Külliyesi'ni ayakta tutan vakıf gelirleri çok çeşitli alanlara dağılmış vaziyetteydi. Kira getiren vakıf mülklerini saymaya külliye en yakın yerden başlarsak; Ankara Çarşısı'ndaki dükkanları, arsaları (AŞS. 128/814: 116) ve anbarı öncelikle saymak gerekir. Vakfın kira getiren mülkleri (musakkafât) olarak sayılan vakıf dükkanları bazı defterlerde kiracısına göre isimlendirilmiştir. Vakfın; Çıkrıkçılar Çarşısı'nda tekneci, nalbant, tarakçı, kahveci dükkanları düzenli olarak takip edilebilmektedir. XIX. yüzyılda vakıf kayıtlarında geçen dükkânlar ve anbarın kira geliri 91 kuruştur. Hacı Bayram Vakfı'nın musakkafât gelirleri değişen koşullar çerçevesinde rayiç değerini güncelleyebiliyordu. Örneğin vakfın uzun süre 91 kuruş olan dükkân ve anbarın kira gelirleri, H.1240/1825 yılından itibaren 155 kuruşa çıkarılmıştı (AŞS. 220/906:180).

Sicillerde bulunmayan ancak Bayramoğlu'nun eserinde belirtilen; Karaoğlan Çarşısı'nda Arzuhalci dükkânı, İmaret Mahallesi'nde arsa, Kattanîn Mahallesi'nde su değirmeni hissesi ve üç dükkân, İncesu'daki bağ diğer mülklendir (Bayramoğlu 1989: 118-119). Yine 17 Muharrem 1307/13 Eylül 1889 tarihli defterde yukarıdaki mülklere ilave olarak; Tahtakale Çarşısı'nda tenekeci ve keçeci dükkanları, Çıkrıkçılar Çarşısı'nda berber dükkânı, Karaoğlan Çarşısı'nda ekmekçi dükkânı, Pirinç Hanı önünde çul dükkânı, Bakırcılar Çarşısı'nda dükkân, Balıkpazarı'nda tenekeci dükkânı, Karaoğlan Çarşısı'nda Çayhane, şehir civarında iki taş ocağı mülk olarak kayıtlıdır (Bayramoğlu, 1989: 197).

Diğer taraftan vakfın şehir dışındaki gelirleri ise değirmenlerden (BOA. A. MKT. 155/87), Numune Çiftliği'nden (BOA. ŞD. 1353/14-5), Yağmur Ovası'ndaki Yeğen Bey oğlu Mehmed Çelebi'nin vakfettiği Hasanoğlan Karyesi'nden (AŞS. 199/885: 58) elde ediliyordu. Bunlardan başka; Bayındır, Macun, Beyobası, Kuşcu, Karabük, Eğrielek ve Yenice Köylerinin şer'i vergilerini vakıf tahsil ediyordu (AŞS. 260/946: 316). 25 Şevval 1242/22 Mayıs 1827 tarihli bir ilamda, Ayaş Kazası'na bağlı Yenice ve İncepelit nam karyeleri hududu dahilinde bulunan bazı arazilerin '*aşâr ve rûsûmunun* Hacı Bayrâm-ı Velî Zaviyesi Vakfı'na bırakıldığından beyan edilmesi devlet desteğinin başka bir örneğidir⁷ (Öztürk, 1986: 173). Bu arazilerden başka, Çubukabâd Kazası'nda bulunan Eğrielek Karyesindeki bir kısım arazinin mahsul ve rûsumu da yine vakfa tahsis edilmişti (Bayramoğlu, 1989: 34).

17 Muharrem 1307/13 Eylül 1889 tarihli defterde vakfın gelirleri genişlemeye devam etmektedir. Yukarıda belirtilen köylerin dışında ilk defa Tabanlı Nahiyesi'ne bağlı Abazlı, Yeniyan, Çiğdemli ve Afşar Karyeleri, Beypazarı'na tabi Sipahioğlu çiftliği, Çubuk Kazası'na tabi Gökçedere, İpek, Meki Karyeleri, Haymana Kazası'na bağlı Ali Kurna Çiftliği, Ankara civarında Orman Çiftliği ve Kalaba Karyesi vergi gelirlerinden bahsedilmektedir (Bayramoğlu, 1989: 198).

c. Nakit paralar

Vakıf müesseseleri gerek vâkıfın tahsis ettiği paraları gerekse yöneticilerin gelir fazlası paraları işleterek elde ettiği büyük meblağlarla varlıklarını koruma altına alıyorlardı. Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı'nın büyük bir organizasyon olduğu göz önünde bulundurulursa hizmet verdiği alanlardaki giderlerini karşılayabilmek adına para işletmesine ihtiyaç duymuş olmalıydı. Özellikle zaviye mutfağının olması malî ihtiyaçların masrafların daha fazla olacağına işaretidir. Bu yüzden vakfın dükkân ve tarım arazilerinden elde ettiği gelirler dışında; murabaha yoluyla işlettiği yüklü miktarda parası, 10'u 11.5 hesabıyla işletiliyordu (AŞS. 204/890: 231).

7 Teorik olarak Müslümanlardan alınan ve mülk topraklarının mahsullerinin zekatını ifade eden öşür, Osmanlı uygulamasında özellikle Ebüssuud Efendi'den sonra harac-ı mukaseme vergisinin veya toprak kirasının alt dilimi şeklinde görülmüştür. Öşür ve salarîye hububat istihsalinde bulunan bütün çiftçilerden alınırdı. Bu vergiler bir yandan tırnar kesimi içerisinde dirlik sahibinin gelirlerinin en önemli kısmını oluşturuyor, bir yandan da mülk topraklardan ve padişah haslarından alındığı üzere devlet hazinesinin bir kaynağını oluşturuyordu. Bütün bunlara ilave olarak vakıflara öşür gelirleri tahsis edilerek kurumlar daha etkin şekilde kullanılmışlardır (Tabakoğlu, 2007: 101).

19. Yüzyıl Sicillerine Göre Hacı Bayram-ı Velî Vakfı'nın Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme

Bu konuyla ilgili sicillerde en erken tarihli muhasebe kaydı; Evâsıt-ı 1193/Kasım-Aralık 1779 yılına aittir. Kayıt, Tayyib Baba Efendi ibn-i Kasım Baba Efendi'nin konağında şahitler huzurunda düzenlenmiştir. Bu muhasebe kaydı, Hacı Bayram-ı Velî Vakfı'nın gelir kaynaklarını açıkça ortaya koymaktadır. Hazırlanan uzun muhasebe defteri, kimlerin vakıftan ödünç para aldığını tek tek kaydetmiştir. Vakıftan ödünç para alanların listesi "*der zimmet-i Tayyib Baba Efendi*" şeklinde başlamaktadır. Tekke post-nişini vakfın nakit paralarını kullanan tek aile mensubu değildir. Ondan başka yine Hacı Bayram soyundan gelen kişiler vakıftan ödünç para kullanmaktadır. Aileden Tayyib Baba dışında,⁸ Mehmed Baba, Edhem Baba, Raif Baba vakıf kasasından ödünç para almışlardır. Ayrıca vakıf personelinin imam Abdurrahman Halife 240 kuruş, müezzin İbrahim Efendi ise 350 kuruş borç almıştı. Dolayısıyla Hacı Bayram soyundan gelen şeyhlerin ve personelin kullandığı vakıf paralarının miktarı 1555 kuruş olup toplam nakit paranın 1/3'ü kadardı (AŞS. 169/855; 178).

Vakıftan borç para alan diğer kişilere bakıldığında hemen hepsinin şehir merkezinde ticaret yapan ya da çeşitli sebeplerle sermaye oluşturmaya çalışan kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin vakıftan para kiralayanlar arasında; Ahi Baba (Es-seyyid Hasan Efendi 194.5 kuruş) dışında; demirci, bozacı, nalbant, helvacı, boyacı, katırcı, sakacı, bostancı, mumcu, leblebici, künkçü, debbağ, vaiz, berber, suhte, hatip, müezzin, hafız ve imam ünvanlı kişiler vardı (AŞS. 169/855; 178; AŞS. 218/904; 306). Çeşitli mesleklerden kişilerin ödünç aldıkları fonlar, muhtemelen onların yeni bir iş kurmaya veya mevcut işlerin hacimlerini arttırmaya yönelik kullanıldığı izlenimi vermektedir. Böyle varsayarsak vakıf paraları küçük sektörlerin ve bireylerin ihtiyaçlarını karşılıyordu denilebilir.

XVIII. yüzyılın sonlarında Hacı Bayram Vakfı'ndan farklı meslek gruplarına mensup kişilerin aldıkları paraların toplamı 3967 kuruş civarındadır (AŞS. 169/855; 178). Oysa XIX. yüzyılın ilk yarısında Hacı Bayram-ı Velî Vakfı'nın para miktarı büyük oranda artmıştır. 25 Safer 1221/14 Mayıs 1806 tarihli bir muhasebe defterinde vakfın işlettiği paraların miktarı 4640 kuruş olarak kaydedilmiştir (AŞS. 204/890: 232). Bu tarihlerde Vakıf Katibi Seyyid Mehmed Said Efendi; Hacı Bayram-ı Velî Vakfı'nın nukûd-ı mevkûfesini yıldan yıla arttırmayı başarmıştır. H.1227-29/1812-14 yıllarını kapsayan dönemde para miktarı, 5481 kuruşa yükselmişti. Nitekim H.1230/1815 yılında işletilen paralar tarihinin en yüksek rakamına yani 6100 kuruşa ulaşmıştır (AŞS. 218/904; 306). Bu tarihten sonra Hacı Bayram-ı Velî Vakfı'nın murabaha yoluyla işlettiği paraların yekûnü azalmaya başlamış nitekim H.1242/1827 senesinde 5890 kuruşa düşmüştür.

H.1240/1825 yılından H.1242/1827 yılına kadar olan üç yıllık muhasebe bilançosu döneminde vakfın, 5890 kuruş nukûd-ı mevkûfesinin olduğu, gelirinin cami personeline ve diğer giderlere harcandığı ifade edilmektedir. H.1242/1827 yılında Hacı Bayram-ı Velî Vakfı, ilk kez borçlu olarak mali yılı kapatmıştır. Bu anlamda vakfın muhasebesinin eksiye düştüğü; *...furû-nihâde olundukta merkûmun 95 kuruş düyûnu zuhûr edüb meblağ-ı mezbûr 95 kuruştan ehl-i mürtezika ve ahâli kifayet ve muhasebesine mezkûrun her biri dahi kabûl ve râzî olduklarını...* beyan etmişlerdir. Dolayısıyla vakfın katibi Es-seyyid Mehmed Said Efendi, nukûd-ı mevkûfeden sorumlu Es-seyyid Halil Baba, mütevellî ve şehir kadısı huzurunda görülen muhasebesinde, vakıf personeline –yeterli miktarda nakit para olmadığından- eksik ödeme yapılacağı belirtilerek mürtezikanın bu konuda bilgilendirildiği görülmektedir (AŞS. 228/914: 170).

Muhasebe defterinde bu düşüşün sebebi açık olarak belirtilmemiştir. Ancak defterler arasında yapılan karşılaştırmalar vakıf masraflarının arttığını, halktan toplanması gereken tahsilatın toplanmadığını

8 Şeyh efendilerin zimmetinde büyük miktarda para bulunabilmektedir. Örneğin Gurre-i Muharrem 1230 senesinde şeyh efendi zimmetinde 530 kuruş vardır (AŞS. 218/904: 306; AŞS: 220/906:180).

göstermektedir. Masrafların artması b t gede a ıĝın oluşmasına neden olduĝundan a ıĝın kapatılması birbirini etkileyecek düzeye gelmiştir. Vakıf mütevelli ve katibi b t dedeki a ıĝı kapatabilmek için *asl-ı m l* olarak işletilen vakıf paralarını kullanmış, bu kısımdan aktarım yapılmıştır. Böylece vakıf yöneticileri işletilen ana para/asl-ı maldan parça parça harcamaya başladıklarından bu durum gelirlerin azalmasına doĝrudan etki etmiştir. Sonuçta vakfa önemli oranda kaynak saĝlayan ana para yek n  6100 kuruştan 5890 kuruşa gerilemişti (AŞS. 228/914: 170).

XIX. yüzyılın sonlarına doĝru vakıf kasasına borçlanan kişilerin kimliĝi biraz daha farklılaşmıştır. Paranın önemli bir kısmı Katolik milletinden Sofcu Femis, Aslan g l oĝlu Mişel Aĝa, Karamanlı Onluk Efendi, Uncuoĝlu Andonik, Batukoĝlu Anton, müteveffa Agob Efendi, Tenekeci Musen, İnciroĝlu Peter'in zimmetinde bulunmaktadır. 22 şaban 1305/2 Mayıs 1888 tarihinde zikredilen kişilerin zimmetinde 16251 akçe bulunmaktadır (Bayramoĝlu, 1989: 120).

Osmanlı toplumunda, modernite öncesi bankacılık sistemi olarak ifade edilen murabaha yoluyla işletilen vakıf paraları, piyasada paranın daha yoĝun el deĝiřtirmesine ve işlem görmesine yol a tıĝından, tarım ve ticar  faaliyetlerde görülen canlanmaya işaret etmektedir. Bu durum doĝal olarak para vakıfları sektörünün genişlemesi anlamına da gelmektedir (Deguilhem, 2002: 89; Mandaville, 1979: 292). Bu manada Mandaville'nin toplam vakıf gelirleri içerisinde para işletmelerinin payı hususundaki yorumları Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı için de geçerlidir. Ankara'da Hacı Bayram-ı Velî Vakfı'nın iřlettiĝi paraların gelirlerinin diĝer gelir türlerinden daha yüksek olması şaşırtıcı deĝildir.

Post-nişinlerin toplum içerisindeki statüleri onların vakıf gelirlerinden aldıkları pay dışında farklı yollarda kişisel gelirlerini arttırdıĝını göstermektedir. Esasında artan teveccühün başka bir yansımaya ise aynı nesilden gelen kişilerin şehirde kazandıkları n fuzdur. Külliye'nin saygın post-nişinleri aynı zamanda şehrin ileri gelenleriydi. Post-nişinler; kadı mahkemesinde sözü dinlenen, şahitlikleriyle davalara prestij katan, d r stl kleriyle cemiyetin el üstünde tuttuĝu kişilerdi. Onların sık sık mahkemelere bilir kişi olarak  aĝrılmaları, şahitliklerinin daha fazla itibar görmesinden ileri geliyordu. Bu yüzden şeyhler, vası' tayini işlerinde ve şehir kadısı huzurunda yapılan parasal işlerin řahitliĝinde tercih ediliyorlardı. Belirtilen hususlar post-nişinlerin kişisel anlamda gelirlerini arttıran durumlardır.

Post-nişinlerin etkisi sadece mahkemelerle sınırlı deĝildi. Aynı zamanda kadı mahkemesi tarafından görülen şehirle ilgili diĝer işlerde onların görüşlerine başvurulmakta, gerektiĝinde arabuluculuk yaptırılmaktaydı. Bu durum onların yükümlülüklerini arttırmış olsa da aynı zamanda yapılan bazı resm  işlerden ilave gelir elde etmelerine imkân saĝlamıřtı.  rneĝin 18 Receb 1247/23 Aralık 1831 tarihinde post-nişin Seyyid İbrahim Reşid Efendi, ulemadan  erkeş şeyhz de Osman Efendi'nin 10.000 kuruşluk medrese-i nuk dunun vakıf adına işletilmesine şahitlik etmişti (AŞS. 234/920:114).

 . Vakıf giderleri

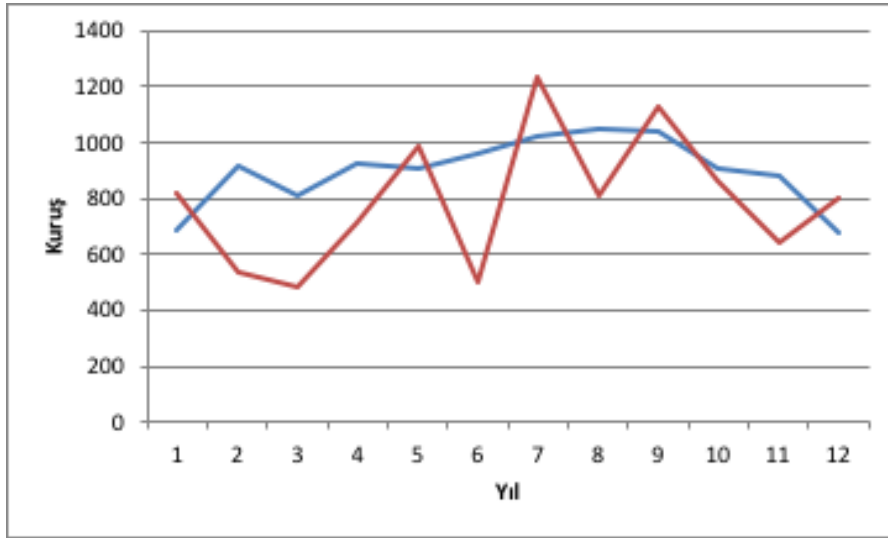
Vakıf muhasebe kayıtları kimi zaman defterlerde kimi zaman da kadı sicillerinde karşımıza çıkabilmektedir. Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı'nın gelir ve gider esaslı bilançoları zaman içerisinde bir takım deĝiřikliklerin olduĝunu ortaya koymaktadır. Vakıf bilançosunun inişli-çıkışlı durumunun ortaya çıkması, yöneticilerin gösterdikleri başarı veya başarısızlıkla yakından ilgilidir. XIX. yüzyılda Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı'nın giderlerine bakıldıĝında  c önemli alanda büyük deĝiřim yaşandığı görülmektedir. Bunlardan ilki; külliye içerisindeki binaların giderlerinin artmasıdır. İfade edilen bu kısımda; tamir, bakım, aydınlatma giderleri kastedilmektedir. Bu gider kalemleri bilançoya düzenli şekilde yansımamıştır. Külliye'de sürekli kullanılan temel maddelerin topluca satın alınması, giderlerde yıldan yıla farklılıkların oluşmasına yol

19. Yüzyıl Sicillerine Göre Hacı Bayram-ı Velî Vakfı'nın Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme

açmıştır. Vakfa yapılan toplu mal alımları bütçeyi zorlasa da ucuz fiyattan yapılan toplu alımlar kurumda sürdürülebilirliği sağlıyordu. Örneğin aydınlatma için alınan zeytinyağı, beziryağı, bal mumu, fitil ve kandil birkaç yıl hiç alınmazken, bazı yıllarda yüklü miktarda satın alınarak stok yapılıyordu. Muhtemelen post-nişinler sürekli fiyatları artan maddelerden fazlaca stoklamak suretiyle birkaç yılı maliyetlerden etkilenmeden geçirebiliyorlardı. Öte yandan bazı özel harcamalar da yok değildi. Örneğin 25 Safer 1221/14 Mayıs 1806 tarihli muhasebe defteri Arif Dede'ye bir çift çizmenin alındığını ortaya koymaktadır (AŞS. 204/890: 231).

Giderleri artan ikinci kısım ise; külliye'deki tamirat masraflarıydı. H.1227/1812 yılından H.1229/1814 yılına kadar olan üç yıllık muhasebe döneminin ilk iki yılında tamirata para ayrılmazken, H.1229/1814 yılında; türbeye perde, tekneci dükkanı duvarı tamiri, cami duvarı tamiri, süpürge, tekne, kürek alımı; avlu kapısı yapımı, çimento ve usta masraflarının yanı sıra; kandil, bezir yağlarına ve mahkeme masraflarına 378 kuruş harcanmıştır (AŞS. 214/900: 213). Görüldüğü üzere, tamirat giderleri her yıl olmamakla birlikte, olduğu senelerde bütün giderlerden daha fazla tutuyordu. Öte yandan külliye içerisindeki binaların tamiri için, ağaç, kum, tahta ve usta(duvarcı, çeşmeci, kovacı) yevmiyeleri kadı sicillerine kaydedilmişti (AŞS. 220/906: 180).

Grafik I. 19. Yüzyıl'da Vakfın Toplam Gelir- Gider Dengesi

Grafik I'de kırmızı renkle gösterilen giderlerdeki artışın üçüncü sebebi ise; Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı'nın personel giderleridir. Belgelerde vakıftan maaş alan personel arasında; mütevelli, iki imam, müezzin, vaiz, cabi, kayyım, katib, süpürgeci vardır. Oysa XIX. yüzyılda vakıftaki personel sayısı hızla artmıştır. Bunların başında; 2. Müezzin, devirhan, salâ-i müezzin, ecz'a-i şerif, vird-i şerif ve temcid-i şerif görevlileri gelmekteydi (AŞS. 220/906:183). Benzer şekilde 13 Recep 1189/2 Haziran 1784 tarihinde camide haftanın ikinci ve beşinci günlerinde şifâ-yı şerif okumak üzere atama yapılmıştı (AŞS. 164/850:157). Her ne kadar gerekçesi belirtilmemiş olsa da 24 Safer 1264/31 Ocak 1848 tarihinde vakıfta *cumahovân* cihetinin oluşturulduğu dikkat çekmektedir (AŞS. 256/942:728). Bahsedilen personelden başka, 5 Muharrem 1264/13 Aralık 1847 tarihinde Hacı Bayrâm-ı Velî Türbesi'nde günlük dört cüz okumak üzere dört kişi istihdam etme izni verilmişti (AŞS. 256/942:629). Görüldüğü üzere XIX. yüzyılda külliye'de çalışan personel sayısı 8'den 20'ye çıkarak, %150 artmıştır. Vakıf personeli sayısında hızlı bir artış söz konusu olurken, giderler aynı oranda artmamıştır.

Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı'nı malî açıdan yukarıda sayılan iŐletme, tamirat ve personel giderlerinden daha fazla etkileyen başka hususlar da vardır. Bu durum vakfın malî açıdan alacakların tahsil edememesiydi. H.1240/1825 yılında vakfın işlettiği toplam para miktarı 6000 kuruş civarındaydı. Oysa post-nişinin görevlendirdiği katib ve diğer görevliler asl-ı m l olarak işletilen paraların nema yani faizini tahsil edememiŐlerdi. Bu durumun sebepleri vardı. Başta ülkenin içinde bulunduğu malî durum, enflasyon ve piyasalardaki bozulmaya bağlı olarak vakıf paralarının işletilmesinde ve geri dönüşünde bazı yıllarda sorunlar yaŐanmaktaydı. Vakıf paraları 10'u 11.5(%15) hesabıyla iŐletildiĐinde 6000 kuruşun ribhi 900 kuruş geliri olması gerekirken, bazı seneler bu miktarın çok altında tahsilat yapılmıştı. Murabaha gelirlerinde yaşanan tahsilat sıkıntısı en iyi, H.1242/1827 senesinde görülmektedir. Bahsedilen yıl içerisinde vakfın murabaha geliri neredeyse yarı yarıya azalmış olmasına rağmen, vazgeilemediğini de göstermektedir.

Tablo I. 19. Yüzyıl İlk Yarısında Vakfın Gelir- Gider Durumu

Yıl	Nukud Gelirleri	Dükkan Gelirler	Toplam Gelirler	Personel Giderleri	Diğer Giderler	Toplam Giderler
1221/1806	608	82	690	591.5	223.5	815
1227/1812	827	91	918	468	66	534
1228/1813	716	91	807	282	205	487
1229/1814	833	91	924	331	378	709
1230/1815	818	91	909	374.5	613	987
1231/1816	872	91	963	282	222	504
1232/1817	930	91	1024	320	916	1235
1234/1819	956	91	1047	554	257	811
1235/1820	945	91	1036	540	591	1131
1240/1825	728	155	907	375	491	866
1241/1826	728	155	883	375	347	643
1242/1827	518	155	673	375	424	799

Para vakıflarının XVI. yüzyılın ortalarından itibaren sayılarının hızla artması, onların sürekliliği sorununu gündeme getirmiştir. Piyasada aracılar vasıtasıyla değerlendirilen yüksek meblağların kontrolü zorlaŐtıĐı, İstanbul'a nazaran daha küçük Şehirlerde bile tahsil edilemeyen vakıf paraları artmıştır. Bu durum, vakıf bilançolarının gelirler kısmına yansımıştır.⁹

Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı'nın gelirleri gibi giderlerinin de nerelere harcanacağı Tablo II'de ifade edilmiştir. Vakıf yönetimi elde edilen gelirleri kağıt üzerinde hisselerine göre ayırmıŐtır. Muhasebe defterinde akçe türünden kaydedilen gider taksimatına büyük oranda uyulmaya çalıŐılmıŐtır. Bu yüzden nukûd-ı mevk feden elde edilen paranın Tablo II'de belirtilen oranlara göre dağıtıldığı tahmin edilmektedir.

Ankara'dan ve Şehir dışından gelip giden misafirlerin en önemli durağı olarak Hacı Bayrâm-ı Velî Külliyesi'nin faaliyetleri için her zaman daha fazla paraya ve daha fazla yardıma ihtiyaç duyuldu. Hayırseverlerin baĐıŐları ve devletin tahsisatlarına rağmen, XIX. yüzyılın sonlarına doğru, Hacı Bayrâm-ı

9  zcan'ın tespitlerine göre, 1546 yılında yapılan tahrirde İstanbul'da 845 nakit para vakfından sadece 15 tanesinin bir sonraki tahrirde görülebilmesi durumu özetlemektedir. İstanbul'da belirtilen diğer para vakıflarının ne olduğu sorusuna gelince; bunlardan sadece belli bir bölümü mülklere satın alarak varlığını sürdürmeyi başarmış, diğerleri ise bozulan ekonomik düzen içerisinde kayıplara uĐramıŐlardır. Bk.  zcan (2003: 14).

19. Yüzyıl Sicillerine Göre Hacı Bayram-ı Velî Vakfı'nın Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme

Velî Vakfı gelirlerinde büyük bir düşüş söz konusudur. Nitekim 29 Rebi'ü'l-âhir 1260/18 Mayıs 1844 tarihli belgede şeyh; "...Hacı Hüseyin Efendi kesîrû'l-iyâl olub hiçbir taraftan medâr-ı maaşı olmadığından muharrer olub mütemâdiyen erbâb-ı vecd halinde olduğundan..." yardım yapılması hususunda irade-i seniyye yazılmıştır. Post-nişin Hacı Hüseyin Efendi'nin dervişleriyle birlikte sürekli vecd halinde olması belgenin ilgi çekici tarafıdır.

Tablo II. Vakıf Paralarının Harcanacağı Kısımlar

No	Vazife	Kuruş	No	Vazife	Kuruş
1	Çeşme Akçesi	1614	12	Kandil Akçesi	320
2	Mihrap Akçesi	667	13	Rakabe Akçesi	300
3	Tarif Akçesi	150	14	2. Kürsü Akçesi	170
4	Cuma Akçesi	250	15	Salâ-i Müezzîn Akçesi	112
5	2. İmam Akçesi	330	16	Temcid Akçesi	132
6	Müezzîn Akçesi	300	17	Mekteb Akçesi	200
7	Devir Akçesi	50	18	Cihet-i Tevliyet Akçesi	200
8	Evrâd Akçesi	100	19	Şamdan Akçesi	400
9	Çırac Akçesi	500	20	Fener Akçesi	50
10	Kayyim Akçesi	50	21	Cuma Müezzini Akçesi	50
11	2. Müezzîn Akçesi	50			
					Yekün: 6095

XIX. yüzyıl ikinci yarısında külliye de malî zorluklar artmıştır. 22 Ramazan 1310/9 Nisan 1893 tarihli bir belgede defin-i itirnak Hacı Bayram hazretlerinin cami-yi şerifi ve kürsü şeyhliğini görevlerini yürüten Şeyh İsmail Hakkı Efendi; "...üç seneden berü vakf-ı mezkûrun hasılatı kafî olmadığı ..." gerekçesiyle padişah hazretlerinden yardım talebinde bulunmuştur (BOA. BEO. 181/13568-1).

d. Tahsisler, Bağışlar ve Devlet

Osmanlı toplumunda hayırseverlerin vakıflara yaptıkları bağışlar onların faaliyetlerinin devam etmesine katkı sağlamıştır. Hayırseverler kadar olmasa da Osmanlı padişahları yardım talebinde bulunan vakıflara hazine gelirlerinden tahsisat ayırarak vakıf müesseselerini koruyup kollamışlardır. Devlet-toplum ilişkisi bağlamında bakıldığında vakfa yapılan tahsisatlar, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin öğretilerinin, onun izinden gidenlerin yaşatılmasına yönelik bir adımdır. Ankara sicilleri, Hacı Bayrâm-ı Velî Külliyesi'nde görev yapan post-nişinlerin devlet ve toplum hassasiyetlerini ortaya koyan örnekler sunmaktadır.

Bu anlamda Ankara'daki Hacı Bayrâm-ı Velî Tekkesi'nde görev yapan post-nişinlerin hemen hepsi birbirinden farklı karakterlere sahip olduklarından farklı uygulamalarda bulunabilmişlerdir.¹⁰ Bayramî ailesi, XIX. yüzyılda sık sık külliye yönetiminin ana koldan ayrıldığı gerekçesiyle yönetim tartışmalarıyla meşgul edilmiştir. Bu nedenle padişah ve nezaretlerin tekrar yönetime el koymasını isteyen aile mensuplarının sayısı bir hayli fazladır (BOA. C. EV. 351/1782-1).

Post-nişinlerin farklı uygulamaları XIX. yüzyılda karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Seyyid Mehmed Said Baba, 12 dervişine vatan savunmasına katkı vermeleri hususunda tavsiyelerde bulunarak cepheyeye

¹⁰ Vakıf bütçesinde açık oluştuğunda post-nişinlerin hemen kendi servetlerinden açığı kapattıkları görülmektedir. Örneğin 25 Safer 1221/14 Mayıs 1806 tarihinde Seyyid Şeyh Mehmed Said Baba Efendi ibn-i Şeyh Tayyib Baba; "...beher sene 119 kuruş kendi malından fazla masraf etmekle..." vakıf personelinin taleplerini karşılamıştır. Diğer taraftan H.1242/1827 senesinde vakfın bütçesi denkleştirilemeyince yani giderler gelirlerden fazla çıkınca vakfın 95 kuruş açığının işletilen paralardan tahsiline karar verilmiştir. Post-nişinlerin yönetim konusunda üslendikleri bu tasarruf, kişiden kişiye değişebiliyordu (AŞS. 228/914:170).

gitmiştir. Görevini aileden birine bırakan Seyyid Mehmed Said Baba Osmanlı Devleti'nin cephede zor durumda olduğu bir dönemde Osmanlı- Rus Savaşı'na katılmıştır. 5 Receb 1225/6 Ağustos 1810 tarihinde Seyyid Mehmed Said Baba ve yanındaki 12 dervişi savaşa katılmak üzere Ankara'dan ayrılmışlardır (AŞS. 202/888: 334). Ruslarla savaşın uzadığı, devletin ric'at ettiği bu dönemde Bayramî şeyhinin dervişleriyle sefere gitmesi, onların çok iyi savaştıklarından değil, düşmanla savaşan askerin manevî desteğe ihtiyaç duymasından kaynaklanıyordu. Yaşamları hayatla-ölüm arasında gidip gelen Osmanlı askerlerine moral vermek, Şeyh Seyyid Mehmed Said Baba ve dervişleri için bir vatan borcudur.¹¹

Osmanlı devrinde uzun süre devam eden savaşlar sırasında Hacı Bayrâm-ı Velî Zaviyesi'nin yolu bir şekilde başkomutanla da kesişmiştir. Örneğin 5 Rebi'ü'l-âhir 1338/28 Aralık 1919 tarihinde Mustafa Kemal ve arkadaşları Ankara'ya gelişlerinde önce Hacı *Bayrâm-ı Velî kuddisu's-sirrahû* hazretlerinin türbesini ziyaret etmişlerdir. Hacı Bayram camisine gelen Mustafa Kemal ve arkadaşlarına Ankara Valisi Yahya Galib mihmandarlık yapmıştır. Mustafa Kemal'in camiye gezdikten sonra "...ziyaretimiz vuku' buldu başka ne yapalım!" demesi üzerine Ankara Valisi; "... bu manevi ruha bir fatiha kafidir..." diyerek türbede Hacı Bayram Hazretlerine dua etmiştir. Daha sonra hükümet konağına geçen heyet, kurbanlarla karşılaşmış, ardından Ankara Zeybeklerinin kılıç-kalkan oyunu oynandıktan sonra halk, Mustafa Kemal'in uzun konuşmasını dinlemiştir (BOA. DH.KMS. 53/421).

Hacı Bayrâm-ı Velî Dergâhı'nın toplumsal meselelerdeki sorumluluğu ve bunlara yaptığı katkı, 10 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla bir kez daha ortaya çıkmıştır. Ankara'ya gelen milletvekilleri, şehirde kalacak yer ararlarken soruna makul çözüm yolu bulan kişi yine Hacı Bayrâm-ı Velî tekkesi şeyhi Tayyib Baba'dır.¹² Tayyib Baba'nın misafir ettiği milletvekilleri daha çok ilmiye sınıfına mensup kişilerdi. Tayyib Baba milletvekilleriyle vatanın, milletin ve İstiklâl mücadelemizin geleceğini konuştuğundan şüphe yoktur (Bayramoğlu, 1989: 95).

Sonuç

Osmanlı son devrinde müstesna vakıf statüsüne alınan Hacı Bayrâm-ı Velî Külliyesi, kurucusuna duyulan saygı ve hürmetten dolayı toplumun çeşitli kesimlerinden destek görmüştür. Destekler sayesinde dervişlerin, gelip-giden misafirlerin ve şeyhlerin rızıklanmaları için önemli kazanımlar sağlanmıştır. Post-nişinler Bayramî tarikatı geleneklerini yaşatmakla yükümlü olmuşlardır. Tarikatın gelenekleri arasında zaviyede ayinler tertip etmek kadar, mutfakta pişirilen ekmeğe ve çorbaya gelip-giden misafirlere, dervişlere ve vakıf çalışanlarına ikram etmek de vardı. Bunun dışında artan paradan Hacı Bayrâm-ı Velî neslinden gelen kişilere yardım yapmak diğer bir amaç olarak sayılmalıdır. Vakıf gelirlerinin bir kısmının aile fertleri arasında dağıtılıyor olması, mütevelliliği ve post-nişinliği gerektiği şekilde yapmayanlar hakkında şikayetleri arttırıyordu. Vakfın gelirlerini arttıramayan, zaviyeyi iyi yönetemeyen, tahsilatları yapamayan yöneticiler sürekli şikayetlere karşı karşıya kalmışlardır.

11 Sosyal yapıda derin yaralar açan savaşlarda Hacı Bayrâm-ı Veli şeyhi gibi Ankara Mevlevîhâne şeyhi de üzerine düşen görevi yerine getirmiştir. Nitekim Balkan Savaşları sırasında toplumsal bilinci canlı tutma konusunda hassas davranan Ankara Mevlevîhânesi mensupları, savaşın başladığı andan itibaren topladığı aynı ve nakdî yardımları cepheye ulaştırmıştır. Benzer şekilde 13 Teşrin 328/ 26 Kasım 1912 tarihinde bir genelge yayınlayan Mevlevîhane şeyhi Mustafa Nureddin(Nuri) Dede, Ankara Taburu'na bir at hediye etmiş ve bunun yanı sıra, çeşitli zamanlarda Mevlevîhânedeki toplanan nakdî yardımları önce İstanbul'daki Galata Mevlevîhanesi'ne oradan da ordunun genel ihtiyaçları için cepheye yollamıştır. Bir ara Mustafa Nureddin Dede savaş yıllarında dergâhta çile çıkarmak için dedegân olmadığını ayinlerin fahri görevlilerle icra ettiklerini belirtmiştir. Her ne kadar Mevlevîhâne vakfının personel sayısı zamanla azalmış olsa da Kurtuluş Savaşı'nın zor günlerinde şeyh Mustafa Nuri Dede ve yanındaki 25 dervişi ile Mevlevî alayına katılmak üzere cepheye gitmişlerdir (Köstüklü, 2010: 69-76).

12 Üçüncü Tayyib Baba olarak zikredilir.

19. Yüzyıl Sicillerine Göre Hacı Bayram-ı Velî Vakfı'nın Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme

Külliyenin gelirleri bölgenin farklı kısımlarından toplanıyordu. Şehir merkezinden toplanan kira gelirleri, öşür gelirlerinden daha azdı. Külliye'nin en kapsamlı gelirleri, nukûd-ı mevkûfe yani vakıf paraların işletilmesinden elde ediliyordu. Vakfın işlettiği 6000 kuruşun aslı mal olan kısmı tahsilin az olduğu yıllarda azalmıştır.

Osmanlı vakıfları gelir-gider esasına dayandığından sosyal hayatta yaşanan iç karışıklıklar, savaşlar, enflasyon, işsizlik ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan huzursuzluk vakıfları etkilemiştir. Nitekim Ankara'daki en nüfuzlu Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı'nın, muhasebe kayıtları kurumun geçen süre içerisinde yaşadığı değişimi ortaya koymaktadır. Vakfı yöneten post-nişinlerin tasarrufları yıldan yıla farklı bilançoların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Külliye'de ihtiyaç duyulan emtianın birkaç yılda bir, topluca alınması stok yapıldığını ortaya koymaktadır. Bütçe açısından alımın yapıldığı yıllarda giderlerin, gelirlerden daha fazla olmasına yol açmıştır.

Osmanlı toplumunda vakıflar, akarlarından elde ettiği paralarla sürekliliğini sağladığından, külliye içerisindeki binaların tahrip olması kurumun işlerliğini hızla azaltmıştır. Dolayısıyla vakıfların giderleri arasında tamirat giderleri önemli bir yer tutmaktadır. Öte yandan XIX. yüzyılda personel sayısının 8'den 20'ye çıkması yeni istihdamların olduğuna, bu durumun bilançoda giderleri hızla arttırdığına şahit olunmaktadır.

Sonuç olarak Hacı Bayrâm-ı Velî gibi onun adını taşıyan vakfı da toplum nezdinde büyük itibar görmüştür. Saygı değer vakfın idaresini sağlayan kişilerin tek tip yönetimi sürdürdüklerini söylemek güçtür. Çünkü bu tür büyük vakıflarda farklı yönetim uygulamalarının olduğu, değişim ve dönüşümün takip edilmesi gerektiği gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivleri (BOA)

a. Defterler

BOA. 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri

BOA. 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri

Maliyeden Müdevver Defterler (BOA. MAD. 15535).

b. Arşiv Belgeleri

Sadâret Mektubî Kalemî Meclis-i Vâlâ (BOA. A. MKT. MVL.) 30/8

Bâb-ı Âlf Evrak Odası (BOA. BEO.) 181/13568; 307/22995; 0569/42666

Cevdet Darbhan (BOA. C.DRB.) 30/1493

Cevdet Evkaf (BOA. C. EV.) 258/13174; 350/17764; 351/1782

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (BOA. DH.KMS.) 53/421

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (BOA. MV.) 44/59

Sadaret Mektubi Kalemî (BOA. A. MKT) 30/97; 155/87

Sadâret Mektubî Kalemî Mühimme Kalemî(A. MKT. MHM) 498/77

Şûrâ-yı Devlet (BOA. ŞD.) 1353/14; 2977/2

B. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi

TD. 558 Numaralı Ankara Evkaf Defteri (979/1571).

C. Ankara Şer'îye Sicilleri

Ankara Şer'îye Sicilleri (AŞS) 14/700: 925-1081-1082; AŞS 128/814: 116; AŞS. 149/836: 380; AŞS. 164/850: 157; AŞS. 169/855: 178; AŞS. 199/885: 58; AŞS. 202/888: 334; AŞS. 204/890: 213- 231- 232; AŞS. 214/900: 213; AŞS. 218/904: 306; AŞS. 220/906: 180-183; AŞS. 228/914: 170; AŞS. 234/920: 114; AŞS. 256/942: 629-728; AŞS. 260/946: 316

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Ahmed Taşköprülüzâde (1989). *Hadâik'ul- Hakâik fî Tekmiletî'ş Şakâik(Şakâik-i Numaniye ve Zeylleri II)*, terc. Mecdî Mehmed Efendi (neşr. Abdülkadir Özcan). İstanbul: Çağrı Yayınları.

Evliya Çelebi. (1999). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi II*, çev. Z. Kurşun- S. A. Kahraman- Y. Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Mehmed Neşrî. (1983). *Neşrî Tarihi I, II* (haz. Mehmet Altay Köymen). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Arbaş, Hamit. (1992). *Hacı Bayram-ı Veli Külliyesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Bayram, Sadi. (1991). "Hacı Bayrâm-ı Velî ve Tarihe Bağlılık". *I. Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Ankara Valiliği Kültür Müdürlüğü Yayınları. 32-36.

Bayramoğlu, Fuat. (1989). *Hacı Bayrâm-ı Velî II, Yaşamı- Soy- Vakfı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çalışkan, Emre. (2017). "Hacı Bayram Velî ve Bayramîliğin Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyaset ve Devlet

19. Yüzyıl Sicillerine Göre Hacı Bayram-ı Velî Vakfı'nın Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme

Yönetimine Etkisi". *Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildirileri*, 379-392.

Çınar, Hüseyin-Miyase K. Kaya. (2015). *Vakıflar Kaynakçası*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Çizakça, Murat. (1993). *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*. İstanbul: İSAV Yayınları.

Çizakça, Murat. (2012). "Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları". İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları. 21-31.

Deguilhem, Randi. (2002). "In the Ottoman Empire to 1914 Waqf", *Encyclopedia of Islam XI*, Leiden- Brill, p.89.

Ergenç, Özer. (1995). *XVI. yüzyılda Ankara ve Konya*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.

Ergenç, Özer. (1980). "XVII. yüzyıl Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler". *Osmanlı Araştırmaları*, I, 85- 108

Ergenç, Özer. (1984). "Osmanlı Şehrindeki Mahallelerin İşlev ve Niteliği Üzerine". *Osmanlı Araştırmaları*, IV, 69- 78.

Erünsal, İsmail. (1995). "Yeni Bir Kaynağın Işığında Somuncu Baba", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hâtıra Kitabı*. İstanbul. 298-314.

Faroqhi, Suraiya. (2000). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (çev. Neyyir Kalaycıoğlu). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Galib, Mübârek. (1996) *Ankara Mescidler, Camiler, Mezarlıklar, Kitabeler*. Ankara.

Konyalı, İ. Hakkı: (1978). *Ankara Camileri*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

İnalcık, Halil. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, (çev. Ruşen Sezer). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İnalcık, Halil. (2009). *Devlet-i Aliyye I*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları,.

Köç, Ahmet. (2012). "Mevlevîler ve Devlet: Ankara Mevlevîhânesi Örneği (Ekonomik Statü, Vakıflar ve Yönetim)". *Bellekten*, LXXVI, Ankara. 527- 552.

Köç, Ahmet. (2013). "Osmanlı Devleti'nde Hazine Gelirlerinden Vakıflara Yapılan Tahsisatlar". *Vakıflar Dergisi*, 39, 103-113.

Köstüklü, Nuri. (2010). *Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler (Balkan Savaşları'ndan Milli Mücadele'ye)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Mandaville, John E. (1979). "Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire". *International Journal of Middle East Studies*, X, 289-308.

Mardin, Şerif. (1995). *Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler IIII*. İstanbul: İletişim Yayınları, 6. bs.

Mardin, Şerif. (2005). "Türkiye'de Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler". *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. ed. Sibel Bozdoğan- Reşat Kasaba. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ocak, Ahmet Yaşar. (2011). *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ocak, Ahmet Yaşar. (2012). "Bayramîlik ve Osmanlı Tasavvuf Hayatındaki Yeri". *Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildirileri*. <https://www.youtube.com/watchv>

Öney, Gönül. (1971). *Ankara'da Türk Devri Yapıları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Özcan, Tahsin. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Özdemir, Rifat. (1986). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Öztürk, Nazif. (1986). "Vakıfları Çerçevesinde Hacı Bayram Zaviyesinde Sosyal ve Kültürel Hayat". *IV. Vakıf Haftası Kitabı*. Yay. Haz. Abdülkerim Erdoğan. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları. 167-180.

- Öztürk, Nazif (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Peters, Randi. (2002). "Origins Wakf". E12 XI, Leiden- Brill. 60-61.
- Sarı Abdullah Efendi, (1288). *Semeratü'l-Fuad fi'l-Mebde ve'l-Mead*. İstanbul: Matbaa-yı Âmire.
- Şahin, Haşim. (2015). "Bayramiyye". *Türkiye'de Tarikatlar*, (ed.Semih Ceyhan). İstanbul: İsam Yayınları. 781-850.
- Şahin, Haşim. (2015). "Hacı Bayrâm-ı Velî'nin Halifesi Ömer Sikkînî ve Bayrâmî Melamiliği'nin Oluşumu". *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*. Haz. Mehmet Öz- Fatih Yeşil. İstanbul: Timaş Yayınları. 595-603.
- Tabakoğlu, Ahmet. (2007). "Öşür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 100-103.
- Yediyıldız, Bahaeddin. (2003). *XVIII. yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yediyıldız, Bahaeddin (2012). "Vakıf". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XLII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 479-486.

Yusuf Ziya Paşa'nın Hayatı Ve Keban'da Yaptırdığı Konak Hamamı*

Selda Yıldırım**

İsmail Aytaç***

Öz

Bu makalede nitel çalışma yöntemi kullanılmıştır. Yusuf Ziya Paşa'nın hayatı ve vakfetmiş olduğu eserlerden Elazığ İli Keban İlçesi'nde yer alan Konak Hamamı tanıtılarak, Osmanlı Siyasi ve Türk-İslam Sanatı Tarihi bakımından önemi değerlendirilmiştir. Yusuf Ziya Paşa, çeşitli alanlarda aldığı eğitimler ve kabiliyetinin bir sonucu olarak III. Selim ve II. Mahmut devirlerinde iki kez sadrazamlık olmak üzere birçok önemli görevde bulunmuştur. Bu özelliklerinin yanı sıra hayırsever bir kişiliğe sahip olan Paşa, kurmuş olduğu vakıflar yolu ile Malatya, Keban, Çemişgezek, Erzurum, Trabzon ve İstanbul gibi şehirlerde bani olarak, kendisinin yapmış olduğu hat levha örnekleriyle de Türk Sanatına katkılar sağlamış önemli bir devlet büyüğüdür. Yusuf Ziya Paşa'nın yaptırmış olduğu eserlerden makalemize konu olan Keban'daki konak hamamı büyük oranda tahrip olmuştur. Beden duvarları ayakta olan hamamın kubbe örtüsü tamamen çökmüştür. Hamam, 18. Yüzyıl sonu Osmanlı Mimarisini yansıtmaktadır. Bu yapı planı, malzemesi ve işlevi açıklandıktan sonra dönemi içerisinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Ziya Paşa, Ayşe Hatun, Elazığ, Keban, Türk Hamamı

Life of Yusuf Ziya Pasha and His Bathhouse in Keban

Abstract

Qualitative study method is used in this article. The life of Yusuf Ziya Pasha and the Konak Bathhouse, which was one of his endowments, located in the Keban district of Elazığ will be examined with regard to their importance for the Ottoman political history and for the history of Turkish-Islamic art. As a result of the education he received in various fields and his talents, Yusuf Ziya Pasha served in many important positions, mainly as a grand vizier for twice during the reigns of Selim III and Mahmut II.. In addition to these characteristics, the Pasha, who had a philanthropic personality, was a respected statesman. He significantly contributed to the Turkish Art as the financier of waqf buildings in Malatya, Keban, Çemişgezek, Erzurum, Trabzon and İstanbul and as the calligraphist of plates decorating his waqf buildings. The Konak Bathhouse, on eof his endowments, has been largely destroyed. Its walls are standing but its dome has collapsed. The Bathhouse reflects the Ottoman architecture of the late 18th century. This structure is examined through its plan, architecture, ornamentation and function and evaluated within its historical context .

Keywords: Yusuf Ziya Pasha, Ayşe Hatun, Elazığ, Keban, Turkish Bath,

* DOI: 10.16971/ vakiflar. 602000

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Ağustos 2019 / August 2019

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Şubat 2021 / February 2021

Bu makale tarafımızdan yapılan yüksek lisans tezinden üretilmiştir: Selda Yıldırım, *Yusuf Ziya Paşa'nın Hayatı ve Yaptırmış Olduğu Eserler*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Elazığ: 2018.

** Sanat Tarihi Bilim Uzmanı, Müze Araştırmacısı, Malatya Vakıflar Bölge Müdürlüğü; Malatya-TÜRKİYE
e-mail: selda_ardic@hotmail.com; ORCID: 0000-0002-8219-8027

*** Prof. Dr. Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölüm Başkanı; Elazığ-TÜRKİYE
e-mail: iaytac@firat.edu.tr; ORCID: 0000-0002-2427-2911

1. Yusuf Ziya Paşa ve Ailesinin Hayatı

Yusuf Ziya Paşa veya Yusuf Ziyaeddin Paşa aslen Gürcü olup, lakabına ise kör denilmektedir (Çelik, 2014: 50). Ayrıca mevcut vakfiyelerde vakfın adı ve kurucusu bilgisinin verildiği bölümlerde Yusuf Ziya Paşa'nın diğer unvanlarının; "Sadriyesbak, Vezir, el-Hac, Erzurum ve Trabzon eyaletleri valisi, Canik Muhassılı, Müşir lakaplarıyla anılan Yusuf Ziya Paşa" şeklinde sıralandığını görmekteyiz.

Yusuf Ziya Paşa'nın doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, Mısır Seferi dolayısı ile 1800'de Suriye'ye gittiğinde, orduda bulunan ve kendisini tanıyan İngiliz topçu subaylarından W. Wittman'ın kaydına göre ellili yaşlardadır (Beydilli, 2003: 34). Bu bilgiden hareketle doğum tarihi 1745-1750 yılları arasında olabilecek Yusuf Ziya Paşa 1817 yılında vefat etmiştir (Beydilli, 2003: 36).

Yusuf Ziya Paşa, Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa'nın kölelerinden olup, küçük yaştan itibaren hocalar tayini ile eğitimine önem verilerek, dini ilimleri, hüsn-ü hattı ve muhasebe işlerini tahsil ettiği gibi, ata binip kılıç kullanarak silahşörlükte de akranları arasında üstünlük sağlamıştır (Erkutun, 2009: XXVIII). Aldığı bu eğitimlerden sonra İspanakçı Mustafa Paşa'ya Enderun Ağası olmuştur (Süreyya, 1996: 1701). Mustafa Paşa'nın Erzurum Valiliğine tayininden sonra İstanbul'da değişik kişilerin hizmetine girmiştir. 1779 yılında Keban ve Ergani Madenlerine Emin olarak tayin edilen Çil Mehmet Emin Ağa'nın mühürdarı sıfatı ile Keban Bölgesine gitmiş ve görevini Emin Ağa'nın yerine gelen yeğeni Mehmed Ağa'nın yanında da sürdürmüştür. Daha sonra İstanbul'a dönen Paşa Tersane Eminliği (1781), sadaret kethüdalığı ve ardından sadarete getirilen Halil Hamid Paşa'nın silahtarı olarak görev yapmıştır (Beydilli, 2003: 34). Hamid Paşa'nın vefatından sonra çevreyi iyi tanıması sebebi ile Keban Ma'aden-i Hümayun Emmini olarak görevlendirilmiştir. 1785-86'dan 1798-99'a kadar ve 1809-1810'dan 1811'e kadar olmak üzere iki dönem bu görevi devam ettirmiştir (Çelik, 2014: 51). Görevi sırasında bölgedeki eşkıyalar ile mücadelesi zarfında kazandığı başarıların neticesi olarak kendisine yeni unvan ve görevler verilmiştir. Bunları sıralarsak; vezir rütbesi ile Malatya Eyaleti, Trabzon Eyaleti ve Canik Muhassılığı ve Karaman Eyaleti uhdesine verilmiştir (Erkutun, 2009: XXIX-XXX). 20 Ağustos 1798'de ise sadrazamlığa getirilmiştir (Süreyya, 1996: 1702).

Yusuf Ziya Paşa Fransa'nın Eylül 1798 tarihinde Mısır'a saldırısı üzerine, ordunun sefer güzergâhına hâkim, bölgeyi ve bölge insanlarını tanıyan nüfuzlu bir şahıs olması bakımından akla ilk gelen isim olarak sadarete davet edilir. Eylül 1798'de Erzurum'dan hareketle 26 Ekim 1798'de İstanbul'a gelen Yusuf Ziya Paşa 1 Haziran 1799'da orduyla beraber İstanbul'dan yola çıkar ve üç yılı aşan sefer günleri sonunda 3 Ağustos 1802'de galibiyetle İstanbul'a geri döner (Beydilli, 2003: 34).

Yusuf Ziya Paşa Mısır seferinden İstanbul'a döndükten bir süre sonra 24 Nisan 1805 tarihinde görevinden istifa etmiştir. Aynı yıl Trabzon Valisi Tayyar Mahmut Paşa isyanı üzerine, Yusuf Ziya Paşa'nın isyanı bastırması istenmiş ve Erzurum Valiliği görevine tekrar getirilmiştir. İsyani bastırdıktan sonra Yusuf Ziya Paşa 1807'de Erzurum Şark Seraskeri olmuştur. Sonrasında Bağdat ve Basra Valisi, sonra Konya ve daha sonra ise Halep Valisi görevlerinde bulunmuştur (Erkutun, 2009: XXXI-XXXII).

Halep Valisi iken Ruslar ile devam eden savaşta tecrübelerinden yararlanılmak istenen Yusuf Ziya Paşa, 1809 yılında ikinci defa sadrazam olarak atanarak İstanbul'a çağırılmıştır. Ruslar ile yapılan savaşta başarı gösteremeyince 1811'de bu görevinden azledilerek Dimetoka'ya sürülmüş ve sonrasında Ma'aden-i Hümayun Eminliği elinden alınmıştır. 1815'de Eğriboz ve Karlılı muhafızlığına 1817'de Sakız Muhafızlığına atanan Yusuf Ziya Paşa, kısa bir süre sonra 26 Ağustos 1817 yılında vefat etmiştir. Sakız Ada'sında Şeyh İlyas Türbesine defnedilmiştir (Beydilli, 2003: 36). Yusuf Ziya Paşa'ya ait mezar taşı (Bayındır, 2008; Fotoğraf 2) dikdörtgen gövdeli olup, dilimli bir başlık ile son bulmaktadır. Fotoğrafın çekim kalitesinden dolayı tüm

yazılar tam okunamasa da üçüncü satırda “El-Hâc Gazi Yusuf Ziya” ve devamındaki beşinci satırda “Paşa” ibareleri okunabilmektedir. En alt satır ise “el- Fatiha sene 1232” şeklinde bitmektedir. Sakız Adası’nda bulunan ve tarafımızdan incelenen Osmanlı Mezarlığının bir bölümü halen ayakta olup (Fotoğraf 2), mezarlık içerisinde Yusuf Ziya Paşa’nın mezar taşı tespit edilememiştir. Hayatının iki yılı dışında geri kalanı seferlerde geçmek üzere toplam dokuz yıla yakın sadarete, on dokuz yıl maden eminliğinde bulunan Yusuf Ziya Paşa, insanlar ile uyuşmayı tercih eden tabiatı ve iyi kalpliliği ile dönemin önde gelen devlet adamlarından biri olmuştur. Wittman iyi kalpliliğine tanıklık eder ve cirit oyununda gözünü çıkaran (kör lakabı buradan gelmektedir) kölesine yüklüce bir para verip azat etmesini kendisinin insani değerlerinin yüksekliğine örnek olarak gösterir (Beydilli, 2003: 37). Yusuf Ziya Paşa ve ailesi görevde buldukları yerdeki halkın sevgisine karşılık olmak üzere vakıf yolu ile çeşitli hayratlar vücuda getirmişlerdir (Çelik, 2014: 62). Yusuf Ziya Paşa’nın kurduğu bu hayır vakıflarının gelirleri, Paşa’nın dindar bir kişiliğe sahip olması ve hafız olmasından ötürü özellikle dini eğitime harcanmıştır (Alanoğlu, 2015: 756). Paşa ayrıca köprü, kütüphane, çeşme, hamam ve mektep gibi binalar da yaptırmıştır.

Yusuf Ziya Paşa’nın Ailesi; Yusuf Ziya Paşa’nın babasının kim olduğu, ne iş ile meşgul olduğu ve adının ne olduğuna dair bir bilgiye, mevcut vakfiyelerde ve diğer kaynaklarda rastlanmamıştır. Yusuf Ziya Paşa’nın annesinin adının ise Nefise olduğunu; Erzurum’da kurulan Yusuf Ziya Paşa Vakfı’na ait H.11 Safer 1212 / M.1797 tarihli vakfiyede hayır şartı olarak konulan ifadeden öğrenmekteyiz. Burada; “Erzurum Kalesi dâhilinde İbrahim Paşa Câmî-i Şerifi haremindedir medfun, valide-i muhteremeleri, merhume Nefise Hanım ve oğlu Mehmed Sabit Bey’in mezarlarını temizleyip her cuma gecesi ve pazartesi günleri Yâsin okumasını ve sevabını ruhlarına hediye eylemesi” diye ifade edilmiştir.

Yusuf Ziya Paşa’nın eşi Ayşe Hanım’dır. Ayşe ismini yapılar üzerinde yer alan kitabelerde ve vakfiyelerde görmekteyiz. Kitabelere örnek olarak; Malatya Yusuf Ziya Paşa Camisi ve Erzurum Abdurrahman Gazi Türbesi üzerinde yer alan kitabeleri verebilir. Bu kitabeler üzerinde, “Yusuf Ziya Paşa’nın eşi Ayşe Hanım” ifadesi yer almaktadır. Bu kitabe örneğinden sonra vakfiyelere örnek olarak, Keban’a bağlı Çemişgezek kazasında kurulu, Ayşe Hanım Vakfı’na ait H.1208 / M.1794 tarihli vakfiyenin vakfın kurucu kısmında “Yusuf Ziya Paşa Hanımı Ayşe Hanım” ve Elazığ-Keban’da kurulu “Yusuf Ziya Paşa Vakfı’na ait H. 1212 / 1798 M. tarihli vakfiyede “Eşi Ayşe Hanım’ın vakfelediği hamamın kalan yirmi parça hissesini, şart koşmuştur” ibaresi örnek olarak sıralayabiliriz. Mevcut vakfiyelerde ve kitabelerde Ayşe Hanım’ın baba adı geçmemektedir. Ayşe Hanım, dönemin İstanbul Kandilli Hamamı’nın tellaklarından olan Mustafa’nın kızıdır. Yusuf Ziya Paşa’nın Ayşe Hatun ile ne zaman evlendiği kesin olarak bilinmese de, Paşa’nın kölelikten gelmiş olması ve uzun yıllar İstanbul dışında yer almış olması, bu evliliğin ilerleyen yaşta olmuş olabileceğini düşündürür. Elindeki güç ve yeteneklere karşın Paşa’nın bu kişi ile olan evliliği, Ayşe Hanım’ın farklı nitelik ve özelliklere sahip olduğunu göstermektedir ki, kimi kaynaklarda “Yusuf Ziya Paşa, münevver ve muktedir bir devlet adamıdır, Zevcesi Ayşe Hatun’un nüfuzu altında oluşu, başlıca kusurlarındandır” ya da “Ayşe Hanım’a mahkûm idi” denilmesi (Yalvaç, 1984: 2), Ayşe Hatun’un bilinmeyen farklı yeteneklerinden kaynaklı olmalıdır. 1812 yılında vefat eden Ayşe Hanım’ın Eyüp’te Şah Sultan Türbesi’ne gömülü olduğu bilinmektedir (Bilgin, 2007: 17).

Yusuf Ziya Paşa’nın kaç çocuğunun olduğu konusunda kesin bir bilgi olmamakla birlikte elimizdeki vakfiyelerden ve Battalgazi (Eski Malatya) ilçesinde yer alan Ahmet Duran Mescidi ve Türbesi üzerinde yer alan kitabeden hareketle Mehmet Sabit isminde bir oğlu ve iki kızından söz edilebilir. Söz konusu vakfiyelerden Yusuf Ziya Paşa Vakfı’na ait H.1212 / M.1797 tarihli olan vakfiyede; “Kürtkendi Câmii önünde bulunan kızlarının türbelerini temizleyen, süpüren ve her cuma gecesi bir kandil yakmak üzere bir

kimsenin türbedar olmasını ve günlük on akçe alması" hayır şartı olarak konulmuştur. Vakfiyede bahsi geçen "kızlarının türbesi" Keban Fırat Mahallesi'nde yer alan türbe olup, türbe içerisinde yer alan iki mezar vakfiyesinde de görüldüğü gibi Yusuf Ziya Paşa'nın kızlarına aittir. Bir diğeri Erzurum'da kurulan Yusuf Ziya Paşa Vakfı'na ait H. 11 Safer 1212 / M.1797 tarihli vakfiye olup; "Erzurum Kalesi dâhilinde İbrahim Paşa Câmî-i Şerifi haremünde medfun, valide-i muhteremeleri, merhume Nefise Hanım ve oğlu Mehmed Sabit Bey'in mezarlarını temizleyip her cuma gecesi ve pazartesi günleri Yâsin okumasını ve sevabını ruhlarına hediye etmesi" ifadeleri yer almaktadır. Mehmet Sabit isminin geçtiği bir diğer kaynak ise yukarıda da bahsedilen Battalgazi İlçesinde yer alan Ahmet Duran Mescidi ve Türbesi giriş kapısının güney ucunda yer alan kitabedir (Fotoğraf 3-4) . 1793 tarihli olan kitabeden *hayratın* ve *hasenatın* sahibinin *Diyarbakır Valisi ve Maden Emîni el-Hâc Yusuf Ziya Paşa'nın oğlu Mehmet Sabit Bey* olduğu anlaşılmaktadır. Kitabe şu şekildedir:

- 1- Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât
- 2- Mehmed Sabit Bey bin el-hâc Yusuf
- 3- Ziya Paşa vâli-i vâlâ-i şân eyâlet-i
- 4- Diyarbekir ve emin-i me'âdin-i hümâyûn
- 5- sene 1208

Bu kitabeden oğlunun adının Mehmet Sabit olduğunu öğrenmiş olduğumuz Yusuf Ziya Paşa'nın kızlarının isimleri ise türbe içerisinde mezar taşı yer almadığından ve mevcut vakfiyelerde de isimleri geçmediğinden bilinmemektedir.

Yusuf Ziya Paşa'nın oğlu Mehmet Sabit Bey yukarıda bilgisi verilen 1793 tarihli kitabeden anlaşıldığı üzere bu tarihte hayattadır ve hayrat yaptırmıştır. Mehmet Sabit Bey'in yukarıda ayrıntılı olarak bilgisi verilen H. 11 Safer 1212 / M. 5 ağustos 1797 tarihli vakfiyede yer alan hayır şartından ise bu tarihte hayatta olmadığını öğreniyoruz. Sonuç olarak Mehmet Sabit Bey 1793-1797 tarihleri arasında vefat etmiş olmalıdır. Yusuf Ziya Paşa'nın kızlarının hangi tarihte vefat ettikleri bilgisine ulaşılamamış olup, H. 1212 / M.1797 tarihli yukarıda ayrıntılı bahsedilmiş olan vakfiyede ise Yusuf Ziya Paşa'nın "vefat etmiş olan kızlarının türbesinden" bahsedildiğine göre kızları da bu tarihte hayatta değillerdir. Paşa'nın yukarıda söz edilenlerden başka çocuklarının varlığı konusunda bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yukarıda paylaşmış olduğumuz bilgilerden hareket; 1817 yılında vefat etmiş olan Yusuf Ziya Paşa'nın bu üç evladının da kendisinden önce ve genç yaşta vefat etmiş olduklarını söylemek mümkündür.

1.2. Yusuf Ziya Paşa'nın Sanatçı Kişiliği

Şair ruhlu olan Yusuf Ziya Paşa'nın divanı olmamakla beraber şu gazeli oldukça güzeldir;

Cam-ı enduh-u felekten şimdi mahmurlardanız

Yani bezm-i dil-rübûden dūd-i mahcurlardanız

Bilirim takibedüb gelmektedir seng-i kaza

Her taraftan hatırı nâ-şâdi meşkûrlardanız

Cevr-i nâ-sâzi felekten çektğim Mevla bilir

Gerçi biz ikbale âlemde meşhurlardanız

Ser fūrû etmez iken dünya için âlemlere

Şimdi ednaya mümâşât ile mecburlardanız

Kem baha bulsa nola kalayı şiirin ey Ziya

Kadr-i eşar ile biz ma'zûr-ü mağrurlardanız (Bilgin, 2007: 17)

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde Türkçe Yazmalar numara 6115'de kayıtlı, VI+263 adet çift sayfa varaktan oluşan Yusuf Ziya Paşa'nın sadaret öncesindeki siyasi hayatını ve Fransa'nın Mısır'ı işgalinde Napolyon'a karşı Mısır Seferinin anlatıldığı Zıyaname adlı eser Yusuf Ziya Paşa'nın kâatibi olan Darendeli İzzet Hasan Efendi tarafından kaleme almıştır (Erkutun, 2009: VII).

Yusuf Ziya Paşa'nın küçük yaşlarda hüsn-ü hat dersleri almış olduğu bilinmektedir. Yusuf Ziya Paşa'nın ketebe kısmında isminin yazılı olduğu hat levhalar (Fotoğraf 5) ile yazım tekniği ve kompozisyon olarak bu hat levhalara benzerliğinden dolayı Yusuf Ziya Paşa tarafından yazılmış olması muhtemel hat levha örnekleri bulunmaktadır. Yusuf Ziya Paşa önemli görevlerde bulunmuş bir devlet büyüğü olmasının yanında güzel sanatlarda eserler ortaya koymuş, vakıf eserlerinde var olmuştur. Bu örnekler ayrı bir makalenin konusu olacağından burada sadece değinilmiştir.

2. Keban Yusuf Ziya Paşa'nın Keban'daki Konak Hamamı

Hamam, Elazığ İli Keban İlçesi Kaller Mahallesi'nde, Yusuf Ziya Paşa Camisi'nin yaklaşık 1 km doğusunda Türkmen Sokak'ta yer almaktadır. Hamamın 130 m. kuzeydoğusunda günümüzde kullanılmayan eski bir değirmen yer almaktadır. Bu değirmenin varlığından dolayı bu bölgeye Değirmenbaşı denilmektedir (Harita 1). Hamamın batısında, ait olduğu konak yıkılarak yerine sonradan düz damlı, taştan, tek katlı olarak inşa edilmiş ev yer alırken, hamam kuzey ve doğu taraftan bahçe ile çevrilidir (Fotoğraf 6).

Tek mekândan oluşan hamam dıştan dışa 4,40x4,10 m ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Hamamın duvar kalınlığı 0.80 m olup, dış cepheden yüksekliği yaklaşık 7.00 m civarındadır. Hamama batı cepheden bitişik olduğu evin içerisinden girilmektedir (Çiz.1). Giriş dikdörtgen bir kapı açıklığından sağlanmaktadır (Fotoğraf 8). Hamamın su tahliyesini sağlayan olukları kırılmış olup, sadece güney duvarında açıklığı kalmıştır (Fotoğraf 6). Hamamın doğu ve güney duvarında birer dikdörtgen biçimli pencere yer almaktadır. Üst örtüyü oluşturan kubbe tromplara oturmaktadır (Fotoğraf 7-9). Hamamın bugünkü sahipleri 1936 yılında açık arttırma yolu ile konağı satın aldıklarını, 1980 yılına kadar hamamın kubbesinin mevcut olduğunu belirtmiştir.

Hamamın beden duvarlarının dış cidarları kaba yonu, içleri moloz taş, kubbe ve tromplar ise tuğladan inşa edilmiştir. Hamamın zemini yıkılan kubbenin molozu ile dolu olduğu için, zemin kaplaması görülememiştir (Fotoğraf 7-8). Oldukça sade olan hamamda trompların aralarına yerleştirilmiş olan sağır sivri kemerlerden başka dikkate değer bir unsur bulunmamaktadır (Fotoğraf 7).

1793 tarihli vakfiyede yer alan bilgiden dolayı bu tarihte varlığı bilinen hamam 18. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olmalıdır. Mevcut vakfiyede; Tunceli- Çemişgezek'te kurulu Yusuf Ziya Paşa Vakfı'na ait olan H.1208 / M.1793 tarihli vakfiyede Keban'da Kürtkendi adlı yerde bina eylediği mescid-i şerifin görevlilerinin ücretlerinin ödenmesi için vakfedilen akarlar arasında; "Değirmenbaşı'nda bina ve inşa eylediği konağı da vakfetmiştir ki içinde odalar, bir küçük hamam ve havlusu vardır, konağın bitişğinde yine bir adet bahçe ile sofa ve eyvan (Fotoğraf 10) sayılmaktadır. Vakfiyede geçen akarlar arasında sayılan "küçük hamam" yukarıda yer alan diğer bilgilere göre bu hamamdır ve Yusuf Ziya Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Ma'âdin-i Hümâyûn Eminleri genellikle Keban'da kendilerine ayrılmış olan saraylarında oturmuşlardır (Tızlak, 2013: 355). Yusuf Ziya Paşa konağı Keban'a Çil Mehmet Ağa'nın mühürdarı sıfatı ile geldiği (1779) zaman kullanmış olmalıdır. Maden Emini olarak atanınca kendisine tahsis edilen sarayda oturan Paşa'nın boşa çıkan konağı Kürtkendi'de yer alan cami akarları için vakfettiği kanaatindeyiz.

3. Değerlendirme

Yusuf Ziya Paşa görev yaptığı yerlerde halkın dini ihtiyaçlarını karşılayan eserlerin yanı sıra köprü, çeşme, hamam, han ve kütüphane gibi sosyal işlevli yapılar da yaptırmıştır. Keban'da 1785-86'dan 1798-99'a kadar ve 1809-1810'dan 1811'e kadar olmak üzere iki dönem Ma'aden-i Hümayun Emini olarak görev yapan Paşa en çok vakıf eserini de dolayısı ile bu bölgede yaptırmıştır. Bu eserlere örnek verecek olursak Malatya Yusuf Ziya Paşa Camisi ve Türbesi, Tunceli Çemişgezek Ulukale Köyü Camisi (Sözen, 1973: 122), Elazığ Keban Yusuf Ziya Paşa Külliyesi, Elazığ Keban Yusuf Ziya Paşa'nın Konağı Hamamı (Harita:1) ve Tunceli Çemişgezek Tağar Köprüsü günümüzde ayakta olan eserlerdir. Günümüze ulaşamayan, vakfiyelerde, salnamelerde ve kaynaklarda adı geçen eserler ise; Elazığ Keban Han (Yusuf Ziya Paşa Şehir Hanı) (Sözen, 1970: 12) ve Elazığ Keban Eski Kürtkendi Camisi şeklinde sıralayabiliriz.

Yusuf Ziya Paşa'nın yaptırmış olduğu bu eserler döneminin Osmanlı mimarisini, süsleme üsluplarını yansıtan yapılar olarak güzel örneklerdir. Bu çalışmanın konusunu Yusuf Ziya Paşa'nın hayatının önemli kısımları, siyasi ve aile hayatı ile vakfetmiş olduğu eserlerden bir tanesi olan Keban'da yer alan konak hamamının plan, mimari, süsleme ve tarihlendirilmesi oluşturmaktadır.

Hamamlar temizliğin temel alındığı İslam Dinin gereği olarak Türk-İslam mimarisi içerisinde şehirlerin ve büyük konakların vazgeçilmez yapısı olmuştur. Özel saray, konak ve yalı hamamlarından günümüze çok az örnek ulaşabilmiştir. 18-19. yüzyıllarda genellikle tuğladan yapılan bu hamamlar, tek bir kütle içine toplanmış her biri birkaç metre karelik hacimlerden ibarettir bilgisini veren Semavi Eyice'nin konuya örnek olarak verdiği Vefa'da Coğrafya Enstitüsü iç avlusunda ve Eyüp'ün merkezinde restorasyonu yapılmış bir konağın bahçesinde küçük konak hamamının harabeleri hâlâ durmaktadır. 18. yüzyılda yapılan bu özel yalı hamamında, sıcaklık bölümündeki kurnaların ayna taşlarının iki yanında şamdanlık nişleri vardır. Özel hamamların son örneklerinden biri, günümüzde Çamlıca Kız Lisesi içinde bakımsız halde bulunan, işlemeli mermer süslemesiyle dikkati çeken Ahmed Râtib Paşa Konağı'ndadır. Üsküdar Afganiler Tekkesi bahçesi köşesinde harap halde duran hamam ise henüz dikkat çekmemiş bir örnektir (Eyice, 1997: 421).

Keban'a coğrafi olarak yakın olmaları ve geleneksel konut mimarisinin seçkin örneklerini barındırmaları bakımından Divriği, Arapgir, Kemaliye (Eğin) ve Elazığ'daki yıkanma mekânlarına baktığımızda genelde banyo yapılacak yerin ayrı bir mekân olarak düzenlenmediği görülmektedir. Bu bölgede geleneksel konut mimarimizde banyo ihtiyacı odalarda dolap içerisinde yer alan ve gusülhane denilen kısımda ya da evin bir köşesine yerleştirilmiş olan çark denilen yerde giderilmiştir. Divriği A'yan Ağa Konağı (Sakaoğlu, 1978: 74) Abdullah Paşa Konağı (Sakaoğlu, 1978: 106) ile Elazığ Merkez Faik Bey Konağı'nda (Karakaş, 2008: 232) ayrı olarak düzenlenmiş hamam yapısından bahsedilmektedir. Fakat bu hamamların çoğunluğu günümüzde ayakta değildir. İncelemiş olduğumuz Yusuf Ziya Paşa konak hamamı bölgede tespit edilen ve kısmen de olsa ayakta kalabilmiş nadir ve güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Sonuç

Yusuf Ziya Paşa'nın kölelik ile başlayan payitaht hayatı, Maden Eminliği, valilik ve sadrazamlığa kadar yükselişi, bir takım talihsizliklerden sonra gelen sürgün günleri ve Sakız Adası'nda vefatı ile sonlanmıştır. Yusuf Ziya Paşa önemli görevlerde bulunmuş bir devlet büyüğü ve sanatkârdır.

Yusuf Ziya Paşa dindar ve hayırsever kişiliğinin bir sonucu olarak da görev yaptığı şehirlerde cami, medrese, türbe gibi dini yapılar ile mektep, hamam, han, kütüphane, çeşme ve köprü gibi sosyal amaçlı hayratlar da yaptıran bir devlet büyüğü olarak tarihe geçmiştir. Yaptırmış olduğu farklı işlevleri olan bu yapıların yanı sıra Paşa, Keban'daki külliye için yapmış olduğu hat-levha örnekleri ile sanatçı kişiliğinin de olduğunu göstermektedir.

Keban' da yer alan Konak Hamamı kare planlı, tek mekânla ve kubbe ile örtülü ve taş malzemeden yapılmıştır. Günümüze kısmen de olsa ulaşabilen nadir bir örnek olduğu için önem arz etmektedir. Öncelikle bu eserin tescillenerek bölgenin kültür varlığı listesine dâhil edilmesi, restorasyonu ve çevre düzenlemesinin yapılması gerektiği kanaatindeyiz.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

a. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGM A)

Ayşe Hanım Vakfı Vakfiyesi. VGMA, Defter No: 578, sayfa 290, sıra 104.

Yusuf Ziya Paşa Vakfı Vakfiyesi, VGMA, Defter No: 578, sayfa 288, sıra 103.

Yusuf Ziya Paşa Vakfı Zeyl Vakfiye. VGMA, Defter No: 579, sayfa 53 sıra 29.

Yusuf Ziya Paşa Vakfı Zeyl Vakfiye. VGMA, Defter No: 579, sayfa 54, sıra 30.

Yusuf Ziya Paşa Vakfı Vakfiyesi. VGM A) Defter No: 579, sayfa 49, sıra 28

2.Araştırma ve İnceleme Eserler

Alanoğlu, Murat (2015). "Elazığ Eğitim Tarihine Katkı: Vezir İspanakçızade Hafız Mustafa Paşa'nın Harput Ve Keban'da Kurduğu Eğitim Müesseselerine Dair İki Vakfiye". *Elazığ Eğitim Tarihine Katkı, Tarihten Günümüze Elazığ*, (C.2). Ankara. 741-760.

Bayındır, Cem (2008). "Keban'la İlgisi Olan Son Dönem Osmanlı Din Bilginleri". *Keban Gazetesi*, 15-31 Mayıs, (S.115). Keban.

Beydilli, Kemal (2003). "Yusuf Ziya Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C.44, 34-37.

Bilgin, Sait (2007). *Dünden Bugüne Keban*. İstanbul: Tatlıdil Matbaası.

Çelik, Kürşat (2014). "Keban'da Yusuf Ziya Paşa Külliyesi Vakfı". *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, C.1. Elazığ. 49-64.

Erkutun, İlkin (2009). *Darendeli İzzet Hasan Efendi Ziyaname*. İstanbul: Kitabevi Yayınları

Eyice, Semavi (1997). "Hamam". *TDVİA*, C. 15: 402-430.

Karakaş, Servet (2008). *Elazığ Geleneksel Konut Kültürü*. Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Sakaoğlu, Necdet (1978). *Divriği'de Ev Mimarisi*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Sözen, Metin (1970). "Keban'da Türk Eserleri". *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, (27/306). İstanbul. 10-16.

Sözen, Metin (1973). "Çemişgezek'in Ulukale Köyü'ndeki Mimari Eserler". *Sanat Tarihi Yıllığı*, (V), İstanbul. 123-125.

Süreyya, Mehmed (1996). *Sicill-i Osmani*. C.5, İstanbul: Numune Matbaası.

Tızlak, Fahrettin (2013). "XVIII. Yüzyıl Sonu İle XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Harput Çevresinde Madencilik Faaliyetleri". *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu (23-25 Mayıs)*. Elazığ. 349-365.

Yalvaç, Celal (1984). "Malatya Tarihinden Notlar: Yusuf Ziya Paşa Camisi". *Malatya: Görüş Gazetesi* (21-22 Haziran).

Yıldırım, Selda (2018). *Yusuf Ziya Paşa'nın Hayatı ve Yaptırmış Olduğu Eserler*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

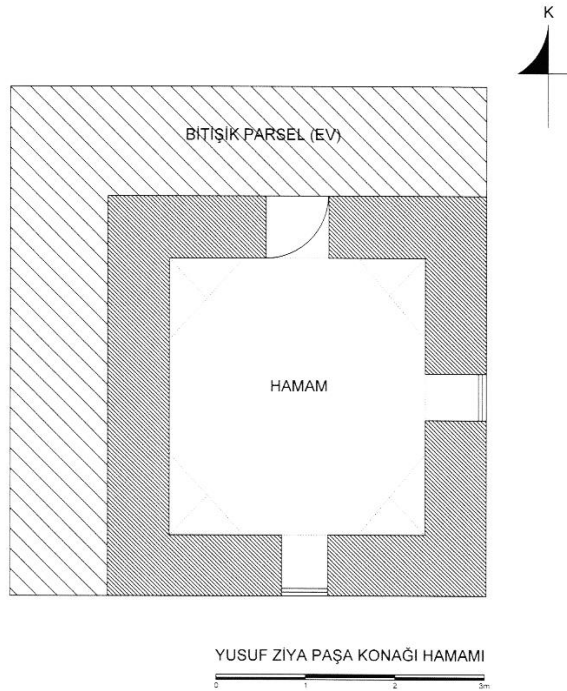
Ekler

1. Haritalar

Harita 1: Elazığ Keban Yusuf Ziya Paşa Külliyesi'ne Ait Yapılar (Kaynak: Google Earth)

2. Çizimler

Çizim 1. Elazığ Keban Yusuf Ziya Paşa Konağı Hamamı Planı

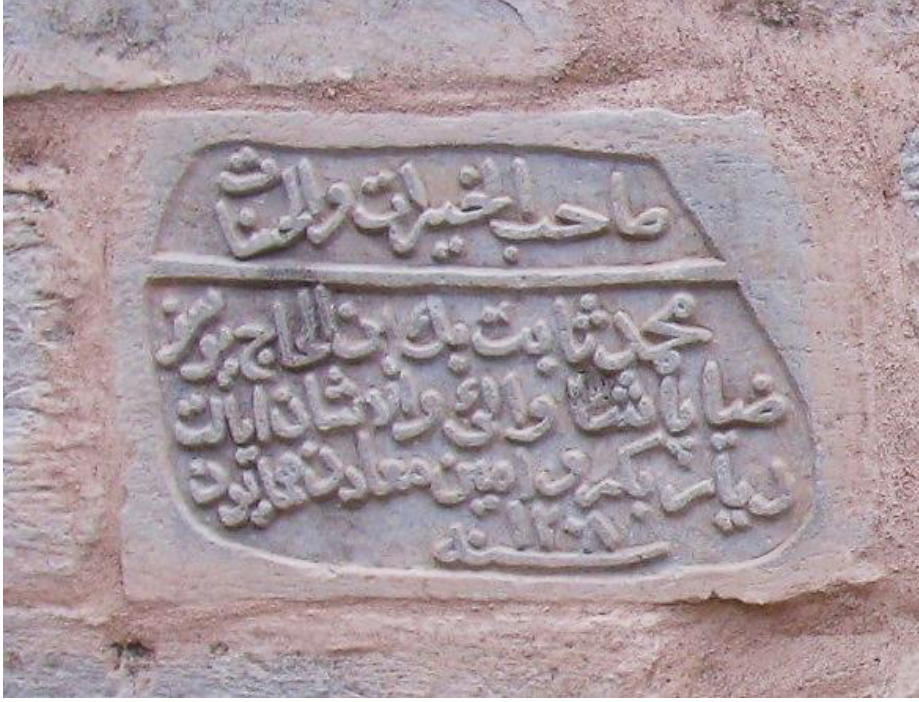
3. Fotoğraflar

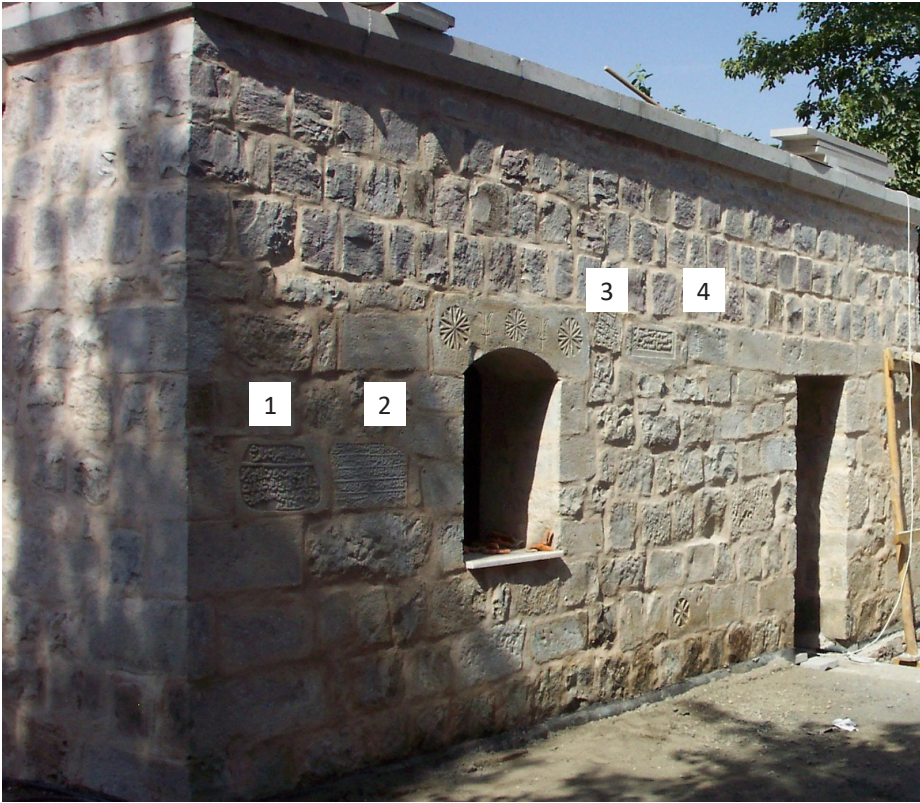
Fotoğraf 1. Yusuf Ziya Paşa'nın Mezar Taşı (Bayındır, 2008)

Fotoğraf 2. Yunanistan'ın Sakız Adası'nda Yer Alan Osmanlı Mezarlığı

Fotoğraf 3. Malatya Battalgazi Ahmet Duran Mescidi ve Türbesi Üzerinde Yer Alan Kitabe

Fotoğraf 4. Malatya Battalgazi Ahmet Duran Mescidi ve Türbesi Üzerinde Yer Alan Kitabeler

Fotoğraf 5. Yusuf Ziya Paşa Elaziğ İli, Keban İlçesindeki Yusuf Ziya Paşa Külliyesi için Yazmış Olduğu Hat Levha Örneği

Fotoğraf 6. Elaziğ Keban Yusuf Ziya Paşa Konak Hamamının Güney Cephesi

Yusuf Ziya Paşa'nın Hayatı ve Keban'da Yaptırdığı Konak Hamamı

Fotoğraf 7. Elazığ Keban Yusuf Ziya Paşa Konak Hamamının İç Doğu Duvarı

Fotoğraf 8. Elazığ Keban Yusuf Ziya Paşa Konak Hamamının Giriş Kapısı ve Trompları

Fotoğraf 9. Elazığ Keban Yusuf Ziya Paşa Konak Hamamının Trompları

Fotoğraf 10. Tunceli - Çemişgezek'te kurulu "Yusuf Ziya Paşa Vakfı"na ait H. 1208 / M. 1793 tarihli vakfiye (VGMA, 578: 288-103).

Doğu Karadeniz Kırsal Cami Mimarisinin Hayata Tutunuşu: Dernekpazarı Kondu Güney Mahallesi Camii ve Restorasyonu*

İsmet Çalık**

Emine Konak***

Öz

Geleneksel mimari, iklim ve yapı malzemesine göre, halkın gelenekleri, töresi, yaşam biçimi, dini inanışları ve toplumsal hafızasıyla yoğrularak ortaya çıkan bir üsluptur. Geleneksel mimari literatüründe kırsal mimari önemli yer tutmaktadır. Kırsal mimari dokuyu oluşturan yapılar; korunma ve restorasyon bakımından şehir merkezlerindeki özdeşleri veya anıt eserlerden daha dezavantajlı durumda sayılabilecekken avantajlı olanların bilinçli restorasyon uygulamaları ile sürdürülebilirlikleri sağlanmaktadır. Genellikle işlev odaklı, kendine has ölçü ve mimari planlaması ile öne çıkan kırsal mimari yapılar; çoğunlukla ekonomik sebeplerle süsleme yönünden zengin unsurlar içermezler. Ancak Trabzon Solaklı Vadisindeki özellikle Vakıf yoluyla vücuda gelen camiler, süsleme programları bakımından birçok kırsal cami yapısından farklı olarak ahşap oyma süslemeciliğin üst düzey örneklerini barındırmaktadır. Çalışma kapsamında bu örneklerden Trabzon Dernekpazarı Kondu Güney Mahallesi Camisi incelenmiştir. Eserin vakıf kayıtları, yapım sürecinin tarihsel verileri, mimari ve süsleme özellikleri sunulmuş, Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından 2018-2019 yılları arasında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları irdelenmiştir. Sunulan çalışmada eserin detaylı incelemesi ve restorasyon uygulamaları ile; kıymetli bir kırsal cami mimarisi örneğinin restorasyon serüveninin kayıt altına alınması, eserin tanıtımının yanında, yapılan uygulamaların arşiv niteliğinde belgelenmesi, gelecek değerlendirme ve müdahalelere ışık tutması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırsal Cami Mimarisi, Vakıf Camileri, Dernekpazarı Camileri, Solaklı Vadisi, Ahşap Oyma Süslemeciliği, Çaykara

The Clinging of Eastern Black Sea Rural Mosque Architecture to Life:

The Mosque of the Kondu Güney Neighborhood in Dernekpazarı and its Restoration

Abstract

Traditional architecture has a style which was based on climate conditions, construction materials, and which was knitted with the traditions, customs, life styles, religious beliefs and social memory of the people. Rural architecture has an important place in the literature of traditional architectural. In terms of protection and restoration, rural architectural structures can be considered in a more disadvantageous situation than the structures in city centers. Some rural structures were restored and their sustainability were ensured. Rural architectural structures, which are generally function-oriented, stand out with their unique measurement and architectural planning. They do not contain rich decoration due mostly to financial constraints. However, especially waqf mosques in Trabzon Solaklı Valley contain excellent examples of wood carving decoration. In this study, architectural and ornamental features of the Trabzon Dernekpazarı Kondu Güney Mahallesi Mosque are presented through the waqf records. Also, the restoration works carried out by the Regional Directorate of Trabzon Waqfs between 2018 and 2019 are also explained in detail. It is aimed to document the restoration practices and to shed light for future evaluations and restoration projects.

Keywords: Rural Mosque Architecture, Waqf Mosques, Dernekpazarı Mosques, The Valley of Solaklı, Wood Carving Decoration, Çaykara

* DOI: 10.16971/vakiflar.762694

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Temmuz 2020 / July 2020

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Şubat 2021 / February 2021

Teşekkür: Çalışma kapsamında verdikleri destekler dolayısı ile Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün değerli personeline teşekkür ederiz.

** Dr./İnş.Yük.Müh./Vakıflar Genel Müdürlüğü, Trabzon Bölge Müdürlüğü, Trabzon-TÜRKİYE
e-mail: ismetcalik@yahoo.com; ORCID: 0000-0002-1096-428X

*** Mimar/Vakıflar Genel Müdürlüğü, Trabzon Bölge Müdürlüğü, Trabzon-TÜRKİYE
e-mail: e.keles@vgm.gov.t; ORCID: 0000-0001-5050-4192

1. Giriş

Taşınmaz kültür varlıkları, insanlığın ortak değeri olarak kabul edilmektedir. Tüm dünya üzerinde çeşitli boyutlarda, özelliklerde çok sayıda taşınmaz kültür varlığı bulunmakta ve bazı riskler ve müdahaleler altında varlıklarını sürdürmektedir. İçlerinden bir şekilde ilgi görenler bilinçli olarak restore edilebilmektedir. Bu bağlamda kaliteli restorasyona ulaşma konusunda anıt niteliğinde olan eserlerin kırsal mimari yapılara nazaran daha avantajlı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla kırsal mimari dokunun ürünü yapılarda denetimli koruma ve restorasyon uygulamaları oldukça önemli bir hizmet alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizin koruma alanındaki önemli isimlerinden Prof. Dr. Zeynep Ahunbay “İnsanın dünya üzerindeki varlığının nüvesini oluşturan bu geleneksel armonileri yaşatmak için çaba göstermemek insanlık mirasına yakışmayan bir davranış olurdu” deyişle konunun önemini vurgulamıştır.

Kültür coğrafyamızda taşınmaz kültür varlıklarının gelecek nesillere aktarılması konusunda yüzyıllardır Vakıf kurumu hizmet vermektedir. 19.Yüzyıl ilk yarısından itibaren kurumsallaşan ve nezaret düzeyinde şekillenen Vakıflar İdaresi günümüzde Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı şekilde Vakıflar Genel Müdürlüğü olarak hizmet vermektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü son yıllardaki faaliyetleri ile yalnız anıt eserlerin değil kırsaldaki vakıf kültür varlıklarının da ihyasında önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda Vakıflar Genel Müdürlüğü, ülke çapında, Balkanlarda ve Suriye ile vakıf mirasının bulunduğu coğrafyalarda geleneksel mimari örneği birçok vakıf kültür varlığının onarımını başarıyla gerçekleştirmiştir.

Geleneksel mimari, iklim ve yapı malzemesine göre, halkın gelenekleri, töresi, yaşam biçimi, dini inanışları ve toplumsal hafızası ile yoğrularak ortaya çıkan bir üsluptur. Bütün halkların gözünde geleneksel mimari özel bir yere sahiptir ve haklı bir gurur kaynağıdır (Ahunbay, 2002: 179). Geleneksel mimari literatüründe kırsal mimari önemli bir yer tutmaktadır. Dünya Vernaküler Mimarlık Ansiklopedisi'nin tanımına göre kırsal mimarlık; [...] halk tarafından yapılmış tüm evler ve diğer yapıları kapsar. Seçilen çevrenin olanakları ve elde var olan malzemelerle, çoğunlukla konut sahibi ya da yerel yapı ustaları tarafından geleneksel tekniklerle inşa edilmiştir. Halk mimarlığının tüm formları belirli gereksinimleri karşılamaya yöneliktir; bu gereksinimlerin ardındaki kültürün, yaşam tarzının, ekonomik faaliyetin ve değerlerin izlerini taşır (Çekül, 2012: 5). Kırsal mimarinin önemli bir kısmını evler oluştursa da evlerin ayrılmaz parçaları olan müştemilatlar, samanlıklar, ahırlar, kümesler, ambarlar gibi pek çok çeşidi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra kırsal alanın ortak kullanımı olan köy odaları, cami ve mescitler, değirmenler, köprüler gibi ortak alanlar da kırsal mimarinin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Genellikle işlev odaklı, kendine has ölçü ve mimari planlaması ile öne çıkan kırsal mimari yapılar; çoğunlukla ekonomik sebeplerle süsleme yönünden çok zengin unsurlar içermezler. Ancak Trabzon Of-Dernekpazarı-Çaykara'yı kapsayan Solaklı Vadisindeki camiler, süsleme programları bakımından ayrı tutulabilir. Vadi boyunca özellikle Vakıf yoluyla inşa ettirilen birçok kırsal cami yapısının yapım tekniğinin yanı sıra, ahşap oyma süslemeciliğin çarpıcı ve gelişmiş olduğu örnekler de bulunmaktadır. Bunlara Çaykara Akdoğan Mahallesi Camisi, Çaykara Taşören Mahallesi Camisi, Çaykara Uzungöl Filak Camisi, Çaykara Uzuntarla Mahallesi Camisi, Çaykara Taşkiran Mahallesi Camisi, Dernekpazarı Taşçılar Mahallesi Camisi, Dernekpazarı Kondu Mahallesi Camisi gibi çok sayıda benzer örnek gösterilebilir.

Solaklı Vadisinde bulunan, Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü hizmet alanı içindeki eski eser tescilli Mazbut Kaçal Köyü Camisi Vakfına ait Dernekpazarı Kondu Güney Mahallesi Camisi Doğu Karadeniz kırsal cami mimarisinde mimari ve süsleme programı ile dikkati çeken bir eserdir. Bu özellikli eser, gerek yöre ile ilgili, gerekse cami ve eski eserlerle ilgili birtakım kaynaklar ve çalışmalarda incelenmiştir. Bunlardan ön plana çıkan çalışma özel olarak yapıyı inceleyen Murat İren'in (1983) “Trabzon Çaykara Dernekpazarı Güney Kondu Mahallesi Camisi” adlı makalesidir. Mehmet Yavuz'un (2009-a) “Çaykara ve Dernekpazarı

zarı'nda Geleneksel Köy Camileri” adlı kitabında yine yapıya önemli bir yer ayrılarak mimari ve sanatsal özellikleri ayrıntılı incelenmiştir. Emriye Kazaz (2016) Trabzon Kırsal Cami Mimarisi” adlı doktora tezinde bölgedeki örnekleri ile birlikte Kondu Güney Mahallesi Camisinin özellikli yanlarını irdelemiştir. Eserle ilgili bilgiler Atilla Alp Bölükbaşı'nın (2017), Trabzon Camileri, Sümerkan ve arkadaşlarının (1999) “Kültür Varlıklarıyla Trabzon” eserinde, Tülay Zorlu (2009), “Karadeniz Bölgesi'nde Ahşap Camiler: Trabzon Örneği” adlı makalesinde, Mehmet Yavuz, (2009-a) “Doğu Karadeniz Camilerinde Bezeme Anlayışı” adlı makalesinde ve A. Hamdi Bülbül (2013) “Trabzon Dernekpazarı ve Çaykara Camilerinde Süsleme Programında Sembolizme Varan Yaklaşımlar” adlı çalışmasında eserle ilgili bilgilere yer vermişlerdir. Haşım Karpuz (1990), “Trabzon'un Çaykara İlçesi Köylerinde Bulunan Bazı Camiler” çalışmasında Çaykaradaki benzer camilerin süsleme ve mimari özelliklerini incelemiştir.

Eserin Vakıflar Genel Müdürlüğünce 2016 yılında eski eser projeleri hazırlanmış ve restorasyonu 2018-2019 yıllarında yapılmıştır. Bu çalışma, eserin bu yıllarda yapılan restorasyonunun incelenmesini esas almakla birlikte yapı ile ilgili bilgilerin derlenmesi, mimari ve süsleme programlarının sunulması ile de zenginleştirilmiştir. Özeline Dernekpazarı Kondu Güney Mahallesi Camisi, genelinde ise eski eserlerin çoğu, mimari ve sanatsal öğeleri ile birtakım çalışmalara konu edilmiş olmalarına karşın; özellikle restorasyonlar ve bu süreçte yapılan müdahalelere ilişkin incelemeler sınırlıdır. Sunulan çalışmada eserin detaylı incelemesi ve restorasyon uygulamaları ile kıymetli bir kırsal cami mimarisi örneğinin restorasyon serüveninin kayıt altına alınması, eserin tanıtımının yanında, yapılan uygulamaların arşiv niteliğinde belgelenmesi, gelecek değerlendirme ve müdahalelere ışık tutması hedeflenmiştir.

2. Genel Bilgiler

Kondu Mahallesi Dernekpazarı'nın merkezinden başlayan ve geniş bir alana sahip olan bir mahallesidir. Trabzon merkezine yaklaşık 70 km mesafede bulunmaktadır. Mahallede yer alan dört camiden biri olan eserimiz, Mahallenin Güney olarak adlandırılan mevkiinde konumlandırılmıştır. Genel olarak oldukça meyilli olan coğrafyada, düzeltilmiş bir yamaçta inşa edilmiştir. Tapuda, Dernekpazarı Kondu Mahallesi 770 ada 2 parselinde Kaçal Köyü Camisi Vakfı adına kayıtlıdır. Eserin bulunduğu yeri gösterir harita ve uydu görüntüsü Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Kondu Güney Camisi haritası ve uydu görüntüsü.

Yapı yazılı kaynaklara göre 1819 yılına tarihlenmektedir (Dokap, 2019: 217). Eserde bu tarihi de içeren üç farklı yerde tarih kaydına rastlanmaktadır. Bunlardan biri tavan göbeğindedir ve 1301 tarihi yazmaktadır (Resim 1). Miladi 1883-84 yıllarına karşılık gelmektedir (İltar, 2017: 7).

Resim 1. Güney Mahallesi Camisi tavan göbeğindeki tarih.

Resim 2. Güney Mahallesi Camisi kürsüsünde bulunan kitabe.

Son cemaat yerinde giriş kapısının güneyinde kalan pencerelerin arasında ise “Maşallah 1235” ifadesi kayıtlıdır (Resim 3). Miladi 1819-20 yıllarına isabet eden bu tarihin ise en eski kitabe olduğu kabul edilmektedir (İltar, 2017: 7). Mehmet İren (İren, 1983: 167) çalışmasında halkla yaptığı görüşmeleri kaynak göstererek yapının 1819 tarihinde yaklaşık 100 metre uzaktaki Mektepüstü adlı yerden şimdiki yerine taşındığını ifade etmektedir.

Resim 3. Güney Mahallesi Camisi pencere üstünde bulunan kitabe.

Yukarıdaki bilgiler ışığında yapının ilk yapım evresinin 1819-20 olduğu, kürsünün 1862 yılında yapıldığı ve tavan göbeğinin ise 1883-84 yıllarında esere eklendiğini değerlendiriyoruz. Güney Mahallesi Camisinin ahşap yığma, muskalı dolma ve taş ile örülü karma duvar çeşitliliği bulunmaktadır. Son cemaat yeri alt katı açık üst katı kapalı, beş açıklıklı ve düz ahşap tavanlıdır. Caminin iç mekanındaki tüm öğeleri ahşap olmasına karşın sonradan eklenen minare ise betonarme olarak yapılmıştır. Caminin malzeme ve yapım tekniklerine ilişkin düzenlenmiş bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Güney Mahallesi Camisi Malzeme ve Yapım Tekniği Mahal Tablosu (Kazaz 2016: Ek-Tablo115)

Malzeme ve Yapım Tekniği	Duvarlar	Karma (Ahşap yığma, muskalı dolma ve taş)	Mihrap	Ahşap
	Son Cemaat Yeri	Beş açıklıklı düz ahşap tavanlı	Minber	Ahşap
	Mahfil	Ahşap	Kürsü	Ahşap
	Tavan/ Üst Örtü	Kademeli ahşap tavan	Minare	Betonarme
	Sütun / Son Cemaat Yeri	Ahşap	Sütun / Harim	Ahşap

3. Mimari Özellikleri

Trabzon Dernekpazarı Kondu Mahallesi Güney Camisinin mimari özellikleri eseri oluşturan cami, minare, medrese ve müştemilat başlıkları ile aşağıda sunulmuştur.

3.1. Cami

Cami dıştan 8.5 x 8.62 m ölçülerinde kareye yakın plan şemasına sahiptir. Caminin çatısı ahşap kırma çatı biçimindedir ve üzeri oluklu alaturka kiremitle kaplıdır. Çatı Doğu Karadeniz’in yoğun yağmurlu iklimi nedeniyle dört yönde geniş saçakla sonlanmaktadır.

Cami bodrum, zemin ve mahfil olmak üzere üç katlıdır. Caminin batısında 1990’lı yıllarda yapılmış betonarme bir minare ile güneyinde iki katlı medrese bulunmaktadır. Doğusunda küçük bir hazire vardır.

Doğu Karadeniz Kırsal Cami Mimarisinin Hayata Tutunuğu:
Dernekpazarı Kondu Güney Mahallesi Camisi ve Restorasyonu

Güney Mahallesi merkezinde oldukça meyilli bir arazinin düzleştirilmesiyle oluşturulan zemin üzerine inşa edilen eserde son cemaat yeri kurgusunda özel bir durum söz konusudur. Genellikle camilerde kuzeyde yer alan son cemaat mekânı burada eğim sebebiyle batı yönünde planlanmıştır. Bu alanda oluşturulmuş sofa, evlerdeki hayat mantığı ile günlük sohbet ve istişare alanı olarak kurgulanmıştır. Caminin ana mekânına giriş, son cemaat mahallinin kuzeyine yakın bir noktadan çift kanatlı ahşap kapıdan sağlanmaktadır. Sohbet ve ders odası olarak kullanılması düşünölen bodrum katın üç tarafı toprak altındadır ve girişi, açık olan güney cephededir. Harimde ise yalnız kuzey cephe yerin altında kalmakta, diğer üç cephe ise algılanabilmektedir. Toprak altında kalan beden duvarları moloz yığıma taş tekniği ile örölmüdü. Mahfil katın dört cephesi de açıktır. Güney Mahallesi Camisine ait genel görünömler Resim 4'te sunulmuştur.

Resim 4. Güney Mahallesi Camisi genel görünömler.

Mahfile harim içinden dik ve küçük basamakları olan sıradan ahşap bir merdivenle ulaşılabilir. Kuzey cepheden son cemaat mekânı üstündeki kapalı alandan mahfile ayrı bir giriş daha verilmiştir. Mahfile ilişkin görseller Resim 5'te sunulmuştur.

Resim 5. Güney Mahallesi Camisi, mahfilden görünümüler.

Camide kâgir-yarı kâgir ve ahşap yığma sistemle inşa edilmiş farklı bölümler bulunmaktadır. Ağırıklı olarak ahşap malzeme kullanımının yanında, bodrum ve zemin katlarda yer altında kalan duvarlar yığma taşla örülmüştür. Harim ile mahfil beden duvarları yontma ahşap yığma, batı cephenin bir bölümü ise ahşap çatki muska dolgulu duvar sistemindedir (Resim 6).

Resim 6. Güney Mahallesi Cami girişinden görünümüler.

Harim içinde mahfilin ana kısmını taşıyan iki, mahfile özgün 'U' biçimini kazandıran kolları taşıyan iki olmak üzere dört ahşap direk bulunmaktadır. Bu direklerin başlığı olarak nitelendirebileceğimiz kısımların her birinde farklı işlemler bulunduğu dikkati çekmektedir. Ahşap oymacılığın nadide örneklerini sergileyen bölümlere süsleme programında ayrıntılı olarak değinilecektir. Güney duvarının ortasında iç mekâna doğru kademe yapan mihrap ile mihrabın doğusunda kürsü, batısında minber bulunmaktadır. Cami harim görselleri Resim 7'de sunulmuştur.

Son cemaat mahalli, mahfil seviyesinden batıya doğru uzanan giriş katta altı ahşap direk ile taşıılmasıyla elde edilmiştir. Güncel halini alana kadar bazı müdahaleler geçiren yapıda restitüsyon bulgularına göre birinci dönemde son cemaat mahallinin, iki katının da açık olduğu yapıdaki izlerden tahmin edilmiştir. İkinci dönemde ise mahfilden harime uzayan kollar kaldırılmış, son cemaat mahfili yörenin cephe karakteristiği olan ahşap çatki muska dolgulu duvarla kapatılarak harim içindeki kadınlar mahfiline dâhil edilmiş ve güney cephe düzeni yeni tip pencerelerle değiştirilmiştir (Restitüsyon, 2017). Yapının güneye bakan cephesinde mahfil seviyesinde üç, harimde iki ve bodrumda üç olmak üzere top-

Doğu Karadeniz Kırsal Cami Mimarisinin Hayata Tutunuşu:
Dernekpazarı Kondu Güney Mahallesi Camisi ve Restorasyonu
lam sekiz pencere bulunmaktadır. Kuzey cephe tamamen sağırdır, yalnızca mahfil kat kotunda giriş-çıkışı sağlayan bir kapısı vardır. Batısında son cemaat mekânına bakan üç, mahfil seviyesinde iki penceresi bulunmaktadır. Doğu cephede mahfil seviyesinde iki pencere ile bodrum seviyesinden mahfil alt kotuna kadar yükselen moloz taş siper duvarı görülmektedir. Pencereilerin batı mahfil katındakileri giyotin pencere, diğerleri ahşap şebekeli kaydırmalı kanatlı pencere tipindedir.

Resim 7. Güney Mahallesi Camisi, harimden görünümeler.

3.2. Minare

Caminin güneybatısında betonarme minare bulunmaktadır. Her ne kadar minareler, camilerin dış ögesi olmayıp ana öğelerden biri olsa da sistematik olarak incelenmesi adına ayrı bir başlık altında sunulmuştur. Minare tek şerefelidir ve 24 m. yüksekliğindedir. Minarenin kaidesi dörtgen, gövdesi çokgen, kaide ile gövde arasındaki geçiş piramidal biçimlidir. Külâh üzerinde bakır alem bulunmaktadır. Minareye ait görseller Resim 8'de sunulmuştur.

Resim 8. Güney Mahallesi Camisi, minareden ayrıntılar.

3.3. Medrese

Caminin güneyinde iki katlı medrese bulunmaktadır. Dıştan 4.67 x 5.41 m ölçülerinde yaklaşık kare planlıdır. Çatısı camide olduğu gibi kırma çatı biçimindedir ve üzeri klasik alaturka kiremitle kaplıdır. Bodrum katı yığma taş ile örülen yapının üst katı ahşaptır.

Medresenin üç cephesi caminin son cemaat mahfili ile benzer şekilde ahşap çatı muska dolma (dolma-göz) sistemdedir. Kuzey cephesi ise ahşap yığma sistem sade görünümlüdür.

Zamanla imam evi olarak kullanılan medrese mutfak, hela, banyo mekânları ilave edilerek genişletilmiştir (Rölöve, 2016). Restorasyon müdahaleleri kapsamında medresenin doğu duvarına bitişik eklenti yıkılarak özgün biçimi geri kazandırılmıştır. Medreseye ait görseller Resim 9'da sunulmuştur.

3.4. Müştemilat

Caminin batısında ve camiden bağımsız olarak inşa edilen şadırvan da minare gibi sonradan yapıldığından özgün değildir. Sekizgen planlı ve düz damlı şadırvan betonarme olarak inşa edilmiştir.

Restorasyon çalışmaları kapsamında cami ile minare girişinin arasında bulunan şadırvan kaldırılarak parsel sınırına çekilen ihata duvarının bir bölümünde açık şadırvan oluşturulmuştur. Ayrıca avlunun altında yapılan yeni tuvaletlerin içinde kapalı şadırvanı da bulunmaktadır. Müştemilatın restorasyon öncesine ait görselleri Resim 10'da sunulmuştur.

Doğu Karadeniz Kırsal Cami Mimarisinin Hayata Tutunuşu:
Dernekpazarı Kondu Güney Mahallesi Camisi ve Restorasyonu

Resim 9. Güney Mahalle Camisi, medrese görselleri.

Resim 10. Güney Mahallesi Camisi, şadırvandan ayrıntılar.

4. Süsleme Programı

Dernekpazarı Kondu Mahallesi Güney Camisi, konumlandığı Solaklı Vadisi ve komşu ilçelerde yer alan benzer nitelikli örneklerinde olduğu gibi ahşap oyma tekniği ile zengin süsleme programına sahiptir. Doğu Karadeniz köy camilerinde uygulanan bezeme anlayışının, malzemeye bağlı olarak, iki farklı biçimde yani taş ve ahşap üzerine oyma ve duvar ve ahşap üzerine kalemşi bezeme şeklinde yapıldığı görülür (Yavuz, 2009-b: 307). İncelenen camide süslemeler tümüyle ahşap üzerine oyma metodu ile karşımıza çıkmaktadır. Süsleme elemanları, buldukları mekânlarla ilişkili olarak dokuz farklı alandaki süslemeler olarak irdelenmiştir. Güney Mahallesi Camisinin süsleme programının mahallerine ilişkin bilgiler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Güney Mahallesi Camisi Süsleme Programlarına İlişkin Mahal Tablosu (Kazaz, 2016: Ek-Tablo115)

Süsleme	Son Cemaat Yeri	Ahşap oyma	Mihrap	Vazo ve bitkisel desenli ahşap kabartma
	Cephe	Yok	Minber	Sepet örgü, vazo ve bitkisel desenli ahşap kabartma
	Pencere Söveleri	Yok	Mahfil	Sepet örgü ve bitkisel desenli ahşap kabartma
	Giriş Kapısı	İç içe geçmiş sarmallar ahşap oyma	Sütunlar	Dairesel madalyon ve yıldız biçimli ahşap kabartma
	Kapı	İç içe geçmiş sarmallar ve bitkisel motifli ahşap oyma	Tavan	İç içe geçmiş sarmallar ve bitkisel motifli ahşap oyma
	İç Duvarlar	Yok	Kürsü	Dairesel madalyon ve yıldız biçimli ahşap kabartma ve oyma

Mehmet İren (İren, 1983) çalışmasını hazırlarken yöre halkıyla ve cami imamıyla yaptığı söyleşide; caminin mihrap ve tavanındaki süslemeleri Arhavili ustaların, minber ve mahfildeki süslemelerini Yenice (Holo) Köyünden bir ustanın; daha sonradan yapılan kürsüyü ise Zincirtaş (Promut) köyünden bir ustanın yaptığını belirtmektedir.

4.1. Tavan

Eserin harim kısmında, tavan kaplamasının merkezinde oluşturulmuş ve çatı içine doğru iki sıra kademeli derinlikli, oldukça süslemeli bir tavan göbeği bulunmaktadır.

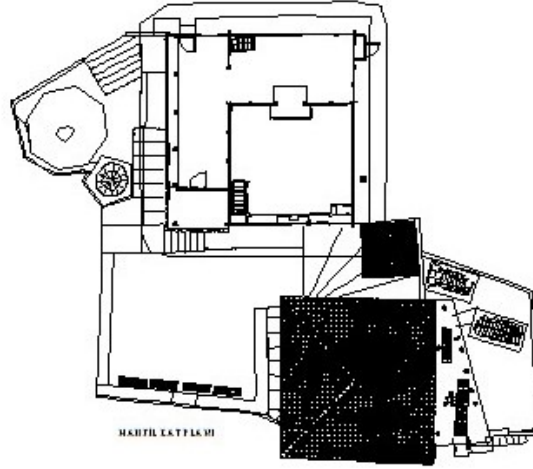
Dış sırasının çevresi dıştan kıvrık dal motifi ile doldurulmuş bordürle çevrilidir ve ilk kadememin içe bakan yüzüne S kıvrımı sırasının içine ve dışına rozet motifleri yerleştirilmiş bir bordür sırası işlenmiştir (İltar, 2017: 27). İkinci kadememin zemine bakan yüzünde ise bordür iki sıradır. İlkinde çiçekli kıvrımdal motifi sırası, ikincisinde ise geçme motifinden oluşan bir bordür sırası bulunmaktadır. İkinci kadememin içe bakan yüzünde ise karşılıklı devam eden iki yılankavi motif arasına çiçek motifleri yerleştirilmiştir (İltar, 2017: 27). Tavan göbeğinin merkezini oluşturan üçüncü kademe ortasındaki sekizgen çevresine yerleştirilmiş üzerinde kıvrık dal motifleri bulunan yamuk biçimli sekiz pano vardır. Orta bölümün köşelerinde dört halifenin isimleri ile 301 tarihi yazılıdır. Tavan göbeği süslemesine ilişkin görseller Resim 11'de sunulmuştur.

Resim 11. Güney Mahallesi Camisi tavan süslemeleri.

4.2. Mahfil

Dernekpazarı Kondu Mahallesi Güney Camisi ahşap mahfilî alışımlı örneklerinin dışında olmakla birlikte yöredeki benzer örneklerinde olduğu gibi harim alanının dört bir tarafını dolanmaktadır. Kuzey, doğu ve güney kısımlar ibadete uygun olarak tasarlanmışken, güney kısım ibadete uygun değildir (Şekil 2). Mahfil ahşap sütunlar ve duvarlara giren kirişler yardımıyla taşınmaktadır. Harim içinden merdivenle ve üst kottan kapı ile olmak üzere iki girişi bulunmaktadır.

Şekil 2. Mahfil kat planı. (Rölöve, 2016).

Mahfil katının ahşap elemanlarının oymalı süslemeleri camide öne çıkan değerli unsurlardır. Korkuluklar, sütun işlemleri ve özellikle mahfil köşkünün önü yöresel ahşap işlemeciliğinin seçkin örneklerini sunmaktadır (Resim 12).

Resim 12. Güney Mahallesi Camisi mahfil süslemelerine ait fotoğraflar.

Mahfil köşkü önündeki süsleme programında, en altta içbükey ve dışbükey C motiflerinin iç içe girmesinden oluşan bir sıra, bu sıranın üzerinde ise yilankavi biçiminde birbirine geçmiş S ve C'ler, halat, saç örgüsü, sepet örgüsü, zencerekler ve lale çiçekli bordürler, yapraklı S bordürleri, basit geometrik şekillerden oluşan süsleme kompozisyonu uygulanmıştır. Korkuluk kısmı alt ve üstü kare kesitli ortaları armudi şişkinliklerden oluşan parmaklıklardan düzenlenmiştir ve parmaklıkların üzerindeki bordür kuşağında çokgen biçimli motifler dizilmiştir. Köşk kısmının köşelerinde kıvrık dal biçimli birer motif yerleştirilmiştir. Korkulukların birleşme yerlerinde topuzlar bulunmaktadır (İltar, 2017: 29).

4.3. Mihrap

Caminin en gösterişli unsurlarından biridir ve ahşap mihrap ince ahşap işçiliğinin kıymetli örneklerini barındırmaktadır. Güney duvarının merkezinde konumlanmış mihrap dikdörtgen dış çerçeve içinde yarım yuvarlak nişi ile şekillenmiştir. İç mekâna yaklaşık 40 cm. çıkıntı yapan mihrap, niş kısmında yukarıya doğru üç kademe halinde daralır (Yavuz, 2009-a: 95). Alt kademinin yüzeyi yiv sıraları ile orta kademinin yüzeyi zikzak motifleri ile üst kademenin yüzeyi ise yine yiv sıraları ile hareketlendirilmiş ve üst kademe üzerindeki muknasa benzetilmiş tepelik kenarları C kıvrımları ile oluşturulmuştur (İltar, 2017). Mihrabın her iki tarafındaki süslemelerde simetrik bir anlayış görülmektedir (İren, 1983). Mihrap süslemelerine ilişkin görseller Resim 13'te sunulmuştur.

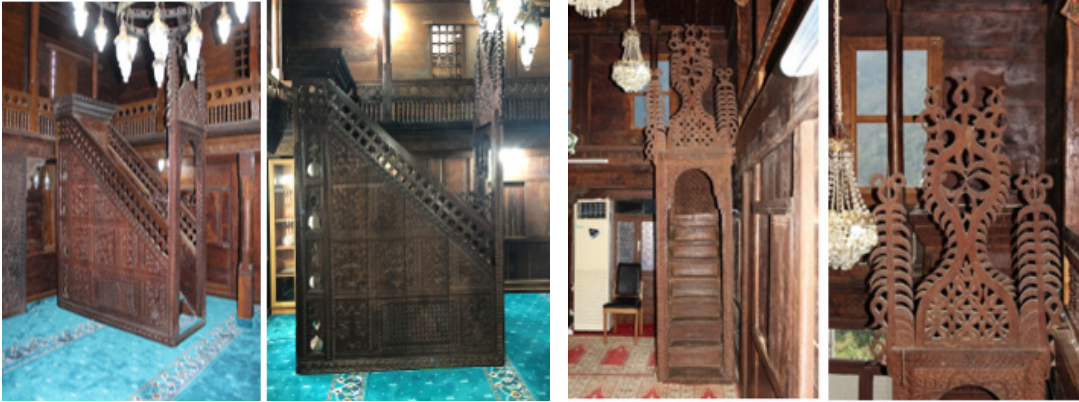
Resim 13. Güney Mahallesi Camisi mihrap süslemeleri.

Mihrap nişinin her iki tarafında alttan üste üçer pano içerisinde kaideli, şişkin gövdeli, kulpsuz vazolardan yükselen lüle motifleri bulunmaktadır. En üstteki başlık bölümünün iki yanında birer çarkifelek motifinden sonra stilize edilmiş lale – palmet karışımı bir motif uygulanmıştır (İltar, 2017: 30). Mihrap ile üstteki mahfil uzantısının bağlantısını sağlayan köşebentlerin yüzeyinde dilimli daire motifleri bulunmakta, köşebent kenarları C kıvrımları ile oluşturulmuş, mihrabın doğu ve batıya bakan diyagonal yüzeylerindeki dört panonun içleri benzer karakterdeki vazolardan yükselen lüle motifleri ile doldurulmuştur (İltar, 2017: 30). Mihrap, üzerinde ve iki yanında bulunan saç örgüsü motifleriyle tamamlanmaktadır (İren,1983: 165).

4.4. Minber

Minber, caminin ahşap batı duvarının yanında konumlanmıştır ve zengin ahşap işçiliği ile öne çıkmaktadır. Giriş kısmı iki sütun üzerinde taşınan yarım yuvarlak kemerinin üzerinde bulunan taç başlık ile oluşturulmuştur. Ahşap sütunların üstü örgü motifleri ile, kemer yüzeylerinin üzeri kıvrık dal motifleri ile işlenmiştir. Taç başlık, iki yanında stilize çiçek motifleri ile oluşturulmuş birer alem ile ortada ajur tekniği ile oluşturulmuş bir gövdenin üzerindeki üç stilize lale motifinden oluşmuştur (İltar, 2017: 30). Taç kısmı, oymalı ve narin yapısı ile eserin ve minberin en göz alıcı ve dikkat çekici öğesidir. Minber aynalığında, korkuluğunun dışında kalan kısım kare, dikdörtgen ve üçgen olmak üzere toplam on bir bölüme ayrılmıştır (İren, 1983: 165). Sağ ve sol aynalıktaki süslemeler simetrik olarak aynı şekilde kurgulanmıştır. En altta, ortada yatay olarak yerleştirilen dikdörtgen panonun içi sepet örgüsü şeklinde işlenirken, üstten ikinci sırada bulunan panonun içi, birbirine geçmiş halkalarla işlenmiştir (Yavuz, 2009-a: 96). Diğer panoların içlerinde farklı tipte işlenmiş, vazodan çıkan lale çiçekleri bulunmaktadır.

Minberin geçme ahşap şebekeli korkulukları iki sıra çokgen dizesinden oluşmaktadır. Köşk kısmının kuzey cephesi ajur tekniği ile oluşturulmuş geçme motiflerinden düzenlenmiştir ve külahı yoktur (İltar, 2017: 31). Minber süslemelerine ilişkin görseller Resim 14'te sunulmuştur.

Resim 14. Cami, minber süslemelerine ait fotoğraflar.

Minberin yan kenarı çok sayıda geometrik panolardan oluşmaktadır. Panoların içleri örgü, vazodan yükselen stilize edilmiş gül dalı, rozet motifleri, hilal motifleri, çeşitli şekillerde gül dalları, Mührü Süleyman (altı kollu yıldız) gibi motiflerle süslenmiştir.

4.5. Kürsü

Ahşap vaaz kürsüsü, kare tabanlı prizmatik bir şekilde yapılmıştır. Kaide kısmının batı yüzü ortada çokgenler, altta ve üstte parmaklıklar dizesi şeklinde oluşturulmuş, kaideden korkuluk kısmına geçiş içbükey ve dışbükey profillerle öne doğru taşırılmış ve diyagonal biçimde yerleştirilmiş dört sıra örgü motifleri ile saçak şeklinde düzenlenmiştir (İltar, 2017: 32). Kürsünün çıkış yönünde altta çokgenler üstü parmaklık dizesi biçiminde süslemeler bulunmaktadır. Parmaklıklar ve altıgen boşlukların arası ise küçük kareler içine işlenmiş bitki yaprakları ile süslenmiştir. Kürsüde çok ince yazılmış 3 satırlık kitabe bulunmakta olup, okunabilen kısmında “ Sahibü'l hayrat usta İbrahim Bey Köprülüzade bin Ali; Halk içinde bundan ... yok....olan ...; Sene 1278 Ramazan” şeklindedir (Yavuz, 2009-a: 96). Bu bilgilerden kürsünün Hicri 1278 (Miladi 1862) yılı ramazan ayında ve İbrahim Bey Köprülüzade bin Ali adında bir usta tarafından hayır olarak yapıldığı anlaşılmaktadır (Yavuz, 2009-a: 97). Ahşap kürsü süslemelerine ilişkin görseller Resim 15'te sunulmuştur.

Resim 15. Güney Mahallesi Camisi kürsü süslemelerine ait fotoğraflar.

4.6. Kapı

Eserin içindeki süsleme elemanlarının bir örneği şeklinde müminleri karşılayan ahşap giriş kapısı, ahşap işlemeciliği noktasında yapının sahip olduklarının bir ön gösterimi şeklindedir. Dikdörtgen şeklindeki kasanın içinde üst kısmı yuvarlak kemerli açılır kapı kanatları bulunmaktadır.

Düsey dikdörtgen biçimli ve yuvarlak kemer açıklıklı giriş bölümü çevresinde üç sıra bordür kuşağı bulunmaktadır. Bunlardan en dışta olanı yılankavi kıvrım sırasının dışa bakan yüzeyine yerleştirilmiş hilal biçimli C kıvrımlarından oluşur (İltar, 2017: 39). İki yılankavi kıvrımın birbirine geçmesiyle biçimlenmiş orta bordür ile dış bordür arasında ince profil sıralarından oluşan bir boşluk bulunmakta olup iç bordür de yine yılankavi kıvrımlı bir kuşak şeklindedir, bu kuşaktan sonra dış sırasına benzer dar tutulmuş iki kuşakla giriş çevresindeki bordür grubu tamamlanmıştır (İltar, 2017: 39). Giriş kapısı süslemelerine ilişkin görseller Resim 16'da sunulmuştur.

Kapı kanatlarının üzerinde (kemer altındaki gelen hariç) kare biçimli on tabla bulunmakta olup, tabla aralarındaki kuşakların yüzeyleri saç örgüsünden oluşan bir motifle doldurulmuştur. Kapı binisinin üzerinde balıksırtı vb. motif uygulamaları görülmekte, tabla içleri geometrik geçmelerin devamlılığıyla oluşturulmuş baklava dilimi motifli ile doldurulmuş ve her bir dilimin ortasına altı yapraklı bir çiçek motifli uygulanmıştır. Kemer altına gelen tablalar ise şişkin gövdeli dar ağızlı vazodan çıkan gül dalı motifli ile doldurulmuştur (İltar, 2017: 39).

Resim 16. Güney Mahallesi Camisi kapı süslemeleri.

4.7. Sütunlar

Caminin sütunları benzer camilerde oldukça yaygın şekilde karşımıza çıkan şekilde ahşap oyma tekniği ile süslü olarak düzenlenmiştir. Süslemeler genellikle geometrik desenler, balıksırtı uygulamalar, yıldızlar, Mühr-ü Süleyman ve çiçek dalları şeklindedir. Sütunların baş ve dip kısımları kare kesitli orta kısımları ise yuvarlak ve çokgen şeklindedir. Yuvarlak ve çokgen kısımdan kare kesite geçişlerde oluşan üçgen alınlıklar da süsleme konusunda yoğun uygulama yapılan alanlar olarak görülmektedir. Sütunlardaki süslemelere ilişkin görseller Resim 17’de sunulmuştur.

Resim 17. Güney Mahallesi Camisi sütun süslemeleri.

4.8. Son cemaat saçak altları

Trabzon’da kırsal camilerde son cemaat yeri ibadetin yanı sıra namazdan önce ya da sonra köy halkının bir araya geldiği, oturup sohbet ettiği bir yer olduğundan bu işleve uygun olarak düzenlenmiştir (Zorlu, 2017: 48). Son cemaatin, döşeme kotundan 48 cm yükseklikte “U” şeklinde dönen ahşap bir seki, bu mekânda namaz sonrası sohbeti canlı tutmaktadır (İren, 1983: 165). Bu bağlamda son cemaatte süsleme yoğunluğu da dikkat çekici olarak kurgulanmıştır. Son cemaat kat silmelerindeki süslemelerine ilişkin görseller Resim 18’de sunulmuştur.

Resim 18. Güney Mahallesi Camisi son cemaat yeri süslemeleri.

Son cemaat kısmında alt kat ve üst katın arasında bulunan kısımda balıksırtı süslemeler, kolonları birbirine bağlayan kiriş yüzeyinde ise örgü motifi sırası görülmektedir. Bu kısımdaki profil sıralarının yanında saçağı destekleyen elibögründelerde de balıksırtı şeklinde süslemeler bulunmaktadır.

4.9. Şebekeli pencereler ve ara panoları

Harimden son cemaat yerine açılan geçme ahşap şebekeli pencerelerin sövelerinde, baskı çökertme tekniği ile oluşturulmuş zikzak motifinden oluşan bir kuşak dolanmakta, diğer pencere sövesi üzerinde ise yarım yuvarlak ve zikzak motifli dar tutulmuş bordürler arasına kıvrık dal motifi bulunmaktadır (İltar, 2017: 38). Pencere şebekeleri ve pencere aralarındaki pano süslemelerine ilişkin görseller Resim 19’da sunulmuştur.

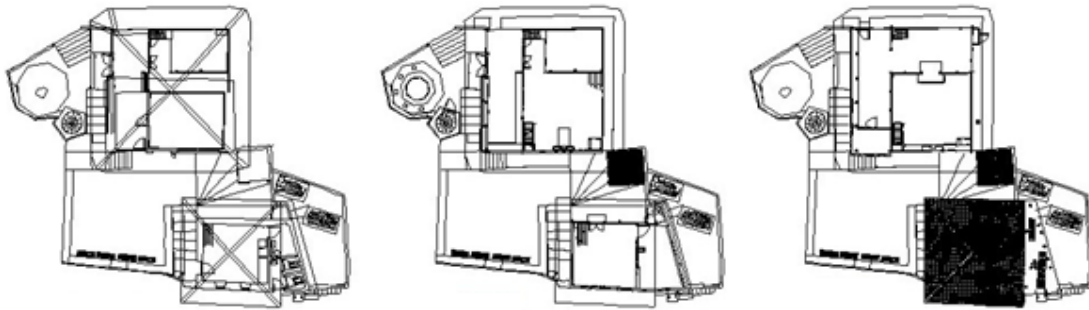

Resim 19. Güney Mahallesi Camisi pencere süslemelerine ait fotoğraflar.

Harim giriş kapısının güneyindeki geçme ahşap şebekeli iki pencere arasında kalan yüzeyde alttan üste üç panodan oluşan bir süsleme kuşağı yer almaktadır. Düşey dikdörtgen biçimli bu kuşağın çevresini geçme örgü motifli bir bordür dolanmakta, bu kuşağın en üstünde “Maşallah 1235” yazısı okunmaktadır (İltar, 2017: 38). Panonun alt kısmının yüzeyi kaideli, şişkin gövdeli, kulplu ve dar ağızlı bir vazodan yükselen gül dalı motifi ile bezelidir. Panonun orta kısmında vazodan yükselen gül dalı motifi, en üst kısmında ise vazodan iki yana sarkan gül dalı kompozisyonu bulunmaktadır.

5. Restorasyon Çalışmaları

Kondu Güney Camisinin 2018-2019 yıllarında gerçekleştirilen restorasyonuna kadar plan şeması ve özgün yapım malzemelerine etki eden çeşitli müdahalelere maruz kaldığı belirlenmiştir. Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından 2016 yılında proje temini yapılmış ve ZAN İnşaat Taah. Mimarlık firmasının ilgili projeler hazırlanmıştır. Eserin restorasyon öncesine ait rölöve planları Şekil 3’te sunulmuştur.

Bodrum Kat

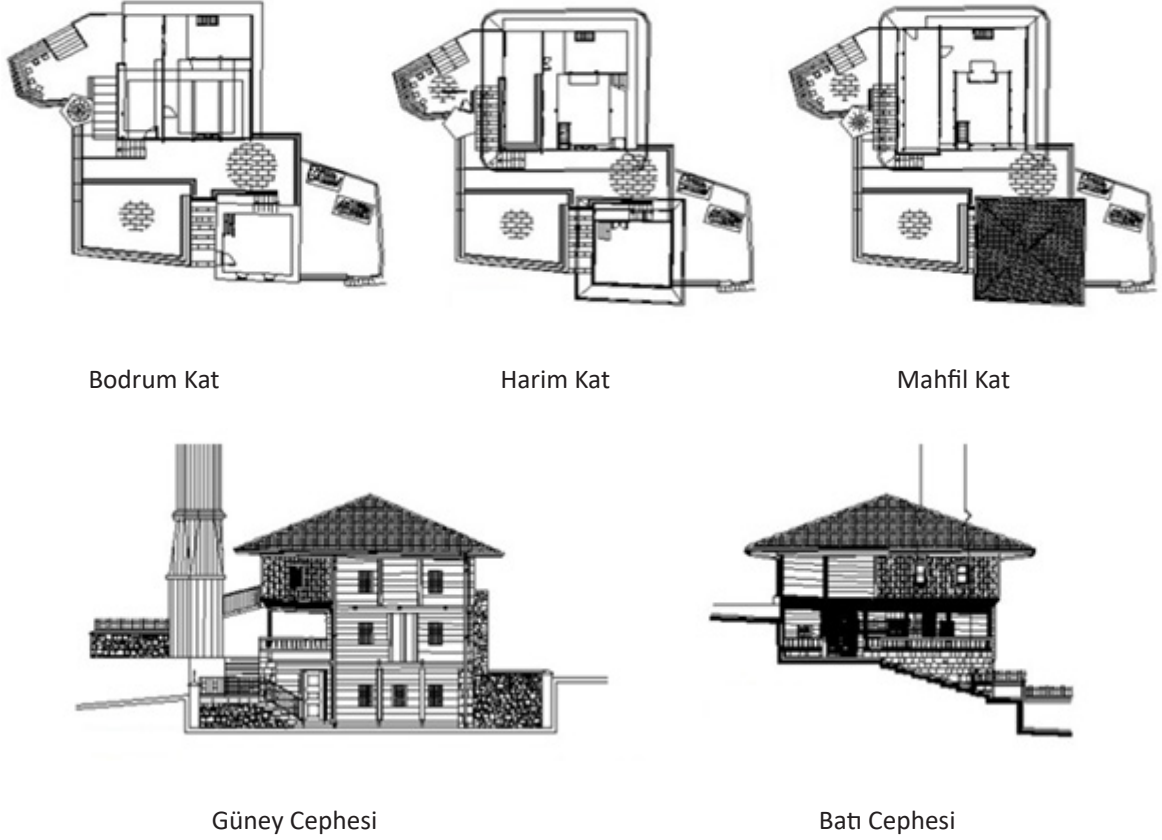
Harim Kat

Mahfil Kat

Şekil 3. Kondu Güney Mahallesi Camisi ve müştemilatı kat planları (Rölöve, 2016).

Doğu Karadeniz Kırsal Cami Mimarisinin Hayata Tutunuşu:
Dernekpazarı Kondu Güney Mahallesi Camisi ve Restorasyonu

Eserin restorasyonu, Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 15 Aralık 2016 tarihli 3251 sayılı, 28 Mart 2019 tarihli 4878 sayılı ve 26 Eylül 2019 tarih 5277 sayılı kararları ile eklerinde onaylanan projeler doğrultusunda yaptırılmıştır. Şekil 4'te eserin restorasyon projesine ait plan ve görünüşlerinden görseller sunulmuştur.

Şekil 4. Güney Mahallesi Camisi plan ve görünüşler (Restorasyon, 2019).

2018-2019 yıllarında yapılan restorasyon işlemleri kapsamında gerçekleştirilen müdahaleler, uygulama alanlarına göre düzenlenerek fotoğrafları ile aşağıda sunulmuştur.

5.1. Bodrum Kat

Caminin bodrum katındaki betonarme taşıyıcı elemanlar yapı askıya alınarak sökülmüş, muhdes demir doğramalar, ahşap lambriyerler, döşeme ve tavan kaplaması kaldırılmış, duvar yüzeylerine sıva raspası yapılmıştır.

Bodrum kat güney duvarı ahşap yığma tekniğinde, kapıları sert ağaçtan ve pencere doğramaları şebekeli pencere biçiminde projesine uygun olarak yenilenmiştir.

Zeminde kadronlu ahşap döşeme yapılmış, tavan kaplaması projesine uygun olarak sert ağaç olarak yenilenmiştir.

Elektrik tesisatı yenilenerek aydınlatma armatürleri takılmıştır.

Taş duvarlar içerde horasan harcı ile sıva altı dolgusu ve sıva yapılarak su bazlı plastik boya ile boyanmıştır.

Bodrumda yapılan uygulamalara ilişkin görseller Resim 20'de sunulmuştur.

Resim 20. Bodrum kat imalatları.

5.2. Son Cemaat Yeri

Döşeme ve tavan kaplamaları sökülüştür. Döşemenin bodrum kat girişine denk gelen kısmında mevcut kirişler üzerine sert ağaç kaplama yapılmıştır. Cami giriş kapısının ön bölümünde ise kirişli ahşap döşeme yapılmış ve tavan kaplamaları yenilenmiştir.

Son cemaatte bulunan nitelsiz korkuluk ve giriş kapısı kaldırılmış, ahşap seki ve korkuluklar kestane kerestesinden yenilenmiştir.

Son cemaatte yer alan ahşap yapı elemanlarında yüzey temizliği yapılmış, tespit edilen çatlak ve yarıklar ahşap macunla doldurularak tamir edilmiştir.

Elektrik tesisatı yenilenerek aydınlatma armatürleri takılmıştır. Son cemaat alt kat mahallinde yapılan uygulamalara ilişkin görseller Resim 21’de sunulmuştur.

Resim 21. Son cemaat alanında yapılan imalatlar.

5.3. Son Cemaat Mahfili

Tavan ve döşeme kaplaması, muhdes pencere doğramaları ile oda olarak kullanılan bölümün kuzey duvarı sökülmüş, ahşap duvar kaplamaları ve sütunlarda yüzey temizliği yapılmıştır.

Restitüsyonda yapının geçirdiği dönem müdahalelerinde kaldırıldığı tespit edilen ahşap duvar projesine göre yeniden yapılmıştır. Harim içine bakan ahşap direkler yeni yapılacak mahfil kollarının batıdaki uzantısına yerleştirilmek üzere taşınmıştır.

Pencere doğramaları kestane kerestesinden giyotin pencere olacak şekilde 4+4 mm ısı cam olarak yenilenmiştir.

Özelliğini kaybetmiş ahşap tavan ve döşeme kaplaması da yenilenmiştir. Son cemaat üst katta yapılan uygulamalara ilişkin görseller Resim 22’de sunulmuştur.

Doğu Karadeniz Kırsal Cami Mimarisinin Hayata Tutunuşu:
Dernekpazarı Kondu Güney Mahallesi Camisi ve Restorasyonu

Resim 22. Son cemaat üst kat mahallinde yapılan uygulamalar.

5.4. Harim

Harim giriş kapısı temizlenmiş, metal aksamdaki pas oluşumları raspa edilerek antipas sürülmüş ve boyanmıştır.

Mekânın tüm yüzeyine uygulanmış lambri kaplamalar sökülmüş, alttan çıkan taş beden duvarlarda sıva raspası yapılmıştır. Bozuk taşlar ve ahşap hatılarda orijinali doğrultusunda onarımlar ve değişiklikler yapılmış, ardından horasan harcı ile sıva altı dolgusu ve sıva yapılarak, yüzeyler su bazlı plastik boya ile boyanmıştır.

Mevcut pencere doğramaları sökülerek restorasyon projesi doğrultusunda ahşap şebekeli doğrama olarak kestane kerestesinden yenilenmiştir.

Ahşap döşeme; mahfilin altındaki bölümde kirişli ahşap döşeme olarak elden geçirilmiştir. Harim ana mekânında ise döşemenin mevcut kirişleri korunarak gerekli takviyeler yapılmış ve yeniden sert ağaç malzeme ile kaplanmıştır.

Ahşap sütunlarda yüzey temizliği yapılmış, tespit edilen çatlak ve yarıklar ahşap macunla doldurularak tamir edilmiştir.

Mahfile ulaşımı sağlayan muhdes ahşap merdiven kaldırılarak projeye uygun olarak yeniden yapılmıştır. Mahfil altı korkuluklara yüzey temizliği yapılmıştır.

Ahşap minberde gerekli sağlamlaştırılmalar yapılarak, tespit edilen bozulmuş ve çürümüş kısımlar orijinali doğrultusunda onarılmış ve ahşap koruyucu sürülmüştür.

Ahşap kürsü temizlenmiş koruyucu sürülmüştür.

Mihrap temizlenmiştir. Mihrabın yukarısında, üst katta muhdes olarak açılan pencere kaldırılarak yerine ahşap duvar örülmüştür.

Ana mekân tavanında ve tüm ahşap duvarlarda yüzey temizliği yapılmış, koruyucu ve cila sürülmüştür. Harimdeki imalatların bazı görselleri Resim 23'te sunulmuştur.

Resim 23. Harimde yapılan uygulamalar.

5.5. Mahfil

Ahşap döşemenin kaplaması sökülerek kirişlerde gerekli takviyeler yapılmış ve kestane kerestesi ile yenilenmiştir.

Ahşap tavan kaplaması restorasyon projesi doğrultusunda kestane kerestesinden lamba zıvanalı olarak yeniden yapılmıştır.

Restorasyon uygulamaları sırasında daha önce kaldırıldığı bilinen mahfil kollarının taşıyıcı kirişleri ile bunları taşıyan iki direk caminin bodrumunda bulunmuştur. Kirişlerin iyi durumda olduğu belirlenen

Doğu Karadeniz Kırsal Cami Mimarisinin Hayata Tutunuşu:
Dernekpazarı Kondu Güney Mahallesi Camisi ve Restorasyonu
kısımları korunmuş ve kalan kısımları tamamlanarak özgün konumuna yerleştirilmiştir.
Restitüsyonda tespit edilen mahfil katındaki kesilen döşeme, kirişleme ve korkuluklarıyla beraber projesine göre uygulanmıştır.
Mahfilin güney, batı bölümündeki ahşap korkuluk ve sütunlar projedeki ölçü ve ebatlara uygun olarak kestane kerestesinden yapılmıştır. Doğu bölümünde bulunan korkulukların bozulan üst bölümü aynı şekilde tamamlanmıştır.
Mevcut pencere doğramaları sökülerek restorasyon projesi doğrultusunda ahşap şebekeli doğrama olarak kestane kerestesi ile yenilenmiştir.
Ahşap duvar yüzeylerine yüzey temizliği yapılmış, ahşap koruyucu ve cila sürülmüştür. Mahfil katında yapılan uygulamalara ilişkin görseller Resim 24'te sunulmuştur.

Resim 24. Mahfil katında yapılan imalatlar.

5.6. Cepheler

Caminin batı cephesindeki muska dolma duvarlarda gerekli dolgu-sıva-boya imatları yapılmış, ahşap elemanlarda yüzey temizliği yapıldıktan sonra koruyucu ve cila sürülmüştür.
Caminin kuzey ve doğu duvarlarındaki seramik görünümlü sıvalar sökülerek ve taş duvar yüzeyi açığa çıkarılmıştır. Taş duvar yüzeyde derz açma ve yeniden derz işlemleri yapılmıştır.
Caminin batı cephesinde sütunların altındaki duvar yüzeyine raspa yapıp taş duvar yüzeyi açığa çıkarılmıştır. Ortaya çıkan taş yüzeylerde temizlik ve çürütme işlemlerinden sonra derzleri yenilenmiştir.
Ahşap duvar yüzeyleri temizlenmiş ve duvarların bozuk kısımları orijinali doğrultusunda sert ağaçtan tamamlanmıştır.
Caminin cephelerinde bulunan bütün ahşap pencere doğramaları, ahşap şebeke doğramalar restorasyon projesine uyumlu hale getirilmiştir.
Caminin güney cephesi askıya alınarak bodrum kattaki orijinal ahşap kirişlemeler ve duvarlar projesine göre kestane malzeme ile yenilenmiştir.
Güney cephede üst katta muhdes olarak açılan pencere kaldırılarak yerine ahşap duvar örülmüştür.
Eserin cephelerinde yapılan uygulamaların görselleri Resim 25'te sunulmuştur.

Resim 25. Cephelerdeki imalatlar.

5.7. Çatı

Mevcut çatı örtüsü toplanmış, altındaki kaplamanın sağlam olduğu anlaşılınca küçük tamiratlarla mevcut haliyle korunmuştur. Kiremit altı tahta kaplaması yenilenmiş, üzerine bitüm esaslı kiremit altı yalıtım levhası serilerek su yalıtımı sağlanmıştır.

Ana taşıyıcı kirişlerden bozuk olanlar orijinali doğrultusunda kestane kerestesinden yenilenmiş, korunabilecek elemanların yerinde bakımı yapılarak yeniden kullanımı yoluna gidilmiştir.

Saçak altı kaplaması restorasyon projesi doğrultusunda sert ağaçtan binili tavan şeklinde saçak alını tahtası ile birlikte yenilenmiştir.

Renkli sac yağmur olukları ve iniş boruları yapılarak bölgenin yapılar için en önemli sorunu yağmur suyu güvenle yapıdan uzaklaştırılmıştır. Eserin çatısında yapılan uygulamaların görselleri Resim 26'da sunulmuştur.

Resim 26. Çatıdaki imalatlar.

5.8. Minare

Camiye sonradan eklenen betonarme minarede gerekli sıva onarımları yapılarak minare yüzeyi iki kat grenli boya ile boyanmıştır. Minare giriş kapısı ve şerefe kapıları ahşap çakma kapı olarak yenilmiştir. Kulahta 1,5 mm kalınlıkta kurşun kaplama yapılmıştır. Bakır alem temizlenerek boyanmış ve yerine takılmıştır. Minarede yapılan uygulamalara ilişkin görseller Resim 27'de sunulmuştur.

Doğu Karadeniz Kırsal Cami Mimarisinin Hayata Tutunuşu:
Dernekpazarı Kondu Güney Mahallesi Camisi ve Restorasyonu

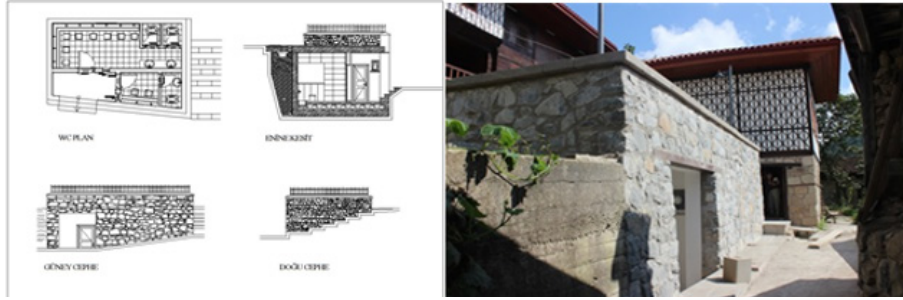

Resim 27. Minare fotoğrafları.

5.9. Avlu

Avlu betonu kırılarak, restorasyon projesi doğrultusunda gerekli hafriyat ve tesviye çalışmaları yapılmış, 6 cm. andezit taş döşenerek çevre düzenlemesinde sert zemin oluşturulmuştur.

Niteliksiz durumdaki şadırvan ve helalar kaldırılarak avlunun altına projesine uygun olarak hela-şadırvan yapılmıştır. Avluda yapılan düzenlemeye ilişkin görseller Resim 28’de sunulmuştur.

Resim 28. Güney Mahallesi Camisi müştemilatının plan-kesit ve görünüşleri (Restorasyon, 2019)

Avluda kaldırılan şadırvan yerine projesine uygun olarak abdest alma yeri oluşturulmuştur.

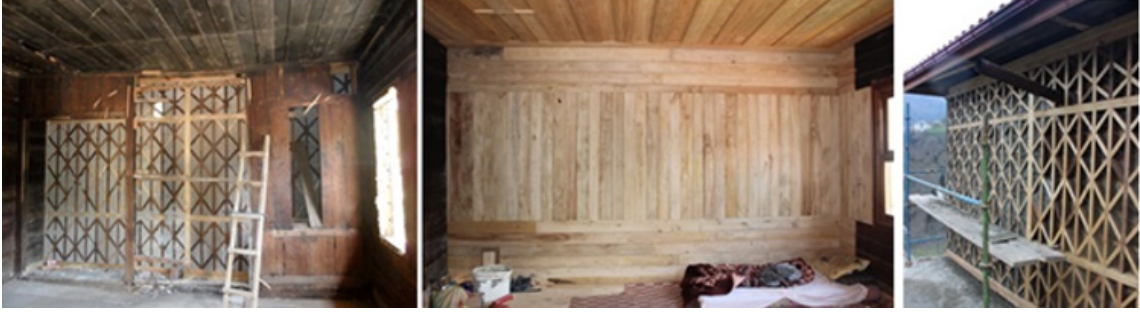
Avluyu kadastral sınır doğrultusunda moloz taş duvar dönülüp üzerine taş harpuşa yapılmıştır. Harpuşa üzerine projesine uygun olarak demir ferforje korkuluklar koyularak, bir kat antipas, iki kat siyah mat dekorasyon boyası ile boyanmıştır. Eserin avlusunda yapılan uygulamaların görselleri Resim 29’da sunulmuştur.

Resim 29. Avluda yapılan imalatlar

5.10. Medrese

Medreseye bitişik betonarme eklenti kontrollü şekilde yıkılmıştır. Yıkımdan sonra doğu duvarı; zemin katta ahşap çatki muska dolgulu, bodrum katta ise yağma taş kargir sistemde yapılarak tamamlanmıştır. Medrese içindeki muhdes duvar ve tavan kaplamalarının sökülünce özgün yüzeyler ortaya çıkmıştır. Ancak nem-böceklenme gibi koşullardan olumsuz etkilendiği gözlenen bu alanlar projelendirilerek Koruma Kurulu onayı alındıktan sonra aslına uygun olarak yenilenmiştir. Medrese katındaki imalatları ilişkin görseller Resim 30'da sunulmuştur.

Resim 30. Medresenin zemin katında yapılan imalatlar.

Zemin kat döşeme kaplaması sökülüştür. Taşıyıcı kirişlerin gerekli kısımlarına takviye yapılarak yeniden sert ağaç malzemeden döşeme kaplaması yapılmıştır. Bodrum katın ahşap kadronlu ve kirişli döşemesi projesine uygun olarak sert ağaçtan yenilenmiştir.

Medresenin zemin katna ulaşımı sağlayan merdiven projesi doğrultusunda yapılarak, giriş kapısı yenilenmiştir. Benzer şekilde ahşap tavanlar ve saçak altı tavanlar da projesine uygun olarak elden geçirilmiştir.

Mevcut çatı örtüsü kaldırılarak çatıya kısmi takviye yapılmıştır. Çatı arasına 10 cm cam yünü şilte serilerek ısı yalıtımı sağlanmış, kiremit altı kaplamasının üzerine bitüm esaslı kiremit altı yalıtım levhası serilerek su yalıtımı yapılmıştır. Klasik tip oluklu kiremit döşenen medresenin saçak altı kaplaması restorasyon projesi doğrultusunda sert ağaçtan binili tavan şeklinde yenilenmiştir. Renkli sac yağmur olukları ve iniş boruları ile yağmur suları yapıdan uzaklaştırılmıştır. Resim 31'de medrese onarımına ilişkin görseller sunulmuştur.

Resim 31. Medresenin cephelerinde yapılan imalatlar.

Medresenin batı ve güney cephesinde yer alan mevcut muska dolma duvarlar da gerekli sıva onarımları yapılarak, boyası silikon esaslı dış cephe boyası ile yenilenmiş, bozulan ahşap elemanlar orijinali doğrultusunda yeni malzemeye değiştirilmiştir.

Doğu Karadeniz Kırsal Cami Mimarisinin Hayata Tutunuşu:
Dernekpazarı Kondu Güney Mahallesi Camisi ve Restorasyonu

Medreseye güneyinde yer alan ahşap doğramalar projesine uygun olarak yeniden yapılmıştır. Medresenin kuzeyinde yer alan ahşap duvarda yüzey temizliği yapılmış tekrar koruyucu ve cila sürülmüştür. Taş duvar yüzeylerinde raspa yapılmış, yıkılmış tahrip olmuş yerleri projesine uygun olarak tamamlanmıştır. Yeniden derz yapılmıştır. Medresenin dış cephe görselleri Resim 32’de sunulmuştur.

Resim 32. Medresenin cephelerinde yapılan imalatlar.

6. Sonuç

Dünya üzerinde çeşitli boyutlarda, çeşitli özelliklerde birçok taşınmaz kültür varlığı bulunmakta ve çeşitli riskler ve müdahaleler altında varlıklarını sürdürmektedir. İçlerinden bir şekilde ilgi görenler, önemsenler bilinçli olarak restore edilebilmektedir. Kırsal mimari örneği eserler, kaliteli restorasyona ulaşma konusunda anıt niteliğindeki eserler kadar göz önünde değildir. Bu nedenle kırsal mimari dokunun ürünü yapılarda denetimli koruma ve restorasyon uygulamaları oldukça önemli bir hizmet alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda kırsal mimari örneklerin korunması ve teşviki kültür varlıklarının yaşatılması adına pozitif ayrımcılığı hak eden bir olgu olarak değerlendirilmektedir.

Taşınmaz kültür varlıklarının gelecek nesillere aktarılması konusunda yüzyıllardır Vakıf kurumu hizmet vermektedir. Günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü eliyle yürütülen bu organizasyon, özellikle son yıllarda artan faaliyetler ile yalnız anıt eserlerin değil kırsal alanlardaki vakıf kültür varlıklarının da ihyasında önemli rol oynamaktadır.

Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü hizmet alanında bulunan eski eser tescilli Mazbut Kaçal Köyü Camisi Vakfına ait Dernekpazarı Kondu Mahallesi Güney Camisi Doğu Karadeniz kırsal cami mimarisinde mimari ve süsleme programı ile seçkin, korunması gereken bir eserdir. Eserin Vakıflar Genel Müdürlüğünce 2016 yılında eski eser projeleri hazırlanmış ve restorasyonu 2018-2019 yıllarında yapılmıştır.

Eserin ayrıntılı tanıtımı ve restorasyon uygulamaları sunulan bu çalışma ile kırsal mimarinin önemli bir örneğinin restorasyon serüveni kayıt altına alınmış, yapılan uygulamaların arşiv niteliğinde belgelenmesi ve ilerideki değerlendirmelere ve müdahalelere ışık tutması hedeflenmiştir.

Taşınmaz kültür varlıklarının gelecek nesillere aktarılması ve kültür bilinci oluşmasına katkı sağlayabilmek amacıyla restorasyon süreçlerinin kamuoyuyla paylaşılması farkındalık oluşturulması açısından önemli görülmektedir.

Kaynaklar

- Ahunbay, Zeynep (2002). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. İstanbul: YEM Yayınları.
- Bölükbaşı, Atilla Alp (2017). *Trabzon Camileri*. Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları. 83-88.
- ÇEKÜL (2012). *Anadolu'da Kırsal Mimarlık*. İstanbul: Çekül Vakfı Yayınları.
- DOKAP (2019). *Karadeniz'de Zamanın İzleri; Trabzon*. Giresun: Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma Ajansı Yayınları.
- İltar, Gazanfer (2017). *Trabzon Dernekpazarı Güney Mahallesi Camii Sanat Tarihi Araştırma Raporu*. Trabzon: Zan Mimarlık.
- İren, Murat (1983). "Trabzon Çaykara Dernekpazarı Güney Kondu Mahallesi Camii". *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, Sayı: 5. Ankara. 165-174.
- Kazaz, Emriye (2016). *Trabzon Kırsal Cami Mimarisi*. Trabzon:KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Karpuz, Haşim (1990). "Trabzon'un Çaykara İlçesi Köylerinde Bulunan Bazı Camiler". *Vakıflar Dergisi*, Sayı 21, 281-298.
- Sümerkan, Mustafa Reşat ve İbrahim Okman, (1999). *Kültür Varlıklarıyla Trabzon*. C.1. Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Restitüsyon Projesi (2017). *Trabzon Dernekpazarı Güney Mahallesi Camii*. Zan Mimarlık. Trabzon: Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi.
- Restorasyon Projesi (2019). *Trabzon Dernekpazarı Güney Mahallesi Camii*. Zan Mimarlık. Trabzon: Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi.
- Rölöve Projesi (2017). *Trabzon Dernekpazarı Güney Mahallesi Camii*. Zan Mimarlık. Trabzon: Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi.
- Yavuz, Mehmet, (2009-a). *Çaykara ve Dernekpazarı'nda Geleneksel Köy Camileri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yavuz, Mehmet, (2009-b). "Doğu Karadeniz Camilerinde Bezeme Anlayışı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2, Sayı: 6, 306-322.
- Zorlu, Tülay (2017). "Karadeniz Bölgesi'nde Ahşap Camiler: Trabzon Örneği". *Mimarlık Dergisi* (395), 46-52.

Vakıflar Dergisi Yayın İlkeleri

Vakıflar Dergisi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurtiçi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Vakıflar Dergisi, vakıf kurumu ve vakıf kurumu ile ilgili kültürel zenginlikleri, vakıf yolu ile teşekkül etmiş kültür varlıklarını, vakıfların tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymakta; vakıflarla ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlamaktadır.

Vakıflar Dergisi'nde, sosyal bilimler alanında, vakıf ve vakıf Kültürünün tarihî ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

Vakıflar Dergisi'ne gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Vakıf ve vakıf kültürü ile ilgili eser ve şahsiyetleri tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin Vakıflar Dergisi'nde yayımlanabilmesi için daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Vakıflar Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına tekrar iade edilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite, en önemli ölçütlerdir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir.

Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Vakıflar Dergisi'nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Dili

Vakıflar Dergisi'nin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir, Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve koyu harflerle yazılmalıdır.

Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı koyu, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme, ORCID ID numarası ve e-posta (e-mail) adres(ler)i belirtilmelidir.

3. Özet: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 300 kelimededen oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

4. Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm. kâğıtlara, MS Word programında, Times New Roman yazı karakteri ile, 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm.

boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir.

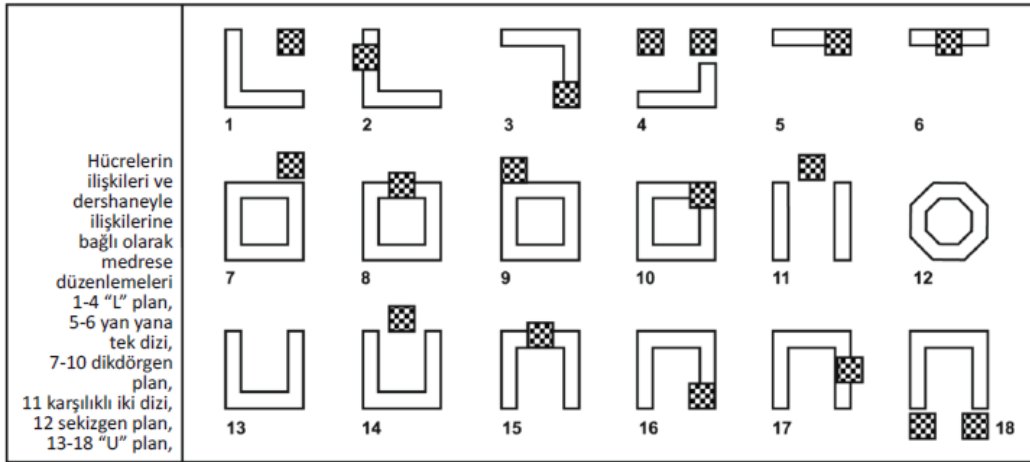
Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti+eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir

Tablo 1: Katılımcıların Mezun Oldukları Lise Türlerine Göre Öğretmenliğe Atanma Durumları

Atanma Durumu	Mezun Olduğu Lise Türü										Toplam	
	GL		AL		SL		AOL		KMLÇGE		f	%
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%		
Atandı	143	44.1	102	53.7	143	46.6	97	49.7	14	20.9	499	46.1
Atanamadı	181	55.9	88	46.3	164	53.4	98	50.3	53	79.1	584	53.9
Toplam	324	100	190	100	307	100	195	100	67	100	1083	100

$$\chi^2 = 23.10 \quad sd=4 \quad p < .01$$

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise tablo numarasının altına, tam sola dayalı, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır. Aşağıda tablo ve şekil örnekleri sunulmuştur.

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü (en az 300 dpi) baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplam yazının üçte birini aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır. (Köprülü 1944), (Köprülü 1944: 15). Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır: (Gökay vd. 2002). Kaynak olarak arşiv belgesine atıf yapılacaksa arşiv fon kodu ile birlikte dipnotta gösterilmelidir.

Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı; yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir. Dipnotlarda kaynak göstermek için, metin içi kaynak gösterme yöntemleri kullanılmalıdır.

Kaynaklar kısmında ise, birden fazla yazarlı yayınların diğer yazarları da belirtilmelidir.

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

“Tanpınar (1976:131), bu konuda ...,”

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı; yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

“Köprülü (1926)....” (Çelik 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir.

İnternet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekillerden birinde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması halinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1980a, 1980b) şeklinde gösterilmelidir:

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). Kavâid-ı Lisân-ı Türkî 1893. Ankara: TDK

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). Azeri Edebiyatının Tekâmülü. İstanbul: MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982), Osmanlı İmparatorluğu. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.

Çınar, Hüseyin (2013). “Hüsrev Paşa Vakfı'nın Ayntab'daki Vakıf Boyahaneleri”. Vakıflar Dergisi, (40), 33-53.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, posta, e-posta veyahut Vakıflar Dergisi Dergipark web sayfası (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakiflar>) aracılığı ile gönderilir. Yayın Kurulu, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

Etik İlkeler

Vakıflar Dergisi'ne çalışmalarını sunan yazarların aşağıda belirtilen etik ilkeleri karşılama zorunludur.

Ortak yazarlık: Aday makalenin yazarları sunulan çalışmaya önemli katkı sağlayanlarla sınırlı olmalıdır. Makalenin yazarları makalenin sunumundan önce kesinleşir. Çalışmaya katkısı olmayanların isimlerine aday makalede yer verilmesi (hediye yazarlık) ya da katkısı olanların isimlerine yer verilmemesi (hayalet yazarlık) kabul edilemez.

Teşekkür: Yazarlar gönderdikleri çalışmaları destekleyen kuruluşları, finansal kaynakları Teşekkür kısmında beyan etmekte yükümlüdür.

Özgünlük ve intihalden arınıklık: Sunulan çalışma bütünüyle yazarlarına ait olmalıdır. Diğer araştırmacıların çalışmalarına makale içinde yer verildiyse bunun uygun bir şekilde alıntılanması ve kaynaklarda bu çalışmaların listelenmesi gerekmektedir. Yazar makalesini intihal önleme yazılımı olan Tübitak intihal.net, Turnit-in ya da iThenticate programlarından biri ile kontrol ederek benzerlik raporunu makale başvurusunda dergiye göndermekle yükümlüdür. Benzerlik oranı alıntılar ve kaynakça hariç %15 ve üzeri olan makaleler değerlendirmeye alınmayacaktır.

Etik kurul izni ve onayı: Katılımcılardan anket, ölçek, görüşme, gözlem vb. yollarla veri toplamayı gerektiren araştırmalar için etik kurul izni alındığı aday makale içinde belirtilmelidir. Veri toplama sürecinde etik hususlara hassasiyet gösterildiğinin kanıtları (başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için izin alınması gibi) çalışma içinde sunulmalıdır.

Basılmış bir yayının tekrar sunumu: Yazarların, daha önce yayınlanmamış çalışmalarını *Vakıflar Dergisi'ne* sunmaları beklenir. Çalışmanın *Vakıflar Dergisi'ne* sunumuyla birlikte bir başka dergiye de gönderilmiş olması kabul edilemez.

Dilimleme: Yazarlar bir araştırmanın sonuçlarını, araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırıp birden fazla sayıda yayımlayarak bu yayınları akademik atama ve yükselmelerde ayrı yayınlar olarak sunmamalıdır.

Ham verileri sunma ve saklama: Yazarlar, editör ve hakemler tarafından talep edildiğinde araştırmalarının ham verilerini sunmak ve bu verileri makaleleri yayımlandıktan sonra da saklamak zorundadırlar.

Yayımlanmış makalelerde hata tespiti: Bir yazar *Vakıflar Dergisi'nde* yayınlanmış makalesinde önemli bir hata veya yanlışlık olduğunu tespit ettiğinde, dergi editörünü derhal haberdar etmek ve makaleyi geri çekmek veya düzeltmek için editörle işbirliği yapmak zorundadır.

İletişim Bilgileri

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Vakıflar Genel Müdürlüğü
Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı
Vakıflar Dergisi
Atatürk Bulvarı. No:10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 5096000 • Faks: (0312) 324 47 22
vakiflardergisi@vgm.gov.tr • e-posta: vakiflardergisi@vgm.gov.tr
web:
www.vgm.gov.tr
http://dergipark.gov.tr/vakiflar

The Journal of Waqfs

Publication Principles

The Journal of Waqfs is published bi-annually in June and December. The journal is sent to the domestic and foreign libraries, international index institutions and subscribers which are determined by the Editorial Board, in a month after its publication.

The Journal of Waqfs reveals the institution of waqf and cultural richness related to the institution of waqf, the cultural heritage formed by waqf, historical and current realities of waqfs in a scholarly manner, it is published in order to publicize the international level scientific studies related to the waqfs.

In the Journal of Waqfs, the articles in the field of social sciences, dealing with waqf and historical and current problems of the waqf culture in a scholarly perspective and proposing solutions to this issue are included.

The manuscripts to be sent to the Journal of Waqfs are required to be an original work filling a gap in its field or evaluating the previously published works, revealing new and remarkable views of research. The manuscripts, introducing documents, works and personalities related to waqf and the waqf culture, announcing new events are also published.

In order for the manuscript to be published in the Journal of Waqfs, it is required not to be published previously elsewhere, or not to be accepted to be published. The conference proceedings presented at a scientific meeting before might be accepted if clearly indicated.

Assessment of Manuscripts

All manuscripts sent to the Journal of Waqfs are first examined by the Editorial Board in terms of compliance with the publication principles of the journal. Not deemed appropriate ones are returned back to the author for revision. The most important criteria in the assessment of

the manuscripts submitted for publication are academic objectivity and scientific quality. The ones selected for assessment are sent to two referees in the relevant field. The names of referees are kept confidential and the reports are saved for five years. If one of the referee reports is positive and the other is negative, the article might be sent to a third referee or the Editorial Board might give the final decision by analyzing the referee reports. The authors take into consideration the criticisms and suggestions of referees and the Editorial Board. If there are issues that they do not agree with, they have the right to appeal including the reasons. The manuscripts which are not accepted for publication are not returned to their authors.

Copyright of the manuscripts accepted for publication in the Journal of Waqfs is transferred to the General Directorate of Foundations. The responsibility of the opinions and writing preferences in the published articles belong to the authors. Text or photograph quotations can be done by giving citations.

Writing Language

The writing language of the Journal of Waqfs is Turkey Turkish. However, the articles which are written in English and other Turkish dialects might be included in each issue provided that they do not exceed the one third of the journal. If necessary, the articles in Turkish dialects might be published after they are translated to the Turkey Turkish by the decisions of the Editorial Board.

Writing Rules

Care must be taken to present articles as follows:

- 1. Title:** There must be a title that is compatible with the content, expressing it the best and it should be written in bold letters. The title of manuscript must be between maximum 10-12 words.

Name(s) and address(es) of author(s): The name(s) and lastname(s) of the author(s) must be written in bold letters and the address(es) must be written in normal and italic letters; the institution(s), communication, ORCID ID number and e-mail address(es) of author(s) must be specified.

Abstract: At the beginning of manuscript, there must be Turkish and English abstracts expressing the subject in a concise way and consisting at least 75, maximum 150 words. In the abstract, utilized references, figure and table captions must not be included. The key words consisting with at least 5, maximum 8 words must be given by leaving a blank line below the bottom of abstract. At the end of the manuscript, there must be title, abstract and key words in English; in case of not being sent, they are added by the Journal.

Main text: It must be written on A4 size (29.7 cm. papers), in MS Word program, with Times New Roman characters, 12 point, and with 1.5 line spacing. 2.5cm of page margin must be used and the pages must be numbered. Research and review manuscripts must not exceed 10000 words. The parts that are required to be emphasized in the manuscripts must be written in italic, not in bold letters. In the text, dual highlighting; such as, italic letters in quotation marks must not be included.

Section Headings: In the manuscript, in order to ensure a regular transfer of the information, main, intermediate and sub-headings can be used and if necessary, headings can be numbered. The main heading (main sections, references and appendices) in capital letters; intermediate and sub-headings only the first letters capital and bold character; by adding a colon after a sub-heading same line should be continued on.

Tables and Figures: Tables must be numbered and captioned. Vertical lines must not be used in tables. Horizontal lines must be used only for separating the sub-headings. Table number must be written at the top, normal and left-justified while table caption must be written below the table number as left-justified in italic, the first letter of each word being capital. Tables must be cross-referenced in their relevant places in the text. Figures must be prepared suitable for black and white printing. Figure numbers and captions must be centralized at the bottom of figure. The figure number must be in bold and italic ending with a full stop. Next to it, figure caption must be written normal, the first letter being capitalized. The following table and figure examples are presented.

Table 1:

Teacher Appointment Conditions of Participants According to Type of High School Graduated

Photographs: The right of designing visuals in the articles to be published in the Journal of Waqfs belongs to the Editorial Board. High resolution (at least 300dpi) printing quality scanned photographs must be sent separately to the manuscript. Figure and table captioning rules apply to photographs. Figures, tables and photographs must not exceed one third of the manuscript. Authors who have the technical capabilities of guaranteeing publication of figures, tables and photographs with the same quality can insert them into the relevant position in the text. Those who do not have these capabilities can leave the same size space for them in the text by writing figure's, table's or photograph's number in the space.

Quotation and Citations: Quotations must be given in quotation marks; quotations less than five lines must be written between the lines, quotations longer than five lines must be written 1.5 cm inside from the right and the left line, as block and with a single line spacing and 1 point smaller. References in the text must be written in parentheses as follows.

(Köprülü 1944), (Köprülü 1944: 15)

For the publications with more than one author, only the first author's last name and 'et al.' must be written in the text.

(Gökay et al. 2002)

Footnotes must be avoided as much as possible; it must be used only for the explanations and auto-numbering must be used. Citations in footnotes must be done the same way of citation in the text

In references section, the name of the authors of the publication with multiple authors must be given.

If the name of the author is cited in the text, only the publication year must be given.

“Tanpınar (1976:131), on this issue...”

For the works with not specified date, only the author’s name; for the works with not specified author, encyclopedia, etc., the name of the work must be written.

In quoting from secondary references, the original reference must be mentioned, as well.

“Köprülü (1926)” (from Çelik 1998).

Personnel communications must be cited in the text by last name and date, also it has to be given in references. For the internet addresses, the access date to the source must be given and these addresses must also be given in references section.

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

References: At the end of the text, it must be written in alphabetical order of author’s last name by applying one of the methods given below. In case of an author having more than one publication, references must be listed according to publication dates; publications belonging to the same author in the same year must be given as (1980a, 1980b):

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). Kavaid-i Lisan-ı Türki 1893. Ankara: TDK.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). Azeri Edebiyatının Tekâmülü. İstanbul, MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982), Osmanlı İmparatorluğu. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.

Çınar, Hüseyin (2013). “Hüsrev Paşa Vakfı’nın Ayntab’daki Vakıf Boyahaneleri”. Vakıflar Dergisi, (40), 33-53.

Submission of Manuscripts

Manuscripts prepared in accordance with the above-mentioned principles are sent via mail, e-mail, Dergipark web page (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakiflar>). The Editorial Board might do some minor corrections that have nothing with the main structure of the manuscript.

Ethical Principles

Authors submitting their work to *Journal of Waqfs* are obliged to meet the ethical principles stated below:

Authorship of the paper: Authorship should be limited to those who have made a significant contribution to the study. Authorship has been agreed prior to submission and that no one has been 'gifted' authorship or denied credit as an author ("ghost authorship").

Acknowledgements: Those (institutions and financial resources) who have provided support but have not contributed to the research should be acknowledged in an Acknowledgements section.

Originality and purity of plagiarism: The submitted work should be entirely owned by the authors. If the work of other researchers is included in the manuscript, it should be cited appropriately and listed in the references. The author is obliged to check the manuscript with one of the plagiarism prevention software, Tübitak intihal.net, Turnit-in or iThenticate, and submit the similarity report to the journal for application. Manuscripts with a similarity rate of 15% or more will not be considered.

Ethics committee permission and approval: Authors are required to describe in their manuscripts ethical approval from an appropriate committee and how consent was obtained from participants when research involves human participants.

Redundant publication: Authors are expected to submit original, previously unpublished content to *Journal of Waqfs*. It is unacceptable to submit the work for a review to another journal at the same time.

Salami publication or salami slicing: Authors should not present the results of a research as separate publications in academic appointments and promotions by disaggregating and disseminating the results of the research in an inappropriate manner and disrupting the integrity of the research.

Data access and retention: Authors are required to submit the raw data of their research when requested by the editors and referees, and keep this data after publication.

Fundamental errors in published works: When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published article, it is the author's obligation to promptly notify the journal editor and cooperate with the editor to retract or correct the paper.

Contact Information

Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism
General Directorate of Foundations
Department of Culture and Registration
Journal of Waqfs
Atatürk Bulvarı. No:10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 5096000 • Faks: (0312) 324 47 22
vakiflardergisi@vgm.gov.tr • e-posta: vakiflardergisi@vgm.gov.tr
web:
www.vgm.gov.tr
<http://dergipark.gov.tr/vakiflar>

